

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUTADGU BİLİG'DE KÜLTÜR UNSURLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif KÜÇÜKER

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KÖKTAN

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

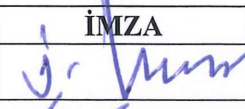
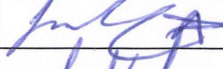
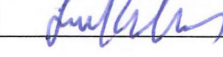
KUTADGU BİLİĞ'DE KÜLTÜR UNSURLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif KÜÇÜKER

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

“Bu tez 10/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. İlhan İGAR	Başarılı	
Doç.Dr. Serdar İGÜRLÜ	Başarılı	
Dr. Öğr. Öğen Yavuz KÖKTAN	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLIK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	ELİF KÜÇÜKER
Öğrenci Numarası	:	Y126011020
Enstitü Anabilim Dalı	:	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Enstitü Bilim Dalı	:	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	KUTADGU BİLİG'DE KÜLTÜR UNSURLARI
Benzerlik Oranı	:	% 47

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

10/05/2019
Elif Küçük
Elif KÜÇÜKER

Sakarya Üniversitesi ..... Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere .....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr.Öğr.Üyesi Yavuz KÖKTAN

Tarih: 10/05/2019

İmza: *Yavuz Köktan*

KABUL EDİLMİŞTİR

REDEDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Danışmanlığını yürüttüğüm Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Elif KÜÇÜKER'in tamamlamış olduğu tezinin benzerlik oranı %47 çıkmıştır. Tez konusu olarak çalışılan Kutadgu Bilig adlı eser, tam metin halinde internet ortamında bulunmaktadır. Çalışma, eserden alınan metinlerin yorumlanmasından oluştuğundan, benzerlik oranı yüksek çıkmaktadır. Enstitüden alınan raporda, benzerliğin %40'lık oranı doğrudan metin alıntılarında oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada herhangi bir intihalin söz konusu olmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan eder, gereğini arz ederim. **10.05.2019**

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KÖKTAN
Danışman

ÖN SÖZ

Türk dünyasının en güzide eserlerinden biri olan Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı çalışması uzun yıllardır araştırmacılar için önemli bir kaynak olmuştur. Öncelikle bu çalışmayı Türk dünyasına hediye eden Yusuf Has Hâcib'e, çalışmayı günümüz Türkçesine uyarlayarak anlaşılmasını sağlayan Reşid Rahmeti Arat'a teşekkür etmek boynumuzun borcudur. Çalışma sürecinde kaynak olarak faydalandığım bana yol gösteren konu ile ilgili tüm isimlere ayrı ayrı saygılarımı sunarım.

Kutadgu Bilig'de Kültür Unsurları adlı tez çalışmam boyunca bilgi, sabır ve hoşgörüsüyle benden desteklerini esirgemeyen ve çalışmamı yönlendiren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Köktan'a teşekkür ederim.

Bugünlere gelmemde maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan değerli anneme ve babama, varlığıyla hayatıma anlam katan ve çalışmam boyunca benden desteklerini esirgemeyen kıymetli eşim Ahmet Küçük'e ve ailesine, çalışmalarına engel olmak için elinden geleni yapan biricik oğlum İlbars Küçük'e şükran ve minnet duygularımı sunarım.

Çalışmam boyunca teknik açıdan desteklerini gördüğüm ve manevi olarak desteğini yanımda hissettiğim Burhan Baraklı'ya teşekkür ederim.

Son olarak tez çalışmama başladığım yıllarda kaybettiğim ve eğitim hayatım boyunca yanımda olarak beni destekleyen değerli dedem Aziz Atik'i rahmetle anıyorum.

ELİF KÜÇÜKER

10.06.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
TABLO LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: YUSUF HAS HÂCİB ve KUTADGU BİLİĞ	8
1.1. Yusuf Has Hâcib	8
1.2. Kutadgu Bilig ve Nüshaları.....	11
BÖLÜM 2: ESERDE YER ALAN KARAKTER ve KİŞİ ADLARI	17
2.1. Eserde Yer Alan Karakterler	18
2.1.1. Kündoğdı.....	18
2.1.2. Ay-Toldı.....	19
2.1.3. Ögdülmiş	22
2.1.4. Odgurmuş.....	22
2.1.5. Küsemiş.....	24
2.1.6. Kumaru	24
2.2. Kişi Adları.....	25
2.2.1. Hükümdar Adları	25
2.2.2. Peygamber Adları	27
2.2.3. Halife Adları	28
2.2.4. Efsanevi/Mitolojik Kahraman Adları.....	29
2.2.5. Diğer Özel Adlar.....	30
BÖLÜM 3: HAYATIN GEÇİŞ DÖNEMLERİ ile İLGİLİ UNSURLAR	32
3.1. Doğum.....	32
3.2. Evlilik.....	33
3.3. Ölüm.....	38
3.3.1. Ölüm Öncesi	38
3.3.2. Ölüm Anı	52
3.3.3. Ölüm Sonrası	53
3.3.5. Ölümüne Karşı Çaresizlik.....	58
3.3.6. Ölüm ile İlgili Benzetmeler.....	58

3.3.7. Süre Bildirmek Amacıyla Ölüm	59
3.3.8. İfade Ediliş Şekilleri ile Ölüm	59
BÖLÜM 4: GİYİM KUŞAM UNSURLARI.....	64
4.1. Kılık Kıyafet ve Giyim Aksesuarları	65
4.2. Kumaş Türleri	68
BÖLÜM 5: YEME-İÇME UNSURLARI	72
5.1. Ziyafet Verme ve Ziyafete Katılma Adabı.....	76
5.2. Sofra Adabı	80
5.3. Yemek-Yiyecek Adları	82
5.4. İçecek Adları	89
5.5. Yemek-İçmek için Kullanılan Mutfak Araç Gereçleri.....	92
BÖLÜM 6: DİNİ UNSURLAR	94
6.1. Din ile İlgili Genel Kavramlar	94
6.2. İslâmın Şartları	99
6.3. İmânın Şartları.....	101
6.4. Dua ve Beddualar.....	109
BÖLÜM 7: GÖK BİLİMİ ile İLGİLİ UNSURLAR.....	112
7.1. Evren	112
7.2. Dünya	113
7.3. Yıldızlar (Gezegenler).....	114
7.4. Takımyıldızları ve Diğer Yıldızlar.....	117
7.5. Burçlar.....	118
7.6. Yeryüzü ve Gökyüzü	121
7.7. Gök Olayları.....	122
7.8. Gök Bilimine Dayanan Zaman Unsurları	124
7.8.1. Mevsimler	124
7.8.2. Gün-Ay-Yıl	125
7.8.3. Gece ve Gündüz	125
BÖLÜM 8: ETNİK UNSURLAR ve DİL ADLARI	127
8.1. Millet Adları.....	127
8.2. Kavim Adları.....	128

8.3. Dil Adları	129
BÖLÜM 9: SAVAŞ UNSURLARI	130
9.1. Cihat Anlayışı ve Cihan Hâkimiyeti	130
9.2. Sulh (Barış)	134
9.3. Savaş Aletleri	134
9.4. Savaş Teknik ve Taktikleri	138
9.4.1. Savaş Öncesindeki Stratejiler	139
9.4.2. Savaş Sürecindeki Stratejiler	141
9.4.3. Savaş Sonrasındaki Stratejiler.....	144
9.5. Asker – Ordu – Düşman.....	145
9.5.1. Asker	145
9.5.2. Ordu	148
9.5.3. Düşman	153
BÖLÜM 10: RENK KAVRAMI ve RENK ADLARI.....	158
10.1. Renk Kavramı	158
10.2. Doğrudan Kullanılan Renk Adları	158
10.3. Benzetim Yoluyla Oluşan Diğer Renk Adları	166
BÖLÜM 11: HAYVAN ADLARI.....	168
11.1. Binek ve Yük Hayvanları.....	169
11.2. Vahşi Hayvanlar.....	174
11.3. Kürk Hayvanları.....	176
11.4. Gök ve Su Kuşları	177
11.5. Yabani Hayvanlar.....	181
11.6. Çiftlik-Ehil Hayvanlar.....	184
11.7. Haşeratlar-Böcekler.....	186
11.8. Sürüngenler	187
11.9. Su Altında Yaşayan Canlılar.....	188
BÖLÜM 12: BİTKİ ADLARI.....	189
12.1. Ağaç	189
12.2. Çiçek	190
12.3. Diğer Bitkiler	191

BÖLÜM 13: HİTAP ŞEKİLLERİ.....	193
13.1. Tanrı'ya Hitap	193
13.2. Kişilere Hitap	194
13.3. Mizâca Özgü Hitaplar	195
13.4. Hayvan Adlarını İçeren Hitaplar	195
13.5. Organ Adlarını İçeren Hitaplar	196
13.6. Akrabalık ve Arkadaşlık İlişkilerini İçeren Hitaplar.....	197
13.7. Diğer Varlık ve Kavramlara Yönelik Hitaplar.....	198
BÖLÜM 14: CEBİRSEL İFADELER, SAYILAR ve TİCARET TERİMLERİ ..	199
14.1. Cebirsel İfadeler	199
14.2. Sayılar	202
14.3. Ticaret Terimleri	209
BÖLÜM 15: ORGAN ADLARI.....	216
15.1. Temel Organlar	218
15.2. İç Organlar	224
15.3. Kemik ve Eklem yerleri	226
15.4. Dış Görünüşe Dair Diğer Adlandırmalar	227
15.5. Sadece Hayvanlara Özgü Organlar	228
BÖLÜM 16: HASTALIKLAR ve SAĞALTMA YÖNTEMLERİ	230
16.1. Hastalık Adları	232
16.2. İlaç Adları.....	235
16.3. Sağaltma Yöntemleri.....	238
16.4. Engellilik Durumları	239
BÖLÜM 17: COĞRAFİ TERİMLER ve YER, YÖN ADLARI.....	241
17.1. Coğrafi Terimler.....	241
17.2. Yön Adları.....	245
17.3. Yer Adları.....	246
BÖLÜM 18: MESLEK ADLARI	249
BÖLÜM 19: AKRABALIK ve ARKADAŞLIK İLİŞKİLERİ	260
19.1. Genel Tanımlamalar	260
19.2. Aile ve Akrabalık İlişkileri.....	263

BÖLÜM 20: EĞİTİM ÖĞRETİM ile İLGİLİ UNSURLAR.....	268
20.1. Eğitim Öğretim ile İlgili Genel Kavramlar	268
20.2. Eğitim Öğretim Araç Gereçleri ve Diğer Unsurlar	272
BÖLÜM 21: HAKARET NİTELİĞİ TAŞIYAN KELİMELER.....	275
21.1. Hayvan Adları ile Oluşan Hakaret Niteliğindeki Kelimeler	275
21.2. Kaynağını İnsan Karakteri, Mizâcı ve Davranışlarından Alan Hakaretler	276
SONUÇ.....	291
KAYNAKÇA	310
ÖZ GEÇMİŞ.....	317

KISALTMALAR

DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk

TDK : Türk Dil Kurumu

KB : Kutadgu Bilig

H_z : Hazreti

S.A.V. : Sallâllâhü Aleyhi ve Sellem

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: İslâm tıp teorisinde ahlât-ı erbaa teorisinin genel unsurları.....	232
Tablo 2	: Eserdeki kişi adları.....	292
Tablo 3	: Eserdeki kılık kıyafet ve giyim aksesuarları.....	292
Tablo 4	: Eserdeki yiyecek, içecek adları ve mutfak gereçleri.....	293
Tablo 5	: Eserdeki temel dini kavramlar.....	294
Tablo 6	: Eserdeki gökbilimi unsurları.....	295
Tablo 7	: Eserdeki etnik unsurlar ve dil adları.....	296
Tablo 8	: Eserdeki savaş aletleri.....	296
Tablo 9	: Eserdeki renk kavramı ve renk adları.....	297
Tablo 10	: Eserdeki hayvan adları.....	298
Tablo 11	: Eserdeki bitki adları.....	299
Tablo 12	: Eserdeki cebirsel ifadeler ve ticaret terimleri.....	300
Tablo 13	: Eserdeki organ adları.....	302
Tablo 14	: Eserdeki hastalık ve ilaç adları.....	303
Tablo 15	: Eserdeki coğrafi terimler yer ve yön adları.....	304
Tablo 16	: Eserdeki meslek adları.....	305
Tablo 17	: Eserdeki akrabalık ve arkadaşlık tanımlamaları.....	306
Tablo 18	: Eserdeki eğitim öğretim ile ilgili unsurlar.....	307
Tablo 19	: Eserdeki hakaret niteliği taşıyan kelimeler.....	308

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Kutadgu Bilig’de Kültür Unsurları			
Tezin Yazarı: Elif KÜÇÜKER		Danışman: Dr.Öğr.Üye.Yavuz KÖKTAN	
Kabul Tarihi: 10.06.2019		Sayfa Sayısı: 327	
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı			
<p>Bu çalışmada Yusuf Has Hâcip tarafından yazılan Kutadgu Bilig adlı eserin içerisinde yer alan kültür unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserde yer ana ve yan karakterler, kişi adları, hayatın geçiş dönemleri olan doğum evlilik ve ölüm, giyim kuşam unsurları, yeme içme unsurları, dini unsurlar, gök bilimini oluşturan unsurlar, etnik unsur ve dil adları, savaş unsurları, renk kavramı ve renk adları, hayvan adları, bitki adları, hitap şekilleri, cebirsel ifadeler, sayılar, ticaret terimleri, organ adları, hastalıklar ve sağaltma yöntemleri, coğrafik terimler, yön ve yer adları, meslek adları, akrabalık, aile ve arkadaşlık tanımlamaları, eğitim ve öğretime dair unsurlar, hakaret niteliği taşıyan kelimeler olarak sınıflandırmalar yapılmış ve tespitler ile ilgili örnek beyitler sunulmuştur. Dönemin kültürel unsurlarının tespiti açısından elde edilen bulgular sonuçlar bölümünde tablo yöntemiyle verilmiştir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcip, Kültürel unsurlar			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: Culturel Elements in Kutadgu Bilig			
Author of Thesis: Elif KÜÇÜKER		Supervisor: Assist. Prof. Yavuz KÖKTAN	
Accepted Date: 10.06.2019		Number of Pages: 327	
Department: Turkish Language and Literature			
<p>In this study, the cultural elements in the work Kutadgu Bilig written by Yusuf Has Hâcip have been tried to be determined. The main and side characters in the work, the names of people, the transition periods of life, birth, marriage and death, the elements of clothing, elements of eating and drinking, religious elements, elements of the sky, ethnic elements and language names, elements of war, color concept and color names, animal names, plant names, forms of appeal, algebraic expressions, numbers, trade terms, organ names, diseases and treatment methods, geographic terms, direction and location names, profession names, kinship, family and friendship definitions, elements of education and training, insulting words were classified and sample couplets are presented. The findings obtained in terms of determining the cultural elements of the period are given in the results section by the table method.</p>			
Keywords: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcip, Culturel Elements,			

GİRİŞ

Sekizinci yüzyıldan itibaren Müslümanlığı benimsemeye başlayan Türk milleti her geçen gün daha da artan bir nüfusla İslâm dinini kabul ederek İslâm bayrağını daha geniş kitlelere yaymayı kendisine görev edinmiştir. İçerisine girilen bu yeni süreçte askeri başarılarla beraber yeni kültürlerle de tanışan Türk milleti, Arap ve Fars dillerini ve bu dillerin önemli isim ve eserlerini de öğrenme fırsatı bulmuşlardır. Köklü ve yerleşik olan eski Türk kültürüne mensup Müslüman Türkler bu yeni süreçte kendi benliklerini milli duruşlarından en az tavizle muhafaza edebilmek adına yazılı ve sözlü olarak edebi bir duruş sergilemişlerdir (Banarlı,1971:230). Bu doğrultuda yazılı olan eserlerin ilk olarak 11. yüzyılda karşımıza çıktığı görülmektedir (Kafesoğlu, 1980: 4). Yazıldığı dönemin imzasını taşıyan iki büyük eserden birisi olan Kutadgu Bilig, çağının maddi ve manevi hassasiyet ve detaylarını bilmek adına çalışmanın konusuna teşkil etmektedir.

Türk milletinin temel değer yargılarını ve kültür unsurlarını bünyesinde barındıran Kutadgu Bilig Türk İslâm kültürünün gelecek nesillere aktarılması açısından bir köprü niteliğindedir. 11. yüzyılda Yusuf Has Hâcib tarafından ele alınmış olan eserde, büyük bir medeniyetin sahip olduğu maddi ve mânevi kültürel zenginliklerin, ustaca hazırlanan bir senaryo içerisinde gözler önüne serildiği görülür.

Eserin ismi olan Kutadgu Bilig'in anlamsal açıdan incelenmesi eserin iletmek istediği mesaja dair fikir vermesi bakımından önemlidir. Yazıldığı dönemin kültürel unsurlarını ustaca bir üslupla satırlarına taşıyan ve eski Türk töresinin esaslarını bu eserle gelecek nesillere miras bırakan Yusuf Has Hâcib'in eserinin başlığını da aynı titizlik ve bilinçle tercih ettiği elbette ki şüphesizdir. Yusuf Has Hâcib yazmış olduğu eserine Kutadgu Bilig ismini koymuştur. Bir eserin ismi, eserde anlatılanların ve verilmek istenilen mesajın özetidir. Bu bakımdan eserin isminin taşıdığı anlam, araştırmacılar tarafından da etimolojisi yapılarak incelenmeye değer görülmüştür. Bu hususta görüş bildiren bazı isimler aşağıda belirtilmiştir:

Banarlı (1971: 232) “Kut; Türkçede, saâdet demek, devlet demektir. Kutadgu Bilig, kutluluk bilgisi, saadet bilgisi; devlet olma bilgisi; devlet idaresi bilgisi manalarında bir addır.” şeklinde bu husustaki görüşünü belirtmiştir.

Kafesoğlu (1980: 33-34) kitabın ismiyle kastedilen manayı “Hâlbuki vaktiyle S. M. Arsal tarafından işaret edildiği ve şimdiye kadar da görüldüğü gibi, kut aslında siyasi hâkimiyet kavramını ifade etmektedir. Talih, saadet, bahtiyarlık ikinci plânda kalan ve ancak sonraları ortaya çıkan tâli mânalar durumundadır ki, daha çok batı Türk lehçelerinde gelişen bu mâna değişikliği ve mâna genişlemesinde İslâmî çevrenin tesiri rol oynamış görünmektedir. Kut’un *mübarek* manası da Tanrı ile olan ilgisinden doğmaktadır. Şu halde Kutadgu Bilig doğruca ‘hükümrânlık bilgisi’, ‘siyasi hâkimiyet bilgisi’ veya ‘Devlet olma veya Devletli olma bilgisi’ manalarına gelmektedir” ifadeleriyle izah etmiştir.

Dilaçar (1988: 71), “Kişileri her iki dünyada kut’a (saadete) erdirmeye yarayan bilgi” anlamına gelen Kutadgu Bilig (kut = saadet, -ad = oldurgan fiil eki, -gu = “kılan” değeri ile sıfat eki; bilig = bilgi) Türk yazınının elde bulunan en eski İslâmî verimidir.” ifadeleri ile eserin ismini anlamlandırmıştır.

Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig’in tanımı noktasında üzerinde çalışarlara eserin ne olmadığını izah ederek esere farklı pencerelerden bakabilmek adına bizler için dikkate değer bir tanım yapmıştır. Arat eser için “Kutadgu Bilig ne vak’aları nakleden bir tarih, ne mıntika ve şehirleri tasvir eden bir coğrafya, ne din adamlarının içtihatlarını toplayan bir te’lif, ne hâkimlerin fikirlerine istinat eden bir felsefe, ne de şeyhlerin vecizelerine dayanan bir nasihat kitabıdır.” ifadelerini kullanmıştır (Arat, 1979: XXVI). Yazıldığı dönemin Türk İslâm kültür öğelerini bünyesinde taşıyarak yaşadığımız döneme kadar ileten bu önemli eseri belli bir kalıp içerisine sıkıştırıp tek bir bakış açısıyla değerlendirmemek adına Arat’ın yaptığı bu tanım önem arz etmektedir.

Kutadgu Bilig’in mensur önsöz (Arat, 1988: 2) yazarı eserin ismi hususunda kıymetli bilgiler sunmuştur. Bu bilgiler içerisinde eserin sadece yazıldığı coğrafyada değil, farklı memleketlerde farklı hükümdarların da eline geçerek hak ettiği değeri gördüğü belirtilmektedir. Ulaşmış olduğu tüm memleketlerde ve hükümdar ellerinde farklı isimlere layık görülmüş ve bu bilgiler önsözde şu şekilde belirtilmiştir:

“Bu kitap (16) hangi padişaha veya hangi diyara erişti ise, fevkaladeliğinden (17) ve sonsuz güzeliğinden dolayı, o memleketlerin hâkimleri (18) ve âlimlerince makbul görülerek, her biri ona bir türlü ad ve lekap (19) verdiler. Çinliler – Edebü’l- müluk adını koydular. Maçin mülkünün (20) hâkimleri – Ayinü’l – memleke ve meşrikliler – Zinetü’l

– ümera (21) dediler. İranlılar – Şahneme- i türki diye ad koymuşlar. (22) Bazıları da – Pendname- i müluk demişler. Turanlılar ise, Kutadgu bilig (23) demişlerdir.

Kendi imkânları dâhilinde bu büyük eserin üzerinde çalışan araştırmacılar eserin adını yapmış oldukları tespitleri doğrultusunda değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerin neticesinde eserin pendname, siyasetname, felsefi, tasavvufi ve benzeri açıdan hangi kategoride değerlendirileceğine dair görüşler de ortaya çıkmıştır.

Eser İbrahim Kafesoğlu tarafından (1980: 38) “K.B. bir felsefe veya ahlak kitabı olmaktan ziyade, kanun ve hükümlerliğin şart ve vasıflarını açıklayan, devlet olma yollarını gösteren ve bu sebeple idare, teşkilat ve içtimai zümreler üzerinde duran bir siyaset kitabı” olarak tanımlanmıştır.

Reşat Genç (1981: 18) “Karahanlı Devlet Teşkilatı” isimli çalışmasında eserin takdim edildiği pek çok yerde ünlü siyaset kitabı ifadesine yer vermiş ve eseri bir siyasetname olarak değerlendirmiştir.

Hasan Hüseyin Adalıoğlu (2013: 239-240) “Bir Siyasetname Olarak ‘Kutadgu Bilig’” isimli çalışmasında eserin başına sonradan eklenen manzum ve mensur metinleri referans göstererek eseri bir siyaset kitabı yani bir siyasetname olarak kabul etmiş ve Kutadgu Bilig’i felsefi, ahlaki ve siyasî tavsiyelerde bulunan bir siyasetname olarak tanıtmıştır.

Zafer Önler (2008: 443) eseri “Kutadgu Bilig’de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar” isimli çalışmasında eseri “Kutadgu Bilig, özü bakımından bir siyasetname olarak devletin niteliği, devlet birey ilişkisi, örnekleri doğu kültüründe çokça görülen bir “pendname” olarak ahlak kuralları başta olmak üzere hayatın hemen her alanına ilişkin bilgilere yer veren bir eserdir.” ifadeleriyle taktim etmiştir.

Ahmet Bican Ercilasun (2011:293) “Türk Dili Tarihi” isimli kitabının Karahanlılar ve Türk Dili’ne ayırmış olduğu bölümünde eserin kelime anlamının mutlu olma bilgisi, terim anlamının da siyaset bilgisi olarak verip eseri “6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir.” şeklinde tanıtmıştır.

Nesrin Feyzioğlu, (2005:155) “Geçiş Dönemi’nin Kutadgu Bilig’deki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme” isimli çalışmasında bu bahisle ilgili olarak “Yusuf Has

Hacib, biçim olarak dönemin en gözde formlarından olan nasihatnameyi seçerek ahlâki ve siyasi bir nasihatname düzenlemiştir.” ifadelerine yer vermiştir.

İsmail Taş’ın (2010: 1885) bu konudaki görüşleri “Eser, bir siyasetname, nasihatname veya ahlakname olarak kaleme alınmıştır. Türk İslâm kültürü çevresine ait olmakla birlikte, aynı zamanda siyasetname ya da ahlaknâme geleneğine dâhildir.” şeklindedir.

Esere daha sonradan eklenen B parçasının 34. beyitinde bu ön sözü yazan yazar eserin en çok memleket ve şehirleri idare eden hükümdarlara yarayacağını belirtmiştir. Yusuf da asıl metnin 358. beyitinde sözünü kanun, kut, akıl ve akıbet üzerine söylediğini dile getirmiştir.

*“Yine bu kitâb kör kamugka yarar meliklerke artuk élig kend tutar
Yine bil ki, bu kitap herkese yarar, fakat memleket ve şehirleri idare için, hükümdarlara
daha çok faydalı olur.” B34*

*“Bu kün togdı ilig tedim söz başı, yörügin ayayın ey edgü kişi
Önce Kün-Toğdı hükümdardan bahsettim; ey iyi insan, bunu izah edeyim.” 353*

*“Basa aydım emdi bu ay toldını, anıydın yaruyur iduk kut küni
Sonra Ay-Toldı'dan söz açtım; mübarek saadet güneşi onunla parlar.” 354*

*“Bu kün togdı tegli törü ol köni, bu ay toldı tegli kut ol kör anı
Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan-doğruya kanundur; Ay-Toldı ise, saadettir.” 355*

*“Basa aydım emdi kör ögdülmişig, ukuş atı ol bu bedütür kişig
Bundan sonra Ögdülmiş'i anlattım; o aklın adıdır ve insanı yükseltir.” 356*

*“Anında basası bu odgırmış ol, munı âkibet tep özüm yörmiş ol
Ondan sonrakisi Odgırmış'tır; onu ben akıbet olarak aldım.” 357*

*“Bu dört neş öze sözledim men sözüg, okısa açılğay yitiğ kıl közüg
Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim; okursan, anlaşılır; iyice dikkat et.” 358*

Eser yazıldığı dönemin kültürel unsurlarını her açıdan yansıtmakla beraber eserin kendisinden de anlaşılacağı üzere okura verilmek istenilen mesajlar devlet felsefesi ve siyasi teşkilatlanmanın etrafında anlatılarak izah edilmiştir. Yusuf Has Hacib keskin

kalemi ve zekâsıyla eğer istemiş olsaydı dört farklı meslek erbabını, komşuyu, akrabayı da konuşturabilirdi. Vermek istediği mesajları tek bir ağızdan nasihatleri sıralayarak da anlatabilirdi. Yusuf'un esere kurmuş olduğu sistem, kitabın ön kısmındaki manzum eklemenin de işaret etmiş olduğu gibi bir devlet teşkilatı çerçevesinde şekillenmiştir. Yusuf'un 358. beytinde de sözünü kanun, kut, akıl ve akıbet üzerine söylediğini dile getirmiş olması eserin esas itibariyle bir siyasetname olduğu kanaatine varılmasına sebep olmuştur. Bu kanaat, eserin okuru mutluluğa erişebilmenin yolunun iki dünyaya ahlaki anlamda hâkimiyet kurabilmekten geçtiğini anlatan bir pendname olmasına engel değildir. Her beyiti kendi içerisinde kafiyeli, mesnevi biçiminde yazılmış olan eserin gerek şekil gerekse içinde barındırdığı mevzular bakımından pek çok türden isimlendirilebileceği de elbette ki doğrudur. Bu isimler aynı zaman da Türk İslâm Edebiyatı tarihine ilkler olarak yazılıp bu açıdan da önem arz etmektedir. Mesele eğer ki eseri içeriği bazında kategorize etmekse yapılan tespitler inkâr edilemeyeceği gibi öncelik verilmek suretiyle sıralanabilir. Çalışmada ileri sürülen görüş bu doğrultuda yapılmış bir tespittir.

Çalışmanın Konusu

11. yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan Kutadgu Bilig isimli eser içerisinde yer alan kültürel unsurların tespit edilmesi “Kutadgu Bilig’de Kültür Unsurları” isimli bu yüksek lisans tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Bir milleti millet yapan maddi ve manevi öğeler o milletin kültürel unsurlarına işaret eder. Geçmişte sahip olduğumuz kültür unsurları bugünkü medeniyetimizin köklerini oluşturmaktadır. Nereden geldiğini ve hangi değerlere sahip olduğunu bilerek yaşayan milletler içerisinde oluşan milli şuur bir arada yaşayan insan yığını toplum ve millet olmaya iten güçtür. Kutadgu Bilig’de yer alan kültürel unsurların tespitinin yapıldığı bu çalışma içerisinde belirtilen unsurların her biri bugün var olan kültürel değerlerimize kaynaklık etmektedir. Bu çalışma ile işaret edilen unsurlar yaşadığımız kültürün ortak öğeleri olup geçmiş ile günümüz arasındaki bağları gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı eserde yer alan kültür unsurlarını tespit etmek suretiyle Türk İslâm medeniyetini oluşturan bu öğelerin eserin yazıldığı dönemde ifade edilmiş şekillerini ve var oluş sebeplerini göstererek geçmişten günümüze olan gelişim ve değişim sürecini gözler önüne sermektir.

Çalışmanın Yöntemi

Yüksek lisans tezi mahiyetindeki bu çalışmaya başlamadan önce konu başlığı belirlemek üzere çeşitli araştırmalar yapılmış ve danışman hocası Dr.Öğr. Üyesi Yavuz KÖKTAN'ın yardım ve onayı ile konu başlığı belirlenmiştir. Belirlenmiş olan başlık internet üzerinden tez tarama sayfaları üzerinden kontrol edilmiştir. Başlık belirlendikten sonra konu üzerine yapılan kitap, tez, makale ve bildiriler derlenerek okuma yöntemi ile taranmıştır. Derleme ve tarama sırasında çalışmaya yön verecek ve bakış açısı kazandıracak bilgiler işaretlenmiştir. İşaretlenen önemli bilgiler çalışma oluşturulurken kaynak gösterilmek suretiyle bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak kullanılmıştır. Çalışmanın hazırlanma aşamasında Reşit Rahmeti Arat'ın "Kutadgu Bilig I Metin" ve "Kutadgu Bilig II Çeviri" kitapları temel iki kaynak olarak kullanılmıştır. Arat'ın Türkçe çevirisi baştan sona okuma yöntemi ile taranarak unsur olarak tespit edilen ifadeler sınıflara ayrılmıştır. Aynı sınıf içerisinde yer alan her kelime gurubu içeriğine göre aynı başlık altında bir araya getirilmiştir. Kelimelerin yazıldığı dönemde ve eser içerisinde hangi anlamlara geldiği hususunda yardımcı kaynak olarak Üşenmez (2006), Maimaitıalı (2013) tarafından yüksek lisans tez çalışması olarak hazırlanan sözlüklerden bazen karşılaştırmak suretiyle bazen de yapılan tanım ve sunulan bilgilerden yararlanmak suretiyle faydalanılmıştır.

Çalışma esnasında yirmi bir ana başlık oluşturulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde eserin yazarı olan Yusuf Has Hâcib ve eser hakkında genel bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde eserde yer alan ana ve yan karakterler tanıtılmış ve kişi adları belirtilmiştir. Üçüncü bölümde hayatın geçiş dönemleri doğum evlilik ve ölüm olarak belirtilmiştir. Bu üç dönem içerisinde yer alan kültürel unsurlar zaman zaman eseri oluşturan hikâyeden örnekler ve açıklamalar yapılmak suretiyle izah edilmiştir. Bu bölümde diğer bölümlerden farklı olarak tespiti yapılan unsurların daha çok eyleme yönelik olduğu görülmektedir. Dördüncü bölümde giyim kuşam unsurları beşinci bölümde yeme içme unsurları anlatılmıştır. Altıncı bölümde dini unsurlar, yedinci bölümde gök bilimini

oluşturan unsurlar, sekizinci bölümde etnik unsur ve dil adları sunulmuştur. Dokuzuncu bölümde anlatılan savaş unsurları da üçüncü bölümü oluşturan hayatın geçiş dönemine dair yer alan izahlar gibi eyleme yönelik bilgiler de içermektedir. Onuncu bölümde renk kavramı ve renk adlarına dair bilgiler yer almaktadır. On birinci bölüm hayvan adlarının tespitine yönelik unsurları içerirken bu bölümde yapılan sınıflandırma Abik'in bu hususta yapmış olduğu makale çalışmasından alınarak bazı küçük farklılıklar ile genişletilmiştir. On ikinci bölüm bitki adları, on üçüncü bölüm hitap şekilleri on dördüncü bölüm cebirsel ifadeler, sayılar, ticaret terimleri olarak sınıflandırılmış ve bu sınıflandırmaya dair unsurlar belirtilmiştir. Çalışmanın on beşinci bölümünü organ adları, on altıncı bölümünü hastalıklar ve sağaltma yöntemleri, on yedinci bölümünü coğrafik terimler, yön ve yer adları, on sekizinci bölümünü meslek adlarına dair unsurlar oluşturmaktadır. On dokuzuncu bölüm akrabalık, aile ve arkadaşlık unsurlarının tanımlamalarına ayrılmıştır. Yirminci bölümde eğitim ve öğretime dair unsurlar anlatılırken yirmi birinci yani son bölümde hakaret niteliği taşıyan kelimelere yer verilmiştir. Bahsi geçen yirmi bir ana başlık kendi içerisinde alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu alt başlıkların her birinde Reşit Rahmeti Arat'ın bahsi geçen iki kitabından alınan örneklendirmelere yer verilmiştir. Örneklendirmeler konu başlığına ve içeriğine göre farklılık göstermekte olup, konu bütünlüğünü bozmamak adına sıralanan beyitler hariç, mümkün olduğunca az örnek sunulmaya çalışılmıştır. Aynı beyit içerisinde farklı başlıklara örnek teşkil edecek ifadeler olduğu için zaman zaman çalışma içerisinde aynı beyit birden fazla bölüm başlığı altında örnek olarak kullanılmak durumunda kalmıştır.

BÖLÜM 1: YUSUF HAS HÂCİB ve KUTADGU BİLİĞ

Çalışmanın bu bölümünde Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig ve nüshaları hakkında bilgiler sunulmaktadır.

1.1. Yusuf Has Hâcib

Türk İslâm edebiyatının yazılı ilk eseri (Banarlı, 1971:232) olarak kabul edilen Kutadgu Bilig, bize Yusuf Has Hâcib hakkında dikkate değer bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada Yusuf Has Hâcib'e dair sunulan bilgiler eserin içeriğindeki detaylardan edinilmiştir. Eserin yazıldığı dönemin şartları da dikkate alınarak, eserin içeriği, üslûbu, esere sonradan yapılan ekler, Yusuf Has Hâcib'in hayatı ve kişiliği ile ilgili bilgi sahibi olmaya olanak tanımaktadır.

Türk İslâm tarihinin önde gelen isimlerinden olan Yusuf Has Hâcib'in Balasagun doğumlu olduğu eserin mensur ve manzum ekinde ifade edilmiş olsa da hangi şehirde ve nasıl öldüğüne dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber eserini yazmaya başladığında ellili yaşlarda olduğu ve yaşlanma alametleri ile beraber sağlığının sarsıldığına dair hususlar eser içerisinde bize sunulan bilgiler arasında yer alır (Dilaçar, 1988:22; Ercilasun, 2011:293; Akyüz, 2002:11-12).

Kutadgu Bilig'in usta kalemi olan Yusuf Has Hâcib'in yaşıyla ilgili olarak eserde verilen bilgileri ve yazıldığı yüzyılın dönemsel özelliklerini göz önünde bulundurarak yaklaşık bir tarih belirlemesi yapmak mümkündür. Yusuf Has Hâcib'in eserini yazmaya başladığı 1069 yıllarında, ellili yaşı geçerek atmış yaşlarında olduğu eserde sunulan bilgiler arasındadır. Eserin yazım süreci on sekiz ay olarak belirtildiğine göre bahsi geçen beyitlerin kaleme alınmasından sonra Yusuf Has Hâcib'in en az iki yıl daha yaşayarak eseri tamamladığı düşünülebilir. Bu doğrultuda Yusuf Has Hâcib'in aşağı yukarı 1010 – 1077 tarihleri arasında tahmin edildiği üzere altmış yıl belki birkaç yıl daha fazla yaşadığı söylenebilir. Yusuf Has Hâcib'in doğum tarihine dair Banarlı, Akyüz, Ercilasun, Dilaçar gibi araştırmacıların bildirdiği tespitler benzer hesaplama yöntemiyle yapılmış olup, yaklaşık olarak aynı tarihler işaret edilmiştir (Banarlı, 1971:230; Ercilasun, 2011:293; Akyüz, 2002:11-12).

*“Tegürdi maña elgin elig yaşım kugu kıldı kuzgun tüsi teg başım
Elli yaşım bana elini deǵdırdı; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuǵu tüyüne çevirdi.” 365*

*“Okır emdi altmış mañar kel tiyü busug bolmasa bardım emdi naru
İmdi altmış: --, Bana gel !, __ diye çağırıyor; ecel pususuna düşmezsem, şimdi oraya
gideceğim.” 366*

*“Kimiñ yaşı altmış tüketse sakış tatıǵ bardı andın yayı boldı kış
Kimin yaşı altmışı doldurmuş ise, ondan hayatın tadı gitmiş, onun yazı kışa dönmüştür.”
367*

Benzer beyitler: 368/369/370/371/372/373/374/375/376/377

Eseri okudukça ve esere hâkim oldukça farkında olmadan Yusuf Has Hâcib daha yakından tanınmaktadır. Satırlar arasında ilerledikçe, Dilaçar (1988: 22), Ercilasun (2011: 294), Banarlı (1971: 230) gibi araştırmacıların da işaret ettiği gibi, Yusuf Has Hâcib’in siyaset, din, dil, tarih, felsefe, gökbilimi, coğrafya, edebiyat, matematik, tıp, zooloji, rüya tabirleri, spor, aş ve şölen türleri, bitkiler, hayvancılık, ulaşım, el sanatları, meslekler, ticaret, giyim kuşam gibi daha birçok farklı konu hakkında kendisini yetiştirmiş olduğu görülmektedir. Özellikle, eserin yazıldığı dönemin şartları düşünülünce, Yusuf Has Hâcib’in farklı açılardan kendini bu denli yetiştirebilmesine olanak sağlamak, asil ve ekonomik olarak Yusuf Has Hâcib’i destekleyecek güce sahip olan bir aileyi gerektirmektedir. Bu hususta eserin manzum olan eklemesindeki bilgiler bu görüşe kaynaklık etmektedir.

*“Baka kör kitâbnı bu tirgen kişi hünerlig er ermiş kişiler başı
Dikkatle bak, bu kitabı te’lif eden insan insanlar arasında ileri gelen, hünerli bir kimse
imiş.” B54*

*“Bu türlüğ fazâyil ukuşlar bile araste^ ol ermiş yorımış küle
Bu türlü faziletler ve meziyetler ile kendilerini süslemiş ve bahtiyar bir hayat
sürmüştür.”B55*

*“Bütünlük me hurmet bu zühdlig öze sakınuk biliglig arıǵlig oza
Doğruluk, hikmet ve zühde sahip olduğu gibi, bir de takva sahibi, bilgili ve temiz bir insan
imiş.”B56*

“Bu teñi turuglag kuz ordu ili tüp aslı nesebdin yorımıñ tili

Yaşadığı yer Kuz-Ordu memleketi imiş, kendisi asil bir aileden olup, dili de buna göre dir.” B57

Kutadgu Bilig’in manzum ve mensur ek kısmında belirtildiğine göre; eser Balasagun’da yazılmaya başlanmış ancak Kaşgar’da tamamlanmıştır. Yusuf eserini dönemin hükümdarı olan Tavgaç Buğra Karahan’a takdim etmiş ve bu hükümdar zamanında has hâciblik unvanını almıştır. Bu dönem onun yukarıda da belirtildiği üzere ellili yaşlarına denk gelmektedir. Bu yaşından önce hangi mesleği yaptığını ve geçimini ne şekilde sağladığına dair herhangi bir bilgi eser içerisinde mevcut değildir. Bu konuda, Genç’in (1981: 17) “Yusuf Has Hâcib’in Karahanlı saray teşkilatını detaylı bir şekilde bilmesine istinaden Yusuf Has Hâcib’in Balasagun veya başka bir Karahanlı hizmetinde görev yapmış olabileceğine işaret etmektedir” yorumuna katılmak mümkündür.

“Bu kitabı yazan Balasagun şehrinden (A24) takva sahibi bir zattır. Fakat eserini Kaşgar memleketinde (A25) tamamlayıp, meşrik meliki Tavgaç Buğra Han huzuruna (A26) sunmuş ve Buğra Han da müellifin değerini takdir ederek, yükseltip, ona (A27) kendisinin has hacipliğini vermek lütfunda bulunmuştur. Bundan dolayı (A28) Yusuf Ulu Has Hâcib olarak onun adı ve şöhreti dünyaya yayılmıştır.(A29)” (Arat, 1988: 2)

“Bu teñi turuglag kuz ordu ili tüp aslı nesebdin yorımıñ tili

Yaşadığı yer Kuz-Ordu memleketi imiş, kendisi asil bir aileden olup, dili de buna göre dir.” B57

“Bu togmış ilindin çıkıp barganı kitâbnı koşupan tükel kılğanı

O kitabını nazma çekip, tamamlamış ve doğduğı memlekette ayrılmıştır.” B58

“Barusın bitimiş yetürmiş nizâm bu kâşgar ilinde koşulmuş temâm

Esasını yazmış ve tertibe koymuş; fakat bu manzume son şeklini Kaşgar ilinde almıştır.”

B59

“Melikniñ öjinde okımıñ munı bu tawgaç kara bugra hanlar hanı

Bu hanlar hanı, Tavgaç Kara Buğra Han’ın huzurunda eserini okumuştur.” B60

*“Ağırlamış artuk üküş hil‘ati kalemniñ hakı tip ukuş hurmeti
Akıla karşı hürmet ve kalemin hakkıdır diye, hükümdar onu çok itibar etmiş ve çok
ihsanlarda bulunmuştur.” B61*

*“Bu hâs hâcib atın tegürmiş muña munı bu öziñe yagutmış yana
Ona bu Has – Hacib unvanını tevcih etmiş ve onu kendi yakınları arasına almıştır.” B62*

*“Bu ma‘nî için kör ağırlar anı yûsuf hâs hâcib tip ayurlar köni
Bundan dolayı ona hürmet ederler ve kendisine doğruca Yusuf Has – Hâcib derler.” B63*

Eserin edebî özelliklerine bakınca Yusuf Has Hâcib’in edebî kişiliği hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. İslâm kültürünün beraberinde getirmiş olduğu Arap ve Fars edebiyatının yoğunluğu arasında, Yusuf Has Hâcib’in eserini Türk edebî zevkinin millî karakterine göre şekillendirerek yazmış olması Yusuf Has Hâcib’in millî duruşunun delili niteliğindedir. Eserde büyük oranda Türkçe kelimelerin tercih edilmesi önemli bir husustur. Eseri yazıldığı dönemin şartlarına göre değerlendirmek eser üzerine haklı yorumlar yapabilmek adına önemlidir. Kutadgu Bilig yazıldığı dönemin edebi şartları içerisinde değerlendirildiğinde, Türkçe olarak kaleme alınması açısından, Türk dilini yüceltmek ve muhafaza etmek adına zor ve bir o kadar önemli bir başarıdır. Bu başarının sahibi olan Yusuf Has Hâcib’in, eserinde halk deyiş, deyim ve atasözlerine yer vermesi eski Türk edebiyatını destekleme ve muhafaza etme doğrultusunda yapılan kasıtlı, edebi ve milli bir eylem niteliği taşımaktadır.

1.2. Kutadgu Bilig ve Nüshaları

Kutadgu Bilig, 11. yüzyılda Karahanlılar Dönemi’nde 1069-1070 yılları arasında Balasagunlu Yusuf Has Hâcib tarafından yazılmış (Ercilasun, 2011: 293) ve günümüze kadar ulaşabilmiş olan Türk İslâm kültürünün ilklerini temsil eden eserin adıdır. Eser, Müslüman Türk edebiyatının ilk siyasetnamesi, ilk mesnevisi, ilk tiyatro eseri, ilk yaşnamesi (Ercilasun, 2011:304), ilk manzum romanı, ilk mektubu (Yavuz, 2009:144), aruz ile yazılan ilk eseri (Yavuz, 2009:174) gibi yapılabilecek daha nice tespitler dâhilinde pek çok ilklerin vücut bulduğu büyük bir yapıttır.

Kutadgu Bilig’in asıl metni önsöz ve giriş eklenilmeden yazılmış olup D harfi ile adlandırılan bölüm ile başlar. Eserin ana konusu bu bölüm içerisinde anlatılır. Eserin orijinal hali 85 bab’a ayrılmış ve Yusuf Has Hâcib’in kaleminden çıkmış olan 125 beyitlik

kaside şeklindeki son üç bab haricinde 6520 beyit halinde tamamlanmıştır. Eser, İran edebiyatından alınmış aruz vezninin “*fa’ulün fa’ulün fa’ulün fa’ul*” kalıbıyla yazılmıştır (Dilaçar, 1988:71). Bununla beraber eser içerisine serpiştirilmiş 173 adet dörtlükten bir tanesi ve kitabın sonundaki kaside şeklinde yazılmış üç manzumedan ilk ikisinin vezinleri ise “*fa’ulün fa’ulün fa’ulün fa’ulün*” şeklindedir (Banarlı, 1971:232). Metnin orijinal bölümü olan D harfi ile gösterilen bölüme gelmeden önce esere sonradan eklenen bir mensur, bir manzum ve babların fihristinden oluşan A-B ve C harfleri ile gösterilen eklemelere yer verilmiştir. A bölümü esere en son eklenmiş 38 satırlık mensur ekleme, B bölümü ise 77 beyitlik ön söz olarak kabul edilebilecek manzum eklemesidir. C bölümü ise eserdeki babların fihristidir. Bu eklemeler eserin orijinaline dâhil değildir. Eserin tamamı 88 bölümden oluşmuş olup sonlara doğru eksiklikler olduğu görülmektedir. Eser Yusuf Has Hâcib’in kendi kaleminden çıkmış kaside şeklindeki E harfi ile adlandırılan 125 beyitten oluşan son üç bölüm ile nihayetlenir. Bu son 125 beyit ile eserin tamamı 6645 beyit sayısına ulaşır (Dilaçar, 1988:71).

İslâmî usulün esaslarını çok iyi bilen Yusuf ana konuya giriş yapmadan önce birinci babda “Tanrı Azze ve Cellenin Medhini söyler” ikinci babda “Peygamber Aleyhi’s- Selamın Medhini Söyler” ve üçüncü babda “Dört Sahabenin Medhini Söyler” başlıklarıyla İslâmî geleneğe uygun şekilde eserini yazmaya başlar. “Parlak Bahar Mevsimi ve Büyük Buğra Han’ın Medhini Söyler” başlığıyla dönemin hükümdarını övgüyle takdim eden Yusuf daha sonra her bir mevzuya ayrı bab ayırmak suretiyle sırasıyla “Yedi Yıldız ve On İki Burcu Söyler”, “İnsan-oğlunun Değerinin Bilgi ve Akıldan Geldiğini Söyler”, “Dilin Meziyetini ve Kusurunu, Faydasını ve Zararını Söyler”, “Kitap Sahibi Kendi Özrünü Söyler”, “İyilik Etmenin Medhini ve Faydalarını Söyler”, “Bilgi ile Aklın Meziyet ve Faydalarını Söyler”, “Kitabın Adını, Manasını ve Kendisinin İhtiyarlığını Söyler” şeklinde ana konuya hazırlık aşamasını tamamlar. XII. babdan itibaren dört ana kahramanın sırasıyla ve karşılıklı diyaloglarıyla örülü bir hikâye oluşturulmuştur. Bu ana karakterlerin soru ve cevapları ışığında dönemin devlet teşkilatı ve sosyal düzeni başta olmak üzere yazıldığı yüzyılın kültürel değerlerini içeren bilgiler sunulmaktadır. Olay örgüsü tamamlandıktan sonra son üç bölümün ilkinde yazar gençliğine acıyarak, ihtiyarlığını anlatmıştır. İkinci ekte yaşamakta olduğu çağın manevî değerlerini kaybederek bozulmalar meydana geldiğini ve duruma duyduğu üzüntüyü dile getirir. Üçüncü ek, bir kapanış konuşması niteliğindedir. Bilginin insan hayatındaki önemini

altını bir kez daha çizdikten sonra eserini meydana getirirken yapmış olabileceği hatalar için özrünü diler. Kendini öğütler ve eserini dua ile noktalar (Arat, 1988: XI- XXVIII).

Eserin şekil yapısına dair bilgiler sunan Yavuz (2009:175), Kutadgu Bilig’i Türk edebiyatında Divan-ı Lügati’t Türk’te yazılış tarihleri belli olmayan aruz ölçüsü ile yazılan şiirler hariç tutulursa, aruz ile yazılan ilk eser olarak göstermiştir. Yusuf Has Hâcib’in aruzu Türkçeye başarı ile tatbik ettiğini belirten Yavuz; eserin kafiye yapısının sağlam olduğuna işaret etmiş ve eserde eski Türk şiirinden gelen ön kafiye yer verildiğini belirtmiştir.

Eserin kafiye yapısında görülen aynı kafiyelerin tekrarlanması durumu, Banarlı (1971:232) tarafından Türk İslâm edebiyatının ilk mesnevilerinde görülen zaruri bir hadise olarak yorumlanmıştır.

Bu hususta görüş bildiren Ercilasun (2011: 297) , Kutadgu Bilig’in sanat amacıyla değil didaktik amaçla yazıldığını vurgulayarak eserdeki aruz hatalarının abartılmaması gerektiğini ve bugün imale gibi görünen pek çok uzunluğun eserin yazıldığı devirde fasih söyleyişe uygun olabileceğini yani asli uzunluğun gözden uzak tutulmaması gerektiğini belirtmiştir.

Silahtaroglu’nun (1996: VIII) işaret ettiği üzere, Yusuf Has Hâcib’in eserini dillerinde uzun heceler ve heceleri uzatma prensipleri bulunan Arap ve Fars edebiyatına özgü aruz vezni ile yazma gayreti sonucunda eserin pek çok yerinde söyleyiş pürüzleri görülür. Kutadgu Bilig dilinin genelde Türkçe oluşu ve bu yoğun Türkçe yanında Arap ve Farsça kelimelerin dikkat çekecek ölçüde az kullanılmış olması; birçok Avrupalı bilgini eserin on birli hece vezni ile yazıldığı düşüncesine sevk etmiştir.

Eserde görülen ses tekrarlarına dikkat çeken Bayraktar (2014: 33) “kara kul karası” örneğindeki gibi ses tekrarlarının eserin bütününe hâkim olduğunu belirtmekle beraber anlatımın gücüne güç katan ikileme, üçleme, dörtleme ve beşemelerin varlığını da dile getirmiştir (Bayraktar, 2014: 52).

Eserin yazıldığı dile dair bilgiler, mensur ve manzum önsözde (Arat, 1988: 1-4) “ Meşrik eyaletinde, bütün (14) Türkistan memleketlerinde, Buğra Han dilinde, Türkçe olarak, bu kitaptan (15) daha iyi bir kitabın hiç kimse tarafından tasnif edilmemiş olduğundan Çin

ve Maçın âlimleri ile hâkimlerinin hepsi ittifak etmişlerdir.” “Müellif bunu Buğra Han zamanında ve han dili ile söylemiştir (23. Beyit) ” ifadeleriyle belirtilmiştir. Eserde “Han dili” şeklinde ifade edilen dili Banarlı’nın (1971: 234) “Kutadgu Bilig, eserin ön sözünde Han Dili diye isimlendirilen Kaşgar-Hakanniye lehçesiyle yazılmıştır. Bu edebi dil, Orta Türkçenin, İslâm kültür ve medeniyetine ait yeni kelimelerle birleşerek; yeni bir vezin ve şekil sistemini de benimseyerek bürünmeye başladığı, yeni bir kisvenin, Karahanlılar devleti coğrafyasında ilerlemiş olan şeklidir.” şeklinde tanımladığını görülmektedir.

Eserin söz varlığına dair istatistiksel tespitlerde bulunan Avni Gözütok (2008: 368) Kutadgu Bilig’de 68.000 kadar kelime kullanıldığına ve hazırlanan indekste madde başı olarak verilen kelimelerin 2861 olduğuna türev kelimelerin de madde başlarının içinde gösterildiğine işaret eder. Bununla beraber kültür değişiminin bir sonucu olarak Arapça ve Farsça kelimelerin, eserdeki mevcut sayısının 120 (% 10) civarında olduğu Gözütok’un (2008: 369) çalışmasında belirtilmiştir.

Kemal Yavuz (2009: 145), eserin söz varlığına dair tespitlerini vermeden önce Köprülü’nün bu husustaki izahına “Fuad Köprülü; ‘Dil bakımından Kutadgu Bilig Arap ve Acem kelimeleri ile doludur. Türklerin, Acemlerle olan eski münasebetleri ve yeni dinin kendisiyle beraber birçok mefhumlar ve onları ifade edecek yeni kelimeler getireceği düşünülürse, bu fazlalık o kadar çok görülmez demektir’ şeklinde ifade etmiştir.” ifadeleriyle yer vermiştir. Yusuf Has Hâcib’in kullandığı kelime sayısının Kutadgu Bilig indeksinden anlaşıldığı üzere 3000 civarında olduğunu ancak kendi ilaveleriyle beraber 3190 kelime olduğunu belirttikten sonra bu kelime sayısının içinde 420 Arapça ve 86 Farsça kelimeye yer verildiğini belirtmiştir. Ayrıca Yavuz bu verilerin Köprülü’nün düşüncesinin aksine Yusuf Has Hâcib’in Türkçeye ne kadar güvendiğinin ve halkın diline ne derece önem verdiğinin delili olduğunu vurgulamıştır.

“Karahanlı Devleti’nde Eğitim Faaliyetleri” isimli çalışmasında Suat Polat, (2015: 46) dönemin eğitim anlayışı üzerine bilgiler sunmaktadır. Bu hususta Polat dönemin resmi dili ile ilgili olarak Özeydin’dan dikkate değer bilgiler aktarmıştır. Polat’ın çalışmasında 10. Yüzyılda Maverâünnehir ile Doğu Türkistan arasındaki bölgeye kurulmuş olan Karahanlı Devleti’nin yazı dili Karahanlı Türkçesi olarak belirtilip Kaşgarlı Mahmut’un Divan-ı Lügati’t Türk’de bu yazı dili için Hakaniye Türkçesi ile beraber yalnızca Türkçe ifadesini kullandığı vurgulanmıştır. Karahanlı Türkçesi çalışma içerisinde Eski Türkçenin

hâkim olduğu bölge sınırları dışında İslâm medeniyetinin etki sahasında gelişimini sürdüren ve eski Türkçenin dilsel niteliklerinde küçük değişikliklerle sürdürülmesini sağlayan bir şive olarak tanımlanmıştır. Çalışmada dönemin eserlerinden Divan-ı Lugatı't Türk'te 8624, Kutadgu Bilig'te 2961, Atabetü'l-Hakayık'ta 1306 madde başı sözün olması Karahanlı Türkçesinin zenginliğinin göstergesi olarak vurgulanmıştır.

Yusuf Has Hâcib'in eserini yazarken hangi alfabeyi kullandığı noktası eserde belirtilmemiş bir konudur. Ercilasun (2011: 312) ve Arat (1979: XXXII) hükümdara sunulan asıl nüshanın Uygur harfleriyle yazıldığını belirtir. Bununla beraber Arat bugün elimizde bulunan nüshalara esas olan üçüncü defa yazılışında kullanılmış alfabenin Arap harfleriyle yazıldığını belirtirken Ercilasun manzum ön sözdeki "Kitabı işiten bilir işte onu, okuyan, yazan anlayamaz bunu" beyitini referans göstererek ilk nüsha gibi, manzum ön sözü yazanın elinde bulunan nüshanın da Uygur harfli olduğunu düşünmektedir.

Eserin üslubu konusunda Ercilasun (2011: 306) olayların anlatıldığı bölümlerde tahkiye, karşılıklı konuşmaların yer aldığı bölümlerde mükâleme (diyalog) ve hikmet (öğüt) eserin yazarının araya girdiği bölümlerde ise hikmet üslubunun görülmesi dışında eserde yer yer tasvir üslubuna rastlanıldığını kaydeder.

Kutadgu Bilig'in üç nüshası bulunmaktadır. Viyana (Herat) Nüshası, Kahire (Mısır) Nüshası, Fergana Nüshası.

Viyana (Herat) nüshası

Dilaçar'ın aktardığı üzere, Herat' ta 1439 yılında 185 + 5 sayfa ve 915 beyitten oluşan Uygur yazılı bu ilk nüsha önce Tokat'a sonra 1474' te Fenarioğlu Kadı Ali Efendi'nin eliyle İstanbul'a getirildikten sonra Hoca Hacı Dellal bu nüshayı Nalbant Hamza'dan satın almıştır. Avusturyalı doğu bilgini Joseph von Hammer –Purgstall 1796 yılında, Viyana Sarayının kütüphanesine vermiştir. Viyana yazmasının ilk yayımını Macarlardan Armin Vambéry, ikincisini ise Alman asıllı Ruslardan Wilhelm Radloff yapmıştır. Danimarkalı Türkolog Wilhelm Thomsen, 1897'de Doğu Bilginlerinin Paris'teki 11. Uluslararası Kongresinde, Vambéry ve Radloff'un okuma ve çevirilerindeki b, d, g; p, t, k vb seslerin ayrımını kesin olarak yapamamalarından kaynaklanan dil sıkıntılarını dile getirmiştir. Budapeşte'de ise 1901 yılında Keleti Szemle dergisinin 2. sayısında bu konu üzerine başka bir makale yayımlanmıştır. Türk Dil Kurumu, ortaya koyduğu bu

yazmanın tıpkıbasımından sonra, Reşit Rahmeti Arat'ın (1900- 1964) çeviri yazısını yayımlamıştır. Türk Tarih Kurumu da bu yapıtın, yine Reşit Rahmeti Arat'ın eliyle yapılmış çevirisini 1949'da yayın alanına çıkarmıştır. Açıklama ve sözlük ciltlerini çıkarmaya ise ömrü vefa etmemiştir (Dilaçar, 1988:38-39).

Kahire (Mısır) nüshası

Arat (1979: XXXVIII) Mısır nüshasını 1896'da Kahire'de Hidiv Kütüphanesi'nin o zamanki müdürü Alman âlimlerden Moritz (1859-1939) tarafından bulunduğunu belirtir. Uçar (2016: 34) Moritz'in Berlin Bilimler Akademisi'nde görevli Karl Eduard Sachau'a (1845–1930) birkaç sayfa Eski Türkçe bir yazmanın kopyasını gönderdiğini ve bu yazma kopyalarının da Sachau tarafından Radloff'a gösterildiğini işaret ederek Radloff'un eseri tavsif ettiğini belirtir. Radloff'un tespit ettiği üzere yazma 196 yapraktan müteşekkil olup 35x35 cm edatında ve her sayfada 17 satırın yer aldığı yazılar 1 cm içindedir. Kahire nüshası Mısır Millî Kütüphanesi ve Arşivinde (Eski Adı: Hidiv Kütüphanesi) No: 168'de muhafaza edilmektedir.

Fergana nüshası

Ercilasun (2011: 296) bu nüshanın Arap harfleriyle 14. yüzyılın ilk yarısında istinsah edildiğini ve eserin Batı Türkistan'da uzun asırlar boyunca özel kütüphanelerde kaldıktan sonra Ahmet Velidi Togan tarafından 1913 yılında Fergana'da bulunduğunu ve küçük yazıyla tanıtıldığını belirtir. Daha sonra bu nüshanın Birinci Dünya Harbi, Bolşevik İhtilali ve Türkistan İstiklal Mücadeleleri sırasında tekrar kayıplara karışıp 1925 yılında Özbek bilgini Fıtnat tarafından yeniden bulunduğu ve eserin bugün Taşkent'te olduğu yine Ercilasun tarafından aktarılmıştır.

BÖLÜM 2: ESERDE YER ALAN KARAKTER ve KİŞİ ADLARI

Kültür tarihimizin temel değerlerinden biri olan Kutadgu Bilig'in hikâyesi farklı değer yargılarını simgeleyen dört ana ve iki yan karakter üzerine kuruludur. Bu kişileri hükümdar Kün-Toğdı (köni törü “adalet”), vezir Ay Toldı (kut “saadet, devlet) vezir Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş (ukuş “anlayış”) ve Ögdülmiş'in akrabası ve aynı zamanda yakın dostu Odgurmuş (akıbet, kanaat) olarak tanıtmak mümkündür. Eserde yer alan iki yan karakter vezir Ay-Toldı'nın arkadaşı, dostu Küsemış ve Odgurmuş'ın müridi Kumaru'dur.

Eserin okura vermek istediği mesajlar ‘adalet, saadet, akıl ve akıbet(kanaat)’ olmak üzere dört temel kavram etrafında şekillenmiştir. Bu kavramlar eserin dört ana karakteri üzerinde somutlaşmıştır. Eserin mensur ve manzum ekleri bu kavramları özetler niteliktedir.

“Bu aziz kitap dört büyük ve mühim temel üzerine bina olmuştur.(30) Biri- doğruluk, ikincisi- saadet, üçüncüsü- akıl, dördüncüsü –kanaat. (31) Müellif bunlardan herbirine Türkçe bir ad vermiştir. Doğruluğa –Kün-Toğdı (32) adını verip, onu padişah yerine tutmuş, saadete –Ay- Toldı (33) adını verip, vezir yerine koymuş akıla—Ögdülmiş adını verip, vezirin oğlu ve kanaate- (35) Odgurmuş adını verip, vezirin kardeşi kabul edilmiştir.” (Arat, 1988: 2)

*“Yana bu kitâbnıñ beyânın ayur bu tört nık şerifler özele kılur
Yine bu kitabın içindekileri söyler; bunu şu dört iyi temel üzerine kurar.” B64*

*“Birisi me ‘adl ol könilik öze ikinci bu devlet kut ikbâl tüze
Bunlardan biri-adalet olup, doğruluk üzerinedir; ikincisi- devlet olup, saadet ve ikbal demektir.”B65*

*“Üçünçi hired ol ululuk bile törtünçi kanâ‘at ve ‘âfiyet bile
Üçüncüsü – akıl olup, ululuk ifade eder; dördüncüsü ise – kanaat ve afiyettir.” B66*

*“Bu tegme biriñe at urmış öñin bu yañlığ atını atamış kedin
Bunların her birine ayrı-ayrı adlar vermiş ve bundan böyle bunları bu adla rile zikretmiştir.” B67*

*“Adilka kün toğdı ilig tép atar anı kör meliklik kuriña tutar
Adalet Kün-Toğdı adını verir ve onu hükümdar yerine koyar.” B68*

*“Bu ay toldı devlet atanur köni vezîrlık yériñe tutar kör munı
Devleti Ay-Toldı ismi ile zikreder ve bunu onun veziri sayar.” B69*

*“Hiredka atadı bu ol ögdülmiş munı ma vezîrniñ oğlı tép témiş
Akıla Ögdülmiş adını vermiş ve buna da vezirin oğlu der.” B70*

*“Kanâ’atka odğurmuş atı bérür muñar ma vezîrniñ yağukı téyür
Kanaate Odğurmuş adını verir buna da vezirin akrabası der.” B71*

Çalışmanın bu bölümünde esere yön veren ana ve yan karakterler, kısaca ve ana hatlarıyla, ayrı başlıklar altında özetlenmiştir.

2.1. Eserde Yer Alan Karakterler

2.1.1. Kündoğdı

Eserde Kün-Toğdı karakteri hükümdara can vermektedir. Bey hakkında eserde yer alan ilk bilgiler, bilgin, hâkim ve şöhreti dünyaya yayılmış olan hükümdarın ikbal içinde uzun bir ömür sürdüğünü bildirir. Bu beyitlerden sonra hükümdarın karakterine, mizacına ve dış görünüşüne dair ana hatlarıyla bilgiler sunulmaktadır. Şöhreti dünyaya yayılmış olan hükümdarın karakteri ve mizacına dair vasıflar; doğru kanunlar düzenleyen ve bu kanunları layıkıyla uygulayan, takva sahibi, şöhretli, bilgili, akıllı, anlayışlı, dürüst, doğru sözlü, cömert, zeki, uyanık, yürekli, munis (cana yakın), kötü ve düşmana korku veren şekilde belirtilmiştir. Hükümdarın bilgili, akıllı ve seçkin kimseleri etrafında toplaması da belirtilen özellikleri arasındadır. Dış görünüşünün ise mehabetli (iri ve heybetli) olduğu belirtilmiştir. (405-419.beyitler) Hükümdarın insanî ve siyasî kişiliğine dair özellikleri eser boyunca yer yer anlatılmıştır.

Hükümdar, Yusuf Has Hâcib’in eser içerisinde adalet namına söylemek istediklerini iletmek için yazılmış bir karakterdir. Adaletin temsilcisi olan hükümdar Kün- Toğdı eserin başından sonuna kadar diğer üç ana karakteri oluşturan Ay-toldı, Ögdilmiş ve Odğurmuş ile ikili diyaloglar halinde varlığını sürdürmektedir. Bu noktada eserin başından sonuna kadar her mevzuda adil söylemlerin hâkim olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

*“Bu kün togdı ilig tedim söz başı, yörügin ayayın ey edgü kişi
Önce Kün-Toğdı hükümdardan bahsettim; ey iyi insan, bunu izah edeyim.” 353*

*“Bu kün togdı tegli törü ol köni, bu ay toldı tegli kut ol kör anı
Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan-doğruya kanundur; Ay-Toldı ise, saadettir” 355*

*“Beg erdi ajunda bügü bilge baş, bu beglik özele uzun boldı yaş
Bu dünyada bir bey vardı, hakîm ve bilgin bir baş idi; beylik içinde uzun bir ömür sürdü”
405*

*“Bu kün togdı erdi atı belgölüg, ajunda çavıkmiş kutı belgölüg
Bu bey Kün-Toğdı idi, adı bellidir; şöhreti dünyaya yayılmıştır, ilbâli malûmdur.” 406*

2.1.2. Ay-Toldı

Hükümdarın ilk veziri ve Öğdülmiş’in babası olan Ay-toldı karakteri eserde saadet, mutluluk, baht ve talih anlamlarını içeren ‘kut’u temsil etmektedir. Eserde kut, Dilaçar’ın da (1988: 72) işaret etmiş olduğu gibi ilk önce siyasi iktidar, daha sonra ise saadet, baht, talih ve şans anlamlarına işaret edecek şekilde yer almaktadır. Aslında bu iki mana birbirinden bağımsız değildir. Çünkü kim devlet mertebesinde kademe olarak yetkin bir makama gelirse ona bütün kapılar açılır. Şans, baht, talih ve saadet onun olur. Toplum içerisinde saygın bir yer edineceği gibi maddî olarak da tüm imkânlar önüne serilir. Bunu ifade eden beyitler eserde oldukça fazladır:

*“Bu ay toldı aydı kör erdem üküş, meniñdin tegir tegse erke ülüş
Ay-Toldı cevap verdi : — Meziyetim çoktur; insanlara kısmet gelirse, benden gelir.” 673*

*“Kılınçım oñay körse yaşım kiçig, kamug beg bedükke meniñdin keçig
Tabiatım yumuşak, dikkat edersen, yaşım da küçüktür; fakat bütün bey ve büyüklere giden
yollar benden geçer.” 674*

*“Yüzüm körki körklüg ne kalkım silig, tilemiş tilekke yetürdüm elig
Yüzüm güzel, huyum mülayimdir; arzu edilen her şey benim elimin altındadır.” 675*

*“Özüm kayda bolsa kamug ârzûlar, meniñ birle yügrür maña öz ular
Nerede olursam-olayım, bütün arzular benimle beraber yürür ve bana bağlanır.” 676*

*“Erej minde emgek meniñdin tezer, sevinç minde sakınç maña yol azar
Huzur bendedir; mihnet benden kaçar; sevinç bendedir, üzüntü bana yol bulmaz.” 677*

Ay-Toldı'nın isminin anlamı, temsil ettiği değerleri ifade etmek için seçilmiş bir sembol niteliğindedir. Ay-Toldı, ismini ve manasını aşağıdaki şekilde izah etmektedir:

*“Bu ay toldı aydı meniñ atımı, bögü meñzetür ayka bu kıkımı
Ay-Toldı: — Benim adıımı ve bu tabiatımı hâkimler bir aya benzetirler — dedi —” 730*

*“Bu ay tugsa aşnu idi az tugar, küniñe bedüyür yokaru agar
Ay doğarken, önce çok küçük doğar; sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir.” 731*

*“Tolun bolsa tolsa ajunka yarur, ajun halkı andın yarukluk bulur
Büyüyüp, dolun ay hâline gelince, dünyaya ışık saçar ve dünya halkı onun aydınlığından faydalanır.” 732*

*“Tükel bolsa kör ay bu agsa ediz, yana irlü törçir kiter körk meñiz
Ay büyüyüp, tamamlanarak, en yüksek noktaya çıkınca, tekrar eksilmeğe başlar ve güzelliği gider.” 733*

*“Yarukluğu eksür yana yok bolur, tugar keçe azın yana ok tolur
Onun parlaklığı azalır ve sonunda kaybolur; sonra tekrar, küçük olarak, doğar ve yine büyür.” 734*

*“Takı bir bu mani ayayın saña, eşitgil anı sen munu büt maña
Adımın başka bir mânasını daha söyleyeyim; şimdi bunu da dinle ve bana inan.” 742*

*“Bu ay ornı boldı evi münkalib, orunsuz bolur münkalib neñ kılıp
Bu ay hep yerini, evini değiştirir; dâima yer değiştiren, ne yapsan, bir yere ısınmaz.” 743*

*“Bu ay burcı sertân bu ev evrilür, evi evrilür hem özi çevrilür
Ayın burcu Seretân'dır, bu ev döner; evi dönünce, kendisi de döner.” 744*

*“Kayu evke kirse bu ay terk çıkar, çıkarı için terk yatarın yıkar
Bu ay hangi eve girerse, oradan çabucak çıkar; çabuk çıkabilmek için de, yattığı yeri yıkar.” 745*

“Meniñ me özüm kör añar okşadı, ara kıkım ildi ara yokladı

Ben kendim de işte ona benzerim; gidişim kâh aşağıya, kâh yukarıya doğrudur.” 746

“Kelir-men barır-men yorır-men burun, ajunug kezer-men maña yok orun

Gelirim, giderim; ileriye doğru yürürüm; dünyayı dolaşırım, benim için yer-yurt yoktur.”

747

“Bu mani için atım ay toldı tep, atadı biliglig sözün yinçge yıp

Bundan dolayı âlim, ince bir nükte ile, bana Ay-Toldı adını vermiştir.” 748

Vezirin hayat hikâyesi isminin taşıdığı anlama uygun düşecek şekilde kurgulanmıştır. Ay- Toldı vezirlik makamına gelerek arzu ve dileğini elde ettiği sırada (1045. beyit) ihtiyarlayarak hastalanır. Ölüm kapısına dayanır. Bu esnada, Ay-Toldı maddi ve manevi açıdan hayatının zirvesindedir. Yani dolunayı yaşamaktadır. Bu aşamada yaşlılık ve hastalık kapısını çalar. Dolunayı küçülmeye başlar. Ölüm anında da gözden kaybolur.

Kutadgu Bilig’de vezirin temsil ettiği “siyasî iktidar ve egemenlik” de tıpkı ay gibi değişken ve kararsız bir özelliğe sahiptir. Onun bu özelliği eserde “Akarsu, güzel söz ve devlet (kut =devlet =siyasî iktidar ve egemenlik) durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşır” şeklinde bir ifade ile ortaya konmuştur. Ayrıca o, kendi tabiatının “vefasız ve dönek” olduğunu, “eski ve yıpranmış olanları” daima terk ettiğini ve durmadan kendisine “yeni ve taze temsilciler” aradığını belirtmiştir (685-687. beyitler). Siyasî iktidarın ve egemenliğin yapısındaki bu özellik, olumsuz anlamda değil, onun yeni ve daha dinamik güçlerle daima kendisini yenileme anlamında kullanılmıştır. (Koca, 2012: 73)

Ay- Toldı esere dâhil olmadan önce şahsına dair özelliklerin yer aldığı beyitler ile okurlara ön bilgiler sunulur:

“Kılumaz özüm bu kamug el işin, maña er kerek ter bilir iş başın

Memleketin her işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri bulunmalıdır.”

422

“Kerek ter maña emdi üdrüm kişi, ukuşlug biliglig kişiler başı

Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve maharetli bir adam lâzımdır.” 423

*“Bağırsak bütün çın kılınçı köni, tili köyli tüz bolsa bilse muni
O bana candan bağı, emniyetli, doğru ve dürüst yaradılışlı, içi-dışı bir ve işten anlar bir
kimse olmalıdır.” 424*

*“Kılı berse erdi meniñ işlerim, körü barsa erdi içim taşlarım
Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana'yardımda bulunmalıdır.” 425*

*“Basutçı kerek erke yarıçılar, ukuşlug biliglig büğü elçiler
İnsana yardım eden ve destek olan akıllı, bilgili ve hakîm idâre adamları lâzımdır.” 427*

Bu beyitler, eserde Ay- Toldı ile karşılaşmadan onun hakkında fikir sahibi olunmasına olanak tanımaktadır. Bahsi geçen beyitlerden yola çıkarak Ay-Toldı'nın seçkin, akıllı, bilgili, doğru, dürüst, içi dışı bir ve merhametli olduğu anlaşılmaktadır. Ay-Toldı hikâyede devlet makamında görevli, hükümdarın yardımcısı, veziri olarak yer almaktadır. Bu beyitlerden yola çıkarak hükümdara candan bağı, işten anlayan ve bütün işleri bilir bir yardımcı olduğu da söylenebilir.

2.1.3. Ögdülmiş

Ögdülmiş, hükümdarın ikinci veziri ve Ay-Toldı'nın oğludur. Övgüye layık (Üşenmez, 2006: 330) ve övülmüş (Dilaçar, 1988: 91), anlamına gelen Ögdülmiş karakteri akıllı temsil etmektedir. Eserde hükümdardan sonra en çok yer bulan kahramandır. Aşağıdaki beyitlerde Ögdülmiş'in kişiliği ve dış görünümüne dair de bilgiler sunulmaktadır:

*“Bir ök oğlu erdi bu ay toldıniñ, kiçig erdi yaşı uş ol oğlınıñ
Bu Ay-Toldı'nın bir tek oğlu vardı bu çocuğun yaşı henüz küçük idi.” 1158*

*“Atı erdi ögdülmiş aslı arıg, yüzi körklüg erdi me kalkı arıg
Adı Ögdilmiş idi; soyu temiz, yüzü güzel ve huyu iyi idi.” 1159*

Belirtildiği üzere vezirin biricik oğlu olan Ögdülmiş, soyu soppu temiz, iyi huylu biri olup güzel yüzlü bir görünüşe sahiptir.

2.1.4. Odgurmuş

Eserde Odgurmuş karakteri Ögdülmiş'in arkadaşı, akrabası olarak ve kendini dine adanmış bir karakter olarak karşımıza çıkar. Hükümdarın, Ögdülmiş ile sohbet ettiği diyaloglardan

birinde, kendisine yardımcı olarak birini aradığını belirttiği görülür. Bunun üzerine Ögdilmiş, hikâyeye Odgurmuş karakterinin gireceğinin işaretlerini verecek şu beyitleri söyler:

*“Yok ermez kadaşlar ara bar meniñ, bu yañlıg kişi bilgi artuk anıñ
Yok değıl, benim akrabalarım arasında da çok geniş bilgili böyle bir insan vardır.” 3145*

*“Kamuğ erdemi bar sakınuk odug, kayu işke tegse bodur tü bodug
Kendisi her türlü fazilet ve takva sahibi olup, uyanıktır ve elinden her türlü iş gelir.” 3146*

*“Kılınçı köni atı odgurmuş ol, kamuğ edgülıkke elig urmuş ol
Hareketi doğru ve adı Odgurmuş'tır; o her türlü iyiliğe el vurmuştur.” 3147*

*“Velikin evürdi bu dünyâda yüz, turup tagka kirdi köñül kıldı tüz
Fakat o bu dünyadan yüzünü çevirdi; kalkıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönlünden
uzaklaştırdı.” 3148*

*“Bayat tapğı birle özin emgetür, tapuğ birle yazuk iğın emletür
Tanrıya ibâdet ederek, kendisini zahmete veriyor ve ibâdetle günah hastalığını tedavi
ediyor” 3149*

Odgurmuş beyitte de işaret edildiği üzere “uyanmış” anlamına gelmektedir. Koca (2012: 76). kelimenin eserde ‘gaflet uykusundan kurtulup kendisine gelmiş, gözü açılmış, cahillik karanlığından kurtulmuş, aydınlanmış, akli başına gelmiş, doğru yolu bulmuş ve gerçeğe ulaşmış’ gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir. Dünya endişelerini gönlünden uzaklaştırarak bir dağ başında yaşayan Odgurmuş günlerini Tanrı’ya ibadet etmeye adanmış takva sahibi, zahid bir karakterdir. Odgurmuş için dünya üzerindeki maddi olan her şey değerini kaybetmiştir. Karnını doyuracak kadar yiyecek ile sırtını kapatacak kılık kıyafet onun için kanaat etmeye kâfidir. Bu yönüyle Odgurmuş’ın “kanaat”i temsil eden yüzü belirlemektedir.

*“Özümdin kötürdüm bu ârzü tilek, kodu bir bayatım maña tap yölek
Ben içimdeki bütün arzu ve dilekleri yok ettim; beni bırak, Tanrım bana yeter bir
destektir.” 4728*

*“Kişig kul kılığlı bu sukluk-turur, kiterdim bu sukluk közüm tok-turur
İnsanı kul eden bu ihtirastur; ben ihtirası bıraktım, artık gözüm toktur.” 4729*

Benzer beyitler:

4731/4736/4737/4761/4762/4765/4767/4768/4769/4770/4773/4774/4779

2.1.5. Küsemış

Küsemış eserde Ay- Toldı'nın dostu, ahababı ve sırdaşı olarak yer alır. İnsanlara iyilik etmeyi kendisine iş edinmiş olan Küsemış Ay- Toldı ile hükümdarın has hacibi arasında aracılık ederek, Ay-Toldı'nın hükümdara ulaşmasını sağlayan kişidir.

*“Adaş tuttu ay toldı edgü kişi, küsemış atı erdi edgü işi
Ay Toldı'nın bu dostunun adı Küsemış idi; insanlara iyilik etmeği kendisine iş edinmişti.”
502*

*“Küsemış anar bardı bir kün turup, sözün sözledi sözke ul tüp urup
Küsemış bir gün kalkıp, ona gitti ve münâsîp bir giriş yaparak, meseleden bahsetti.” 506*

*“Küsemış ayu berdi barça sözün, ne erdi tileki kim ermiş özin
Küsemış onun bütün söylediklerini, dileğinin ne ve kendisinin kim olduğunu birbir
anlattı” 508*

*“Küsemış turup çıktı andın yana, kelip aydı ay toldı tugdı küne
Küsemış oradan kalkıp, dışarı çıktı ve gelip. : Ey Ay Toldı, sana gün doğdu — dedi ” 511*

*“Tonun kedti ay toldı turdı örü, küsemış bile çıktı bardı naru
Ay Toldı yerinden kalktı ve elbisesini giydi; çıkıp, Küsemış ile birlikte oraya gitti.” 519*

2.1.6. Kumaru

Kumaru kelime olarak armağan ve miras (Üşenmez, 2006:292) anlamına gelmektedir. Kumaru hikâyede Ogdurmuş'ın müridi olarak yer almaktadır.

*“Kadaşı müridi kumaru çıkıp, selâm kıldı ötrü közi yaş saçıp
Kardeşinin müridi Kumaru çıkıp, onu göz yaşlan ile karşıladı.” 6286*

*“Kumarı tegip tıdtı aydı serin, bayat hukmi tapla köjül ög tilin
Kumarı onun feryâdlarına mâni olmağa çalıştı : — Sabırlı ol, Tanrı'nın hükmüne
gönlünle, aklınla ve dilinle riza göster — dedi —” 6293*

2.2. Kişi Adları

2.2.1. Hükümdar Adları

Eserde Tavgaç Buğra Han, Karun, Nuşin Revan, İskender, Şeddat gibi hükümdar isimleri yer almaktadır.

Dilaçar (1988: 149) devlet örgütü ve yönetiminde hükümdarın yardımcılarını alt aşamalardan başlayarak hilbaşı, on çadır (on otag), sübaşı, ilbaşı, hacib, agıcı, ılınga, öge, kök ayuk, inanç beg, çağrı beg, tigin beg, çavlı beg, yavgu, yugruş, ilbey, er ögi, vezir şeklinde sıralamıştır. Aşağıdaki beyitte işaret edilen “çağrı, tigin, çavlı” ifadelerinin birer ünvan olduğu görülmektedir.

*“Kayusı inanç beg kayu çağrı beg, kayusı kül erkin kayu çavlı beg
Kimi inanç-bey, kimi çağrı-bey, kimi tigin-bey ve kimi çavlı-bey olur.” 4068*

Eserde görülen Tavgaç Buğra Han İslâm Ansilopedisi'nde (2010: 558) Ebû Ali Tamgaç (Tavgaç, Tafgaç) Uluğ Buğra Han Hasan, Doğu Karahanlılar'dan Arslan Karahan Süleyman'ın oğlu olup 462 (1069) yılında Balasagun, Kâşgar ve Hoten'i kardeşi Tuğrul Karahan Yûsuf'un elinden alarak Doğu Karahanlılar'ın başına geçen hükümdar olarak belirtilmiştir.

*“Ajun tutti tavgaç ulug bugra han, kutadsu atı bersü iki cihân
Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda
aziz etsin.” 88*

Kârûn, İslâm Ansiklopedisi'nde (2001: 519) “Zenginliğiyle tanınan, Hz. Mûsâ ve Hârûn'un şahsında Allah'ın emirlerine karşı çıktığı için cezalandırılan kişi.” olarak Üşenmez (2006: 250) tarafından ise “Hazinesiyle birlikte helâk olan meşhûr Kârûn adlı kimse olup Hz. Musa zamanında yaşamıştır.” şeklinde belirtilmiştir.

*“Ya kençim tükel boldı kârûn neñi teg, ya ashabı res teg temür kend tokuttım
Yahut hazînem, Karun'unki gibi, doldu taştı veya Eshâbi Res gibi, demirden kale
yaptırdım.” 6551*

Nûşin Revan, İslâm Ansilopedisi'nde (1995: 255) Sasani hükümdarı olan Enûşirvân'ın klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Nûşirevân-ı Âdil şeklinde zikredildiği, ahlâk ve nasihat kitaplarıyla bazı müstakil hikâye ve mesnevilerde daha çok adalet timsali kahraman bir hükümdar olarak yer aldığı ve diğer manzum türlerde ise bu yönüyle teşbih, mecaz ve mazmunlara konu olduğu belirtilmiştir.

Üşenmez (2006: 129) tarafından “Anûşirvân, İran'da 531 den 579 yılına kadar hükümdarlık etmiş ve doğruluğu ile şöhret bulmuş olan Sâsâni şahı ki “âdil” lâkabıyla anılır.” ifadeleriyle tanıtılmıştır.

*“Muñar bütmeşe kör bu nûşin revân, ukuş közi birle yaruttı cihân
Buna inanmazsan, Nûşin Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı.” 290*

*“Ya isâ bolup kökke agdım takı men, ya nûşinrevân teg törü tüz yorıttım
İsa gibi, ben göğe çıktım veya Nûşirevan gibi, memleketi adaletle idare ettim.” 6550*

İslâm Ansiklopedisi'de (2000: 557) “İslâm tarihinde daha çok efsanevî şahsiyetiyle tanınan Makedonya kralı.” olarak tanıtılan İskender eserde “sikender” şeklinde geçmektedir.

*“Ajun bütrü tuttum **sikender** tutarça, tükel nûh yaşın men yaşadım yaşattım
İskender gibi, bütün dünyayı elimde tuttum, tam Nûh'un yaşını yaşadım ve yaşattım.”
6548*

Eserde geçen “kisra” Üşenmez (2006: 275) tarafından “Eski İran hükümdârlarına verilen ad.” olarak, İslâm Ansiklopedisi'nde (2002: C24/71-72) ise “Araplar'ın Sâsânî hükümdarları için kullandıkları unvan.” şeklinde tanımlanmıştır. Beyitte “kaysar” olarak geçen ve Arat tarafından “kayser” şeklinde çevrilen kelime İslâm Ansiklopedisi'nde (2002: C25/95-96) “Araplar'ın Roma ve Bizans imparatorları için kullandıkları unvan.” şeklinde tanımlanmıştır.

Şeddad, Ergene'nin (2017: 256) Tokel'den (2006: 382) aktardığı üzere dünyada cennetin bir benzerini yapmak isteyen ancak bunu göremeden öldüğü rivayet edilen kişidir.

*“Tutayın ya kistrâ ya kaysarça boldum, ya şeddâd u âd teg takı uçmak ittim
Farzedelim ki, ben kistrâ veya kayser oldum ya Şeddâd ve Âd gibi, bir de cennet
yaptırdım.” 6547*

2.2.2. Peygamber Adları

Eserde Hz. Âdem, Hz. İsa, Hz. Nuh peygamberlerin adları orijinal metinde zikredilmiş, peygamberimiz Hz. Muhammed (S.a.v.) için ayrı bir bölüme yer verilmiştir. Ayrıca eserin sonradan eklenen mensur bölümünde efendimizin adı Hz. Muhammed Mustafa olarak geçmiştir.

Eserde geçen “apa” kelimesi Üşenmez (2006: 129) tarafından “Âdem, insan.” olarak tanımlanmaktadır. Hz. Âdem, İslâm Ansiklopedisi'nde (1988: 358) “Semavî kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamber.” olarak belirtilmiştir.

*“Ajunka apa enmişinde berü, ukuşlug uru keldi edgü törü
Adem'in dünyaya indiğinden beri iyi nizam dâima anlayışlı insanlar tarafından
vaz'edilegelmiştir.” 219*

Benzer beyitler: 3520/3522/6391

Hz. İsâ, İslâm Ansiklopedisi'nde (2000: 472) “Kur'an'da adı geçen ve kendisine kutsal kitap İncil verilen peygamber.” şeklinde belirtilmiştir.

*“Ya 'isâ bolup kökke agdım takı men, ya nüşin-revân teg törü tüz yorittım
İsa gibi, ben göğe çıktım veya Nüşirevan gibi, memleketi adaletle idare ettim.” 6550*

Son peygamber (İslâm Ansiklopedisi, 2005: 408) Hz. Muhammed'in adı daha önce de belirtildiği üzere eserde manzum ve mensur eklerde ve bap fihristinde geçmektedir. Bununla beraber eserde ayrı bir bölüm Hz. Muhammed için ayrılmıştır.

*“Muhammed yalavaç halayık başı kamug barçalarka ol ol köz kaşı
Muhammed peygamber mahlûkların başıdır, o bütün bunların göz üstünde kaşıdır.” B8*

Hız. Nuh, İslâm Ansiklopedisi'nde (2007: 224) "Büyük peygamberler arasında sayılan, kendisine inanmayan kavmi tûfan ile helâk edilen peygamber." şeklinde belirtilmiştir.

*"Ajun bütürü tuttum sikender tutarça, tükel nûh yaşın men yaşadım yaşattım
İskender gibi, bütün dünyayı elimde tuttum, tam Nûh'un yaşını yaşadım ve yaşattım."*
6548

2.2.3. Halife Adları

Halife ve halifelerin adları eserin ilk bölümlerinde yer almakta olup, Hız. Ebu Bekir "atik", Hız. Ömer "fârûk", Hız. Osman "usmân" ve Hız. Ali "ali", "haydar" olarak görülmektedir. Eserde dört halife "dört eş" olarak geçmektedir.

*"Anıñ dört eşi ol avıñu körüp, keñeşçi bular erdi birle turup
Bunlar onun sevdiği dört arkadaşı idi ; yanındaki müşavirleri bunlar idi."* 49

*"İki kadın erdi küdegü iki, bular erdi üdrüm bodunda yegi
ikisi kayın-babası, ikisi damadı idi, bunlar halkın en iyisi ve en seçkini idiler."* 50

*"Bular erdi din hem şeriat köki, bular yüdti kâfir munâfık yüki
Bunlar din ve şeriatin temeli idi ; bunlar kâfirler ile münafıklardan gelen eziyetlere
katlandılar."* 59

*"Bu dört eş maña dört tadu teg-turur, tüzülse tadu çın tiriglik bolur
Bu dört sahibe benim için dört unsur gibidir ; unsurlar denkleşirse, gerçek hayat vücûda
gelir."* 60

Ebû Bekir eserde "atik" olarak geçmektedir. Kelime, Üşenmez (2006: 138) tarafından "Eski, kadim anlamında olup sahabenin en eskisi olan Hız. Ebû Bekir Sıddık'ın lakabıdır." şeklinde belirtilmiştir. Peygamber Efendimizin kayınbabasıdır.

*"Atik erdi aşnu kamugda oza, bayatka bütügli köñül til tüze
Başta, her keşten önce, Tanrıya inanmış, gönülü ve dili dürüst (sıddık) olan Ebû Bekir
gelir."* 51

*"Yulug kıldı mâli teni cânını, yalavaç sevinçi tiledi köni
Malını, tenini ve canını feda etti ; dileği ancak Peygamberin rızası idi."* 52

Eserde geçen “fârûk” kelimesi Üşenmez (2006: 209) tarafından “Haklıyı haksızdan ayırmada maharetli olan kişi, Hz. Ömer’in lâkabı” olarak tanımlanmıştır. Arat tarafından “Ömer” şeklinde çevrilmiştir. Peygamber Efendimizin kayınbabasıdır.

*“Basa fârûk erdi kişi üdrümi, tili köñli bir teg bodun ködrümi
Sonra insanların seçkini, halk içinde mümtazı, dili ve gönülü bir olan Ömer vardı.” 53*

Üşenmez (2006: 437) tarafından “Hz. Osman, üçüncü halife.” olarak belirtilen Hz. Osman Peygamber efendimizin damadıdır.

*“Basa usmân erdi uvutlug silig, kişide üdürmiş akı keñ elig
Sonra hayâ sahibi, yumuşak huylu, insanların seçkini, cömert ve eli açık olan Osman idi.” 55*

Hz. Ali, İslâm Ansiklopedisi’nde (1989: 371) “İlk müslümanlardan, Hz. Peygamber’in damadı ve Hulefâ-yi Râşidîn’in dördüncüsü (656-661)” olarak belirtilmiştir. Hz. Ali lakabı olan Haydar (İslâm Ansiklopedisi, 1998: 24) şeklinde de eserde yer almıştır.

*“Ali erdi munda basakı talu, kür ersig yürekliğ meñesi tolu
Ondan sonra seçkin, cesur; yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardı.” 57*

*“Akı erdi elgi yüreki tedük, biliglig sakınuk kör atı bedük
Eli cömert idi, yüreği sâf idi ; bilgili, takva sahibi ve adı büyük bir zât idi.” 58*

*“Özüm haydar erse yaşın teg kılıçlıg, ya rüstemleyü men ajunda çavıktım
Yıldırım kılıçlı Haydar veya Rüstem gibi, dünyada meşhur oldum.” 6549*

2.2.4. Efsanevi/Mitolojik Kahraman Adları

Eserde yer alan mitolojik kahramanları Alper Tonga (Efrasiyab), Rüstem, Feridun, Dahhak şeklinde geçmiştir.

Alper Tonga (Efrasiyab), İslâm Ansiklopedisi’nde (1994: 478-479) “İran millî destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarı.” şeklinde belirtilmiştir. Abdurrahman (2004: 1), Alp Er Tonga’yı “Eski Farsça (Avesta Dili) metinlerde ‘Aıjasp’, ‘Frangrasyan’, Orta Farsça’da (Pehlevi Dili) ‘Frasıyav’, ‘Frasıyak’ ve ‘Frangrasyak’, Arapça

kaynaklardan Taberi'de 'Frasiyab' ve 'Frasyat', Mes'udi ve Biruni'de 'Ferasiyab', Sealibi'de ve İran milli destanı Şehname'de 'Efrasiyab' veya 'Afrasiyab' olarak geçen Alp Er Tonga, Türk hükümdar soyunun atası kabul edilmiş ve bütün Türk halklarının tarihi destanlarında kahramanlığın sembolü olmuş bir karakterdir.” şeklinde tanıtmıştır.

*“Bu Türk beglerinde atı belgülig, **tona alp er** erdi kutı belgülig*

Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbâli ayanbeyan olanı Tonga Alp-Er idi.” 277

*“Tejikler ayur anı efrasiyâb, bu **efrasiyâb** tuttı eller talap*

İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp, ülkeler zaptetmiştir.” 280

Üşenmez (2006: 344) beyitte geçen “rüstemle-” ifadesini “Rüstem’e benzemek. Rüstem Şehnâme’de adı geçen ünlü İran savaşçısı ve kahramanıdır.” şeklinde belirtmiştir.

*“Özüm haydar erse yaşın teg kılıçlıg, ya **rüstemleyü** men ajunda çavıktım*

Yıldırım kılıçlı Haydar veya Rüstem gibi, dünyada meşhur oldum.” 6549

Feridûn, İslâm Ansiklopedisi’nde (1995: C12/396) “İran millî destan kahramanı.” olarak belirtilmiştir. Üşenmez (2006:210) tarafından “Bir Fars padişahının adı.” şeklinde tanıtılmıştır.

*“Söküşlüg nelük boldı zahhâk otun, nelük öğdi buldı **feridûn** kutun*

Küstah Dahhâk neden söğüldü de, Feridun neden medhe ve ikbâle kavuştu.” 241

Dahhâk, İslâm Ansiklopedisi’nde (1993: 408-409) “Eski İran mitolojisinde, Hint-İran ortak geleneğinden kalma insan vücutlu ejder veya ejder görünümlü insan.” şeklinde belirtilmiştir. Eserde “zahhâk” olarak geçmektedir. Kelime Üşenmez (2006: 488) tarafından “Dahhak adında meşhur İranlı hükümdar olup gaddarlığı ve zâlimliği ile anılır” şeklinde tanıtılmıştır.

“Söküşlüg nelük boldı zahhâk otun, nelük öğdi buldı feridûn kutun

Küstah Dahhâk neden söğüldü de, Feridun neden medhe ve ikbâle kavuştu.” 241

2.2.5. Diğer Özel Adlar

Eserde tespit edilebilen diğer ösimler Öklid (öklidis), Lokman (lukman), Hz. Havva (havâ) ve eserin sahibi Yusuf olarak görülmektedir.

İlkçağ'ın en ünlü matematikçisi (İslâm Ansiklopedisi, 2007: C34/24) geometri konusundaki teoremleri ile günümüzde Öklid olarak bilinen (Kurt, 2016: 4-5) "Eukleïdēs" eserinde "oklidis" olarak geçmektedir.

*"Taki kolsa cebr ü mukâbel okı, yeme **oklidis** kapğı yetrü tokı*

Daha da istersen, cebir ve mukabele oku; bir de Oklidis'in kapısını da iyice çal." 4382

Eserde "lukman" olarak yer alan "Lokman" Üşenmez (2006: 303) tarafından "Hz. Lokman, İslâmiyet'ten önceki Araplar'da efsânevî bir Luqmân şahsiyet olup, Kur'an'da da adı geçen, öğüt ve salıklarıyla meşhur eski bir hekim veya hikâyecinin adı." şeklinde tanıtılmıştır.

*"Sevinçin avınçin küvençin eli, aşasu yaşasunu **lukmân** yılı*

Sevinç, huzur ve güvenç içinde memlekete hâkim olsun, Lokman kadar uzun ömürlü olsun." 123

Eserde "havâlı" olarak geçen Hz. Havva İslâm Ansiklopedisi'nde (1997: 542-545) "İlk kadın, Hz. Âdem'in zevcesi ve insan neslinin annesi." şeklinde tanıtılmıştır.

*"Apalı **havâlı** ajunka ilip, urug yadıdü dünyâ içinde kelip*

Adem ve Havva yer yüzüne inip, dünya içinde insan neslini çoğalttı." 6391

Yusuf Has Hâcib'in adı İslâm Ansiklopedisi'nde (2002: C26/478) "Türk edebiyatının en eski eserlerinden Kutadgu Bilig'in müellifi." olarak tanıtılmıştır.

*"Ay **yûsuf** kerek sözni sözle köni, kereksiz sözüg kizle kılga kor a*

Ey Yusuf, gerekli ve doğru sözü söyle; gereksiz sözü gizle, onun zararı dokunur." 6627

BÖLÜM 3: HAYATIN GEÇİŞ DÖNEMLERİ ile İLGİLİ UNSURLAR

Bu çalışmada hayatın geçiş dönemleri doğum, evlilik ve ölüm olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir.

3.1. Doğum

Kutadgu Bilig’de hayatın üç önemli dönüm noktasından biri olan doğum üzerine sınırlı sayıda beyite rastlanılmaktadır. Doğum öncesi, doğum anı ve sonrasına dair uygulama ve pratiklere eserde tesadüf edilmemektedir. Eserde doğum ile ilgili geçen örnek beyitleri aşağıdaki şekilde görmek mümkündür:

“Kişi **tugdı** öldi sözi kaldı kör, özi bardı yalñuk atı kaldı kör
Bak, insan doğdu, öldü; sözü kaldı; insanın kendisi gitti, adı kaldı.” 182

“Bir edgü bolur kör anadın **tugup**, yorır ol köni çın kör edgü bolup
Biri anadan doğma iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar.” 873

“**Toga** isiz ol kör munıñda biri, bu er ölmeginçe arımaz kiri
Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın lekesi ölünceye kadar temizlenmez.” 876

“Tişike bir erkek bolur kör eri, anıñdın **tugar tugs**a iki urı
Dişi için bir erkek koca olur; eğer doğarsa, bunlardan iki çocuk doğar.” 980

“Kayu kim **tugar** erse ölgü kerek, kayu neñ agar erse ilgü kerek
Doğan herkes ölmeğe, yükselen her şey düşmeğe mahkûmdur.” 1086

Benzer beyitler:

1090/1136/1137/1201/1210/1388/1513/1522/1545/1678/1681/1816/1932/1950/1959/
2288/3247/3387/3528/4021/4504/4511/4575/5255/5264/5571/5768/6290/6313/6393

Bazı beyitlerde doğum neslin çoğalması şeklinde ifade edilmiştir:

“Apalı havâlı ajunka ilip, **urug** yadtı dünyâ içinde kelip
Adem ve Havva yer yüzüne inip, dünya içinde insan neslini çoğalttı.” 6391

3.2. Evlilik

Eserde evlilik bahsi için ayrı bir bölüm ayrılmış ve evlenilecek kadının hangi vasıflara sahip olması gerektiği anlatılmıştır. Dolayısıyla huzurlu ve iyi bir evliliğin temeli kadın ile atılmış ve evlilik kurumu kadın üzerinden anlatılmıştır. Bununla beraber evlenilecek erkeğin özelliklerinin sıralandığı herhangi bir bölüm bulunmamaktadır.

Eserde erkeklerin evlenmek için kendilerine dört farklı özelliğe sahip kadını layık gördükleri anlatılır. Bunlar zengin, güzel, soyu soppu asil ve takva sahibi kadınlardır.

*“Kim evlik alayın tese törtte taş, adın almaz evlik ayâ erde baş
Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni.”*
4486

*“Biregü bay evlik tiler üstikip, takı biri körklüg tiler köz tikip
Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.”* 4487

*“Takı bir uruğlug tüp aslı kolur, ulugluk atıña küvenür bolur
Bir başkası soyu-soppunun asıl olmasını ister ve bu asalet payesi ile iftihar eder.”* 4488

*“Takı biri yinçge sakınuk tiler, anı bulsa terkin añar öz ular
Başka biri de çok takva sahibi olmasını arzular; onu bulunca, kendisini ona derhâl
kaptırır.”* 4489

Eserde farklı karakterdeki dört kadından hangisi ile evlenmenin münasip olduğu sebepleri sıralanarak anlatılır. Ögdülmüş aracılığıyla evlenmek isteyen erkeklere, kendisine takva sahibi bir kadın seçmesi konusunda nasihatte bulunulur. Takva sahibi kadının diğer üç kadında bulunan olumlu özellikleri kendisinde topladığını belirtilir. Bununla beraber hangi erkek zengin bir kadın ile evlenmek isterse kadının parasının esiri olabileceği, kadının malına güvenerek erkeği diliyle ezebileceği ve zengin kadının maddi olarak tüm isteklerini karşılamak gerektiği anlatılır. Güzel bir kadında başka erkeklerin gözünün kalma ihtimaliyle âlemin diline düşebileceği, soyu soppu yüksek kimseler içerisinde de mevki olarak küçük düşme durumunun ortaya çıkabileceği belirtilir. Bütün bu sebeplerden dolayı evlenmek için en münasip kadın takva sahibi kadın olarak izah edilir.

*“Bularda talusun ayayın saña, kisi algu erse kulak tut maña
Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; evlenmek istersen, bana kulak
ver.” 4490*

*“Ayâ bay tilegli sen evlik talu, bulun bolmagıl sen ay bilgi tolu
Ey seçkin ve bilgili insan, sen zengin bir kadın ile evlenmek isteyerek, kendini onun esiri
durumuna sokma.” 4491*

*“Bedütgey tilin köñli neñke bolup, kötürgü kerek neñ tilese kolup
O malına güvenerek, dilini uzatır; o bir çok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine
getirmek icap eder.” 4492*

*“Ayâ körk tilegli kişi edgüsi, kisi körki kolma bodun külgüsi
Ey güzellik arayan insanların iyisi, kadında güzellik arama, âleme maskara olursun.”
4493*

*“Tozu halk sever ol kisi körkini, meger teñri fazlı küdezse anı
Kadının güzelini her kes arzular; fakat onu ancak Tanrının fazlı koruyabilir.” 4494*

*“Ayâ tüp tilegli bedüklük bile, uçuz kılmağı öz bedük tüp bile
Ey asalet ve büyüklük arayan insan, bu asıl aile içinde küçük mevkie düşme.” 4495*

*“Uruglug tarıglıg bedükler tili, bedükrek bolur bolma evçi kuli
Soyu-sopu büyük olan kimseler yüksekte konuşurlar; sen kadın esiri olma.” 4496*

*“Ay yinçge sakınuk tilegli inal, munı bulsa bulduñ bu tört neñ tükel
Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen bey-zâde, böylesine rastlarsan, her dört
şeyi de bir arada elde etmiş olursun.” 4497*

*“Kalı bulsa edgü sakınuk tişi, yava kılma algıl ay edgü kişi
Eğer iyi ve takva sahibi bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçırma, derhâl evlen, ey iyi insan.”
4498*

Eserde evlenilecek kadının ayrıntılarını izah edilirken öncelikle iyi bir kız aramak gerektiğini belirtilmiştir. Evlenilecek iyi kızın öncelikle soyu sopu temiz ve ailesi iyidir. Hayâ ve takva sahibidir. El değmemiş ve başka erkek yüzü görmemiştir. Soy sop ve

makam mevki açısından erkekten daha aşağı seviyededir. Yüzünden ziyade huyu güzeldir. Her anlamda erkeğe denk bir kadındır. Ayrıntıları sıralanan bu kadın bahsi geçen dört kadın içerisindeki takva sahibi kadındır. Bu kadın tasarruflu davranarak kocasını zengin eder, huyu güzel olduğu için yüzü de güzel görünür, takva sahibi ve temiz olduğu için de asil ve soylu olur. Yani yukarıda özellikleri sıralanan diğer üç kadın örneğinde aranan tüm özellikleri kendisinde toplar.

*“Kalı evlik almak tilese özüñ, talusun tile ked yiti kıl közüñ
Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara.” 4475*

*“Köki edgü bolsun uruğ hem tarıg, uvutlug sakınuk tilegil arıg
Alacak kimsenin soyu-sopu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de haya ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et.” 4476*

*“Usa ev kızı al elig tegmedük, seniñde adın er yüzün körmedük
Alacaksan, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan, bir aile kızı almağa çalış.” 4477*

*“Seni sevge sendin adın bilmegey, yaragsız ya teñsiz kılık kelmegey
Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık almayan münasebetsiz hareketlerde de bulunmaz.” 4478*

*“Özüñde kodı al kisi alsa sen, bedük tüp ke yakma bulun bolga sen
Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun.” 4479*

*“Negü ter eşitgil sınamış kişi, sınamış kişiniñ bışıg ol işi
Tecrübe etmiş olan insan ne der, dinle; tecrübeli insanın işi dâima mükemeldir.” 4480*

*“Kisi alsa özde kodı al köni, sevinçin keçürgey sen üdlek küni
Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; ömrünü huzur içinde geçirirsin.” 4481*

*“Yüzi körki kolma kılınç edgü kol, kılınç edgü bolsa yarutgay seni
Onda yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu iyi olursa, seni memnun eder.” 4482*

*“Kisi alma alsa özünke kuru, sen algıl sakınuk erenler eri
Ey takva sahibi insan, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen.” 4483*

*“Yüzi körki kolma kılınç edgü kol, kılınç edgü bolsa tükel bolga ol
Yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu güzel olursa, o mükemmel demektir.” 4484*

*“Ay körklüg koluglı muni kolmagıl, kızıl menziñi sen sarıg kılmagıl
Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen al yanağını boş yere sarartma.” 4485*

*“Tilek baylık erse tire birge neñ, bayutgay seni ol kızıl bolga eñ
Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür.” 4499*

*“Kılınçı köni erse körki kelir, tişi körki kulk ol biligli bilir
Ahlâki dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir; bunu bilen bilir.” 4500*

*“Sakınuk arıg bolsa aslı bolur, ol üç neñ bu yerde bolur ay unur
Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asıl demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli insan.” 4501*

*“Sakınuk tile sen kisi ay büğü, sakınuk bulunsa bolur törteğü
Ey hakîm insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur.” 4502*

*“Muni teg bulur erse sen bir tişi, katıglan yava idma ersig kişi
Böyle bir kadın bulursan, çabuk davran; fırsatı kaçırma; ey mert kişi.” 4503*

Evlilik çoluk çocuk sahibi olmak ve neslin devamı için de önemli bir kurum olarak ifade edilir.

*“Kisi algu tugsu ogul kız üküş, ogulsuz tese erke körksüz söküş
İnsan evlenmeli ve bir çok çoluk-çocuk sahibi olmalıdır; ‘evlatsızdır’ demek, insan için bir hakarettir.” 3371*

Evlilik hususunda dikkat çeken bir detay da kız çocuklarının erken yaşta evlendirmek gerektiğine dairdir.

*“Kızıg tutma evde uzun begsizin, ökünç birle ölgey özün ıgsizin
Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu
peşimanlık seni öldürür.” 4510*

Eserde sevgilinin özellikleri ve seven insanın özelliklerine dair bir takım bilgiler sunulduğu görülmektedir. Sevgili kelimesi eserde “sevüg” olarak ifade edilmiştir. Beyitlerde izah edildiği üzere seven insan sevgilinin yüzün bakınca sevdiğini anlar; fakat bundan şüphe duyarsa gönlüne danışmalıdır. Karşılıklı birbirini seven iki kişinin gözlerinden ve sözlerinden anlaşılır. Bunun dışında sevgilinin hatası bile seven insan için adeta bir fazilet gibi görünür.

*“Yanut berdi ögdülmiş aydı bolur, sevüg yüzke baksa severin bilür
Ögdülmiş cevap verdi ve : — Baş-üstüne; insan sevgilinin yüzüne bakınca, sevdiğini
anlar — dedi “ 1896*

*“Sever sevmezın öz bileyin tese, köñülke baka körgü bilgey basa
Sevip-sevmediğini anlamak isterse, insan gönüle bakmalı; bu gönülden anlaşılır.” 1898*

*“Sevügler yüzinde bolur belgü neñ, közin közke tikse anı bilgü teñ
Sevgililerin yüzünde bunu belirten bir alâmet bulunur; göz-göze gelince, onlar
birbirlerini anlarlar” 1899*

*“Sevigli kişiniñ yüzi belgülig, tili açsa mani sözi belgülig
Seven insan yüzünden bellidir; ağızını açsa, sözünün mânasında sevgi kendisini gösterir.”
1901*

*“Sever sevmezın öz bileyin tese, saña tetrü baksa közi belgülig
Birinın sevip-sevmediğini bilmek istersen, gözüne dikkat et; sana doğru bakınca,
gözünden belli olur.” 1902*

*“Negü ter eşitgil bu sevmiş kişi, sevügke sevüg aybı erdem başı
Sevmiş insan ne der, dinle; seven nazarında sevgilinin kusuru en büyük fazilettir.” 3516*

*“Sevüglüg nişâni bu ol belgülig, sevüg aybı erdem bolur ay külüg
Ey şöhetli, sevgilinin nişanı, hakikatte şudur: sevilenin kusuru fazilet olur.” 3517*

Eserde hayatın üç dönüm noktasından biri olan evlilik kadın ve erkeğin aile kurmak için yasaca birleşmesi olarak karşımıza çıkar. Evlenilecek erkeğin özelliklerinden bahsedilmemekle beraber evlenilecek kadının özellikleri detaylarıyla anlatılmıştır. Hangi özelliklere sahip kadın ile evlenmenin uygun olmadığı izah edilmiştir. Kadın üzerinden mutlu evliliğin yolu gösterilmiştir. Eserde evlenme ile alakalı herhangi bir törensel faaliyetten bahsedilmemekle beraber evlenme yaşı olarak kız çocuklarının erken yaşta evlenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

3.3. Ölüm

Bu bölümde Kutadgu Bilig’de ölüm anlayışına dair tespitlere yer verilmiştir. Eserin tümünde çeşitli vesileler ile öne çıkarılmış olan ölüm algısı dört ana kahramanın ikisinin ölüm sahnelerinde, ölüm öncesi, ölüm anı ve sonrasına dair bilgiler sunulmak suretiyle, detaylandırılmıştır.

3.3.1. Ölüm Öncesi

Eserde, ölüm anından önce, ölüme işaret eden çeşitli belirtilerin olduğu görülür. Bu belirtiler hastalanma, yaşlanma, fiziki değişiklikler, psikolojik değişiklikler şeklinde kendini gösterir. Ölümün işaret vermesi ile birlikte ölmeden önce vasiyet bırakma, miras bırakma gibi hayata dair yapılacak son işlerin tamamlandığı görülür. Ölümün en yakın olduğu anlarda ise yakın çevre ile helalleşilir ve son nefes verilmeden önce ise İslâm dininin gerekli kıldığı şekilde şehadet getirilir.

Hastalık

Ölüm öncesi ilk belirtinin hastalanma olduğu, eserde belirtilen bir husustur. Hastalık ölüm öncesi ilk habercidir. Ölmeden önce çeşitli hastalıklar belirir. Hastalık, ölümün yaklaştığına dair bir işarettir.

“Ölümdin yumuşçı ig ol aşnusu, kişi igledimü ölüm koşnısı

Hastalık ölümün ilk habercisidir; insan hastalandımı, ölüm yanı başındadır.” 4618

“Belâ mihnet ol ig ölüm tutgakı, ölümde tatıg yok azu yakşısı

Hastalık belâ ve mihnettir ve ölümün öncüsüdür; ölümün zevki yoktur, onun iyisi olmaz.”
4619

Beyitlerde genel hastalık ifadesi ile ölüm öncesi hastalık durumu çeşitli belirtiler öncülüğünde ayrılmıştır. Ölüm öncesi hastalanma durumu, kahramanların ölmeden önce yaşadığı sağlık problemlerine dair ayrıntılar ifade edilmiştir.

Aytoldı'nın hastalığının inleterek yatağa düşürecek kadar ağır olması, çeşitli hastalık tanıları ile farklı sağaltma yöntemlerinin denenmesi ve olumsuz sonuçlar alınması, ağır hastalıklarda çekilen acı ve ıstırabın ölüm sonrasına kefarete olması inancı ile teselliler verilmesi şeklindeki ayrıntılar ölüm öncesi hastalığın detaylarını gözler önüne serer niteliktedir.

*“Tadu tegşürüldi aşu boldı yeg, ağır boldı köñli katıg tuttı ig
Unsurların durumu değışti; yiyeceğı çığ geldi, gönülünü bir sıkıntı kapladı ve ağır bir
hastalığa tutuldu.” 1054*

*“Tutup çaldı yerke ağır ig kelip, töşekke kirip yattı muñlug ulıp
Ağır hastalık geldi; onu tutup, yere vurdu; acılar içinde inleyerek, yatağa düştü.” 1056*

*“Otaçı tirildi tamur kördiler, ol ig kem ne ermiş ayu berdiler
Etrafına tabipler toplandı, nabzına baktılar; bu hastalık ve rahatsızlığın ne olduğu
hakkında fikirlerini söylediler.” 1057*

*“Ot em kalmadı kör neçe kıldılar, yaraşık ne erse anı berdiler
Yapmadıkları tedavi, vermedikleri ilâç kalmadı; faydalı gördükleri her şeyi verdiler.”
1061*

*“Asıg kılmadı künde arttı igi, koradı küçi künde yetti ögi
Fakat hiç bir fayda etmedi; hastalığı günden-güne arttı, kuvveti günden-güne azaldı ve
gittikçe şuurunu kaybetti.” 1062*

*“Bu ay toldı hâlin eşitti ilig, ölüm tutgaku ig tegürmiş elig
Hükümdar Ay-Toldı'nın hâlini işitti; ölümün öncüsü olan hastalık onu eline geçirmişti.”
1067*

*“Bu ay toldı aydı ay ilig kutı, meni tuttı ol ig añar yok otı
Ay-Toldı : — Ey devletli hükümdar — dedi — beni devası olmayan bir hastalık yakaladı.”
1070*

*“İlig aydı ay toldı ivme serin, ig ol bu yazuklarka yulğı yarın
Hükümdar dedi:—Ey Ay-Toldı, acele etme, sabırlı ol; hastalık yarın günahların kefareti
olacaktır.” 1107*

*“Bu ay toldının kör igi agrudı, umıncısız bolup cândın elgin yudı
Ay-Toldı'nın hastalığı ağırlaştı ve ümidini keserek, canından elini yudu.” 1115*

Ölerek eserden ayrılan diğer ana kahraman Odgurmuş'tır. Odgurmuş da Ay-Toldı gibi ölmeden önce ağır bir hastalığa yakalanır. Bitkin şekilde yatağa düşer. Her hastalığın ölüme işaret etmediği farklı beyitlerde altı çizilen bir husustur. Ölüm öncesi hasta olan iki ana kahramanın yakalandığı hastalığın inleterek yatağa düşürecek derecede ağır olması, bitkin düşürmesi, acı çektirmesi, sağaltmaya cevap vermemesi gibi detaylarının belirtilmesi bahsi geçen ölüm öncüsü hastalığın özellikleridir.

*“Ağır boldı köñli yatur inçıkın, tegip tuş añar bir ay köñli yakın
Artık ağırlaştı, bitkin bir hâlde yatıyor; ey gönülü yakın, gidip onu bir görün — dedi.”
5963*

*“Ayur ay kadaşım yolum köñelir, ölüm tutgakı tuttı öz bargalır
Odgurmuş cevap verdi : — Ey kardeşim, yolum göründü; ölüm öncüsü yakaladı, artık
gitmek üzereyim,” 5976*

*“Yanut berdi ögdülmiş aydı turup, negü teg barayın seni men kodup
Ögdülmiş bir az durup-düşündükten sonra, cevap verdi: —Ben seni böyle bırakıp, nasıl
giderim — dedi” 6186*

*“Ağır ig bile sen özün yalnızun, negü teg kılur sen ay urgı tüzün
Sen tek başına bu ağır hasta hâlinde ne yaparsın, ey asıl insan.” 6187*

Hasta ziyareti

Ölmeden önce hastalığa yakalanan kişilerin yakınları tarafından ziyaret edilmesi beyitlerde dikkat çeken hususlardandır. Ay Toldı ve Odgurmuş hastalığı süresince yakınları ve akrabaları tarafından ziyaret edilir.

“İlig aytu keldi bu ay toldını, kelip kördi ilig yatur hâlini

Hâlini sormak için, hükümdar Ay-Toldı'ya geldi; onun yataktaki hâlini gördü.” 1068

“Yorı bar meniñdin yeme ök ayıt, negü ol igin kör me köjlin avıt

Git, benim tarafımdan da hatırını sor; hastalığına bak, nasıldır; kendisini teselli et.”

6282

Benzer beyitler: 1177/5973/5974/6279/6280

İyi temenni ve duada bulunma

Eserde gerek Ay-Toldı gerekse Odgurmuş'ın hastalığı boyunca yakınları tarafından ziyaret edildiği görülür. Hasta ziyareti sırasında hastanın moralini yükseltmek için teselliler verilir. İyi temennilerde bulunulur. Bununla beraber hastalığın şifası için dualar edilir. Hasta ziyareti sırasında “herkes hastalanır, bakarsın, tekrar iyileşir”, “bu hastalık yalnız senin için değildir”, “ insan hayatta oldukça, acılara ve hastalığa maruz kalabilir”, “hastalığın iyileşecek ve sen de sıhate kavuşacaksın” , “insan-oğlu her vakit hastalanabilir, fakat her hastalık bu kökü ölümle kesmez.” gibi teselli cümleleri sıralanır. “Tanrı bu hastalıktan seni kurtaracaktır, “insan hastalanırsa, onun bütün günahları dökülür”, “günahın temizlenecek ve sevaba nail olacaksın” şeklinde iyi temenni ve dilekler sıralanır, dua edilir.

“Kişi barça igler kör edgü bolur, saña yalnız ermez bu ig ay unur

Her kes hastalanır, bakarsın, tekrar iyileşir; ey kudretli insan, bu hastalık yalnız senin için değildir.” 1081

“Bayat edgü kılğay bu söz sözleme, tügün urma otun meniñ köjlüme

İnşallah Tanrı seni iyi edecektir; böyle sözler ile yüreğimi dağlama.” 1084

“Ölür erdi erse kamug iglegen, kişi kalmagay erdi rûzi yegen

Bütün hasta olanlar ölselerdi, dünyada rızık yiyecek insan kalmazdı.” 1108

“Yanut berdi ögdülmiş aydı ay cân, tiriğ bolsa yalnızuk yorır ig toğan

Ögdülmiş cevap verdi : —Ey canım, insan hayatta oldukça, acılara ve hastalığa mâruz kalabilir — dedi “ 5978

Benzer beyitler: 1109/5979/5980/5981/5982/5984/5990/5991

Hastaya hizmet

Hasta yakınlarının, hastaya hizmet etmesi ve hastanın bakımını üstlenmesi geleneği, eserde Ögdülmüş ile Odgurmış'ın diyaloglarında kendini gösterir. Ölüm döşeğinde olan Odgurmış'ı sık sık ziyaret eden Ögdülmüş bu hususta hükümdar tarafından bizzat uyarılır.

“Yana aydı hâli negü ol anıñ, negü teg kodup keldi köñlüñ seniñ

Devamla : — Onun hâli nasıldır; onu bırakıp gelmeğe gönün nasıl razı oldu — dedi”

6240

“Anı kim küdezür igin kim körür, ol ig birle yalñuz negü teg yatur

Ona kim hizmet eder, hastalığına kim bakar; o hasta-hasta yalnız başına nasıl orada kalır.” 6241

“Nelük sermedin anda ança turup, anı kimke kodtuñ bu yanlıg körüp

Niçin orada bir müddet kalmadın; onu kime emânet ettin de, bu hâlde bıraktın, geldin.”

6242

Yaşlanma

Eserde bahsedilen ölüm genel anlamda yaşlılıkla beraber türlü hastalıkların ortaya çıkması, fiziksel değişiklikler ve insan organlarının yetisini kaybetmesi ile beraber hayatta önemli olan her şeyin anlamını bir bir kaybetmesi şeklinde bir tabloyla sunulur.

“Tükel buldı ay toldı ârzû tilek, kıvı kut karıp yıktı arka yölek

Ay-Toldı arzu ve dileğini tam elde ettiği zamanda, süreksiz saadet ihtiyarladı; ona arka ve destek olan şeyleri birer-birer yıktı.” 1045

Fiziki değişiklikler ve organların işlevini kaybetmesi

Yaşın ilerlemesi ile birlikte insan vücudunda fiziksel değişikliklerin kendini göstermesi, eserde Ay Toldı, Ögdülmüş ve Odgurmış üzerinden detaylıca anlatılır. Beyitlerde, saçın ağarması, sakalın kırışması, boynun bükülmesi gibi fiziksel değişiklikler ve kulağın işitmemesi, gözün görmemesi gibi organların işlevini kaybetmesi şeklindeki değişiklikler yaşlanmanın ve ölümün yaklaştığının habercisi olarak görülür.

*“Tadu artadı kör küçi eksüdi, kağıl teg köni bod egildi kodı
Unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; dik vücûdu, yaş söğüt dalı gibi, büküldü.” 1055*

*“Tolu erdi ayım irildi tolu, talu erdi kıkım barır bu talu
Ayım dolun ay idi, küçüldü; güzel bir şekil ve şemâyilim vardı, o güzellik şimdi elden
gidiyor.” 1071*

*“Bodum erdi ok teg egildi bodum, tiriglik tükedi yetildi üdüm
Boyum ok gibi idi, büküldü; ömür tükendi, vaktim geldi.” 1099*

*“Kimiñ egri bolsa köni tal bodı, köni kalgu köñlin yetildi üdi
Kimin düz fidan gibi boyu bükülürse, artık onun gönülünü doğrultma vakti gelmiştir.”
1102*

*“Ürün boldı erse kara saç sakal, anungu busugçı ölümke tükөл
Kara saç ve sakal ağarınca pusuda yatan ölüme iyice hazırlanmak lâzımdır.” 1103
Benzer beyitler: 1105/5639/5643/5697*

*“Otuz iki tişim ürün yinçüler, üzüldi yipi kör saçıldı birer
Otuz iki dişimin, bu beyaz incilerimin, ipi koptu ve onlar da birer birer döküldü.” 5640*

*“Körür erdi közler bu künlük yerig, tünerdi körümez katında erig
Gözlerim bu güneşli yer yüzünde her şeyi görürdü; şimdi gözlerime karanlık çöktü,
önündeki insanları bile göremez oldu.” 5641*

*“Yırak eştür erdi kulak tutsa ma, bu kün boldı elgin özüm imleme
İyice dinlersem, uzaklardan duyardım; bugün ben artık insanlar ile ancak işaretle anlaşır
oldum.” 5642*

Psikolojik değişiklikler

Eserde ölmeden önce görülen psikolojik değişiklikler karamsarlık, pişmanlık ve yakınma, dünya nimetlerine yüz çevirme ve ibadete yönelme, kendini sorgulama, geride kalanları düşünme, ölümünü rüyada görme şeklinde görülmektedir.

Karamsarlık

Eserde ölmek üzere olan kahramanların karamsarlığa kapıldığı ve bu ruh halini yansıtan ifadelerin yer aldığı görülür. Dünyanın yüz çevirmesi, güneşin batması, gecenin bir daha aydınlanmaması, güvenilen hayatın ortadan kaybolması, sevinç arzu ve nimetlerin geride kalıp kaygı ve mihnetlere doğru gidilmesi şeklindeki örnek ifadeler karamsar ruh haline işaret eder.

*“Sevinçin tugar erdi togmış künüm, künüm batgalır teg yarumaz tünüm
Güneşim sevinç içinde doğardı, şimdi batmak üzeredir; gecem artık aydınlanmayacak.”
1072*

*“Küvençlik tiriglik kötürdi özin, yayıg dünyâ mendin evürdi yüzün
Güvendiğim hayat ortadan kayboldu, kararsız dünya benden yüzünü çevirdi.” 1073*

*“Sevinç ârzü nimet turu kalgalır, sakınç kadgu mihnet maña kelgelir
Sevinç, arzu ve nimetleri geride bırakıp, endişe, kaygı ve mihnetlere doğru gitmek
üzereyim.” 1074*

Pişmanlık ve yakınma

Ölmeden önce karşılaşılan bir diğer psikolojik durum da pişmanlık ve yakınma olarak belirmektedir. Ölmek üzere olan kahramanların “aç gözlülük ile toplanan para, mal ve mülke, söylenilen kötü söze, başkasına uzatılan ele, ibadetin eksik ve az yapılmasına, ömrün boşa geçirilmesine, mutluluk sanılan şeylerin gaflet olmasına” ve benzeri konulara pişmanlık duyarak, yakındıkları görülür.

*“Ayur-men yorıdım osalın küle, tiriglik yava boldı gaflet bile
Öğdülmiş : — Ben gaflet içinde kendimi mes'üd sandım; bu gaflet içinde hayatım heder
oldu — dedi” 5632*

*“Ökümdi ayur bardı isiz künüm, tiriglik tükedi kararur tünüm
Peşıman oldu ve : — Ah, ne yazık ki, günlerim geçti; ömrüm tükendi, gecem artık
kararmaktadır — dedi” 5634*

*“Ayur-men yorıdım osalın küle, künümni keçürdüm yavalık bile
Sonra devam etti: — Ben gaflet içinde kendimi bahtiyar zannettim; günlerimi boşu-
boşuna geçirdim.” 5636*

*“Yegitlik küçi bardı mendin kite, açır-men yegitlikke küyüp tüte
Gençlik kuvveti beni terkederek, uzaklaştı; bu giden gençliğime acıyor ve yanıp-
tutuşuyorum.” 5637*

*“Bu geçmiş tiriglikke öknür özüm, neçe erki kalmış künüm ay yüzüm
Ben bu geçmiş hayata peşimanım; ey güzel yüzlüm, acaba bundan sonraki günlerim nasıl
gececektir.” 5707*

*“Negü ter eşitgil ölügli kişi, ölüde ulıp yerke çalmış başı
Ölen ve ölüirken inleyerek, başını yere vuran insan ne der, dinle.” 6177*

*“Ölür-men ökünçün akar köz yulum, tatıglar tatıgsız kılur bu ölüm
Ölüyorum, peşimanlıktan iki gözüm iki çeşme oldu; bu ölüm tatlıları tatsızlaştırıyor.”
6178*

Dünya nimetlerine yüz çevirme ve ibadete yönelme

Eserde ölüm öncesi görülen psikolojik hallerden biri de dünya nimetlerine yüz çevirerek ibadete yönelme durumudur. Çeşitli belirtiler ile ölümün yaklaştığı anlaşıldıktan sonra Allah'a yönelme ve ibadetin önemi ile gerekliliğini idrak hali kendini gösterir. Bu aşamada Tanrı'ya dönme ve yönelmenin belirtileri, gözyaşlarını işlenen günahlar için dökme, tövbe etme, gönlü masivadan temizleme ve ibadet etme şeklindedir.

*“Özüm yangu boldı bayatka bu kün, yazuklar üçün yıglasa-men ünün
Bugün artık Tanrıya rücû edecek zamanım geldi; günahlarım için, feryâd ederek,
ağlamalıyım.” 5644*

*“Özüm yangu boldı bayatka turup, yazuklarka udri tilese kolup
Artık kalkıp, Tanrıya dönmeliyim; günahlarım için, tövbe ve istiğfar etmeliyim.” 5645*

*“Özüm kodsâ emdi yaragsızlarığ, körigül bulganuktın süzülse arığ
Benim artık faydasız şeyleri bırakmam ve gönlümü mâsivadan temizlemem lâzımdır.”*
5646

*“Özi tevbekılmak tiledi turup, bayatka sığınsa yazukın kolup
Öğdülmiş böylece tövbe ve istiğfar ederek, Tanrıya sığınmak istedi.”* 5647
Benzer beyitler: 5692/5710/5711/5712/5714/5715

Kendini sorgulama

Eserde, ölüm öncesi belirtilerden biri olarak ölümünü anlayan kişinin kendini, doğumu, hayatı, ölümü ve ahireti sorgulaması olarak belirtilir. Ölüm ile yüzleşince geçen ömür içerisinde yaşananların anlamını kaybettiği ifade edilir.

*“Negü ol tiriglik negü ol ölüm, kayudın kelir-men kayuka yolum
Hayat nedir, ölüm nedir; nereden geliyorum, nereye gidiyorum?”* 1135

*“Nelük togdum erki yana ölgeli, nelük küldüm erki sıgıt körgeli
Ölecek olduktan sonra, sanki niye doğdum; ağlayacak olduktan sonra, sanki niye
güldüm.”* 1136

*“Ajunda ölümdin katıgrak kayu, toguglı kişi öldi mundag ayu
Dünyada ölümden daha güç ne var ! — Her doğan insan böyle diyerek ölür.”* 1137

*“Muñar meşzetü aydı şâir sözi, munıñ manisi ukça açlur közi
Şâir buna benzer bir söz söylemiştir; bunun mânasını anlayan kimsenin gözü açılır.”*
1138

*“Negü bar ajunda ölümdin katıg, ölümüg sakınsa kiter miñ tatıg
Dünyada ölümden daha ağır ne var; ölümü düşünürsen, bütün zevkler kaybolur, gider.”*
1139

Geride kalanları düşünme

Ölmeden önce değişim gösteren psikolojik ruh hali de geride kalan yakınlar için endişe ve üzüntü duyma şeklinde kendini gösterir. Ay Toldı ölümünü anlayınca öncelikle gençliğinde işlediği günahlar için pişman olur, ahireti için korkar, bunun dışında ise

geride kalan tek oğlunun geleceği ve çok sevdiği hükümdar için endişelenir. Bu doğrultuda eserde ölüm öncesi hallerden biri de geride kalanları düşünme şeklinde ortaya çıkar. Eserde ölmeden önce oğlunun geleceği için endişelenen Ay-Toldı, oğlunu önce Allah'a sonra hükümdara emanet ettiğini belirtir. Oğlunun küçük yaşta öksüz ve yetim kalacak olmasından duyduğu tedirginlik ile hükümdardan oğlunu kendisine yakın tutmasını, gözetmesini, bilgili ve fazilet sahibi olması için emek harcamasını ister. Oğlunu başıboş bırakmamasını, sıkı bir terbiye altında tutmasını, kötü hareketlerine mani olmasını ve onu iyi yola sevk etmesini ister. Bununla beraber hükümdar için de onu iki dünyada mutluluğa götürecektir olan bilgilerin yer aldığı bir vasiyetname yazar.

*“Sen ök sen sakınçım barır-men muşun, kiçiglikte minsiz kalır sen bu kün
Tek düşüncem sensin, bu endişe ile gidiyorum; sen bugün küçük yaşta, bensiz
kalyorsun.” 1216*

Benzer beyitler: 1217/1482/1483/1487

*“Saşa hâcetim bu körü ber muni, süre idma bolgay yavalar sanı
Senden dileğim şudur: ona nezâret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa, o yabanî bir diken
gibi olur.” 1484*

*“Munu men atası ölüer-men bu kün, kiçig kaldı oglum yetim ögsüzün
İşte onun babası olan ben bugün öliyorum; oğlum küçük yaşta yetim ve öksüz kalyor.”
1487*

*“Bar erse kalı bu tapugçı hakı, sebep bol muni edgü yolka okı
Eğer bu hizmetkârın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola şevket.” 1488*

*“Körü idma öğretgil erdem bilig, bilig erdemin bulsu ilke elig
Gözden uzak bulundurma, ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevki
sahibi olsun.” 1489*

*“İtîlsü kılınçı tüzülsü yorık, tusulsu tapugka alınsu alık
Tavır ve hareketi mâkul, muntazam ve iyi ahlâklı, hizmete lâyük ve meziyet sahibi olsun.”
1490*

*“Yava idma boşlag yıga tut kısa, yıga tutsa oylan bulur kut basa
Serbest ve başı-boş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mâni ol; çocuk sıkı bir terbiye
altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur.” 1491*

Ölüm ve rüya

Ölecek olan kişinin ölümünün kendisine ayan olma hali eserde Odgurmuş’ın rüyası içerisinde kendisini gösterir.

*“Yanut berdi odgurmuş aydı sebab, ölümüg tüşümde yaruk kıldı rab
Odgurmuş cevap verdi : — Sebebi şudur, rabbim rüyamda bana ölümü gösterdi — dedi”
5986*

*“Tüşedim tüşümdin açıldı maña, ölürüm ukuldu maña ay toña
Rüya gördüm, rüyamda bu bana belli oldu ve öleceğim anlaşıldı, ey kahraman.” 5987*

*“Bayat edgü isiz yoritsa kazâ, yoritur anı yatsa tünle uda
Tanrı, iyi veya kötü, kazasını bildirmek isterse, bunu gece yatarken, uykuda bildirir.”
5988*

*“Bayat tüşte belgürtti emdi maña, ölümke anungu kerek ay toña
Tanrı bana şimdi bunu rüyada malûm etti; ey kahraman, artık ölüme hazırlanmam
lâzımdır.” 6066*

Ölüme karşı mücadele

Ölümün çeşitli vesileler ile kendini göstermesi durumunda ölümden kaçış yollarının aranması esere de yansımıştır. Ölüm öncüsü olarak yakalanılan hastalıklara türlü sağaltma çeşitleri cevap vermeyince sadaka vererek ölümü kendinden uzaklaştırma ve Allah’a yalvararak ölümden kurtulmak için dualar etme şeklinde ölüme karşı mücadele verildiği görülmektedir.

Sadaka

Eserde ölümün yaklaştığı anlaşılınca önüne geçmek için sadaka verme düşüncesinin belirdiği görülür. Sadaka verme, fakirlere eşya, mal, altın, gümüş ve hazine dağıtmak

şeklinde kendini gösterir. Bu düşünce ile Ay Toldı, Ögdülmiş ve hükümdar Ay-Toldı'nın ölümünün önüne geçmek için zaman zaman sadaka verir.

*“Çıgayka üledi üküş neş tavar, asıg kılgamu tep sakındı añar
Belki ona faydası olur — diye düşündü ve fakirlere sadaka olarak, çok eşya ve mal dağıttı.” 1112*

*“Çıgayka üledi kör altun kümüş, kadaşlarka kıldı kumaru üküş
Fakirlere altın-gümüş dağıttı; akrabalarına çok öğüt ve nasihatlerde bulundu.” 1150*

*“Eger hile çâre yok erse adın, kamug neş hazine ülegil barın
Eğer başka bir tedbir ve çâre yoksa, bütün malını ve hazîneni, hepsini dağıt.” 1188*

*“Hazine bu neş bola başka yuluş, esen bol yana bolga altun kümüş
Hazîne ve mal baş için fidye olabiliyorsa, sen sağ ol, altın-gümüş tekrar yerine gelir.”
1190*

Tanrı'ya sığınma ve dua

Ölümden kaçış yollarından biri de çaresiz kalan kahramanların Tanrı'dan dua ederek şifa ve yardım istemeleri şeklinde görülür. Hükümdar, Ay Toldı ve Ögdülmiş hasta olunca Tanrı'ya sığınır ve iyileşerek ölümden kurtulmaları için dualar eder.

*“Duâ kıldı ilig kör açtı tilig, şifâ koldı rabdın kötürdi elig
Hükümdar duâ etti; elini kaldırarak, Tanrıdan şifâ diledi.” 1110*

*“Bağışlasu teñri anıñ cânını, koratmasu andın eti kanını
Tanrı onun canını bağışlasın, onun etine ve kanına bir hanel getirmesin.” 6239*

*“İlig aydı teñri küdezgey anı, şifâ birge kolsa kopurgay anı
Hükümdar : — Onu Tanrı korusun; o isterse, şifâ ihsan ederek, onu ayağa kaldırır —
dedi” 6245*

Günahların Affi İçin Dua

Ölmeden önce yaşanan korkuyla gerçekleştirilen psikolojik davranışlardan biri de yaşıyorken yapılan günahların affi için dua edip Allah'a sığınmadır.

*“Közin kökke tikti ayur ay idim, seniñde adın men idi bilmedim
Gözünü göğe dikti ve : — Ey rabbim, ben senden başka bir tanrı tanımadım — dedi”
1151*

*“Törüttüñ igidtiñ bedüttüñ meni, seniñ fazluñ erdi bilir-men muni
Yarattın, yetiştirdin ve beni büyüttün; biliyorum ki, bu senin fazıl ve keremin ile oldu.”
1152*

*“Saña tapnur erdi meniñ bu özüm, munuku ecel tutti kesti sözüm
Ben sana bütün bu varlığım ile tapınıyordum; işte ecel geldi, sözümü kesti.” 1153*

*“Kutulgu yerim yok yetürdüm bilig, seniñ rahmetiñ tutsu emdi elig
Sığınacak yerim yok, artık bir şey bilmiyorum; senin rahmetin benim yardımcım olsun.”
1154*

*“Otunluk bile kıldım isiz üküş, tüzünlük bile sen keçür ay küsüş
Küstahlıkla bir çok kötülükler yaptım; ey aziz olan rabbim, sen beni rahmet ve şefkatin
ile af ve mağfiret et.” 1155*

Vasiyet

Ölmeden önce yapılacak işlerden biri de geride kalanlara bırakılacak vasiyettir. Bu karşı tarafın üzerine bırakılmış bir haktır. Eserde Ay Toldı ölmeden önce oğlu Ögdülmiş’e sözlü olarak nasihatlerini vasiyet olarak bırakır. Bununla beraber hükümdara kendi el yazısıyla bir vasiyetname yazar. Hükümdar için vasiyet ettiği şeyleri bu vasiyetnamede sıralar. Bu sahneler eseri Türk İslâm edebiyatının ilk vasiyetname örneği olarak öne çıkarması açısından önem taşır. Ay Toldı’nın oğluna ve hükümdara bıraktığı vasiyetler insanı iki dünyada mutluluğa ulaştıracak nasihat ve öğütlerden oluşur.

*“Köñül til köni tut bayatka tapın, usanma yarınlık işiñni itin
Gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrı’ya kulluk et; gafil olma, yarınki işini şimdiden düzene
koy.” 1278*

*“Kamug edgü isiz bayat hükmi bil, bayatka inangıl anıñ tapğı kıl
Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil; Tanrıya inan ve ona kulluk et.” 1279*

*“Tirildim bir ança barır-men sakın, negü kıldı dünyâ maña kör bakın
Ben bu dünyada bir müddet yaşadım, şimdi gidiyorum; düşün, iyice bak, dünya bana ne
yaptı, gör.” 1283*

*“Bor içme zinâka katılma hader, bu iki çıgaylık tonını keder
Şarap içme, zina etme, kendini koru; ikisi de insana yoksulluk elbisesini giydirir.” 1387
Benzer beyitler: 1339/1340/1341/1354/1356/1366/1370/1372*

Miras

Miras bırakma bahsi, ölmek üzere olan Ay- Toldı ve Odgurmuş’ın geride kalanlara bıraktıklarıyla somutlaşarak eserde yerini alır. Eserden ölecek ayrılan her iki kahraman da geri de kalan yakınlarına miras bırakır. Miras bırakılan şeylerin üç amaca hizmet ettiği anlaşılır. Biri miras yolu ile geride kalanlara rahat bir yaşam bırakmak diğeri manevi değer taşıyan hatıra eşyalar aracılığı ile kendisinin yâd edilmesini sağlamak. Üçüncü olarak ise ihtiyacı olanlara miras bırakarak dua ile anılmak, arkadan dua edilmesini sağlamaktır. Bununla beraber eserde miras bırakılan eşyaların geride kalanlara uğur ve fayda getireceği inancı da görülür.

*“Ayur emdi oglum barır-men munu, saña kaldı ornum barı neñ unu
İşte, oğlum—dedi—şimdi ben gidiyorum; bak, evim-barkım, malım-mülküim sana
kalıyor.” 1167*

*“Kişi ölse andın kumarı kalır, munukı kumarum saña ay bilir
İnsan ölünce, ondan bir miras kalır; ey bilgin, benim sana mirasım da işte budur.” 1467*

*“Severim sen erdiñ ay ilig maña, asıglıg kumarumnu kodtum saña
Ey hükümdar, benim en çok sevdiğim insan sendin; faydalı mirasımı sana bırakıyorum.”
1468*

*“Asıglıg kumarı kişike söz ol, kumarı sözüg tutsa asgı yüz ol
insan için faydalı miras sözdür; miras olarak kalan sözü tutmanın yüz türlü faydası
vardır.” 1469*

*“Munu söz bitip kodtum emdi çını, unıtma bu sözni unıtma meni
işte şimdi sözün doğrusunu yazıp, bıraktım; beni hatırla ve bu sözlerimi unutma.” 1470*

*“Ayur bu bitig tut yitürme ogul, iligke tegürgil kumarum bu ol
Oğlum —dedi—bu mektubu sakla, kaybetme; hükümdara götür, ona mirasım budur. “
1497*

Benzer beyitler: 1517/6320/6321/6322/6323/6324/6325/6326/6327

Helalleşme

Eserde, ölüm öncesinde helalleşme sadece aşağıdaki işaret edilen beyitte belirir. Bununla beraber hasta ziyareti esnasında girilen diyaloglar, söylenen son sözler bir vedalaşma niteliğindedir.

*“Bahil koldı barça kadaşlarka ol, tiler boldı cânı yaşıl kökke yol
Bütün akrabaları ile helâllaştı; canı mâvî göğe doğru yol almak istedi.” 1518*

Şehadet

Ölmeden önce söylenen son sözler Kelime-i Şehadet olarak belirtilir.

*“Közin kökke tikti kötürdi elig, şahâdet bile kesti teprer tilig
Gözünü göğe dikti, elini kaldırdı; son sözü kelime-i şehâdet oldu.” 1519*

3.3.2. Ölüm Anı

Eserde sadece Ay-Toldı'nın ölüm anına dair detaylar verilir. Ölüm son nefesini verme şeklinde ifade edilir. Son nefesini veren kişinin ruhu bedenden çıkar. Ruhun uçması ya da uçarak bu dünyadan göç etmesi inancı bu sahnelerde kendini gösterir. Ölümle beraber beden boş bir kalıba dönüşür, hayata dair yaşanan her şey hayal olur ve insan geldiği noktaya döner.

*“Yaruk cân üzüldi tünerdi küni, bayat atı birle kesildi tını
Nurlu can ayrıldı, günü karardı; Tanrı adı ile son nefesini verdi.” 1520*

*“Edizlik tiledi süzük cân turug, uçup bardı cân kaldı kalbüd kurug
Saf ve temiz ruhu yükselmek diledi; ruhu uçtu, gitti, boş bir kalıp kaldı.” 1521*

*“Bolup togmaduk teg yitip bardı cân, ajunda atı kaldı belgü nişân
Rûh, hiç doğmamış gibi, kayboldu, gitti; dünyada alâmet ve nişan olarak, yalnız adı kaldı.” 1522*

3.3.3. Ölüm Sonrası

Ölen kişinin ardında kalanların gerçekleştirdiği çeşitli uygulamaların Kutadgu Bilig'deki yansımaları yas tutma, baş sağlığında bulunma ve teselli verme, ölünün arkasından dua etme, ölüm aşı yapma ve hayrını verme, ölen kişinin emanetlerine sahip çıkma ve kabir ziyareti olarak tespit edilmiştir.

Yas

Eserde, Ay Toldı öldükten sonra oğlu Ögdülmiş'in kendisini eve kapatıp üzülmesi, hayırlı işler yaparak acısını hafifletme çabası, hükümdarın sonsuz bir kaygı ve üzüntü içine düşmesi, gözyaşı dökmesi gibi beyitler ile yas tutma halleri ifade edilir.

*“Bu ay toldı yasin keçürdi ilig, okıp oğlına berdi öt sav erig
Hükümdar, Ay-Toldı'nın yası sona erince, onun oğlunu çağırarak, ona öğüt ve nasihatte bulundu.” 1548*

*“Saña tegmedi bu sakınç yalğuzun, maña tegdi kadgu sakınçlar uzun
Bu keder yalnız sana dokunmadı; bu benim için de sonsuz kaygı ve üzüntü oldu.” 1550
“Sözün kesti ilig közi yaş saça, turup çıktı andın sakınçığ kuça
Hükümdar sözünü kesti, gözünden yaşlar akıttı; Ögdülmiş keder iyinde, oradan kalkıp, çıktı.” 1562*

*“Eviñe kelip kirdi köñli tüşük, kapug yaptı kaç kün sakınçın tügük (ö)
Gönlü sıkıntı içinde, gelip evine girdi; bir kaç gün her kese kapısını kapalı tutup, kederi ile baş-başa kaldı.” 1563*

*“Keçürdi yeme ök ata kadgusın, yakın kıldı özke kişi edgüsin (ö)
Babasının matemini böyle hayırlı işler yaparak geçirdi; iyi insanları kendisine ahbap edindi.” 1565*

Odgurmuş, ölümünden sonra yas süresinin nasıl geçirilmesi gerektiğine dair akrabası olan Ögdülmiş'e tavsiyelerde bulunur. Ölümün Allah'ın emri olması algısıyla yas tutma eyleminin abartılmaması gerektiğine vurgu yapar. Yas tutma şekli ve süresine dair detaylar da eserin bu sahnelerinde ortaya çıkar.

*“Yana ok ayur ay bagırsak kadaş, meniñ kadguma sen köñül kılma baş
Odgurmuş devamla : — Ey merhametli kardeşim, benim kaygımla sen gönlünü
yaralama— dedi” 6180*

*“Ulıma köñül bertme mende basa, köñül bas duâ kıl katıglan usa
Benden sonra feryad etme ve gönlünü üzme; mümkün mertebe kendine hâkim olmağa
çalış ve bana duâ et.” 6181*

*“Sıgıt kılma artuk tıda tut özün, bu işni bayat ıdtı kesgil sözüğ
Fazla ağlama, buna mâni olmağa gayret et; bu Tanrının emridir, işte bu kadar.” 6182*

*“Ünün sıgtadı eştip ögdülmiş e, urundı tokındı akıttı yaş a
Bunu duyan Ögdülmiş feryâd ederek, döğündü ve göz yaşı döktü.” 6292*

*“Sakınç kıldı kaç kün bu ögdülmişe, keçürdi bu kadgu yazıldı kaşa
Ögdülmiş bir kaç gün yas tuttu; matem günleri geçince, nihayet bir az kendine geldi.”
6340*

Baş sağlığı- teselli

Eserde ölümden sonra gerçekleştirilen uygulamalardan biri de baş sağlığında bulunma, taziye verme ve bu esnada teselli yoluyla karşıdaki kişiyi rahatlatma olarak görülür.

*“Eşitti ilig keldi evdin turup, añar taziyet kıldı köñlin urup
Hükümdar bunu haber alınca, saraydan kalkıp, Ögdülmiş'in yanına geldi; ona gönülden
baş-sağlığı diledi.” 6304*

*“İlig aydı öglen ay ögdülmiş e, duâ birle itgil añar sen iş e
Hükümdar : — Ey Ögdülmiş, mâkûl ol; sen duâ ile ona yardım etmeğe çalış — dedi”
6305*

*“Bu kadgu için bersü teñri muyan, bayattın sevinç bul tamudın emân
Tanrı sana bu felâketin ecrini versin; Tanrı senden razı olsun ve cehennemden korusun.”
6307*

*“Seniñdin yaramaz bu yarlıg kılık, ukuşlug yorımaz bu yolça yorık
Böyle bir hareket sana yakışmaz; akıllı insan böyle bir yolu ihtiyar etmez.” 6309*

*“Negüke ulır sen negü bu sıgıt, bu kılık edgü ermez munı sen ağıt
Neye ağlayıp, feryad ediyorsun; bu şekilde hareket etmek iyi değildir; sen böyle yapma.”
6312*

Ölünün arkasından dua

Eserde, ölen kişinin ardından ahirette faydası dokunur düşüncesi ile dualar edildiği görülür. Dünyada alınamayan hakların Tanrı tarafından ahirette mükâfat olarak verilmesi, Tanrı'nın ahirette ölen kişiyi memnun etmesi, günahlarını affedilmesi gibi dualar ölen kişinin ahiretini kolaylaştırmak üzere ölüm sonrasında edilen dualar arasında görülür.

*“Hakıñnı öteyümedim men seniñ, bayat ok ötesün seniñ haklarıñ
Ben senin hakkını ödeyemedim; senin hakkını bizzat Tanrı ödesin.” 1560*

*“Neteg kim sevinçlig men sendin bu kün, bayat bersüni miñ sevinçig kutun
Sen beni bugün nasıl memnun ettin ise, Tanrı da seni öyle memnun etsin.” 1561*

*“Bayat yarlıkasu ol odgurmışig, keçürsü anıñdın yazuk kılmişig
Odgurmış'a Tanrı rahmet eylesin ve onun bütün günahlarını affetsin.” 6306*

Ölüm aşısı (taziye yemeği)

Ölümden sonra ölen kişiye faydası bulunur düşüncesiyle yapılan uygulamalardan biri de taziyede yemek dağıtmak ve hayrını vermektir. Eserde Ay-Toldı'nın oğlu Ögdülmiş ölüm aşısı yani taziye yemeği yaparak dağıtır. Bununla beraber yine fakirlere gümüş ve ipek kumaşlar dağıtmak suretiyle hayrını verir. Eserde görüldüğü üzere bu uygulama ölünün en yakını olan oğlu tarafından üstenilir.

*“Bu ay toldıñnıñ kıldı oğlu yogı, çıgayka üledi kümüş hem ağı
Oğlu, Ay-Toldı için, ölüm aşısı yaptı; fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı.” 1564*

Ölen kişinin emanetlerine sahiplik

Ölüm sonrası gerçekleştirilen uygulamalardan biri de emanete sahip çıkma şeklinde görülür. Ölen kişinin geride bıraktığı ve değerli gördüğü kişi ya da eşyalar geride kalan emanetleri oluşturur. Ay Toldı ölmeden önce hükümdara yazmış olduğu vasiyetnamede küçük yaşta öksüz ve yetim kalan oğlunu önce Allah'a sonra hükümdara emanet eder. Hükümdar Ögdülmiş'e yani kendisine bırakılan emanete sahip çıkarak Ay Toldı'nın hakkını öder. Ölen kişinin emanetlerine sahip çıkma ile alakalı davranış ve uygulamanın beyitlere yansımaları bu şekilde gerçekleşir.

*“Munu men barır-men ay ilig kutı, turu kaldı oglum bu bagrım otı
Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum; oğlum, bu ciğer-pârem, burada kalıyor.” 1482*

*“Bayatka tutuzdum muni yalvara, tilese küdezgey küyer ot ara
Onu yalvararak, Tanrıya emânet ettim; o isterse, yanar âteş içinde de olsa, onu korur.”
1483*

*“Saña hâcetim bu körü ber muni, süre idma bolgay yavalar sanı
Senden dileğim şudur: ona nezâret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa, o yabanî bir diken
gibi olur.” 1484*

*“Ataň öldi erse ata men saňa, atalık kılayın ogul bol maňa
Baban öldü ise, ben de sana bir babayım; ben sana babalık edeyim, sen de bana oğul ol.”
1552*

Mezar ziyareti

Ölen kişinin mezarının zaman zaman ziyaret edilmesi ve mezar başında dualar edilmesi ölüm sonrası gelenek ve uygulamalar arasında yer alır. Eserde ölen Odgurmış'ın mezarının ziyaret edilmesine yönelik vurgu mürid Kumaru tarafından gerçekleşir. Kumaru Ögdülmiş'e kabir ziyaretinde bulunması noktasında telkinde bulunur. Kabir ziyaretinde mezar başında ölen kişiye seslenerek konuşma, ağlama, hasret belirten cümleler kurma, beraber geçirilen günleri hatırlama gibi davranışlar dikkat çeker.

*“Ayur tur kadaşın gûrin körgile, ziyâret kılıp sen yana yangıla
Bir de ilâve etti : — Kardeşinin mezarını bir gör, onu ziyaret edip, öyle geri dön.” 6298*

*“Turup bardı kördi kadaşı gûrin, kuçup yıgladı yaşı saçtı barın
Kalkıp gitti ve kardeşinin mezarını gördü; onu kucaklayıp, ağladı ve göz yaşlarını döktü.”*
6299

*“Ayur ay kadaşım maña bak turup, üdiklerim uçsun yüzüñni körüp
Ey kardeşim, kalkıp bana bir bak, yüzünü göreyim de hasretim dinsin — dedi”* 6300

*“Küsep keldim erdi seni körgeli, nelük kizlediñ yüz maña kelgeli
Buraya seni görmek arzusu ile gelmiştim; benden neden yüzünü gizledin.”* 6301

*“Ay köñlüm talusı sevüg cânka cân, seniñsiz negü teg tirilsü revân
Ey gönümün tacı, sevgili cana can; sensiz bu fâni can nasıl yaşasın.”* 6302

*“Tüşümdemü kördüm seni men yatıp, körürde yitürdüm yıradıñ batıp
Seninle geçen hayatımız bir rüyamı idi: görürken kaybettim; sen gözlerimden silinip,
benden uzaklaştın.”* 6303

3.3.4. İbretlik Durum Olarak Ölüm

Kutadgu Bilig’de dikkat çeken bir diğer husus da ölümün geride kalanlar için ibret olması gerektiğidir. Bu bahis kimi zaman kahramanların dilinden kimi zaman da okura bilgiler vermek için sunulan ifadelerde belirtilir. Bu dünyanın geçiciliği bunu idrak edip gafletten uyanılması gerektiği sık sık öne çıkarılan konulardır. Daha önce yaşamış olan peygamberler, dünya beyleri, mal mülk sahibi zengin kimselerin, aile fertlerinin ibret alınması gerektiğinin altı ısrarla çizilir. Ölümünden kaçış olmadığı, hayatta iken ahiret için hazırlıklar yapılması ve ibadetler edilmesi gerektiği aksi takdirde yaşayanları pişmanlığın beklediği anlatılır.

*“Yana aydı ay toldı kör ay ogul, ne hâlin barır-men meni kör odul
Ay-Toldı sözüne devam etti ve: — Ey oğul — dedi — ben ne hâlde gidiyorum, beni gör ve uyan.”* 1215

*“Seninde ozakı ajun begleri, ajun kodtı bardı yatur kör gûri
Senden önceki dünya beyleri de dünyayı bırakıp gittiler; işte mezarları, yatıyorlar.”* 1405

“Ölügli tirigke berür pend tilin, eşitgil anı sen köñülke alın

Ölmekte olan insan yaşayanlara nasihat eder, sen onu dinle ve gönlüne yerleştir.” 1448

Benzer beyitler:

*1466/5158/5159/6174/6314/6315/6316/6317/6318/6328/6329/6432/6437/6438/6439/
6440/6442/6443/6444*

3.3.5. Ölüm Karşı Çaresizlik

Eserde ölüme karşı çaresiz olma durumu pek çok beyitte öne çıkarılmıştır. Ölümün bir vakti olduğu o vakit gelince kimsenin kurtulamayacağı belirtilir. Tüm insanların ölmek için doğduğu, ölümün insanın kendi isteği ya da elinde olmadığı izah edilir. Ölümün hak olması ve ölüm karşısında hiçbir çare ve tedbirin fayda etmediği örnek beyitlerin de işaret ettiği üzere anlatılır.

“Negü ter eşitgil kişi edgüsi, yorıp tın tokıglı âhır ölgüsi

Dinle, insanların iyisi ne der; yürüyen ve nefes alanların hepsi sonunda ölecektir.” 233

“Kerek tut otaçı kerek erse kam, ölüglıke hergiz asıg kılmaz em

İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiç bir ilâç fayda vermez.” 1065

“Ölüm hak-turur kör keçış yok adın, negü erki hâlim ölümde kedin

Ölüm haktır, ondan kurtulmak imkânı yoktur; ölümden sonra acaba hâlim nice olacak.”

6076

Benzer beyitler:

*378/1063/1064/1066/1085/1086/1090/1093/1095/1096/1113/1114/1118/1134/1141/
1142/1143/1169/1170/1177/1180/1183/1188/1196/1197/1198/1199/1200/1201/1202/
1210/1211/1214/1347/1352/1365/1382/1384/1471/1472/1474/1537/1541/3623/4818/
4837/4838/5638/6205/6068/6073/6289/6291*

3.3.6. Ölüm ile İlgili Benzetmeler

Ölümün eserde kimi zaman benzetilen kimi zaman da benzeyen unsur olarak kullanımına rastlanır.

“Tüzü tın tokırka ölüm bir kapug, kirür bu kapugka yorıglı kamug

Bütün canlılar için ölüm bir kapıdır; yürüyenlerin hepsi bu kapıdan geçer.” 1134

*“Ölüm bir teviz ol uçı yok tüpi, baka körse yetrü tüpi yok batıg
Ölüm uçsuz-bucaksız bir denizdir; iyice dikkat edersen, dipsiz bir çukurdur.” 1140*

3.3.7. Süre Bildirmek Amacıyla Ölüm

Ölüm kavramı kimi beyitlerde yaşamın sonuna kadar olan süreci belirtmek için süre bildirmek amacı ile de kullanılır.

*“Ürün süt bile kirse edgü kılık, ölüm tutmagınça evürmez yorık
Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan
çıkamaz.” 881*

*“Kiçiglikte bilse ogul kız neni, karıp ölmeginçe unutmaz anı
Oğul-kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp, ölünceye kadar onu unutmaz.” 1495*

*“Boguz övkesi bolsa yavlak bolur, öçep kek sürer ölse ötrü kalur
Boğaz meselesinden doğan öfke çok fena bir şeydir; insan ölünceye kadar kin ve intikam
besler.” 4651*

3.3.8. İfade Ediliş Şekilleri ile Ölüm

Eserde ölmek, gitmek, mezara girmek, kaybetmek, ölümün yakalması, ölümün pençesine çarpılmak, ecel gelmesi, göçmek, ayrılmak, toprağa girmek, toprak olmak, toprağa düşmek, toprağa karışmak, toprağa döşenmek, toprağın zelil etmesi, toprağa kalbolmak, toprağa dönüş, yere gömmek, karına girmek, mezara girmek, yolcu olmak, dünyayı terk etmek, hayatın sona ermesi, hayatın tükenmesi, nefesin kesilmesi, görüp geçirmek, yerin altında olmak, can çıkması, gözün kapanması, yaşın tükenmesi, can uçması, kara toprak tozunun göze dolması, kara toprak altında kalmak gibi ölümün farklı şekillerde ifade edildiği görülmektedir.

*“Toguglı **ölür** kör kalır belgü söz, sözün edgü sözle özün ölgüsüz
Bak, doğan ölür; ondan eser olarak, söz kalır; sözünü iyi söyle, ölümsüz olursun.” 180*
Benzer beyitler:

233/444/920/1242/1262/1475/1502/1514/1539/1540/1623/1790/1793/1885/2035/3247

“Ajun mâlı terdi özüm suklukun, kalır neñ **barır**-men bu kün yoklukun
Aç gözlülük ile dünya malını topladım; mal kalıyor, ben ise, bugün her şeyi bırakıp,
yokluk içinde gidiyorum.” 1119

Benzer beyitler:

1161/1261/1396/1446/1501/1513/5407/6084/6163/6170/6176/6425/6595/6597

“İsizim yegitlik tiriglik isiz, ökünçün sıgıt birle **gürke kirür**
Bana yazık oldu, gençliğime ve hayatıma yazık oldu; peşimanlıkla ve ağlayarak, mezara
giriyorum.” 1516

“Atasın **yitürdüm** munukı ogul, ata ornı tutlı bulup edgü yol
Babasını kaybettim, fakat işte oğlu, doğru yolda yürüyerek, babasının yerini aldı.” 1685

“Ağırlıkka tegse küvez kür bolur, **ölüm tutsa** odlur ökünçün ölür
Bir az itibar kazanırsa, mağrur ve kabadayı olur; ölüm yakaladığı zaman da, süklüm-
püklüm onun arkasından gider ve peşimanlık içinde ölür.” 1125

Benzer beyitler:

1132/1141/1142/1170/5157/5291/5299/5300/5427/5717/5718/6143/6316/6319/6378

“Ne yavlak neñ ol bu **ölüm tarmakı**, ne yavlak erür bu kişig urmakı
Bu ölüm pençesi ne kötü bir şeydir; onun insana çarpması ne kadar fena oluyor.” 1179

“Küremiş kürek erdi uş bu özüm, **ecel tuttu** eltür ne asgı sözüm
Ben hayata kaçmış bir kaçak idim; şimdi ecel beni yakaladı ve geri gönderiyor; sözün ne
faydası var.” 1118

Benzer beyitler: 1143/1153/1232/5383/6271/6272

“Yegitlik kaçır ol tiriglik uçar, bu tüş teg ajundın özün **terk keçer**
Gençlik kaçır ve hayat uçar; bu rüya gibi dünyadan kendin çabuk göçersin.” 231

Benzer beyitler: 404/1274/1445/3024/3715/4816/6083/6112/6288

“Munu **adrılur**-men seniñdin bu kün, ökünçün sıgıt birle yıglap ögün
Bu düşünceler içinde peşimanlıkla ağlayıp-sızlayarak, işte bugün senden ayrılıyorum.”
1276

“Kanı ol müsülmân kanı tökgüçi, nelük **kirdi yerke** kanı ol küçi
Hani o müsümanların kanını döken insan, niye toprağa girdi, onun gücü, kuvveti ne
oldu.” 6440

Benzer beyitler: 6553

“Yalın keldim erdi yalın **kirgü yerke**, nelük dünyâka özni munça isittim
Çıplak gelmiş idim, toprağa yine çıplak gireceğim; neden kendimi dünyaya bu kadar
bağladım.” 6553

“Neçe kızgu eñlig yüzi suvluğ er, tişilerde ötrü özi **boldı yer**
Nice al yanaklı ve yüzü sıhhatle pırıl pırıl parlayan erkekler, kadınlar yüzünden toprak
olup-gitmişlerdir.” 4524

Benzer beyitler: 4590

“Üküş kördüm ilde bedümiş erig, bulun kıldı boguzı **töşendi yerig**
Memlekette yükselmiş bir çok insan gördüm; boğazlarının esiri oldular ve toprağa
düştüler.” 4591

Benzer beyitler: 6507/6444

“Ne begler yaturlar kara yer bolup, ne bilge büğü **sızdı yerde** ölüp
Ne beyler kara toprak olmuş, yatarlar; ne alim ve hakimler ölüp, toprağa karışmışlar.”
4723

“Bayudum tese sen çığay bolgu ber, ağır-men tese sen **uçuz kılga yer**
Zenginleştim derkeni bir gün fakir oluverirsin; itibardayım derken, toprak seni zelil
ediverir.” 5316

“Kanı ol kişig satgaguçi kişi, nelük boldı satgağ **kara yer tuşı**
Hani o başkalarına iftira eden adam, bu müfteri nasıl toprağa kalboldu.” 6441

“Negü asgı âhır yanış **yerke boldı**, turu kaldı dünyâ iki böz ilettim
Fakat bunların faydası ne, sonu toprağa dönüş oldu; dünya geride kaldı, beraberimde
ancak iki bez götürdüm.” 6552

“Tümen miñ külüg çavlıg ersiglerig, tişiler anı **yerke kömdi** tirig
Bu kadınlar binlerce namlı ve şöhretli kahramanları diri-diri yere gömmüşlerdir.” 4525

“Karından çıkardın **karınka kirür**, şekerin igidtiñ yılanka berür
Karından çıkardın, tekrar karına giriyorum; şeker ile beslediğin bu vücûdu yılana
veriyorum.” 1515

“Unamadı aydı kadaşın hâli, yavuzrak ay bilgem köner teg **yolu**
Haberci bunu kabul etmedi ve: — Kardeşinin hâli çok ağırdır; ey bilginim, yolcu gibi
görünüyor.” 5965

“Kadaşın **keçip bardı** kodtı ajun, sen inçin tirilgil yaşagıl uzun
Kardeşin göçtü-gitti, bu dünyayı terketti; Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin.” 6288

“Tiriglik üçün boldı dünyâ neñi, **tiriglik tükese** tükere neñ muñı
Dünya malı hayat için yaratılmıştır; hayat sona erince, mal derdi de ortadan kalkar.”
4697

Benzer beyitler: 5265/5634/1051/1099

“Tiriglik uçuktı tirip bu neñiñ, anuk kimke kodgu **kesilse tınıñ**
Mal toplaya-toplaya hayatın sonuna geldi; nefesin kesilirse, bunları kime bırakacağın
bellidir.” 4698

“İdi kiçki dünyâ-turur bu karı, telim beg **keçürdi** bu kılkı turı
Bu dünya çok eski ihtiyar bir dünyadır; bu haşin dünya bir çok beyleri görüp-geçirdi.”
5405

Benzer beyitler: 6123

“Kerek yer öze tur kerek **yer katın**, çavıksa özün kör bu edgü atın
İyi ad ile şöhret kazandıktan sonra, ister yerin üstünde, ister altında ol.” 5572

“Bayat berdi erdi añar cân revân, yana yandru aldı **çıkıp bardı cân**
Bu fâni canı ona Tanrı vermişti, şimdi bunu geri aldı ve can da çıktı gitti.” 6296

“Bu kün ya yarın tut **yumulsa bu köz**, selerniñ duâka bolur muñlug öz
Bugün veya yarın bu göz kapanınca, ben de sizin duanızı muhtaç olacağım.” 6172

“Taki munda yegrek bilig sözlemiş, tükel bolsa nimet **tüker yaş** temiŝ
Yine bu hususta bilginin daha iyi bir sözü vardır : — Nimet tam olursa, insanın ömrü
tükenir — der.” 1047

“Bayusa tileki bulunsa tükel, tüketür tiriglik **uçup cân** yırar
Zenginleşip, bütün dileklerine kavuşunca, ömrü de sona erer ve canı uçar gider, ondan
uzaklaşır.” 1423

“Közi suk kişi neŝke todmaz közi, meger **tolmagınça kara yer tozu**
Gözü aç insan, kara toprağın tozu gözüne doluncaya kadar, mala doymaz.” 5390

“Karında törümiş kılınç öğretig, **yagız yer katında** kiter ay tetig
Ana karnında teşekkül eden tabiat ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terkedip
gider; ey zeki insan.” 883

Benzer beyitler:

1371/1418/1426/1512/1540/1545/3081/3212/3554/3570/3617/4328/4721/4722/4723/
4725/4820

BÖLÜM 4: GİYİM KUŞAM UNSURLARI

Eserde giyim kuşam konusunda genel bazı ifadeler kullanıldığı gibi çeşitli giysi, aksesuar adları ve bazı kumaş türlerine dair ayrıntılı bilgilerin yer aldığı da görülmektedir. Giysinin genel ifade şeklinin “ton”, giymek fiili “ked-“ ve bu fiilden türetilmiş giyim “kedük, kedim” - giyecek “kedgü, kedgülük”, kılık kıyafetin genel kullanım şeklinin ise “körk” olarak yer aldığı ve bu kelimelerin Arat tarafından kıyafet, elbise, giysi, esvab, libas gibi farklı şekillerde tercüme edildiği de anlaşılmaktadır.

*“Bu ay toldı itti kör at **ton** tolum, ayur köndüreyin tapugka yolum*

Bu Ay-Toldı böylece atını, esvabını ve silâhını hazırladı : — Onun hizmetine doğru yola çıkayım— dedi.” 474

*“**Tonun** kedti ay toldı turdı örü, küsemış bile çıktı bardı narı*

Ay-Toldı yerinden kalktı ve elbisesini giydi; çıkıp, Küsemış ile birlikte oraya gitti.” 519

Benzer beyitler:

*84/321/393/474/519/561/1337/2277/2317/2561/2563/2564/2916/3665/4765/4767/4768/
4773/4774/4958/5029/5453/5518/5824/5939/6224/6571*

*“Yüzi **körki** kıkı kılınçı özi, kamug yakşı kördi tili uz sözi*

Yüzünü, kıyafetini, tavır ve hareketini, şahsını, sözünü, konuşmasını, hepsini iyi ve güzel buldu.” 531

Benzer beyitler:2458/2459/2488/2843/2854

*“İsizdin küdezigil ula edgüke, muñadurmagıl sen yegü **kedgüke***

Kötülüklerden koru, iyiliğe ulaştır; onu yiyecek ve giyeceğe muhtaç etme.” 1264

Benzer beyitler:

*232/1479/1636/1982/2439/3113/3734/3761/3924/3926/4441/4734/4773/5343/5769/
5898/6406*

*“Satıgçı yok erse ajun kezgüçi, kaçan **kedgey** erdiñ kara kiş eçi*

Dünyayı dolaşan bu satıcılar olmasa idi, kara samur kürkü ne zaman giyerdin.” 4425

4.1. Kılık Kıyafet ve Giyim Aksesuarları

Eserde çuval, çul, gibi aslında giysi olmayan ancak gerektiğinde üzerine, sırtına giyilebilecek dokumalar, etek, gömlek, zırh, hil'at gibi giysiler, yaka, yen, gibi giysi bölümleri ve bunların yanı sıra inci, kuşak, kürk, başlık, peçe, tuğ tokası gibi takılar ve aksesuarlar yer almaktadır.

Beyitlerde çul kelimesi “örüm” olarak yer almaktadır. TDK Güncel Türkçe sözlüğünde “genellikle kıldan yapılmış kaba dokuma” olarak tanımlanan kelimenin, Arat tarafından bazı beyitlerde beyaz elbise olarak çevirildiği de görülmektedir.

*“Kayısı **örüm kedti** bükri uça, kayu yer kezer bu közi yaş saça
Biri **çullara** bürünmüş, biri gözünden yaş dökerek, diyâr-diyâr dolaşır.” 6157
Benzer beyitler: 4768/6334i*

Çuval eserde “tağar” olarak yer almakta ve elbise türü olmamasına rağmen gerekirse elbise gibi giyinebileceği vurgulanmaktadır. “tağar” kelimesi Arat tarafından çul olarak tercüme edilmekte; ancak anlam bakımından çuvalı ifade etmektedir.

*“Yiğüm ot köki bolsu yağmur suvı tap, ediz kum tüneyi **tagar ton kedeyi**
Yiyeceğim ot kökü olsun, yağmur suyu bana yeter; kumdan döşek yapıp, geceleyeyim,
çuldan elbise giyeyim.” 6571*

Dul elbisesi “tul tonu” olarak ifade edilmektedir. Beyitlerden yola çıkarak evli ve dul hanımlar arasında giyim farkı olduğunu söylemek mümkündür.

*“Ajun **tul tonın** kedti kaşın tügüp, kalık yek yüzi teg karardı oşup
Dünya ıztırıp içinde, tekrar dul elbisesini giydi; gök, şeytan yüzü gibi, soldu, karardı.”
5029*

Benzer beyitler: 84/5824

Etek eserde günümüzdeki ifade ediliş şekliyle görülmekte ve mecazî anlamda kullanılmaktadır.

*“Usı uçtı koptı adakın örü, kara tün kötürmüş **etekin** örü
Uykusu kaçtı, ayağa kalktı; karanlık gece eteğini yukarı kaldırdı.” 3952*

Gömlek “köñlek” olarak mecazî anlamla tek beyitte yer almaktadır.

*“Kalık yırttı kedmiş kara **köñlekin**, açıldı yaruk yüz kötüirdi egin
Gök yüzü üzerine geçirdiği siyah gömleği yırttı; peçesini kaldırdı, parlak yüzü açıldı.”*
4966

Arat “kiş” kelimesini “samur kürk”, “tiyiñ” kelimesini “sincap kürkü” olarak tercüme etmiştir.

*“Satıççı yok erse ajun kezgüçi, kaçan kedgey erdiñ kara **kiş** eçi
Dünyayı dolaşan bu satıcılar olmasa idi, kara **samur kürkü** ne zaman giyerdin.”* 4425

*“Ajun tezginiür ilde arkış yorıp, ağı çuz **tiyiñ kiş** alır sen terip
Kervanları diyar-diyar gezerek, dünyayı dolaşır; sen ipekli ve sırmalı kumaşlar ile **sincap**
ve samur kürkleri toplarsın.”* 5367

Zırh “yarık” ve “kuyag” olarak iki farklı şekilde ifade edilmektedir. Eserde zırh giysisi unvan, mühür ve tuğ verme törenlerinde “kuyag” şeklinde kullanımıyla görülmektedir.

*“At üstem **yarıklar** bolur kıp kızıl, gızıl kızgu eñler bolur yap yaşıl
At, koşum ve zırhlar kıpkırmızı olur; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mosmor kesilir.”*
2385

*“Yaraşgu yarağı bar erse yaraş, yok erse **yarıklan** bil alşıp küreş
-Anlaşmak imkânı varsa, onunla anlaş; yok ise, **zırhunı giy**, düşmana sıkı-sıkı yapış ve
güreş.”* 2360

*“Vezirlik añar berdi tamga ayag, tuğı kövrügi birle berdi **kuyag**
Ona vezirlik, unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh verdi.”* 1036

Eserde özellikle nüfuz ve unvan alma durumlarının ifade edildiği beyitlerde “ton” kelimesi Arat tarafından hilat şeklinde çevrilmiştir. Hil’at, İslâm ansiklopedisinde (1998: 18/22-25) “Dârüttırâzlarda sanatkârâne sırma işlemlerle, özellikle şerit halinde kenar yazılarıyla süslenmiş olan ve hükümdarın isim veya alâmetini (şiar) taşıyan kaftanlar (tırâz) hükümdar tarafından taltif amacıyla birine hediye edildiğinde hil’at adını alır” şeklinde tanımlanmıştır.

*“Taki bir tiler neñ yeme yüz suvı, hem at **ton** tiler kör yorısa savı
Bazısı hem mal, hem şeref ister; bir de unvan, **hil’at** ve nüfuz peşindedir.” 5518
Benzer beyitler: 1766*

Eserde “yinçü” olarak yer alan inci bir çeşit aksesuardır.

*“Satıgçı yorımadı erse kezip, közün kim körür erdi **yinçü** tizip
Satıcılar gezip dolaşmamış olsalar idi, bu inci dizilerini kim seyreredebilirdi.” 4427
Benzer beyitler 212/2935/5142/5356*

Eserde başlık “börk” olarak ifade edilmiştir.

*“Neçe er bedüse baş ağıg bedür, neçe baş bedüse bedük **börk** kedür
İnsan ne kadar büyürse, baş-ağırsı da o kadar artar; başı ne kadar büyürse, o kadar
büyük börk giyer.” 435*

Eserde kuşak, “kur” olarak yer almaktadır. Bele bağlanan kuşak şeklinde doğrudan kullanımı olduğu gibi “saadet kuşağı” gibi mecâzi anlamda kullanımı da görülmektedir.

*“Kümüş **kur** baguçı munu men teyü, ölüm tuttı erse üzüldi **kuri**
Gümüş kuşak bağlayarak, -- İşte ben! – diyenin kuşağı, ölüm tutunca, kopar.” 1477
Benzer beyitler: 3282*

*“İlig aydı emdi köni sözledin, sen emdi öziñke kutun **kur** badın
Hükümdar şöyle dedi: --Şimdi doğru söyledin, sen kendine saadet kuşağını bağladın.”
1917*

Eserde peçe “yüz bağı” olarak geçmektedir.

*“Yaşık badı yüzke kura **yüz bağı**, ajun toldı bütrü kara yer toğı
Güneş yüzüne siyah peçe örttü, her tarafı toz-duman rengi kapladı.” 4884*

Eserde “tuş” olarak yer alan tuğ tokasını takı ve aksesuar olarak yorumlamak mümkündür.

*“Yagız yer katındaki altun taş ol, kalı çıksa begler başında **tuş** ol
Kara toprak altındaki altın taştan farksızdır; oradan çıkınca, beylerin başında tuğ tokası
olur.” 213*

Yaka kelimesi eserde günümüzdeki şekliyle kullanılmaktadır.

*“Atın mindi evke yüz urdı turup, kelip tüşti kirdi **yaka** kur yörüp
Atına bindi, evine doğru hareket ederek, gelip indi, evine girdi, yaka ve kuşağını çözdü.”
3282*

Benzer beyitler: 2377/3541

Eserde “yen” kelimesi kelimesi giysinin kol kısmını ifade etmekte ve “yeñ” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

*“Köñül berse kurtga bolur bir turı, yaka yeñ tutar künde kesmez urı
Gönül verirsen, huysuz bir acuze olur; yaka ve yene yapışır, dırdırının ardı-arkası
kesilmez.” 3541*

4.2. Kumaş Türleri

Eserde Çin ipekli dokuması, yaldızlı kırmızı çin kumaşı, ipekli yaldızlı kırmızı çin kumaşı, ipekli-sırmalı kumaş, ipek kumaş, ince keten kumaş, rum kumaşı, tuzi kumaş, kadife, koyun yünü, bez, keçe gibi kumaş türleri tespit edilmiştir.

Köktürk ve Uğur metinlerinde Çin ve Çinli kelimesi “Tavgaç” olarak görülmekte ve Dilaçar’ın çalışmasında (1988: 151) “ed” ipekli dokuma olarak verilmektedir. Bu sebeple “Tavgaç edi” Çin ipekli dokuması olarak yorumlanmıştır. Arat bu kalıbı “Çin kumaşı” şeklinde tercüme etmiştir.

*“Yagız yer yaşıl torku yüzke badı, hitay arkışı yadı **tavgaç edi**
Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı; hitay kervanı da bunun üstüne **çin kumaşı** yaydı.” 68*

Üşenmez (2006: 191) “çuz” olarak metinlerde yer alan kelimenin DLT’de “yaldızlı kırmızı çin kumaşı” olarak tanımlandığını belirtmiştir. Arat “çuz” kelimesini “sırmalı ipekli” olarak çevirmiştir.

“Şekerde tatırlıg kavuk yür maña, **çuz ol bu örüm ton agılar teni**
Kepek yemeği, benim için, şekerden daha tatlıdır; bu beyaz elbise, **sırmalı ipeklilere**
bedeldir.” 4768

Arat’ın ipekli kumaş, bazı beyitlerde ipekli sırmalı kumaş olarak adlandırdığı “agı” kelimesi için Mine Özen’in (1980: 299) “Türkçe’de kumaş adları” adlı çalışmasında altın veya gümüşle işlenmiş sırmalı kumaş tanımını yapılmıştır.

“Bu ay toldınıñ kıldı oğlu yogı, çıgayka üledi kümüş hem **agı**
Oğlu, Ay-Toldı için, ölüm aşı yaptı; fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı.” 1564
Benzer beyitler: 2916/3181/4424/4426/4661/5368/5799

Eserde “agı” ve “çuz” kelimelerinin iki farklı kumaş türünü temsil ettiği görülmektedir. Bununla beraber bu iki kelimenin “agı çuz” kalıbı halinde kullanımı da mevcuttur. Arat bu kalıbı “ipekli sırma”, “ipekli ve ağır Çin kumaşları” gibi çeşitli şekillerde tercüme etmiştir. “agı çuz” kalıbını kelimelerin anlamlarını birleştirmek suretiyle “ipekli sırmalı yıldızlı kırmızı çin kumaşı” şeklinde yorumlamak mümkündür.

“Kayu neñ uçuz bolsa yerde yatur, **agı çuz ağır boldı törde yatur**
Hangi şey değersiz ise, ona kimse bakmaz bile; ipekli ve ağır çin kumaşları, değerli
olduğu için, baş-köşede yer alır.” 902
Benzer beyitler: 1426/4773/5367/6523

İpek ya da ipek kumaş kullanımıyla görülen bir diğer kelime “torqu” olarak beyitlerde yer almaktadır. Bazı beyitlerde mecâzi kullanımı görülmektedir.

“Ayur bu kadaşın irig sözlemiş, añar **torqu** ıdtım tiken çiknemiş
Kardeşin çok haşin cevap vermiş; ben ona ipek gönderdim, o ise, diken işlemiş –dedi”
3846

“Yagız yer yaşıl **torqu** yüzke badı, hitay arkışı yadı tavgaç edi
Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı; hitay kervanı da bunun üstüne çin kumaşı yaydı.” 68
Benzer beyitler:68/4098/3288

Osmanlıca Türkçe sözlükte ince keten kumaş olarak verilen “kasab” kelimesinin Arapça kökenli olduğu belirtilmekte ve eserde üç tür nadide kumaş arasında yer almaktadır.

Osmanlıca-Türkçe sözlükte “kasab-ı mısırî” olarak geçen kelime, ince Mısır keteni olarak verilmiştir. Beyit anlam bakımından farklı diyarlardan gelen kumaşları işaret ettiğinden “kasab” kelimesinin Mısır keteni olarak da değerlendirilmesi mümkündür. Eserde “tûsi” kelimesi Arat tarafından “tuzi” olarak tercüme edilmiştir. Beyitlerden anlaşıldığı üzere kıymetli kumaş türlerinden biridir. Ayrıca eserde yer alan “rûmi” kumaşı Arat tarafından aynı şekilde tercüme edilmiştir.

“Kasab tûsi rûmi ajun taşsukı, saña kelse tolmaz agı kaznakı

Kasab, tuzi ve rumi kumaşları gibi, dünyanın nadide şeyleri sana gelir; fakat hazinen ve ambarların yine dolmaz.” 5368

“Barçın” kelimesi Caferoğlu (1968: 33) Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde “kadife” olarak belirtilirken Üşenmez’in (2006: 147) çalışmasında “ipekli kumaş”, Arat’ın Kutadgu Bilig çevirisinde ise “değerli bir metâa” olarak görülmektedir.

*“Yeme yakşı aymış biliglig sözi, biliglig sözi körse **barçın** tözi*

Yine bilgili ne güzel söylemiş; bilen insanın sözü, dikkat edersen, değerli bir metâa benzer.” 555

Bez eserde “böz” olarak geçmektedir. Kelime Arat’ın çevirisinde 6374. beyitte kefen olarak tercüme edilmekte diğer beyitlerde ise bez olarak ifade edilmektedir.

“Negü asgı âhır ölür erse öz, saña teggüsi yok meger iki böz

Sonunda ölecek olduktan sonra, bunun faydası ne; bütün bunlardan elinde kalacak olan iki bez parçasıdır.” 4700

Benzer beyitler: 1420/3616/6374/6443/6552

Eserde yer alan “kidiz” kelimesi Arat tarafından keçe olarak çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 272) “kidiz” kelimesinin DLT’de ve KB’de geçtiğini belirtmiş ve keçe olarak tanımlamıştır.

*“Kımız süt ya yün yağ ya yogrut kurut, yadım ya **kidiz** hem azar evke tut*

Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te’min eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.” 4442

Yünden yapılan giysi kumaşı olarak ele alınan “koy yünü” iki beyitte görülmektedir.

*“Tonum **koy yünü** tap yegüm arpa aş, tükel boldı dünyâ maña ay kadaş
Giymek için, koyun yünü ve yemek için, arpa aşı bana yeter; ey kardeş, bu dünyadan
başka bir şey beklemiyorum.” 4765*

*“Ajunda alındım özümke öñi, kavuk sökti yem tap tonum **koy yünü**
Dünyadan kendi hissemi aldım; kepekten yiyecek ile koyun yününden elbise bana yeter.”
4767*

BÖLÜM 5: YEME-İÇME UNSURLARI

Kutadgu Bilig’de yeme içme konusunda tespit edilen kültür unsurları “ziyafet verme ve ziyafete katılma adabı, sofrada adabı, yemek-yiyecek adları, içecek adları, yeme-içme araç gereçleri” şeklinde sıralanan beş ana bölümde ele alınmıştır.

Eserde yeme içme eyleminin gerçek anlamıyla ve doğrudan kullanıldığı beyitler tespit edilmiştir. Yeme içme eylemi gün içerisindeki olağan bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek beyitler aşağıdaki şekildedir.

“Tegip tüşti oldurdu evke kirip, yedi içti tındı bir ança serip

Gelip eve girdi; oturdu; yedi, içti ve bir müddet istirahat etti.” 3947

Benzer beyitler:

23/4883/4962/5829/6210/6284/6341/6421/1202/2003/2826/2833/2835/2891/2923/

3574/3577/3800/4253/4402/4682/5277/5388/5339/5341/5343/5418/5441/5964/6005/

6012/6014/6541

Eserde insanın hayatını devam ettirebilmek için gerekli olan yeme ve içmeye dair rızkın insana Allah tarafından nasip edildiği hususuna vurgu yapıldığı görülür.

“Uçuglı yoriglı tınıgı neçe, tirilgü seniñdin bulup yer içe

Uçan, yürüyen ve duranların hepsi rızıklarını senden bularak yeyip, içerler.” 23

Benzer beyitler: 3715/3744/3897

Eserde yeme içme eyleminin sınırlarının çizildiği görülür. Yiyecek ve içeceğin helâl olması gerektiği üzerinde durulan bir mevzudur. Bu konuda eserde yer alan çeşitli rütbelerdeki kahramanlar ve farklı meslek gurupları pek çok kez uyarılmış ve bu bahsin altı çizilmiştir. Yeme içme eylemine dair çizilen sınırlardan biri de yiyecek ve içeceğin miktarı konusudur. Farklı beyitlerde birçok kez az yemek konusunda uyarılarda bulunulmuş ve sağlık için az yemenin önemli olduğu belirtilmiştir. Az yemenin zıddı olarak çok yeme eyleminin “öküz gibi yeme” şeklinde aşağılayıcı ifadelerle yerildiği görülür. Bununla beraber çeşitli vesileler aracılığıyla yeme içme esnasında acele davranılmaması gerektiğine dikkat çekilmiş ve acele yeme içmenin sağlık için zararlı olacağı dile getirilmiştir.

*“İve kılmış işler neçe yeg bolur, ive yese aş suv neçe ig bolur
Acele yapılan işler acı olur; acele yemek –içmek yüzünden hastalık gelir.” 1998*

*“Toru ölmegüçe yegil ây kadaş, yeme udlayu sen taduñ bolga baş
Ey kardeş, sen ölmeyecek kadar bir şey ye; öküz gibi çok yeme, mizacın bozulur.” 4770
Benzer beyitler: 5704/6535*

*“Aş az ye ay ilig üküş kıl tapug, söz az sözle öğren sen erdem kamug
Ey hükümdar, az ye, çok ibadet kıl; bütün faziletleri bil, fakat sözü az söyle.” 5301
Benzer beyitler: 1312*

Helal ve haram yeme içme bahsinin geçtiği örnek beyitler;

*“Tiliñni küdezigil közüñni küdez, boguzuñ küdezigil halâl yegil az
Dilini ve gözünü gözet, boğazına dikkat et; az ye, fakat helal ye.” 1312
Benzer beyitler:5349/5350/6547/6459*

*“Harâmka katılma küdez öz katıg, harâm yegli ornı tamu ol batıg
Harama el uzatma, kendini iyice gözet; haram yiyenin yeri cehennem dibidir.” 5261
Benzer beyitler:6547/6459*

Yoğun yaşanan hislerin şiddetine vurgu yapmak amacı ile insanın hayatta kalabilmesi için hayatî önem taşıyan yeme içme eyleminin öne çıkarıldığı görülür. Bu noktada yaşanan hislerin, arzu ve isteklerin yoğunluğu ve şiddeti sonucunda gelinen noktayı izah edebilmek adına “yemeden içmeden kesilme” anlamına gelecek şeklindeki ifadeler yer verildiği görülür.

*“Künün yemedi kör tünün yatmadı, seni koldı rabda adın kolmadı
Gündüz yemedi, gece yatmadı; Tanrı ’dan seni istedi, başka bir şey istemedi.” 38*

Eserde hayatta kalabilmek için vazgeçilmez unsurlardan biri olan karın tokluğunu amaç edinerek sadece bu sebeple yaşayan halk kesimlerinin varlığına işaret edilmiştir. Bu noktada yeme içmenin yani karın doyurmanın hayattaki en önemli amaç haline gelmesi ve hayatı sadece bu amaçla devam ettirme eğilimine tepki gösterilmiştir. Yiyip içip yatarak ömrünü geçiren insanların hayvandan farksız olduğu ifade edilerek yeme içmenin

amaç değil hayatı devam ettirebilmek için gerekli olan unsurlardan biri olduğu noktasında dikkat çekilmiştir.

*“Kara karnı todsa kör ud teg yatur, yava sözke avnur özin semritür
Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücudunu besler.”*
988

*“Yese todsa yatsa bu yulki-turur, bu yulki tedüküm bu kılki-turur
Sadece yiyen, doyan ve yatan hayvandır; bu hayvan dediğim, onun tabiatıdır.”* 989

Yeme içme eylemi bir kişinin başkası üzerindeki hakkı olarak da karşımıza çıktığı görülür. Yapılan bir iyiliğin, harcanan emeğin ya da bir hizmetin karşılığında yeme içme hakkının ortaya çıktığı anlaşılır.

*“İşin kılsalar terk terin tegrü ber, yetürgil içürgil aşın keñrü ber
Senin ısmarladığın bir işi yapınca, onların hizmet hakkını derhal öde, bol-bol yedir, içir.”*
4462

Yeme içme eyleminin gerçekleştiği esnada kadın ve erkeklerin aynı ortamda aynı sofrada etrafında toplanmasının uygun görülmediğini işaret eden bir anlayış hâkim olduğu da görülmektedir. Bu da İslâmiyet’i yeni kabul etmiş ve benimsemiş bir milletin dini kabullerinin yeme içme kültürü üzerindeki yansımalarını göstermesi açısından önemlidir.

*“Tişig katma erke yegü içgüde, kalı kattıñ erse keçer keçgüde
Yemekte, içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan, ölçüyü kaçıırırlar.”* 4517

Kutadgu Bilig’de yeme içme eyleminin gerçek anlamı dışında, mecaz olarak geçtiği beyitler de görülür. Bu beyitler içerisinde ölüme vurgu yapmak amacı ile yeme içme eyleminin insan haricinde bir varlığın eylemini izah etmesi amacı ile kullanıldığı görülür.

*“Tü nimet yediñ me tiriglik yediñ, ölüm yer seni sen usanma üküş
Çok nimete nail oldun ve hayatı tattın; unutma ki, yakında seni de ölüm yiyecektir.”* 1106

*“Ne törlüg ne yanlığ kişi koptı kör, yagız yer olarıg yedi optı kör
Ne türlü ve ne çeşit insanlar bu dünyaya geldi; bak, kara toprak hepsini yedi ve yuttu.”*
6403

Yeme içme eyleminin gerçek anlamının dışında baş yemek, (insan) et(i) yemek, mal yemek, altın yemek, dünyayı yemek, kamçı yemek, sözü yemek, bağırını yemek, kaygı yemek, bolluk yemek, ruh beslemek, düşmanlık beslemek, emeller beslemek, iştihâ ve ihtiras beslemek, kan içmek gibi ifadeler ile mecaz anlamlar ifade edecek şekillerdeki kullanımı görülür.

“Bilip sözlese söz biligke sanur, biligsiz sözi öz başını yeyür

Söz, bilerek söylenirse, bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer.” 170

Benzer beyitler: 966/986/2156/2510/2514/2518/4078/4563

“Bodun tili yavlak seni sözlegey, kişi kalkı kirtüç etiñni yegey

Halkın dili kötüdür, seni çekiştirir; insanın tabiati kıskançtır, etini yer.” 194

Benzer beyitler: 6389/ 6481/3554

“Kelir kut tuta bilmese sen barır, berür neñ yeyü bilmese sen alır

Saadet gelir; tutmasını bilmezsen, gider; mal verir; yemesini bilmezsen, alır.” 724

Benzer beyitler: 1285/1286/1422/3927

“Biliglig kişiler et öz yavritur, bilig birle avnur cânın semritür

Bilgili insanlar vücutlarını yıpratırlar; bilgi ile avunurlar ve ruhlarını beslerler.” 990

“Harâmka katılma yeme kılma küç, kişi kanı tökme hasım kılma oç

Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme.” 1433

“Tere bildiñ altun yeyü bilmediñ, bu altun yığıp bir nelük bermediñ

Altın toplamasını bildin, fakat yemesini bilmedin, bu altını yığıdın da, bir tanesini olsun, neden başkasına vermedin.” 1674

“Bedük tutsa köñlin bu sü başlar er, seziksiz yağdın bu er berge yer

Ordu kumandanı mağrur olursa, şüphesiz, düşmandan dayak yer.” 2296

Benzer beyitler: 2988

“Yağı kaçsa tap kıl edermeye udu, edertçi yedi körse berge todı

Düşman kaçarsa, ölçülü takip et; arkasından pek ileri gitme, çok ileri giden doyuncaya kadar kamçı yer.” 2395

*“Negü ter eşitgil ay bilge bügü, biliglig sözi bolsa aş teg yegü
Âlim hakim insan ne der, dinle; bilgili insanın sözü yemek gibi yenilmelidir.” 2785*

*“İkinçi basınçak bodun başlar er, üçünçi suk erse bodun bagrı yer
İkincisi halkın başında bulunan insanın zayıf olması; üçüncüsü de halkın bağırını yiyen
tamahkârlıktır.” 3110*

*“Sevinç birle igdıp tükel semritür, sakınç kadgu birle yana yavritur
Güler yüzle onu besler, iyice semirtir; fakat türlü endişe ve kaygılar ile onu tekrar
zayıflatır.” 3549*

*“Kalı basnu tegse buşar baş keser, tamurun teşer kör sorup kan içer
Eğer ona saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını
emer, içer.” 4099*

*“Meniñ kadgumu sen yeme ay kadaş, sen öz kadguñı ye töküp közde yaş
Ey kardeş, sen benim kaygımı yeme; sen gözünden yaş dökerek, kendi derdin ile uğraş.”
4823*

5.1. Ziyafet Verme ve Ziyafete Katılma Adabı

Eserde ziyafet verme ziyafete iştirak etme hususlarını açıklama amacıyla özel bir bölüm bulunmaktadır. Eserde ziyafet kavramı yeme içme unsurlarına dair detayları içermesi bakımından dikkat çekicidir. Aşağıdaki beyitler ziyafet adaplarının sıralanacağı bölümün girizgâhıdır.

*“Seziksiz meni aşka ündegeler, men ündep olar ma maña kelgeler
Şüphesiz, beni yemeğe çağıracaklar ve ben çağırınca, onlar da bana geleceklerdir.” 4570*

*“Neteg bargu aşka neteg yegü aş, okısa negü teg okıgu adaş
Yemeğe nasıl gitmeli ve yemeği nasıl yemeli; çağırırken de nasıl çağırmalı, ey kardeş.”
4571*

Kutadgu Bilig’de çeşitli sebeplere bağlı olarak ziyafet verildiği görülür. Zafer Önler (2008: 450) bu konuyu işaret eden çalışmasında eserde yer alan ziyafet türlerinin düğün, sünnet, rütbe alma, erkek çocuk doğumu ve ölüm nedeniyle ziyafet verilmesi olarak beş türünden bahsetmektedir.

Eserde eş, dost, arkadaş, akraba, kardeş gibi yakınların ziyafete çağırılması gerektiğinden bahsedilmiştir. Arkadaş, dost, ahbap ve kardeş ziyafetlerine gidilerek eş dostun görülmesi gerekliliği, yakın komşu ya da ahiret kardeşin davetine katılıp hem onları sevindirmek gerektiği, eğer şahsi olarak senin için bir ziyafet düzenlenmişse katılmak ve yemekleri yiyerek ziyafeti düzenleyenleri memnun etme gerekliliğinden bahsedilmiştir.

“Olarda birisi küdenke aş ol, ya sünnet aşu ya togursa ogul

Bunlardan biri — düğün ziyafetidir; biri de—ya bir oğlun doğumu sünneti dolayısıyla verilen ziyafettir.” 4575

“Ya iş tuş okıgay ya koldaş adaş, ulug ya kiçig tut yakın ya kadaş

Birde eş, dost yahut arkadaş, ahbap, büyük veya küçük, yakın veya veya kardeş ziyafete çağırır.” 4576

“Yog aşu bolur ya ölüg atıña, ya ol at bulup aş berür yatıña

Yahut bir ölü için yapılan yog aşu olur yahut biri bir rütbe alınca, başkalarına ziyafet çeker.” 4577

“Bularda kayu erse aş suv yegü, anı tenle bargu azu barmagu

Bu ziyafetlerden hangisine gitmek ve hangisine gitmemek icap ettiğini bilmek lâzımdır.” 4578

“Adaş koldaş ardaş kadaş aşları, bolur erse körgü barıp işleri

Arkadaş, dost, ahbap ve kardeş ziyafetleri olursa, oraya gidip eşi, dostu görmelidir.” 4579

Benzer beyitler: 4581/4582/4583

Bunların dışında başka ziyafetlere katılmamanın daha iyi olacağı belirtilmiştir. Bu ziyafetlerde oturma yerlerinin yarım yamalak olacağına, ziyafettekilerin sarhoş olup kavga edeceğine ve sırf bir doyumluk yemek için itibardan düşen, ve boğazının esiri olan bir kişi haline gelineceğine dair uyarılarda bulunulmuştur.

“Apañ munda taştın bolur erse aş, añar barmasa yeg köñül bolga baş

Bunların dışında başka ziyafetlere davet ederlerse, bunlara gitmemek daha iyidir, gönlün yaralanır.” 4584

*“Yazım ya yitim bolga oldrug turug, yavuz bolga köñlüñ ay edgü urug
Oturma yerleri yarım-yamalak olur; duracak yeri bulunmaz; ey asıl nesepli insan, kalbin
kırılır.” 4585*

*“Ya esrük tütüş kılga ahsumlagay, aşuñ sinmegey tek köñül agrıgay
Ya ziyâfettekiler sarhoş olup, kavga ederler; yediğın içine sinmez, sâdece canın sıkılır.”
4586*

Ziyafete davet usulü ayrı bir bölümde ele alınmaktadır. Bu bölümde ziyafet daveti verilecekse evde çok iyi bir hazırlık yapılması, evin, sofranın ve tabakların temiz yiyecek ve içeceklerin seçkin temiz ve lezzetli olması, gelen misafirin sofradan doyararak kalkmasının hedeflenmesi, geç katılanların yemeğini ve içeceğini hemen hazır edilmesi, içeceklerin yemeklere denk olması, içeceğin eksik bırakılmaması ve bittikçe yenilenmesi, içecek olarak birçok şerbet çeşidinin bulunması, yemek verilmemiş kimsenin kalmamasına dikkat edilmesi, yatılı ve yabancılara hassasiyet gösterilmesi, büyükler yemekten kalktıktan sonra çocuklara da yiyecek ve içecek verilmesi gerektiği öğütlenir. Eserde yemekten sonra nokul ve meyve, kuru ya da yaş meyva ve kabuklu çerez gibi ikramlarda bulunulması bunların ardından mümkünse hediye verilmesi, ipekli kumaş veya diş kirası verilmesi ve ardından kalkmak isteyen misafirlere müsaade edilmesi gerektiği öğütlenir. Bu beyitlerde Türk milletinin misafirperverlik anlayışının misafiri doyurma ve ağırlama usulleri üzerinden yeme içme unsurları ile ilişkisinin altı çizilmiştir. Ayrıca Uçar’ın (2012: 3056) çalışmasında nezâket ve görgü kurallarını içeren bu bölümde beden dilinin önemine de dikkat çekilmiştir.

Önler’in (2008: 453) çalışmasında “tiş teri” adı altında verilen diş kirasının Osmanlı döneminde zengin konaklarda iftar sonrası verilen bir sadaka olduğu belirtilmiştir.

*“Turu bergü aşta körüp yat bazıg, aş içgü tegiri üküş ya azıg
Ziyafette bilhassa yat ve yabancılara itina göstermeli, yiyecek ve içeceğin az veya çok
dağıtılmasına dikkat etmelidir.” 4580*

*“Kalı sen okıyın tese sen kişig, okıgıl velikin ked itgil işig
Eğer sen başkalarını davet etmek istersen, davet et, fakat bunun için evvelce çok iyi
hazırlık gör.” 4644*

*“Ayak tirki ev bark arıg tut töşek, töşegil aş içgü yeme ked kerek
Ev-bark sofrası ve tabakların temiz, odanın minderlerle döşenmiş, yiyecek ve içeceklerin de
seçkin olmalıdır.” 4645*

*“Arıg it aş içgü tatıglıg silig, yesü ârzü birle sunuğlı elig
Misafirlerin arzu ile yiyebilmeleri için, yiyecek ve içeceklerin temiz ve lezzetli olması
lâzımdır.” 4646*

Benzer beyitler: 4652/4653/4654/4655/4656/4658/4659/4660/4662

*“Okımasa aş suv müni bir bolur, okısa körüğü birig yüz kılur
Ziyafete davet etmezsen, bir kusur işlemiş olursun; davet edersen, gelenler, bir kusur
yerine, bin kusur bulurlar.” 4647*

*“Usa edgü itgil sen aş suv arıg, todup kopsu barsu keligli arıg
Bütün misafirlerin sofradan doyararak kalkması için, yiyecek ve içeceği mümkün mertebe
iyi ve temiz hazırla.” 4648*

*“Bıçış kıl küçün yetse bıçgıl ağı, usa tiş teri bir kesilsü çoğı
Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkün ise, dış kirası ver ki, gelenlerin ağzı
kapansın.” 4661*

Eserde sofrayı kurarak misafir ağırlama usullerinin detayları da izah edilmiştir. Ziyafete davet edilecekler arasında arkadaş, kardeş, uzak veya yakın tanıdıkların bulunması gerektiğinden, boğaz meselesinden doğan öfkenin, kin ve intikam duygularıyla beslenerek ölünceye kadar sürdürülebileceğinden bahsedilir.

*“Adaşığı kadaşığı yırak ya yakın, tözüğü aşka ünde küdezigil hakın
Arkadaş, kardeş, uzak ve yakın, her kesin hakkını gözet ve onları yemeğe davet et.” 4649*

*“Keliglisi kelgey kalı kelmese, köñül kalmagay kör anında basa
Gelen gelir; gelmeyenler olursa, onların da hatırı kalmamış olur.” 4650*

*“Boğuz övkesi bolsa yavlak bolur, öçep kek sürer ölse ötrü kalur
Boğaz meselesinden doğan öfke çok fena bir şeydir; insan ölünceye kadar kin ve intikam
besler.” 4651*

Eserde ziyafete icap edenlerin dört gruba ayrıldığı belirtilir. Bu kişilerin davet edildiği her ziyafete katılan yiyip içen fakat kimseyi evine davet etmeyen kimseler, ziyafete katılan ve katıldığı ziyafet sahibini de davet eden kimseler, ne ziyafete katılan ne de davet eden kimseler, davetlere katılmayan ancak hayvanlar keserek ziyafetler veren kimseler (âlimlerin de en beğendiği kimseler) olarak sıralandığı görülmektedir.

*“Bu aşka okıglı bolur tört kotu, barıglı yeme tört bolur ay botu
Ziyafete davet edenler dört zümre olduğu gibi, buna icabet eden insanlar da dört türlü
olur, ey yavrum.” 4663*

*“Biregü barır aşka ündeseler, aş içgü içer yer negü berseler
Bunlardan biri davet edildiği her ziyafete gider ve ziyafette ne ikram edilirse, yer, içer.”
4664*

*“Yana öz eviñe okımaz kişi, başı bürnü yer evde yalnız aşu
Fakat kendisi evine başkalarını çağırır; yemeğini evine kapanıp, yalnız başına yer.”
4665*

*“Takı bir kişi körse aşka barır, aşın yer anı yandru aşka okır
Biri de ziyafete gider, yemeği yer ve kendisi de onu yemeğe davet eder.” 4666*

*“Takı bir kişi aşka barmaz bolup, kişig me eviñe okımaz körüp
Biri de, kendisi ziyafete gitmediği gibi, başkalarını da evine davet etmez.” 4667*

*“Takı bir kotu aşka barmaz okıp, kişig aşka ünder tokımlar tokıp
Bir kısmı da davete gitmez; fakat kendisi, hayvanlar keserek, başkalarını ziyafete
çağırır.” 4669*

*“Bularda eñ edgü yorık bu-turur, bügü bilge ögmiş kılık bu-turur
Bunlardan en iyisi bu sonuncusudur, hakîm ve âlim insanların beğendikleri hareket de
budur.” 4670*

5.2. Sofra Adabı

Eserde kadınların erkeklerle aynı sofrada yiyip içmemesi hususunda uyarıda bulunduğu görülmektedir. Herhangi bir ziyafette edepli davranılması gerektiği yemeğe önce büyüklerin başlamasının uygun olduğu, yemeğe sağ el ve besleme ile başlanması

gerektiği, başkasının önündeki lokmalardan yenilmemesi ve sofrada bıçak çıkarılmaması gerektiğine dair bilgiler verilmektedir. Bunun dışında sofrada çok obur olunulmaması fakat sofraya karşı da sünepe durulmaması ve yemeğin tok olursa dahi reddedilmemesi gerektiği öğütlenmiştir. Yemeğin nasıl yiyilmesi gerektiğine dair de bilgiler sunulan eserde yemeği ısırıp ufak ufak çiğnemek gerektiği de izah edilmiştir.

*“Tişig katma erke yegü içgüde, kalı kattıñ erse keçer keçgüde
Yemekte, içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan, ölçüyü kaçıırırlar.” 4517*

*“Kayu törlüg aşka barır erse sen, edeb birle aş ye bilir erse sen
Hangi ziyafette olursa-olsun, yemek yerken, mümkün olduğu kadar, edep dâiresinde hareket et.” 4594*

Benzer beyitler: 4128

*“Seniñde ulug aşka sunsa elig, sen ötrü elig sun bu ol kör bilig
Senden büyük yemeğe başladıktan sonra, sen elini uzat; bak, âdet böyledir.” 4596*

*“Oñ elgiñ bile sun bayat atı ay, yegü üdregey hem özüñ bolga bay
Yemeğe sağ elini besmele ile uzat; böylece yemeğin bereketi artar, sen de zengin olursun.” 4597*

*“Kişi utruki türmek alma tigü, öz utru negü erse algu yegü
Başkasının önündeki lokmalara dokunma; kendi önünde ne varsa, onu al ve ye.” 4598*

*“Bıçak tartma anda kötürme süñük, ayı bolma kovdaş ne silkim sepük
Sofrada bıçak çıkarma ve kemik sıtırma; çok obur olma ve pek de sünepe oturma.” 4599*

*“Neçe me tok erse yeyü turgu aş, kişi aş kişike körü ber kadaş
Ne kadar tok olursa-olsun, insan ikram edilen yemeği reddetmemelidir; ey kardeş, yemeği adamına göre ikram et.” 4600*

*“Yegü alsa tişle uşak tañçula, işig aşnı ürme sen agzıñ bile
Yemeği alınca, ısır ve ufak-ufak çiğne; sıcak yemeği ağzın ile üfleme.” 4601*

*“Yer erken aşığ türtme tirki öze, kişi körki buzma kılınçın tütze
Yemek yerken, sofraya üzerine sürünme; insanların huzurunu kaçırma, hareketine dikkat
et.” 4602*

*“Törüsüzlük ol bu törüçe yori, törüsüz kişiler kişike kori
Bütün bunlar usûl bilmezlikten ileri gelir, usûle uygun hareket et; usûl bilmeyen
insanların başkalarına zararı dokunur.” 4603
Benzer beyitler: 4604/4605/4606*

*“Aşığ tenleyü ye yeme aş üküş, maña mundag aydı ukuşlug küsüş
Yemeği ölçülü ye, çok fazla yemek yeme; akıllı ve aziz insan bana böyle dedi.” 4613
Benzer beyitler: 4614/4615*

5.3. Yemek-Yiyecek Adları

Eserde pekçok besin ismini kapsayan yiyecek, yemek, azık, rızık, aş, nimet gibi genel ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Bununla beraber; arpa, buğday, kabuklu çerez, darı, ekme, et, helva, ilik, kepek, kavun, nukul, ot, ot kökü, peynir, yağ, yoğurt, safran, şeker, tuz, gibi yiyecek adları görülmektedir.

*“Yeme yakşı aymış biliglig büğü, tükel bolsa **nimet** bulamaz yegü
Bilgili hakim de buna uygun bir söz söylemiştir: -- Nimet tam olunca, insan **yiyecek** bir
şey bulamaz.” 1046*

*“Tatıg erdi barça yegitlik işim, agu kıldı emdi maña yer **aşım**
Gençlikte her işim bir zevk idi; şimdi bana yediğim yemek zehir oldu.” 370*

*“Vefâ kılğu ermez bu dünyâ bilin, keçer dünyâda öz **azukuy** alın
Bil ki, dünya sana vefa edecek değildir; bu geçici dünyadan sana lazım olan azığı al.”
1441*

Yiyecek, rızık, aş, nimet olarak görülen benzer beyitler:

524/1046/1047/1054/1108/1257/1259/1264/1275/1344/1379/1408/1441/1479/1512/156
4/1606/1651/1732/1743/1769/2001/2032//2318/2322/2439/2496/2559/2563/2564/2651/
/2765/2825/2836/2845/2846/2847/2855/2868//2903/2916/2918/2924/2958/3191/3404/
3551/3579/3610/3666/3718/3734/3742/3761/3766/3801/3924/3995/4017/4128/4330/

4417/4441/4769/4801/5033/5359/5374/5440/5442/5456/5553/5637/5769/5823/5829/
5898/6158/6370/6380/6381/6384/6404

Meyvenin genel ifade ediliş şekli “yemiş”, “yemiş” olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde kuru ve yaş meyvelerin yer aldığı görülmüştür.

*“Yemiş yegü nimet çeçekinde kör, kamug neñke yañzag munı bilgü teñ
Meyveyi, yiyecek nimetleri, çiçekte iken, görmeli; her işte misâl olarak, bunu örnek
tutmalı.”1651*

Benzer beyitler: 2889/2455/2904/4660

Aşağıdaki beyitte meyve olarak ifade edilen “yemiş” Arat tarafından içecek olarak ifade edildiği görülmüştür. Bu beyitte yer alan “meyve” kelimesini kuru ve yaş meyvelerden elde edilen meyve suyu olarak yorumlamak mümkündür.

*“Kuruğ öl yemiş ya cülengbin cülâb, özi katgu tutgu bu barça şerâb
Kuru, yaş meyva veya gül-balı, gül-şurûbu, bütün bu içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza
etmelidir.” 2904*

Benzer şekilde arpa, darı, çavdar, mısır gibi un yapmaya yarayan taneli bitkilerin genel adlandırmasında kullanılan “hububat” kelimesi de eserde yer almaktadır.

*“Yagız yer özele önügli evin, terip sen tolular sen kaznak evin
Kara toprak üzerinde biten hububatı sen toplayıp, ambarlarını doldurursun.” 5365*

Ayrıca “arbuз” olarak görülen kelime, Arat tarafından karpuz olarak çevrilmiş ve bazı çalışmalarda (Kobyа, 2013: 832; Üşenmez, 2006: 230) yiyecekler içerisinde sınıflandırılmış ve mecâzen “ahmak” anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu kelime çalışmamızda hayvan adları bölümünde “Kaplan (Pars)” başlığı altında ele alınmıştır.

Eserde arpa günümüzdeki kullanım şekliyle görülmekte ve arpa ile yapılan yemek “arpa aşısı” olarak da karşımıza çıkmaktadır.

*“Karın todsa arpa ya halvâ bir ol, kalur barça artıp tolur kirgü yol
Karın doyarsa, arpa veya helva birdir; hepsi artar, kalır; gireceği yol tikanır.” 3611*

Benzer beyitler: 3612/4769/6334

*“Tonum koy yünî tap yegüm arpa aş, tükel boldı dünyâ maña ay kadaş
Giymek için, koyun yünü ve yemek için, arpa aşı bana yeter; ey kardeş, bu dünyadan
başka bir şey beklemiyorum.” 4765*

Buğday kelimesi “buğday-başı” şeklindeki kullanımıyla gökbilimi bölümünde verilen 140. beyitte başak burcunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra aşağıdaki beyitte “kör evin” ifadesinin Arat tarafından buğday tanesi olarak çevirildiği görülmektedir.

*“Apa uçmak içre yedi kör evin, arıñu kılındı bu dünyâ evin
Adem cennet içinde buğday tanesi yedi; bu dünya evi ona bir temizlenme yeri olarak
yaratıldı.” 3522*

“Simiş” kelimesi Arat tarafından “simiş” olarak tercüme edilmiştir. Galip Güner’in (2011: 470) “simiş” kelimesi üzerine yapmış olduğu çalışmada “simiş” kelimesi konusunda yapılan tüm incelemelerden bahsedilmiş ve kabuklu çerez olarak yorumlanabileceği kanısına varılmıştır. Güner’in (2011: 469) çalışmasında Arapçasının “nukl” çerez olarak verildiği ve eserde yer alan “nukul” kelimesinin de Arat tarafından “çerez” olarak tercüme edildiği görülmektedir.

*“Aş içgü yeseler nukul ur yimiş, kurug öl yimiş ur bir ança **simiş**
Yiyecek ve içecek tamam olunca, çerez ve meyva ver; kuru ve yaş meyva yanında, bir
mikdar simiş de bulunsun.” 4660*

“yür, üyür” kelimesi Arat tarafından “darı” olarak tercüme edilmiştir. 4768. beyitte bu kelime Arat tarafından “kepek yemeği” olarak çevirilmiş olsa da başka beyitlerde sadece kepek ve darı olarak tercüme edildiği görülmektedir.

*“Şekerde tatıglıg **kavuk yür** maña, çuz ol bu örüm ton agılar teñi
Kepek yemeği, benim için, şekerden daha tatlıdır; bu beyaz elbise,, sırmalı ipeklilere
bedeldir.” 4768*

Benzer beyitler: 3614/4769

*“Şeker halvâ yegli ya arpa **üyür**, todup yatsa tañda yana aç-turur
İster şeker, helva, ister arpa, darı yemiş olsun, doyup yatan sabah tekrar aç kalkar.” 3612*

Ekmek kelimesi eserde “etmek” şeklinde geçmektedir. Kelime genellikle “tuz ekmek hakkı” kalıbı içerisinde yer almaktadır. Koçak K (2013: 61), Kaya ve Akpınar’ın (2017: 345) çalışmalarında da işaret edildiği üzere tarih boyunca dost oldukları kişilere vefa gösteren Türk milleti dostluğun ve vefakârlığın simgesi olarak “tuz-ekmek hakkı” ifadesini kullanmışlardır.

“Negü ter eşitgil közi tok kişi, tuz etmek idisi akı er başı

Gözü tok, başkaları üzerinde tuz-ekmek hakkı olan, cömertlerin namlısı ne der, dinle.”

1191

Benzer beyitler: 2317/2321/5797/5889/6584

“Aş içgü tuz etmek yadar er atı, aş içgü-turur bu tiriglik otı

İnsanın adını tuz-ekmek, yiyecek ve içecek dünyaya yayar; bu hayatın devası yiyecek ve içecektir.” 2318

Eserde “tuz ekmek hakkı” ifadesinin “tuz ekmek yedirmek” şeklinde geçtiği de görülmektedir.

“Kü çav at tilese tuz etmek yitür, tiriglik tilese anı ok yetür

Adının namlı ve şöhrətli olmasını dilerse, başkalarına tuz-ekmek yedir; yaşamak dilerse, yine aynı şeyi yap.” 2320

Benzer beyitler: 6096/4219/4222/4350

Eserde “aş” kelimesi yemek anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

“Kimiñ sen aşın yese sen kıl işin, bağırsaklık artur halâl ye aşın

Sen kimin ekmeğini yersen, onun işini gör; bağırlığını gittikçe arttur ve yediğin ekmek sana helal olsun.” 5796

Et günümüzdeki şekliyle görülmekte ve iki yerde mecaz olarak kullanılmaktadır.

“Öz inçlik tilese ereji uzun, til atlığ etig ye tiril ay tüzün

Uzun zaman huzur içinde ve rahat yaşamak istersen, dil adlı eti ye ve öyle yaşa, ey temiz kalpli insan.” 4643

*“Tişi aslı et ol küdezgü etig, yıdır et küdezmese bolmaz itig
Kadının aslı ettir; eti muhâfaza etmeli; gözetmezsen, et kokar; bunun çâresi yoktur.”
4519*

Eserde helva “halva” olarak görülmekte ve “terengbin” adında güç kuvvet veren bir helva çeşidinden de bahsedilmektedir.

*“Karın todsa arpa ya **halvâ** bir ol, kalur barça artıp tolur kirgü yol
Karın doyarsa, arpa veya helva birdir; hepsi artar, kalır; gireceği yol tıkanır.” 3611
Benzer beyitler: 3612*

*“Sarığı küçenmiş bolur ay bügü, özini boşutgu **terengbin** yegü
Ey hakim, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret-halvası yemesi
lazımdır.” 6010*

İlik eserde “yilig” olarak görülmektedir.

*“Arıgsız kılınçı vefâsız cefâ, neçe me yitürse şeker hem **yilig**
Ne kadar şeker ve ilik ile beslesen dahi, temiz olmayanın hareketi vefasız ve cefalı olur.”
2198*

*“Tilese neñiñe tegürgey elig, tilese cânıñka yetürgey **yilig**
O isterse, senin malına el uzatır; isterse, canını ilik ile besler.” 4267*

“Kepek” eserde “kavuk” olarak geçmektedir.

*“Şekerlig yidiñ sen ajun nimeti, **kavuk** yür yedim men özüm tâkatı
Sen tatlı dünya nimetleri yedin; ben ise, ancak kudretim yettiği kepek ve darı yedim.”
3614*

Benzer beyitler: 4767/4768

Kavun eserde “kagun” olarak geçmektedir.

*“Neçe körklüg erse **kagun** taş yüzi, yıdı ya bedizi ya meñzi tözi
Kavunun dışı, kokusu, şekli ve rengi ne kadar güzel olursa-olsun,” 5110*

*“İçinde tatıg bolmasa ol **kagun**, anı taştın atgu bolur ay sıgun
İçinde tadı yoksa, o kavunu kaldırıp atmak icap eder, ey dağ keçisi gibi çevik insan.”*
5111

Eserde ot, yemeğe ve içkiye katılan ot, çimen, yeşillik, kor ve ot kökü şekilleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Yemeğe ve içkiye katılan ot şeklinde kullanımı:

*“Yegü içgü katmış kamug **otlarig**, öz elgi bile katsa tutsa arıg
Yemek ve içkiye karıştırılan bütün otları kendi eli ile katlamalı ve bunların temizliğine
dikkat etmelidir.”* 2903

Yerde çıkan çimen yeşillik gibi zemin bitkisi olarak “ot” kelimesi kullanımı:

*“Bilgisiz kişi köhli kum teg-turur, ögüz kirse tolmaz ap **ot** yem önür
Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa, dolmaz; orada ot ve yem bitmez.”*
Benzer beyitler: 1393/2349/5522/5600

İlaç olarak “ot” kelimesi kullanımı:

*“Boguzdın kirür ig kişike kemi, boguzdın bolur hem añar ot emi
Hatalık ve rahatsızlık insana boğazdan gelir; tedavi ve ilaç da boğazdan olur.”* 2895
Benzer beyitler: 2318/2887/6012

“Küyer ot” olarak kullanımı

*“Kalı bu tegüni yeyü bilmese, katılma kodu ber küyer ot yesü
Eğer bu lokmaları yemeği bilmezse, karışma; bırak, kor yesin.”* 5396

“Ot kökü” olarak kullanımı

*“Kayu tagda yügrür ünürde evi, yemi **ot köki** içgü yağmur suvu
Biri dağda koşar, evi mağ-aradır; onun yediği ot kökü, içtiği yağmur suyudur.”* 6155
Benzeri beyitler: 6571

Üşenmez’in (2006: 294) DLT’de “Çökelek, yağı alınmış yoğurttan yapılmış lor” olarak tanımlandığını belirttiği ve Arat tarafından “peynir” olarak çevrilmiş “kurut” kelimesi

sadece aşağıdaki beyitte görülmektedir. Yağ kelimesinin eserde “yag” olarak geçtiği görülmektedir. Yoğurt kelimesinin eserde “yogrut” şeklinde geçtiği görülmektedir.

*“Kımız süt ya yün **yag** ya **yogrut kurut**, yadım ya kidiz hem azar evke tut
Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te'min eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.” 4442*

Eserde geçen “kürküm” kelimesi Arat tarafından “safran” olarak çevrilmiştir.

*“Yıl ülgü yay erse tüşegli yegit, sarıg al tüşese ya kürküm ögit
Yılın mevsimi yaz ve rüya gören delikanlı ise, rüyasında sarı, penbe renklerle safran veya öğütülmüş bir şey görürse,” 6009*

Şeker kelimesi eserde günümüzde kullanıldığı şekilde yer almaktadır. Kelimenin beyitlerde daha çok mecazi anlamda kllanıldığı görülmektedir.

*“Üçünçi oñuñdın negü ol **şeker**, soluñdın urâgûn ne ol bu sañar
Üçüncüsü – niçin sağında şeker var, solundaki bu acı-ot nedir.” 789
Benzer beyitler:772/812*

*“**Şeker** teg süçiyü barır ol kişi, sevinçlig bolur anda yazlur kaşı
O insan benden şeker gibi tatlı-tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler.” 813
Benzer beyitler: 2070/2475/2665/3614/5154*

Eserde tuz hem tuz-ekmek hakkı kalıbıyla hem de mecaz kullanımlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

*“Yüzi körklüg erdi körüp köz kamar, sözi yumşak erdi tili **tuz** tamar
Yüzü, bakınca, göz kamaştıracak kadar güzel idi; sözü sert değildi, fakat doğru söylerdi.”464*

*“Bu sözke tanukı munu bu söz ol, söziñe baka körse mani **tuz** ol
İşte şu söz de buna şahittir; bu sözün, dikkat edersen, mânası buna uygundur.” 2112*

*“Bu sözke tanukı bu şâir sözi, bu şâir sözi sözke kattı **tuzı**
Şâirin şu sözü buna şahittir; şâir sözü söze tuz katmıştır.” 711*

Tuz kelimesinin “tuz ekmek hakkı”kalıbı olarak kullanımına benzer örnek beyitler:
2321/5797/5889/6584/2317/2318/2320/6096/4219/4222/4350

5.4. İçecek Adları

Eserde içki “içgü” olarak günümüzdeki içecek anlamını karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Eserde ab-ı hayat, kıımız, süt, su, şerbet, arpa suyu (fukâ), sofra suyu (mizâb), gül suyu, gül balı şerbeti, şarap ve şıra gibi içecekler görülmektedir.

“Kişi edgüsindin kelir edgülük, yegü içgü miñü takı kedgülük

İyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek hususunda ancak iyilik gelir.” 2439

Benzer beyitler:

2322/2881/2886/2889/2902/2903/2904/2905/2911/2918/2920/2924/2958/3404/3761/43
30/4417/4527/4769/4801/5033/5359/5440/5553/5823

“içgü” eserde dinimizce yasaklanmış ve haram olarak kabul edilen içki türlerini de ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

“Begi içgüçi bolsa müfsid otun, kamug içgüçi boldı bodnı bütün

Bey içkiye müptelâ, müfsit ve kaba: olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur” 2106

Benzer beyitler:

2091/2095/2096/2097/2098/2101/2102/2103/2318/2651/2652/2653/2654/2655/2659/27
29/2730/2764/2765/2881/2882/2886/2889/2902/4061/4273/6142

Arat’ın ab-ı hayat olarak çevirdiği “hayat suyu” eserde “tırıglik suvın” (diriltme suyu) olarak görülmektedir.

“Tilek ârzû nimet tükel yese sen, tırıglik suvın sen bulup içse sen

Bütün arzularına ve dünya nimetlerine nail olsan, âb-ı hayatı bulup, ondan içsen,” 6148

Eserde “kıımız” günümüzdeki ifade ediliş şekliyle “kıımız” olarak geçtiği görülmektedir.

“Kımız süt ya yün yağ ya yogrut kurut, yadım ya kidiz hem azar evke tut

Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te’min eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.” 4442

Eserde süt günümüzdeki ifade ediliş şekliyle 4442. beyitte kullanılmıştır. Anne sütü şeklinde ise iki beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*“Seniñdin kaçan kelge isiz yorık, ürüñ süt bile kirdi edgü kılık
Senden ne vakit bir kötülük gelebilir; sen bu iyi ahlâkı ananın, ak sütü ile kazanmışsın.”
5881*

Benzer beyitler: 881

Eserde “su” kelimesi “suv” olarak geçmektedir. Birçok beyitte mecâzi anlamda kullanıldığı görülmektedir.

*“Kayusı kopar kör kayusı konar, kayusı çapar kör kayu suv içer
Bak, biri kalkıyor, biri konuyor; biri yüzüyor, biri su içiyor” 73*

*“Başında bir atçı maña suv berür, alır-men tüketü içip öz kanur
Son basamakta bir atlı bana su uzattı; ben de alıp, sonuna kadar içtim ve suya kandım.”
6035*

Benzer beyitler : 1408/3625

Eserde şerbet “nûş” olarak görülmektedir.

*“Hatarlıg-turur dünyâ **nûşı** agu, arıgın tile barça içgü yegü
Bu dünya tehlikeler ile doludur, onun şerbeti zehirdir; sen bütün içecek ve yiyeceklerde
temizlik ara.” 4801*

Güldemir (2014: 353) çalışmasında “fuka” kelimesini Eski Oğuz Türkçesi ile yazılmış bir tıp kitabı olan Tabiatnâme’ye dayandırarak “mayalı bir içecek” olarak geçtiğini belirtmiştir. Bir çeşit şerbet (Üşenmez, 2006: 211) ve arpa suyu (Kobyay, 2013:830) olarak görüldüğü çalışmalar da mevcuttur.

*“Tilese **fukâ** ber tilese **mizâb**, tilese cülengbin tilese cülâb
ister fuka', ister mizâb, istersen cülengbîn veya cülâb şertbetlerini ver” 4656*

Eserde geçtiği beyit içerisinde bir tür şerbet olduğuna işaret edilen “mizâb” ın kök kelimesinin “miz” olduğu görülür. “Miz” kelimesi Osmanlıca-Türkçe sözlükte “sofra” anlamına gelir. “Mizâb” kelimesini sofrasuyu şeklinde yorumlamak mümkündür.

Gül suyu “cülâb” Arat tarafından bazen “gül-suyu” bazen de gül-şurubu olarak tanımlanmıştır. Şerbetlere katılabilen bir içecek olması ve kelimenin içerisinde geçen “âb” ifadesi nedeniyle “gülsuyu” olarak kabul edilmesi mümkündür. Gül-balı eserde “cülengbin” olarak geçmektedir. Kelimenin geçtiği beyitte yer alan “bütün bu içkileri” ifadesinden yola çıkarak gül ve bal karışımıyla oluşan bir tür şerbet olarak tanımlanması mümkündür.

*“Kuruğ öl yemiş ya **cülengbin cülâb**, özi katgu tutgu bu barça şerâb*

Kuru, yaş meyva ve gül-balı, gül-şurubu, bütün bu içkileri kendileri yapmalı ve muhafaza etmelidir.” 2904

Benzer beyitler: 4656

Şarap eserde üç farklı kelimeyle karşılanmıştır. “Bor” olarak ifade edilen şarap genellikle, dinimizce yasaklanan ve haram olarak kabul edilen içecek türü olan içkiyi karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Arat “bor” kelimesini tercüme ederken bazı beyitlerde içki kelimesini bazı beyitlerde de şarap kelimesini tercih etmiştir.

“Bor içme fesâdka katılma yıra, zinâ kılma fâsık atanma kara

Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, fisk ve fücur ile kara yüzlü olma.”

“Üçünçi takı bir bor işçe seve, seziksiz bu er boldı birtem yava

Üçüncüsü ise— içki iptilâsıdır; buna tutulan kimse, şüphesiz, tamamen boşuna yaşamış olur” 339

Benzer beyitler:

*708/1334/1337/1338/1434/2091/2095/2096/2098/2101/2102/2103/2649/2650/2651/265
2/2653/2654/2655/2659/2729/2730/2764/2765/5263/6142/6454/6455*

Şarap kelimesini karşılayacak şekilde kullanılan diğer bir kelime de “süçig” dir. Süçig kelimesi de “bor” kelimesi gibi dinimizce yasaklanmış içecekleri ifade etmek için kullanılmıştır. Kelimenin birçok beyitte tatlı söz, tatlı davranış anlamını karşılayacak şekilde kullanımı da görülmüştür.

“Süçigke süçinse ajun begleri, açığ boldı el kün bodun igleri

Dünya beyleri şarabın tadına alıştırlarsa, memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur.” 2092

Benzer beyitler: 2656/2658/2889/4061/5208

“Yorık bolsa kimiñ bodunka sözi, süçig tutgu til söz me kodkı özi

Halk içinde kim nüfuz sahibi olursa, onun dili ve sözü tatlı olmalı, kendisi tevâzû göstermelidir.” 547

Benzer beyitler:

*706/1170/1696/2070/2072/2475/25762665/2804/3184/3426/3585/3587/3913//4183/422
2/4280/4307/4348/4531/4772/5222/5826/6121/6141/6525*

Eserde “şerab” kelimesinin Arat tarafından “içki” olarak çevrildiği görülmektedir. Bu kelime dinimizce yasaklı olmayan ve helal olarak kabul edilen içecek ve şurupları ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

“Kayısı sogık itti kattı cülâb, kayu kıldı berdi kereklig şerâb

Biri şerbet hazırladı ve gül-suyu kattı; biri lüzumlu gördüğü bir içki yapıp verdi.” 1060

Benzer beyitler: 2904

Eserde “şıra” kelimesinin “şire” olarak geçtiği görülmektedir.

“Şireni çıkarda körüp saklasa, añar togru yolda elig tegmese

Şıra çıkarken, onu nezâret altına almalı ve yolda her hangi bir elin ona dokunmamasına dikkat etmelidir.” 2550

5.5. Yemek-İçmek için Kullanılan Mutfak Araç Gereçleri

Yemek içmek için kullanılan mutfak araç ve gereçleri bıçak (biçek), tepsi (liv), kap-tas (ayak), çanak (rekve) olarak tespit edilmiştir.

Eserde “bıçak” kelimesi “biçek” olarak görülmektedir.

*“Bedük bir **biçekig** eligde tutar, solındın urâgûn oñındın şeker*

Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı-ot ve sağında şeker bulunuyordu.” 772

Benzer beyitler: 4131

Eserde “tepsi” kelimesi “liv” olarak görülmektedir.

*“Liv aş tirki kirse körü ıdsa köz, yaragsızni körse anı tıdsa öz
Yemek tepsi girdiği avkit, onu göz altında bulundurmalı ve münasip olmayan şeyleri
görürse, buna mani olamlıdır.” 2549*

Benzer beyitler: 2551/2553

Eserde “kap (tas)” kelimesi “ayak” olarak görülmektedir.

*“Ayak tirki başlar bu aş başçısı, negü teg kerek aygıl aş işçisi
Aşçı-başı kapları ve sofrayı idare eder; bu aşçı-başı nasıl olmalıdır ki,” 2824*

Benzer beyitler: 2878

Eserde “çanak” kelimesi “rekve” olarak görülmektedir.

*“Turup rekve birle tayakın alıp, ilig utru urdı kumarı kılıp
Kalkıp, kardeşinden yadigâr kalan çanak ile değneği alıp, hükümdarın önüne koydu.”*

6322

Benzer beyitler: 6327

BÖLÜM 6: DİNİ UNSURLAR

Çalışmanın bu bölümünde geçiş dönemi eseri olan Kutadgu Bilig’de dini açıdan kültürel tespitler yer almaktadır. İslâmiyet’i henüz kabul etmiş bir milletin bir taraftan eski kültür değerlerini koruma çabası bir taraftan İslâmiyet’i algılama ve yaşayabilme çabası dönemin eserlerine de yansımıştır. Dönemin âlimlerinden biri olan Yusuf aynı zamanda İslâmiyet’i layıkıyla kavramış ve bu idraki eserine de yansıtmıştır. Eserde cereyan eden olaylar silsilesinde Yusuf’un bu yüzünü Odgurmuş karakteri ve onunla girilen diyaloglardaki fikirler aracılığıyla görmekteyiz. Eserin bütünü içerisindeki karakterler, olay örgüsü ve kelime hazinesi bir araya gelince dönemin tasavvufî anlayışının en sade ama derin hali ile karşılaşmaktayız. Dikkat çeken bir husus ise eserde dini değerleri ihtiva eden görüşlerin art arda sıralanması ya da yoğun ve yorucu ifadeler silsilesi ile karşılaşılmasıdır. Eser dönemin tasavvufî algısına işaret ederken samimi ve sade bir atmosfer oluşturulmuştur.

Bu bölüm din ile ilgili genel kavramlar, İslâmın şartları ve İmanın şartları olarak üç bölümde incelenmektedir.

6.1. Din ile İlgili Genel Kavramlar

Çalışmanın bu bölümünde eserde yer alan dini unsurlara dair din, şeriat, Müslüman, iman, ibadet, mescid, tövbe ve istiğfar, zahid, takva, tarikat, helal, haram, sevap ve günah gibi kavramların tanımları yer almıştır.

Eserde din kelimesi “din” şeklinde geçmektedir. Yusuf Has Hâcib’in Allahtan en büyük duası ahirette Peygamber’in şefaatine nail olabilmek şeklinde görülmektedir. Kıyamet ve ahiret inancının Yusuf Has Hâcib ile vukuu bulduğu hal, dönemin yerleşmiş olan tasavvuf inancının yansıması olarak yorumlanabilir. Allah’ın varlığına iman, Peygamber Efendimiz’in hayatına dair dokunuşlar, dört sahabenin takdim edilmiş üslubu kıyamet ve ahiret anlayışına dair vurgulanan detaylar Yusuf Has Hâcib’in ve dönemin İslâm algısını göstermektedir. İnsanın dine değer verdikçe kıymetleneceği, önemli mevkideki kişilerin dini bütün olması gerektiği, takva sahibinin din ve şeriatı bilen kişi olduğu, din yolunun ibadet gerektirdiği, dünya saadetinin insanı Tanrı’dan uzaklaştırdığı, şeytanın din hırsızlığı olduğu, âlimlerin dinin direği ve şeriatın temeli olduğu gibi fikirler eserde sıkça belirtilmektedir.

*“Diniğini ağır tut bu dünyân uçuz, ağır kılga **diniğ** ay bilgi ögüz*

Dinine kıymet ver, bu dünyaya değer verme; ey bilgisi deniz gibi olan insan, sana dinin kıymet kazandırır.” 6135

Benzer beyitler: 2844/3343/3539/3640/3741/5311/5312

*“Ulug hâcib artuk bütün çın kerek, bu çınlık bile ked **bütün din** kerek*

Ulu hâcib çok emniyetli, dürüst ve bu doğrulukla birlikte de iyi ve dini bütün bir insan olmalıdır.” 2436

*“Kalı bardıñ erse tapug kılğalı, tapug kendte kılğıl bu ol **din yolu***

Eğer ibâdet etmek için oraya gittin ise, ibâdeti şehirde kıl; din yolu budur.” 3214

Benzer beyitler: 3434/6498

*“Baka kördüm emdi **dinim yegliki**, bu yerde köründi özüm yegliki*

Çünkü dinimin selâmetini ve kendi menfaatimi bunda gördüm.” 3338

*“Bu yalnızlukumdın maña yası yok, et öz **din esenin** munın buldum ok*

Bu yalnızlığımın bana zararı yoktur; ten ve din sıhhatini ben burada buldum.” 3359

*“Ayı edgü ermez bu dünyâ kutı, bayattın yıratır bu ol **din yutu***

Bu dünya saadeti hiç de iyi bir şey değildir, insanı Tanrı'dan uzaklaştırır; din için asıl felâket budur.” 3525

*“Üçünçi yağı yek bu **din ogrısı**, tegürmesü teñri bularñın yası*

Üçüncü düşman şeytan, bu din hırsızdır; Tanrı bunların şerrinden muhafaza etsin.” 3590

*“Bular ol hakikat bu **din tırgüki**, olar bilgi ol çın şeriat köki*

Bu dinin direği gerçekten bunlardır; doğru şeriatın temeli bunların bilgisidir.” 4345

Eserde dinsel kurallar bütünü olan şeriat kelimesi “şeri‘at” olarak geçmektedir. Önemli görülen bahisler için verilen referanslar arasında şeriatın da yer aldığı görülür. Bu, dini değerlerin insanları ikna etme noktasında belirleyiciliğine işaret etmesi açısından önemlidir:

*“Bu erdi basutçı köni dinka kök, **şeri‘at** yüzindin kiterdi eşük
Yardımcısı ve doğru dinin temeli o idi ; şeriatin yüzünden perdeyi o kaldırdı.” 54
Benzer beyitler: 59/89/446/2844/4345/5488/5552*

Müslüman kelimesi eserde “müslmân” olarak geçmektedir. Arat, “müsülmanlık” kelimesini genellikle “Müslümânlık” şeklinde tercüme ederken bazı beyitlerde “İslâmiyet” olarak çevirmiştir.

*“Bayatım sevinçi tilese özün, **müslmân** sevinçi tile kes sözüg
Sen Tanrının rızasını elde etmek istersen, müslümanların memnun olmasını dile; sözü
fazla uzatma.” 3250*

*“**Müslümânlık** açgıl şeriatnı yad, atıñ bolga edgü özün bolga ked
İslâmiyeti aç, şeriatı yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nâm kazanırsın.”
5488
Benzer beyitler: 3503/3929/4809/4991/5489/5490/6440/6481/6482*

Eserde iman kelimesi “imân” olarak geçmektedir. Kelime Maimaitıalı (2013: 263) tarafından “iman, inanmak, inanç” şeklinde tanımlanmaktadır.

*“Bayatka sığındım özün bekledim, bu din birle **imân** küdezsü idim
Tanrıya sığındım, nefsiime hâkim oldum; rabbim bu din ve imanımı korusun.” 3741
Benzer beyitler: 393*

Eserde ibadet kavramı “tapug”, “tapınmak”, ibadetsiz ise “tapugsuz” olarak görülmektedir. Eserde İslâm inancının gerekli kıldığı namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadet şekillerinin geçtiği görülmektedir.

*“Bilig öğren aşnu **tapugka** üküş, biligsiz tapug asgı bolmaz ülüş
İbâdet etmek için, önce çok bilgi edin, bilgisiz ettiğin ibâdet fayda gelmez.” 3216*

*“Kimiñ atı kul bolsa kılkı **tapug, tapugsuz** kul atı mecâz ol kamug
Adı kul olanın yapacağı şey ibâdetdir; bütün ibâdetsiz kulların adı bir mecazdan
ibarettir.” 3252*

“Tapug kıl bayatka bu ol kullukun, **tapındım** teyü sen unitma ukuş
İbâdet kıl, Tanrıya kulluğun budur; fakat ibâdet kıldım diye, idrâkini kaybetme” 3256

Benzer beyitler:

3214/3221/3222/3223/3224/3225/3226/3227/3228/3229/3230/3231/3232/3234/3235/
3236/3241/3249/3251/3253/3255/3291/3339/3340/3341/3342/3344/3356/3357/3358/
3362/3364/3366/3445/3628/3631/3651/3656/3674/3675/3677/3697/3794/3900/3917/
3918/3919/3957/3973/3985/3986/3989/3990/3991/4684/4685/4688/4689/4693/4745/
4806/4859/4912/5150/5268/5301/5471/5682/5693/5703/5712/5716/5717/5752/5840/
6089/6090/6136/6171/6352/6371/6385/6431/6454/6464/6541/6558/6560

Eserde câmi kelimesi “mescid” olarak geçmektedir.

“Evin barkın örte sığıl burhanın, anıñ ornı **mescid** cemâat kılın
Onların evini-barkını yak, burkanını kır; yerine câmi yap, etrafına islâm cemâati
toplansın.” 5486

Eserde tövbe etmek ifadesi “tevbe kılınıl” şeklinde tövbe ve istiğfar ise “uzr” olarak yer almaktadır.

“Küçün yetmişinçe katıglansu öz, yava kılsa **uzrı** kolu tursu öz
İnsan gücü yettiği kadar gayret göstermeli, ihmâl ettikleri için de her vakit Allahtan affını
istiğfar etmelidir.” 5286

“Kalı tuşsa takşır yana udri kol, tilin künde **tevbe** kılınıl yañı
Eğer kusur edersen, Tanrıdan affını dile ve her gün tekrar-tekrar tövbe et.” 5289

Benzer beyitler: 377/5645/5647/5692/5708/5711/5715

Eserde zâhid olarak geçen kelime Üşenmez (2006: 488) tarafından “Zahit, dünya işlerinden el çekip kendini ibadete veren.” şeklinde tanımlanmıştır.

“Kayu neñ bulup kodtuñ emdi anı, kayu telve **zâhid** atadı seni
Ne buldun ki, sonra ondan vaz geçtin; hangi mecnun sana zâhid adını taktı.” 3441

Benzer beyitler: 3442/3443/3563/3915/3929/3976/4976/5036/5037/5106/

Takvâ, TDK güncel sözlükte “dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getirme, züht” olarak tanımlanmıştır. Eserde de sakınan kişi olarak “*sakınuk* “ şeklinde görülmektedir.

“*Negü ter eşitgil sakınuk odug, yırak tur bu dünyâ tegürgme yodug
Takva sahibi ve uyanmış olan insan ne der, dinle; uzak dur, bu dünya malının sana zararı dokunur.*” 3552

Benzer beyitler:

3566/3613/4408/4476/4483/4489/4497/4498/4501/4502/4562/4766/5274/5329/5348/
5349/6130/6460/6478

Tarikat, TDK güncel sözlükte “aynı dinin içinde birtakım yorum ve uygulama farklılıklarına dayanan, bazı ilkelerde birbirinden ayrılan Tanrı'ya ulaşma ve onu tanıma yollarından her biri” olarak tanımlanmıştır. Tarikat eserde “tarikat” olarak yer almaktadır.

“*Ay elig kişilik mürüvvet bolur, mürüvvet kişike tarikat bolur
Ey hükümdar, insanlık— mürüvvettir; mürüvvet— insan için, bir tarikattır.*” 2970

Benzer beyitler: 2971

Eserde yer alan “*ebdâl*” kelimesi Üşenmez (2006: 195) ve Maimartıralı (2013: 600) tarafından “*abdal, derviş, tarikat ehli tarikat ehli kişi*” olarak tanımlanmıştır.

“*Bedel kıldı ebdâl neñin hem mâlın, bakıp kodtı zâhid bu dünyâ ulın
Tarikat ehli malını-mülkünü hakka verdi; zâhid, esassız olduğunu anlayarak, bu dünyayı terketti.*” 3563

Eserde helal kelimesi “*halâl*” olarak haram ise “*harâm*” şeklinde geçmektedir.

“*Halâl dünyâ kazgan çıgayka üle, kişi elgi tutgıl yanut kıl yöle
Helâl dünyalık kazan ve fakirlere dağıt; insanlara yardımda bulun ve onlara güler yüzle muamele et.*” 3240

Benzer beyitler:

2752/3404/3546/3547/3666/3923/3924/4405/4408/5261/5347/5348/5350/5796/6457/
6458/6459/6461

*“Harâmka katılma yeme kılma küç, kişi kanı tökme hasım kılma öç
Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme.” 1433*

Benzer beyitler:

2752/3385/3546/3547/5261/5347/5348/6457/6458/6459/6461/6463/6482

Eserde sevap kelimesi “muyan” olarak geçmektedir.

*“Özüñke **muyan** ol maña edgü at, ikigü ajun birge erklig bayat
Bu senin için sevaplı bir iş ve benim için ise iyi bir addır; buna karşılık Tanrı sana her
iki dünyayı nasip eder.” 3262*

Benzer beyitler: 3224/3499/5161/5292/5296

Eserde günah kelimesi “yazuk” olarak geçmektedir.

*“Yazukum üküş tep umınç kesmegü, tapugka inanıp tapug yasmağu
Günahım çok diye ümit kesmemeli; yalnız ibadete güvenerek de ibadette ifrata
gitmemeli.” 3674*

Benzer beyitler

*28/396/397/1107/1329/1338/1395/1446/3149/3423/3465/3520/3649/3650/3675/3677/
3770/3776/3777/3778/3987/5122/5123/5124/5125/5260/5273/5276/5350/5351/5629/
5667/5692/5710/5870/5979/5983/6080/6099/6306/6568/6509/6511/6512/6513/6516/
6518/6538/6558/6564/6638/6639*

6.2. İslâmın Şartları

İslâmiyet’in beş temel şartı, kelime-i şehâdet, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek olarak kabul edilmektedir. Eserde temel kabul edilen bu beş şart ile ilgili beyitlerin yer aldığı görülmektedir.

Eserde kelime-i şehâdet “şahâdet” ve “tanukluk” olarak yer almaktadır.

*“Tenimdin çıkarda meniñ bu cânım, **şahâdet** bile kesgil âhır tınım
Benim bu canım tenden çıkarken, son nefesimi kelime-i şehâdet ile al.” 394*

Benzer beyitler: 1519

*“Köñülüg bezedi yarukluk bile, tilimni bezedi **tanukluk** bile
Gönülümü aydınlık ile süsledi; dilimi kelime-i şehâdet ile bezedi.” 386*

Eserde farz namazlarından olan sabah namazı, yatsı namazı ve bununla beraber cuma namazı ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca abdest almak gibi namaz öncesi ve tesbih çekmek gibi namaz sonrası uygulamaların da altının çizildiği görülmektedir. Abdest almak fiili “yun-” şeklinde, namaz kelimesi “namâz” olarak ve tesbih de “tesbih” olarak geçmektedir.

“Turup yundi kıldı bu yatgu namâz, tōšek koldı yattı udıp bardı az

Kalkıp abdest aldı ve yatsı namazını kıldı; döşek istedi ve yatıp, bir az uyudu.” 3285

Benzer beyitler: 3287/4887/4962/5452/5681/5829/6222

*“Seniñ anda tapguñ **namâz** ol biri, takı biri rûza tutar sen urı*

Senin oradaki ibâdetinin biri namaz, biri de tuttuğın oruçtur, ey oğul” 3227

Benzer beyitler:

*3239/3242/3243/3285/3287/3954/4887/4894/4962/4969/5452/5671/5681/5829/6210/
6222/6454/6456/*

Namaz sonrası tesbih çekme konusunda tek beyit görülmüştür.

*“Turup yundi kıldı yana tañ namâz, duâ kıldı **tesbih** yeme küdti az.*

Kalkıp abdest aldı, sabah namazını kıldı; duâ etti, tesbih çekti; yine bir az bekledi” 3287

Oruç eserde “ruza” olarak geçmektedir.

*“Munı barça kodtı özün yalğuzun, namâz **ruza tuttı** ay kılkı tüzün*

Bütün bunları sen terkettin; tek başına namaz kılıyor ve oruç tutuyorsun, ey asil tabiatlı.”

3242

Benzer beyitler: 3227/3243/6456

Eserde doğrudan zekât kelimesi ile karşılaşılmamaktadır. Zekât’ın anlam ve mahiyetine uygun paylaşma, ihtiyaç sahiplerine dağıtma eylemi eserde çeşitli beyitlerde vurgulanmaktadır. Şehmus Demir’in (2007: 20) “Kuran’da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi” adlı çalışmasında şu ifadeler yer almaktadır. “Kur’an-ı Kerim’de belirtilen mali ibadetlerin tümü, ‘sadaka’ kavramıyla da ifade edilmektedir. Bu nedenle, semantik açıdan konuya yaklaşıldığında, mali ibadetleri ifade eden ‘zekât’, ‘infak’, ‘ihsan’, ‘birr’, ‘kard’, ‘kısmen’ gibi anahtar kelimelerin odak kavramını ‘sadaka’ sözcüğünün oluşturduğunu görmek mümkündür. Sözelimi, Tevbe Suresi 9/60. ayette

belirtilen ‘sadaka’ların sarf yerleri, aynı zamanda zekâtın da sarf yerleridir. Başka bir ifadeyle ayette zekât, sadaka sözcüğü ile ifade edilmiştir. Ancak bu, hukuki anlamda, zekât ile sadakanın eş anlamlı olduğu anlamına gelmez. Zekât, sadakanın bir bölümüdür. Dolayısıyla, her zekâtın sadaka olduğunu, ancak her sadakanın ise zekât olmadığını belirtmek gerekmektedir.”

Eserde, yukarıda belirtildiği üzere, zekât sadakanın bir bölümü şeklinde ifade bulmuştur. Zekât kelimesi doğrudan geçmemekle beraber zekâtın amacına hizmet edecek beyitler tespit edilmiştir. Sadaka vermek ifadesi eserde “ber-” şeklinde geçmektedir.

*“Halâl dünyâ kazgan çıgayka üle, kişi elgi tutgıl yanut kıl yöle
Helâl dünyalık kazan ve fakirlere dağıt; insanlara yardımda bulun ve onlara güler yüzle
muamele et.” 3240*

Benzer beyitler: 3237/3241/3261/3666/1150/3445/4372

*“Kalı teñsiz erse tüşi ked yavuz, çıgayka berip neñ küdezgü et öz
Eğer rüya münasebetsiz ve çok fena ise fakirlere sadaka vererek, vücûdu onun şerrinden
korumak lazımdır.” 4369*

Eserde hac kelimesi “hac” şeklinde geçmektedir.

*“Hac erse tilekiñ kerek neñ tavar, gâzilik tilese yeme bu yarar
Arzun hacca gitmek ise, bunun için mal ve servet lâzımdır; gazilik dilersen, yine bu servet
senin işine yarar.” 3982*

*“Cemâ‘at bile kıl fariza namâz, çıgaylar hacı kıl âdina namâz
Farz namazlarını cemâat ile kıl, fakirler haccı olan cuma namazlarını edâ et.” 3239*

6.3. İmânın Şartları

Eserde imânın şartları olan Allah’a imân, Meleklerle imân, Kitaplara imân, Peygamberlere imân, Ahiret gününe imân, Kâza ve kadere imân konularında beyitlerle karşılaşılmıştır.

Allah’a imân anlayışı eserin tümünde hâkim bir anlayıştır. Beyitlerde işaret edildiği üzere Allah’ın bünyesinde taşıdığı vasıflar eserin ilk babında (Tanrı Azze Ve Cellenin Medhini Söyler) daha yoğun bir izahla anlatılmakla beraber eserin tümü içerisine serpiştirilmiş halde de karşımıza çıkmaktadır. Allah; yaratan, yetiştiren göçürendir. Ölümsüzdür.

Kadirdir. Eşi ve benzeri olmayandır. Birdir ve tekdir. Tek bir emriyle tüm dilekleri yerine gelecek kadar güçlüdür. Kimseye muhtaç değildir; fakat herkes O'na muhtaçtır. Esirgeyendir. Sonsuzdur. Hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Kuvvetlidir. Ulu ve büyüktür. Hâkimdir. Her şeyi bilendir. Var olan her şey onun delili niteliğindedir. Her zaman her yerdedir. Yeryüzünde herkesin rızkını nasip edendir.

Allah yerde ve gökte var olan canlı ve cansız her şeyin yaratıcısıdır. Yarattığı her şeye uygun şekil, renk ve düzen de vermiştir. Eserde, yaratanın yaratılana nasip ettiği hususlar canlı tasvirlerle izah edilmiştir. Bu sanatkârane oluşum Allah'ın sonsuz gücüne ve hâkimiyetine işaret eder. İnsanoğlunun akıl erdiremeyeceği detaylara gücü yeten Allah var olan her şeyin en ince ayrıntısını atlamayacak kadar hâkimdir. Aslında yeryüzünde var olan her şeyin detayları Allah'ın varlığına, mucize ve gücüne işarettir. Eserde yeryüzündeki varlıkların ayrıntılarıyla detaylandırılması okura güzel tasvirler vermek gibi bir kaygıdan ziyade daha ince bir anlama sahiptir. Bu da Allah'ın detaylarda saklı olan sırlarını sıklamadan ve yormadan anlatmaktır.

*“Bayat atı birle sözüg başladım, törütgen egidgen keçürgen idim
Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım.” 1
Benzer beyitler: 124*

*“Üküş ögdi birle tümen miñ senâ, ugan bir bayatka añar yok fenâ
Kadir ve bir olan Tanrıya çok hamd ve binlerce sena olsun ; onun için fânilik yoktur.” 2*

*“Kamug barça muñlug törütülmişi, muñı yok idi bir añar yok eşi
Bütün bu yaratılmış olanlar ona muhtacdır ; muhtaç olmayan yalnız Tanrıdır ; onun eşi
yoktur.” 5*

*“Ay erklig ugan meñü muñsuz bayat, yaramaz seniñdin adınka bu at
Ey kuvvetli, kadir, ebedî ve müstağni olan Tanrı, senden başkasına bu ad yakışmaz.” 6*

*“Ulugluk saña ol bedüklük saña, seniñdin adın yok saña tuş teñe
Ululuk ve büyüklük sana mahsustur ; sana eş ve denk olan başka biri yoktur.” 7*

Benzer beyitler:

*8/9/10/11/12/13/14/15/16/17/18/19/20/21/22/23/24/28/34/125/126/127/1347/1485/3055/
3188/3191/3192/3193/3194/3195/3196/3200/3332/3341/3353/3354/3358/3404/3503/*

3649/3650/3651/3662/3663/3715/3717/3718/3719/3720/3721/3722/3723/3724/3725/
3726/3727/3728/3729/3743/3744/3762/3767/3772/3775/3801/3897/3899/3900/3901/
3902/3903/4254/4528/4529/4728/4743/4744/4745/4764/4777/4778/4780/4781/4783/
4787/4789/4790/4791/4792/4794/4797/4854/4857/4858/4955/5101/5122/5125/5126/
5130/5131/5132/5165/5191/5192/5193/5195/5239/5240/5246/5273/5275/5276/5278/
5306/5327/5360/5401/5402/5438/5468/5469/5484/5489/5492/5596/5598/5611/5612/
5651/5666/5667/5722/5745/5761/5794/5819/5837/5839/5854/5880/5888/5895/5899/
5900/5901/5902/5931/5934/5935/5947/5986/5988/6046/6066/6077/6093/6136/6176/
6189/6190/6192/6193/6194/6239/6245/6246/6247/6248/6250/6251/6253/6260/6262/
6265/6266/6268/6273/6287/6288/6296/6307/6311/6371/6373/6386/6395/6408/6409/
6410/6411/6412/6413/6416/6494/6500/6501/6508/6509/6510/6513/6515/6516/6541/
6544/6558/

Melek ifadesinin eserde “ferište”, “firište” olarak yer aldığı görülmüştür.

*“Ferište bitir kul negü kılmişin, idi ötrü aydur yarın ol işin
Kulun neler yaptığını melek yazar, sonra Tanrı yarın o işi sorar.”* 2228

*“Bu gaflet yok erse kişike kamug, firište bolup kılğay erdi tapug
İnsan bu gaflete hiç düşmese idi, o melek olur ve yalnız ibâdet ederdi.”* 5268

*“Firište yüzi teg yarudı ajun, kalık boldı kâfûr saçar teg yüzün
Dünya, melek yüzü gibi, parladı; gök yüzü kâfur saçılmış gibi oldu.”* 5451

Eserde doğrudan kutsal kitap ismi olarak sadece “Kuran’ı Kerim” tek bir beyitte geçmektedir.

*“Fesâd fisk üni kör udıtmaz keçe, kanı ilm ü kur’ân üni az çıça
Fesad ve fisk o kadar sesini yükseltti ki, insan geceleri uyuyamıyor; ilim ve Kur'an sesi
hiç duyulmuyor bile.”* 6483

Eserde ayet ve hadislere işaret edecek beyitler mevcuttur. Cemal Bayar’ın (2011: 109) çalışmasında bu beyitler ayet ve hadislerle ilişkilendirilerek ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bahsi geçen çalışmadan bazı örnekler seçilerek aşağıda belirtilmiştir.

*“Törü kıl katıglan yulup kılma küç, tapug kıl bayatka anır kapğı kuç
Adaletle iş gör, buna gayret et; hiç bir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun
kapısına yüz sür” 1451*

*“Törü tüz yoritgıl bodunka köni, künüñ edgü bolgay könilik küni
Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın” 1374*

Yukarıdaki beyitlerin konularını aşağıdaki âyet ve hadislerden almış olduğu Bayar (2011: 109) tarafından belirtilmiştir.

“Haberiniz olsun ki, Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmetmenizi emrediyor...” (Nisâ/58)

“Ey iman edenler, hak ölçülerle hareket edip adaleti yerine getirmeye uğraşan hakimler, Allah için şahitlik yapan kişiler olunuz. Gerek kendileriniz veya ana-babanız yahut en yakınlarınız aleyhine olsun; gerek zengin, gerek fakir olsun. Çünkü Allah, ikisinden de önceliklidir. Bundan dolayı adaletten uzaklaşıp da nefsinize uymayın. Şahitlik yaparken dilinizi eğer, bükerseniz veya çekinirseniz, şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” (Nisâ/135)

“Kıyâmet gününde insanların Allah’u Teâlâ’ya en sevgili olanı ve Allah’a en yakın bulunanı adil devlet başkanıdır. (Tirmizî, Ahkâm, 4)”

*“Uçuglı yoriglı tınıgı nece tirilgü seningdin bulup bir içe
Uçan, yürüyen ve duranların hepsi rızklarını senden bularak yiyip içerler.” 23*

*“Törütti tümen ming bu sansız tirig tirilgü birür kodmaz açın birig
Bu yüz binlerce, sayısız mahlûku o yarattı; hepsine rızık verir ve aç koymaz.” 1344*

*“Tözü teprenürke tirilgü birür tiriglik tuşı bu ölüm ol idur
Bütün canlıların rızkını o verir; herkese hayatı verdiği gibi, ölüm de onun emriyledir.”
3902*

Yukarıdaki beyitlerin konularını aşağıdaki âyet ve hadislerden almış olduğu Bayar (2011: 106) tarafından belirtilmiştir.

“İnkârcılara dünya hayatı bezendi de iman edenlerle eğleniyorlar. Oysa korunan o müminler, kıyamet günü onların üstündedirler. Allah, dilediğine hesapsız nimetler verir.” (Bakara/212)

“Allah kullarına çok lütufkârdır. Dilediğine rızık verir. O çok kuvvetli, çok güçlüdür.” (Şura/19)

“Şüphesiz Allah, rızık veren, sarsılmaz kuvvet sahibi O’dur.” (Zâriyât/58)

“Rûhu’l-Kudüs kalbime şu sözü fısıldadı: Hiçbir nefis rızkını tastamam almadıkça ölmez. Öyleyse Allah’tan sakının da rızkınızı güzel ve meşru yollardan arayın.”(Suyutî, İtkan, I/59; Aclûnî, Keşfu’l-hafa, I/231)

Eserde makamla okunan zebur sureleri “mezamir” olarak çevrilen “sûr-ı ibri” ifadesi de görülmektedir.

*“Çeçeklikte sandvaç öter miñ ünün, okır **sûr-ı ibri** tünün hem küün
Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece-gündüz **Mezamir** okuyor.” 78*

Eserde sonradan eklenen mensur bölümde (A bölümünde) altıncı cümlede Hz. Muhammed yedinci cümlede başında Mustafa kelimeleri ile peygamberimizin adı anılmış, eserin orijinal bölümünde ise ikinci bab peygamber efendimize ayrılmıştır. Eserin pek çok yerinde, mahşer günü efendimizle haşredilme ve şeffatine erme arzusu, O’nun insanların en seçkini olması, asil tabiatlı, güvenilir, merhametli, şefkatli, güzel tavırlı, hayâ sahibi, cömert ve eli açık olması vurgulanmıştır. Tanrı’nın O’na çok değer verdiği, diğer resullerin hatemi olduğu gibi özelliklerinden bahsedilmiştir. Bunun dışında eserde dört sahabe için de ayrı bir bab ayrıldığı görülmektedir. Beyitlerde peygamber kelimesi “savçı” ve “yalavaç”, “habib” olarak dört sahabe ise “tört eş” olarak geçmektedir. Eserde yer alan diğer peygamber isimleri Hz. İsa, Hz. Nuh ve Âdem peygamberdir. Tüm bu bilgiler ışığında eserde imanın temel şartlarından olan “peygamberlere iman” konusunun yer aldığı tespit edilmiştir.

*“Sevüg savçı birle kopurgıl meni, elig tuttaçı kıl könilik küni
Mahşer günü beni sevgili Peygamber ile birlikte hasret, onu bana şefaatchi kıl.” 30*

*“Habib sever yolu mini yetteçi, ol ok savçı bolsu elig tuttaçı
Sevgili resulün yolu beni selâmete götürecektir; o resul bizzat bana şefaatchi etsin.” 388*

*“Tüzü tört eşiğe tümen miñ selâm, tegürgil kesüksüz tutaşı ulam
Onun dört arkadaşının her birine aralıksız, devamlı sayısız selâm eriştir.” 31*

*“Sevüg savçı ıdtı bagırsak idi, bodunda talusı kişide kedi
Esirgeyen rabbim halkın en seçkini ve insanların en iyisi olan sevgili Peygamberi
gönderdi.” 34*

*“Başı erdi öñdün kamug başçıkı, kedin boldı tamga kamug savçıkı
O bütün rehberlerin önünde baş idi ; sonra da bütün resullerin hâtemi oldu.” 45
Benzer beyitler: 47/49/52/56/3520/6548/6550*

Eserde ahiret kelimesi “ukbi” ve “yarınlık” olarak geçmektedir. Ahiret inancını işaret eden “iki dünya”, “kıyamet”, “mahşer günü”, “cennet cehennem” kavramları da görülmektedir.

*“Özüñ dünyâ **ukbi** bulayın tese, bu kaç işni kodma katıglan usa
Dünya ve âhireti, bunların her ikisini birden bulmak istersen, şu bir kaç işi bırakma;
muktedirsen, bunları yerine getir.” 2157*

*“**Yarınlık** orun edgü kolsa özün, isiz kılmasunı bu iki ajun
Kim âhiretini mâmur etmek isterse, her iki dünyayı harap etmesin.” 1147*

*“Tapugka erig bol yazukta tıdın, sanja teggü ermez tapugda adın
İbâdette gayretli ol, günahıtan sakın; sana âhirette ancak ibâdetin faydası dokunur.” 1380*

*“Taki bir ajunug bulayın tese, könilik bütünlük bile kol usa
Âhiretini de mâmur etmek istersen, elinden gelirse, bunun çâresini doğrulukta ve imanda
ara” 1745*

*“Yese berse dünyâ tirilse kutun, takı bir ajunda bu buldı töre
Kendisi yaşar, başkalarını da yaşatır ve ömrünü saadet içinde geçirirse, böyle bir insan
âhirette de baş-köşeyi bulur “ 1976*

Benzer beyitler:

*808/1208/1374/1748/2157/3027/3087/3340/3410/3435/3657/3658/4383/4384/4581/
4742/4802/4805/4862/6165/6324/6371/6493/6499/*

Eserde iki dünya ifadesi ile içinde yaşanılan dünya ve öldükten sonra gidilecek yer olan ahiret kastedilmiştir.

“Apañ iki ajun kolur erse sen, oti edgülik ol kılur erse sen
Sen **her iki dünyayı** arzu ediyorsan, bunun çâresi — iyilik yapmaktır.” 226

“Tilekke tegir ol bu yanlıg kişi, ikiğü ajunda itiglig işi
Böyle bir insan dileğine erer ve her **iki dünyada** işi yoluna girer.” 331

Benzer beyitler:

351/352/1263/1267/1268/1287/1290/1294/1390/1463/1659/1663/1745/1972/1973/
2126/2264/2456/3034/3083/3262/3459/3556/3662/3924/3926/3976/4354/4474/4506/
4740/4799/4800/4853/4878/4906/5149/5189/5190/5237/5259/5309/5327/5340/5425/
5426/5492/5511/5586/5596/5601/5604/5744/5895/6082/6164/6179/6293/6297/6374/
6375/6401/6443/6544/6552/6641/6642

TDK güncel sözlüğünde mahşer günü kıyamet olarak tanımlanmış. Eserde “könilik” kelimesi Arat tarafından mahşer olarak çevrilmiştir. Doğruluk anlamına gelen kelime anlamsal açısından mahşer günü ile ilişkilendirilmiştir. Eserde ahiret gününe işaret edilen örnek beyitler aşağıda belirtilmiştir:

“Sevüg savçı birle kopurgıl meni, elig tuttaçı kıl **könilik** küni
Mahşer günü beni sevgili Peygamber ile birlikte hasret, onu bana şefaatchi kıl.” 30

“Ulug toy bakıp kör yaturlar küdü, okır bizni bargu seziksiz udu
Büyük bir kalabalık mahşeri bekleyerek yatıyor ve bizi çağırıyor, biz de onları takip edeceğiz.” 5340 (Kelime doğrudan tespit edilememiştir)

TDK güncel sözlüğünde kıyamet kelimesi “Tek tanrılı dinlerin inanışına göre dünyanın sonu ve bütün ölümlerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü, kıyamet günü, mahşer günü” olarak tanımlanmıştır. Kıyamet kelimesi eserde “kıyâmet” olarak geçmektedir.

“**Kıyâmette** körkit tolun teg yüzün, elig tuttaçı kıl ilâhi özin
Kıyamette dolun ay gibi yüzünü göster; ey Tanrım, kendisini bana şefaatchi kıl.” 48

Eserde cennet “uçmak” ve “uştmah” olarak cehennem ise “tamu” şeklinde geçmektedir.

*“Bu edgü oñ ol kör isizlik bu sol, soluñdın tamu ornu **uştmah** oñ ol
İyilik sağ ve kötülük soldur; senin solunda cehennem vardır; cennet ise, sağdadır” 917
Benzer beyitler: 3654/3656*

*“Apa **uçmak** içre yedi kör evin, arıñu kılındı bu dünyâ evin
Adem cennet içinde buğday tanesi yedi; bu dünya evi ona bir temizlenme yeri olarak
yaratıldı.” 3522
Benzer beyitler: 3503/3521/4471/5186/5833/6382/6547*

*“Bilig birle yakgıl bayat tapgıña, bilig tamga bolur **tamu** kapgıña
Tanrı ibâdetine bilgi ile yaklaş; bilgi cehennem kapısını mühürle” 3223
Benzer beyitler: 1295/3332/4530/5261/5306/6307/*

Eserde yer alan bazı beyitlerde ahireti ifade edecek kelimelerin doğrudan geçmediğı ancak ahiret inancına işaret edecek ifadelerin yer aldığı görülür.

*“Bayat yarlıgın kıl özün kullukı, uçup kir **sarayka** erejin salın
Tanrının emirlerini yap, kulluğunu yerine getir; saraya uçarak gir ve huzura kavuş.”
3672*

*“Küder **ol ajunda saña iki yol**, bu iki yoluñda kayu erki yol
O dünyada seni iki yol bekler; bu iki yoldan, acaba, hangisi sana nasip olacaktır.” 1391*

*“Yoluñ oñça kelse itildi işiñ, kalı solça kelse ulıp çal başıñ
Yolun sağa doğru ise, işiñ yolundadır; eğer sola doğru ise, inleyerek, başını yerden-yere
çal” 1392*

*“Özün iki künlük avıñu üçün, körürde küyürme özünni küçün
İki günlük avunma için, kendini bile-bile zorla **âteşe** atma.” 3532*

*“Körürde küyürme özünni küçün, özün otka atma bu dünyâ üçün
Kendini göz göre-göre zorla **yakma**; bu dünya için, kendini **âteşe** atma.” 3624*

Eserde kaza ve kadere inanma ile ilgili olarak “kazâ” kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Kelime Üşenmez (2006: 255) tarafından “kaza, hüküm” olarak

tanımlanmıştır. Ayrıca 6272. beyitte yer alan “yazılmış” anlamındaki “bitilmiş” kelimesiyle ezelden yazılmış kadere dikkat çekilmiştir.

“Törütmezde aşnu yorıttı **kazâ**, kazâka tapı bol boyun eg uda
Yaratmadan önce, kaza tâyin etti; kazaya razı ol, boyun eğ ve ona uy.” 3195
Benzer beyitler: 1431/5988/6093/6311

“İsiz edgü barça kara yer bolur, **bitilmiş** ecelke yetilse ezel
Ezelden yazılmış olan ecel erişince, iyi veya kötü, herkes kara toprak olur.” 6272
Benzer beyitler: 1232

“Ay nimet idisi şükür kıl yegil, ay mihnet idisi habır kıl egil
Ey nîmet sahibi, bundan şükür ederek istifâde et; ey mihnet sahibi, kaderine boyun eğ,
tahammül et.” 6449

6.4. Dua ve Beddualar

Eserde dua kelimesi “duâ” dua etmek eylemi ise “duâ kıl-” şeklinde yer alır.

“Ajun bodnı tındı avınçın kutun, iligke duâ kıldı bodnı bütün
Dünya halkı huzur ve saadet içinde rahata kavuştu; bütün halk hükümdara dua etti.”
1886
Benzer beyitler: 1503/1571/2433/3287/

Tespit edilen dua ve beddualar için örnek beyitler aşağıdaki şekilde verilmiştir.

“Ay muşuz idim sen bu muşlug kulug, suyurkap keçürgil yazukın kamug
Ey müstağni olan rabbim, sen bu muhtaç kulun bütün günahlarını şefkatle affet.” 28

“Sağar ok sığındım umınçım sağa, muhadmış yerimde elig tut maña
Asıl sana sağındım, ümidim sendedir; muhtaç olduğum yerde elimden tut.” 29

“Sevüg savçı birle kopurgıl meni, elig tuttaçı kıl könilik küni
Mahşer günü beni sevgili Peygamber ile birlikte haşret, onu bana şefaatchi kıl.” 30

“Tüzü tört eşije tümen miñ selâm, tegürgil kesüksüz tutaşı ulam
Onun dört arkadaşının her birine aralıksız, devamlı sayısız selam eriştir.” 31

*“Uluğ künde körkit olarnıñ yüzün, elig tuttaçı kılğıl edgü sözün
Ulu günde onların yüzünü göster, şefaatterini bana yardımcı kıl.” 32*

Benzer beyitler:

*33/41/47/48/61/62/90/92/116/117/122/379/380/391/392/393/394/395/396/397/600/1033
/1039/1110/1154/1155/1251/1262/1263/1264/1265/1348/1349/1479/1553/1560/1561/1
585/1784/1785/1877/3060/3066/3119/3598/3684/3905/3906/4879/4880/4957/5078/510
2/5132/5271/5402/5613/5819/5820/5854/5855/5856/5899/6245/6268/6273/6288/6386/
6409/6410/6411/6412/6413/6414/6508/6509/6511/6512/6513/6516/6518/6519/6520/65
63/6564/6637/6644/6645*

Eserde dua edilirken, ellerin havaya kaldırıldığına ve gözlerin göğe baktığına işaret edilmiştir:

*“Közin kökke tikti kötürdi elig, ayur ay idim sen birigli bilig
Gözünü göğe dikti, elini kaldırdı ve:— Ey rabbim—dedi — bilgi veren sensin.” 1783*

Benzer beyitler: 3051

Eserde Tavgaç Buğra Han için edilen dualar da görülmektedir.

*“Ajun tuttı tavgaç ulug bugra han, kutadsu atı bersü iki cihân
Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda
aziz etsin” 88*

*“Bayat berdi barça tilemiş tilek, bayat ok bolu bersü arka yölek
Tanrı bütün dileklerini verdi; bundan sonra da Tanrı dâima sana arka ve destek olsun.”
90*

*“Ay edgü kılınç aslı edgü urug, ajun kalmasunu siziñsiz kurug
Ey iyi tabiatli ve asıl nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın.” 108*

*“Ata ornı kaldı atı ma bile, adın ma takı bolsu miñ miñ ula
Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin.” 111*

*“Ya rab üste devlet tükel kıl tilek, kamug işte bolğıl sen arka yölek
Ey rabbim, sen onun devletini arttır; bütün dileklerini yerine getir, her işinde arka ol,
destek ol.” 116*

Benzer beyitler: 117/118/119/120/121/122/123

Beddua almak, beddua etmek şeklindeki kullanımları da görülen beddua kelimesi eserde “kargış” olarak yer almaktadır. Eserde görülen örnek beddualar aşağıdaki şekildedir:

*“Kişi edgü atın kör, alkış bulur, atılmış isiz ölse **kargış** bulur*

Bak, insan iyi adı ile alkışlanır; adı kötüye çıkmış kimse ölünce beddua alır”. 246

“Seniñde kedin men tirig turmayın, seniñ kadgularıñ köziñ körmeysin

Ne olurdu, senden sonra yaşamasa idim ve senin bu ıstıraplarına şahit olmasa idim.”

1230

“Seniñ cânıñı bir bagırsak idi, maña bersü kadgun meni kodmadı

Bir de merhametli rabbim, senin yerine, benim canımı alsa idi de, bana bu acıyı göstermese idi.” 1231

“İsiz kılga atıñ öze kargışın, seni sökge yat baz uluglar başın

Senin adını kötüler ve üstelik, büyükler başta olmak üzere, bütün yat-yabancı bed-duâ ederek, sana söğür” 3379

“Ereji az ol körse emgek üküş, baş agrıg telim bar ma kargış söküş

Dikkat edersen, bu dünyanın huzuru az, eziyeti çoktur; zahmeti çok olduğu gibi, üstelik bir de lanet ve bedduâya uğramak felâketi vardır.” 4915

“Seniñdin bu kün ilke asıg üküş, buzulsa asıg bolga kargış söküş

Memleket bugün senden çok istifâde görmektedir; bu faydaya hâlel gelirse, yerini lanet ve bed-duâ alır.” 5726

Tabgaç Buğra Han’a kötülük besleyenler için edilen beddualar da görülmektedir.

“Tirilsüni terken kutı miñ kutun, telinsüni körmez karakı otun

Devletli hükümdar bin saadet içinde yaşasın; çekemeyenlerin gözleri âteşte yansın.” 121

BÖLÜM 7: GÖK BİLİMİ İLE İLGİLİ UNSURLAR

Yusuf Has Hâcib evrenin yaratılışı ve gök bilimi ile ilgili tespitlerini özellikle “Yedi Yıldız ve On iki Burç” adlı bölümde anlatmıştır. Bu bölüm haricinde de Kutadgu Bilig tam metninde ve Reşit Rahmeti Arat’ın çevirisinde gök bilimi ve gök olayları hakkında çeşitli tespitler bulunmaktadır.

Aşağıdaki beyitte yeryüzü ve gök bilimi hesaplarının geometri ile yapılabileceğinden bahsedilmiştir.

*“Körü barsa yinçe sakış **hendese**, muni birle **yer kök** bolur ol sasa*

Dikkat edersen, hendese ince hesaptır; bununla yer ve gök hesapları yapılabilir.” 2784

Gök cisimlerinin yoğunlukla bahsedildiği “Yedi Yıldız ve On iki Burç” adlı bölümde, sırasıyla evren, gökyüzü, yıldızlar, burçlar, burçların dizilişleri, burçların birbiriyle ilişkileri ve bu ilişkilerin insanlar için birer işaret olabileceği konusunda görüşlere yer verilmiştir.

Çalışmanın bu kısmında öncelikle gök bilimi konusundaki genel terimler ayrı başlıklar ile ele alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

7.1. Evren

Eserde “evren” kelimesi Arat tarafından “felek” ve “devran” olarak iki farklı şekilde tercüme edilmiştir.

*“Bolu berdi **evren** ilig berdi taht, tuta bersü teñri bu taht birle baht*

Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını dâim etsin.” 92

*“Bolu bersü **evren** tuçı evrilü, kodı bolsu düşmân başı kavrılı*

Felek hep dönmekte devam etsin; düşmanın başı hep aşağı eğik olsun.”-119

*“Yarattı kör **evren** tuçı evrilür, anıñ birle tezginç yeme tezginür*

Bak, feleği yarattı durmadan döner; onunla birlikte hayat da durmadan devreder”.-126

Benzer beyitler: 344/1642/1805/3070/3094/5896

Evrenin dönmesiyle ay, güneş ve zamandaki değişikliğin gözler önüne serildiği örnek beyit aşağıda yer almaktadır.

*“Oñay evrilür emdi **evren** saña, tilekçe tuğar ay kün üdlele toña
Felek henüz senin muradınca devrediyor; ey kahraman, ay, güneş, zaman arzu ettiğin
gibi doğuyor.” 6231*

7.2. Dünya

Yusuf yaşadığımız gezegeni bazen “dünyâ”, bazen “ajun”, bazen “cihân”, bazen de “âlem” olarak adlandırmıştır.

Ajun olarak kullanılan örnek beyitler:

*“Tümen tü çeçekler yazıldı küle, yıpar toldı kâfûr **ajun** yıd bile
Binlerce çiçekler gülerek açıldılar; dünya misk ve kâfur kokusu ile doldu.”-70
Benzer beyitler: 125/134/143/4959/4961/3837/3948/3840*

Dünyâ olarak kullanılan örnek beyitler:

*“Toga keldi örlep çıkardı yüzün, yaruk kıldı **dünyâ** kolın hem özin
Güneş doğdu ve yükselerek, yüzünü gösterdi; dünyanın bütün vadi ve ırmaklarını
parlattı.” 4968
Benzer beyitler:4730/5003*

Dünyanın kendi etrafında dönmesi hadisesinden yola çıkılarak bazı beyitlerde “dönek dünya” ifadesi kullanıldığı görülür.

*“**Yayığ dünyâ** irsel kutı evrülür, negü berdi erse yana terk alır
Dönek dünya vefasızdır, saadeti kararsızdır; ne verdi ise, yine çabucak alır.”3533
Benzer beyitler: 3077/4730/4800/4839*

Cihân olarak kullanılan beyitler

*“Yaşık türtti yüzke sarıg zaferân, özin kıldı minâ öñi teg **cihân**
Güneş yüzüne sarı safran sürdü; cihan ise, mina rengine büründü.” 4960
Benzer beyitler: 88/279/284/290/3009*

Âlem olarak kullanılan beyitler

*“Törütti tilek teg tüzü âlemig, yaruttı ajunka küniğ hem ayıg
Bütün âlemi dilediği gibi yarattı; dünya için güneş ve ayı aydınlattı.” 125*

Benzer beyitler: 2227

7.3. Yıldızlar (Gezegenler)

Kutadgu Bilig’de gezegenler ve bu gezegenlerin yerleşme biçimleri hakkında da bilgi verilmiştir. Yıldız olarak belirtilen gezegenlerin yerleri ve davranışları hakkında bilgiler verilmiştir. Eserde gezegenlerin sıralanması ve bu hususta bilgiler sunulması eserin yazıldığı dönemde gök biliminin ulaştığı noktayı göstermesi açısından önemlidir.

*“Yaşıl kök bezediñ tümen **yulduzun**, kara tün yaruttuñ yaruk kündüzün
Mâvî göğü sayısız yıldızları ile süsledin, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın.” 22*
Benzer beyitler: 127/128/3724

*“Üçi **yazkı yulduz** üçi yaykı bil, üçi **küzki yulduz** üçi kışkı bil
Bil ki, bunlardan üçü — bahar yıldızı, üçü — yaz, üçü — son bahar ve üçü de — kış yıldızıdır.” 142*

Eserde göğün yedi katmanı üzerinde yer alan her gezegenin veya yıldızın yer aldığı bölge belirtilmiştir. Sadıkov (2010: 34) göğün yedi katmanını felek olarak adlandırmıştır. Sadıkov, aşağıda yer verilen beyite dikkat çekerek sekizinci feleğe durağan yıldızların yerleştiğini ve dokuzuncu feleğin ise Ediz Arş (Allah’ın Tahtı) olarak adlandırıldığını ve dokuzuncu feleğin sınırlarını çözmeye insanoğlunun yetisi olmayacağını vurgulamıştır.

*“Yana cem ü tefrik misâhatka öt, yeti kat felekni yatur yamça tut
Sonra cemi, tefrik ve mesahayı geç; yedi kat feleği, bir çöp parçası imiş gibi, avucunda tut.” 4381*

*“Ediz **arşta** altın serâka tegi, tüzü barça munlug saña ay idi
Yüksek Arş'tan alttaki toprağa kadar bütün her şey, hepsi sana muhtacdır, ey rabbim ”*
24

Benzer beyitler: 3354/4776

Eserde sırasıyla en yüksekte yer alan Zuhâl (Satürn) yıldızı, ikinci sırada yer alan Müşteri (Jüpiter) yıldızı, üçüncü sırada yer alan Merih (Mars) yıldızı, dördüncü sırada yer alan Güneş yıldızı, beşinci sırada yer alan Zühre (Venüs) yıldızı, altıncı sırada yer alan Utarit (Merkür) yıldızı ve yedinci yani en altta yer alan Ay sayılmıştır. Bu beyitlerde her gezegenin özelliklerine dair bilgilerin sunulduğu görülmektedir.

Eserde “Zuhâl” kelimesi “sekentir” olarak geçmektedir. Sekentir Dilaçar (1988:81) tarafından “Satürn” olarak belirtilmiştir.

*“Bularda eñ üstün **sekentir** yorır, iki yıl sekiz ay bir evde kalır
Bunlardan en üstte Zuhâl dolaşır; bir burcda iki yıl sekiz ay kalır.” 131*

Eserde Müşteri (Jüpiter) “oñay” ve “kara kuş” şeklinde iki farklı biçimde geçmektedir. “oñay” kelimesi Dilaçar (1988:81) tarafından “Jüpiter” olarak belirtilmiştir.

*“Anıñda basa boldı ikinç **oñay**, bir evde kalır on adın iki ay
Ondan sonra ikinci olarak Müşteri gelir; bir burcda on iki ay kalır.” 132*

*“Baka kördi öñdün **kara kuş** togup, kopa keldi yerdin yalın teg bolup
Dikkat etti, önce Müşteri yıldızı kalkıp, alev gibi, yerden yükselmeğe başladı.” 5675*

*“Togardın **kara kuş** kopup örledi, yağı ot kötürmiş teg ot yıldıradı
Doğudan Kara-Kuş yıldızı çıktı, yükseldi; düşman meş'alelerini yakmış gibi, ateş parladı.” 6219*

Eserde “Merih” kelimesi “kürüd” ve “bakırsukuna” olarak geçmektedir. “Kürüd” kelimesinin Mars’ı ifade ettiği Dilaçar (1988:81) tarafından, “bakırsukuna” olarak ifade şekli ise Sadıkov(2010: 34) tarafından belirtilmiştir.

*“Üçünçi **kürüd** keldi köksün yorır, kayuka bu baksa yaşarmış kurır
Üçüncü olarak, Merih gelir, gazapla dolaşır; nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur.” 133*

*“Udıp bardı azrak odundu yana, töpüdin savılmış **bakırsukuna**
Bir az uykuya daldı, tekrar uyandı; Merih yıldızı tepeden kenara kaymıştı.” 4888*

Eserde “Güneş”, “yaşık” ve “kün” olarak iki farklı kelime ile ifade edilmiştir.

“Yaşık boldı törünç yaruttı ajun, yakışsa yarutur bakışsa özün

Dördüncüsü Güneş'tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığı ile aydınlatır.” 134

Benzer beyitler:

66/137/3283/3723/3836/3953/4884/4893/4960/4968/5012/5028/5549/5669/6221

“Yagız yer yaşıl kök kün ay birle tün, törütti halâyık öd üdlek bu kün

Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlûkları o yarattı.” 3

Benzer beyitler: 125/825/829/831/833/834/3193/3717/3724

Eserde geçen “sevit” kelimesi Arat tarafından “Zühre” olarak çevrilmiştir. Kelimenin Venüs’ü ifade ettiği Dilaçar (1988:81) tarafından belirtilmiştir.

“Sevüg yüz urundi beşinci sevit, seve baktı erse sen özni avıt

Beşincisi Zühre'dir, sevimli yüzünü gösterir; sanà severek bakarsa, müsterih ol.” 135

Eserde geçen “ârzû” kelimesi Arat tarafından Utarit olarak çevrilmiştir. Kelimenin Merkür’ü ifade ettiği Dilaçar (1988:81) tarafından belirtilmiştir.

“Basa keldi ârzû tilek ârzûlar, kayuka yagışsa añar öz ular

Bundan sonra Utarit gelir; ona kim yaklaşırsa, dilek ve arzularına kavuşur.” 136

Ay, “yalçık” ve “ay” olmak üzere iki farklı kelime ile karşılanmıştır. Yusuf Has Hâcib, Ay’ın sürekli hareket halinde olduğu Güneş ile karşı karşıya gelince dolunay halini alacağını, Ay’ın burcunun yengeç olduğunu bu burcun dönmesiyle kendisinin de döndüğünü, geceyi aydınlattığını ve gün yıl ay hesaplarındaki rolünü aşağıdaki beyitlerle ifade etmiştir.

“Bularda eñ altın bu yalçık yorır, yaşık birle utru bakışsa tolır

Bunlardan en altta bu Ay dolaşır; Güneş ile karşı-karşıya gelirse, dolun ay hâline gelir.”

137

“Bu ay ornu boldı evi münkalib, orunsuz bolur münkalib neş kılıp

Bu ay hep yerini, evini değiştirir; dâima yer değiştiren, ne yapsan, bir yere ısınmaz.” 743

Benzer beyitler: 3/125/744/745/1254/2437/3193/3717/3724

Ay kelimesinin eser içerisinde parlak ve beyaz olma özelliklerine işaret edilecek şekilde benzetilen unsur olarak kullanıldığı görülmektedir.

“Takı ma negü erdi erse sözüm, kadaşın tegürgey tilin ay yüzüm

Bundan başka daha söylenecek ne gibi sözüm varsa, akraban bunları da ağızdan bildirecektir, ey ay yüzlüm” 3274

Benzer beyitler: 3451

7.4. Takımyıldızları ve Diğer Yıldızlar

Kutadgu Bilig’de bahsi geçen yedi katmanda sıralanmış yıldızlar dışında yer alan bazı takımyıldızları ve bazı başka yıldızların var olduğu görülmektedir. “Ülker yıldız kümesi” “ülker” olarak adlandırılmıştır. Doğusundan akrep burcunun yükseldiği ve gece sonlanırken yıldızın aşağıya doğru indiği eserde belirtilmiştir. “Süheyl yıldızı”, “yıldırık” olarak adlandırılmış ve parlak bir yıldız olduğu belirtilmiştir. “Sirius yıldızının” parlak olduğu belirtilmiş ve Süheyl yıldızının Sirius yıldızına doğru yaklaşması tasvir edilmiştir. “Büyük ayı takımyıldızı”nın parlak yedi yıldız olduğu için bu yıldız gurubu “yedi kardeşler” olarak adlandırılmıştır.

“Ülker takım kümesi” eserde “ülker” olarak geçmektedir.

*“Yana kördi **ülker** savılmış başı, togardın çadan kopmuş örlep tuşı*

Tekrar baktı, Ülker yıldızının başı ufka kaymış, karşısında şarktan Akrep kalkıp, yükselmişti.” 4889

Benzer beyitler: 6216

Eserde geçen “yıldırık” kelimesi Arat tarafında “yıldırık” olarak adlandırılmış, TDK Türkçe Sözlükte “yıldırak” kelimesi “Süheyl” yıldızı olarak da belirtilmiştir.

*“Yarudı basa **yıldırık** adgır bile, tizildi erentir özin belgüle*

Sonra Aygır ile Yıldırık yıldızları parladı, bunlara bir de Erentir katıldı; bu yıldızları kendine işaret bil.” 5676

Benzer beyitler: 6220

Eserde yer alan “adgır” kelimesi Arat tarafından “aygır” yıldızı olarak, Üşenmez (2006: 119) tarafından ise “siriüs” olarak belirtilmiştir. Eserde geçen “yitiken” kelimesi “Yedi-kardeşler” olarak çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 479) kelimenin “büyük ayı takımyıldızı” olduğunu belirtmiştir.

*“Yitiken kötürdi yana baş örü, tühitti yana yıldırık **adgır** naru*

Yedi-Kardeşler başını yukarı kaldırdı; Yıldırık yıldızı Aygır burcuna doğru eğildi.” 6220

7.5. Burçlar

Yusuf Has Hâcib, burç kelimesini “ükek” olarak tanımlamış ve eserde gök bilimi açısından önem taşıyan on iki burçtan bahsedilmiştir.

“On iki ükek ol bularda adın, kayu iki evlig kayu birke in

Bunlardan başka bir de on iki burç vardır; bunların bâzıları iki evli, bâzısı ise, tek evlidir.” 138

Eserde, on iki burcun (yıldızın) üçünün bahar, üçünün yaz, üçünün sonbahar ve üçünün kış yıldızı olduğu belirtilir. Burçların yer ve sırasına dair bilgiler sunulur. Koç, ilkbahar burcudur. Sonra Boğa burcu gelir. İkizler ile Yengeç birbirine oldukça yakındır. Arslan ile Başak birbirine komşudur. Bunlardan sonra Terazi, Akrep ve Yay birbiri ile aynı hizada bulunur. Bunların ardından Oğlak, Kova ve Balık burçlarının geldiği ve gökyüzünü aydınlattığı belirtilir. Yengeç’in ayın burcu olduğu, hareket halinde olduğu, döndüğü ve buna bağlı olarak Ay’ın da döndüğü belirtilir. Arslan’ın ise güneşin burcu olduğu ve yerinin değişmediği belirtilir.

“Üçi yazkı yulduz üçi yaykı bil, üçi küzki yulduz üçi kışkı bil

Bil ki, bunlardan üçü — bahar yıldızı, üçü — yaz, üçü — son bahar ve üçü de — kış yıldızdır.” 142

Eserde koç “kozi” olarak geçmektedir. Bu burcun Arapça’da “Hamel” kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmektedir. Arat çevirisinden “Hamel” kelimesini tercih etmiştir.

*“Yaşık yandı bolğay yana orniņa, balık kudrukındın **kozi** burniņa
Güneş balık-kuyruğundan (hût), kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü.”*
66

Benzer beyitler: 139

Eserde boğa “ud” olarak geçmektedir. Bu burç Arapça’da “sevr” kelimesi ile karşılanmaktadır. Arat çevirisinden “sevr” kelimesini tercih etmiştir.

*“Kozı yazkı yılduz basa **ud** kelir, erentir kuçık birle sançu yorır
Hamel bahar yıldızdır, sonra Sevr gelir; Cevza ile Seretân dürtüşerek yürür.” 139*

Eserde ikizler “erentir” olarak geçmektedir. Bu burcun Arapça’da “cevza” kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat çevirisinde 139. beyitte “cevza” kelimesini tercih etmiştir.

*“**Erentir** başı endi yerke yağuk, yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruk
Erentir'in başı yere yakın bir noktaya kadar indi; güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü
açtı.” 6221*
Benzer beyitler: 139/5676

Eserde yengeç “kuçık” 139. beyitte ve Arapça “seretân” olarak iki farklı şekilde geçmektedir.

*“Bu ay burcı **sertân** bu ev evrilür, evi evrilür hem özi çevrilür
Ayın burcu Seretân'dır, bu ev döner; evi dönünce, kendisi de döner.” 744*
Benzer beyitler: 139

Eserde arslan günümüz Türkçesindeki şekliyle geçmektedir. Kelimenin Arapça’da “Esed” kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat’ın çevirisinde de her iki kullanımı görülmektedir.

*“Bu kün burcı **arslan** bu burc tepremez, evi tepremezi üçün artamaz
Güneşin burcu Arslan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için
de evi bozulmaz.” 834*
Benzer beyitler: 140

Eserde başak “bugday başı” olarak geçmektedir. Bugday başı burcunun Arapça’da “Sünbüle” şeklinde ifade edildiği Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat çevirisinde “sünbüle” ifadesini tercih etmiştir.

Eserde terazi “ülgü” olarak geçmektedir. Bu burcun Arapça’da “Mîzan” kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat çevirisinde “Mîzan” ifadesini tercih etmiştir.

Eserde yay “ya” olarak geçmektedir. Bu burcun Arapça’da “kavs” kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat çevirisinden “kavs” kelimesini tercih etmiştir.

*“Kür arslan bile koşnu **bugday başı**, basa **ülgü** boldı çadan ya işi*

Bak, Esed'in komşusu Sünbüle'dir; sonra Akreb ve Kavs'in arkadaşı Mîzan gelir.” 140

Eserde akrep “çadan” olarak geçmektedir. Bu burcun Arapça’da “Akreb” kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat çevirisinden “Akreb” kelimesini tercih etmiştir.

*“ Yana kördi ülker savılmış başı, togardın **çadan** kopmuş örlep tuşu*

Tekrar baktı, Ülker yıldızının başı ufka kaymış, karşısında şarktan Akrep kalkıp, yükselmişti ” 4889

Benzer beyitler: 140

Eserde oğlak kelimesi “oğlak” olarak geçmektedir. Bu burcun Arapça’da “cedi” kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat çevirisinden “cedi” kelimesini tercih etmiştir.

Eserde kova “könek” olarak geçmektedir. Bu burcun Arapça’da “delv” kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat çevirisinden “delv” kelimesini tercih etmiştir.

*“ Basa keldi oğlak **könek** hem balık, bular tugdı erse yarudı kalık*

Bundan sonra Cedi, Delv ve Hût gelir; bunlar doğunca, gök yüzü aydınlanır ”141

Eserde balık günümüz Türkçesindeki şekliyle yer almaktadır. Bu burcun Arapça'da "hût" kelimesi ile karşılandığı Dilaçar (1988:82) tarafından belirtilmiştir. Arat çevirisinden "hût" kelimesini tercih etmiştir.

*" Yaşık yandı bolgay yana ornıya, **balık** kudrukındın kozı burnıya
Güneş balık-kuyruğundan (hût), kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü "*
66

Benzer beyitler: 141

7.6. Yeryüzü ve Gökyüzü

Yeryüzü kavramı; yagız yer, seraka ve yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

*"Yagız yer yıpar toldı kâfûr kitip, bezenmek tiler dünyâ körkin itip
Kâfur gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süsleyerek, bezenmek istiyor." 64
Benzer beyitler: 3/3717*

*"Körü barsa yinçge sakış hendese, muni birle yer kök bolur ol sasa
Dikkat edersen, hendese ince hesaptır; bununla yer ve gök hesapları yapılabilir." 2784*

*"Ediz arşta altın serâ'ka tegi, tüzü barça muşlug-turur bir teñi
Yukarıda Arş'tan aşağıdaki toprağa kadar, dünyada mevcut ne varsa, bunların hepsi,
istisnasız, muhtaç durumdadır." 4776*

Benzer beyitler: 24/3354

Eserde gökyüzü kavramı "kök" ve "kalık" olarak yer almaktadır. Her iki kullanım için de örneklemeler aşağıda verilmektedir.

*"Körü barsa yinçge sakış hendese, muni birle yer kök bolur ol sasa
Dikkat edersen, hendese ince hesaptır; bununla yer ve gök hesapları yapılabilir." 2784*

Benzer beyitler:

*74/127/210/215/1002/1003/1029/1124/1151/1249/1322/1518/1519/1783/2119/2452/
2787/3072/3193/3463/3717/3724/3981/4557/4711/4844/6036/6046/6064/6149/6217/
6218/6550*

Gökyüzünü “kalık” şeklinde kullanımında dikkat çeken bir detay ise “kalık” göğün kaşını çatması, gözünden yaş dökmesi, aydınlanması veya kararması gibi atmosferik olaylara vurgu yapılacak şekilde kullanılmasıdır.

“Kalık kaşı tügdi közi yaş saçar, çeçek yazdı yüz kör küler katgurar

Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor.”

80

Benzer beyitler:

141/3836/4886/4891/4892/4961/4966/5451/5670/5679/5824/5827/6211/

7.7. Gök Olayları

Kutadgu Bilig’de yağmur, gök gürültüsü, şimşek çakması, sis, rüzgâr, fırtına-kasırğa, dolunay gibi gök olayları ile karşılaşmıştır. Bahsi geçen gök olaylarının yağmur yağışıyla çiçeklerin açılması, ağaçların yeşillenmesi gibi yeryüzündeki canlılara olan etkisi beyitlerde ifade edilmiştir. Gök gürültüsü ve şimşek (yaşın) çakması aynı beyitte yer almış ve gök gürültüsünün ardından şimşeğin çakmasından bahsedilmiştir. Rüzgârın “yel” olarak, hafif rüzgârın “esin” olarak tanımlandığı görülmüştür. Eserdeki “tüpi yilturur” ifadesini Arat, kasırğa veya fırtına gibi sert ve büyük rüzgârları ifade edecek şekilde çevirmiştir. Yağmur eserde “yağmur” olarak geçerken kar günümüzdeki kullanım şekliyle “kar” olarak geçmektedir. Buz kelimesi eserde “buz” olarak yer alırken dolu beyitte “tolı” şeklinde yer almıştır. “Dolunay “tolu” ve “tolun” şeklinde yer almış ve ayın bu halinde iken daha parlak olduğu, geceyi daha doğrusu gökyüzünü daha çok aydınlattığı da belirtilmiştir.

Eserde yağmur günümüz Türkçesindeki haliyle karşımıza çıkmaktadır.

“ Yaga tursu yağmur yazılsu çeçek, kurumuş yıgaçtın salınsu küjek

Yağmur yağmakta devam etsin, çiçekler açılsın; kurumuş ağaçlardan perçemler sarksın.” 118

“ Tüpi yel-turur dünyâ yağmur sanı, kelir çoğlayur az öçer terk üni

Dünyayı fırtına ve yağmur bil; gelir, gürler, fakat çabuk sükûn bulur.” 5314

Eserde kar ve buz kelimeleri günümüz Türkçesi ile karşımıza çıkmakta iken dolu kelimesi “tolı” şeklinde görülmüştür.

*“Kış erse yana tüş körügli karı, akar suv tüşese ya **buz kar toli**
Mevsim kış ve rüya gören de ihtiyar ise, rüyasında akar su veya buz, kar ve dolu görürse,”
6013*

Eserde gök gürlmesi “bulıt kökredi” olarak ifade edilmiştir. Eserde şimşek “yaşın” olarak görülmektedir.

*“**Bulıt kökredi** urdı nevbet tuğı, yaşın yaşnadı tarttı hakan tuğı
Gök gürlledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti.” 86
Eserde sis “ışın” olarak görülmektedir.*

*“ Belinlep odundı kötürdi başın, kara zengi kılmış yüzini **ışın**
Birden silkinerek, tekrar uyandı, başını kaldırdı; sis gök yüzünü siyah zenciye
döndürmüştü.” 3286*

Eserde yel “yıl” ve “yel” şeklinde görülmektedir. Hafif esen yel yani hafif rüzar ise “esin” olarak geçmektedir.

*“ Togardın ese keldi öñdün **yeli**, ajun etgüke açtı uştmañ yolu
Şarktan bahar rüzgârı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.” 63
Benzer beyitler: 2097*

*“İnanma tiriglikke **yıl** teg keçer, usanma bu dünyâdın öz terk köçer
Hayata inanma, yel gibi geçer; gafil olma, bu dünyadan çabuk göçersin.” 1274*

*“İrinçig kışığ sürdi yazkı **esin**, yaruk yaz yana kurdı devlet yasın
Bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp, götürdü; parlak yaz tekrar saadet yayını kurdu.” 65*

Eserde kasırğa ve fırtına “Tüpi yıl-turur” şeklinde görülmektedir.

*“**Tüpi yıl-turur** söz köñül agritur, köñül agrısa er seni yavritur
Söz her şeyi alt-üst eden bir rüzgârdır, kalbi sızlatır; kalbi sızlayan kimse seni
mahvedebilir.”
Benzer beyitler: 4758/5314*

Eserde dolun ay “tolun”, “tolu” şeklinde görülmektedir.

“Tolun bolsa tolsa ajunka yarur, ajun halkı andın yarukluk bulur

Büyyüüp, dolun ay hâline gelince, dünyaya ışık saçar ve dünya halkı onun aydınlığından faydalanır.” 732

Benzer beyitler: 137/1071/1351/2914

7.8. Gök Bilimine Dayanan Zaman Unsurları

Gök bilimi ve gök olaylarına bağlı olarak gelişen zaman unsurları mevsim, gece, gündüz, gün, ay, yıl kavramları bu bölümde ele alınmıştır.

7.8.1. Mevsimler

Yusuf, eserde dört mevsimden de bahsetmiştir. Bazı beyitlerde birden fazla mevsim adı aynı beyit içerisinde yer almıştır. Arat “Yıl ülgı” kalıbını “Yılın mevsimi” olarak çevirmiştir. Bahar “yaz”, sonbahar “küz”, yaz mevsimi “yay”, kış mevsimi “kış” olarak tanımlanmıştır.

“Yıl ülgı yaz erse kiçig erse er, kızıl körse barça yagız körse yer

Yılın mevsimi bahar ve insan da çok genç ise, her şeyi kızıl ve yeri kara görürse ” 6007

Benzer beyitler: 65/139/142/4623/5639/5697/6531/

“Yıl ülgı yay erse tüşegli yegit, sarığ al tüşese ya kürküm ögit

Yılın mevsimi yaz ve rüya gören delikanlı ise, rüyasında sarı, penbe renklerle safran veya öğütölmüş bir şey görürse ” 6009

Benzer beyitler: 367/1052

“Yıl ülgı küz erse er erse orut, kara körse tag ya kudug körse üt

Yılın mevsimi güz ve insan da geçkin bir yaşta ise, rüyasında siyah, dağ, kuyu veya çukur görürse ”

Benzer beyitler: 4624

“Kış erse yana tüş körügli karı, akar suv tüşese ya buz kar tolı

Mevsim kış ve rüya gören de ihtiyar ise, rüyasında akar su veya buz, kar ve dolu görürse” 6013

Benzer beyitler: 142/367/1052/4625

7.8.2. Gün-Ay-Yıl

Eserde gün kelimesi “kün”, ay kelimesi “ay”, yıl kelimesi de “yıl” olarak geçmektedir. Gün, ay, yıl kavramları ayrı ayrı çok sayıda beyitte karşımıza çıkmaktadır.

*“Yaşıl kök yarattı yaruttı kün ay, kara tün yaruk **kün** sakışlıg yıl ay
Mavi göğü yarattı, güneş ve ayı aydınlattı; karanlık gece ve aydın gün yıl ve ay hesabını
bulmak içindir.” 3193*

*“Tükel on sekiz **ayda** aydım bu söz, üdüdüüm adırdım söz evdip tire
Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp, derleyerek, seçtim ve ayırdım.”
6624*

*“**Yıl ay kün** keçer teg tiriglik keçer, keçer kün keçürgey seni belgülig
Yıl, ay ve gün nasıl geçiyorsa, hayat da öyle geçer; geçip-giden günler seni de muhakkak
alıp-götürecektir.” 1214*

Benzer beyitler: 2220/2775/2996/3572/4377/4386/4819/5179/5950/6490

7.8.3. Gece ve Gündüz

Eserde “tün” ya da “keçe” olarak ifade edilen gece kavramı bazı yerlerde kara tün, karanku tün, kör tün gibi sıfatlarla kullanılmıştır. Kelimenin pek çok beyitte ise yalın hali ile değil de gecelemek anlamına gelen “tünemek” şeklinde geçtiği görülmüştür.

*“Yağız yer yaşıl kök kün ay birle **tün**, törütti halâyık öd üdlek bu kün
Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlûkları
o yarattı.” 3*

Benzer beyitler :

*35/39/78/288/383/608/760/1072/1389/1606/1840/2310/2331/2380/2530/2964/3105/
3357/3605/3633/3655/3754/3951*

*“Yaşıl kök bezediñ tümen yulduzun, **kara tün** yaruttuñ yaruk kündüzün
Mâvî göğü sayıszyıldızları ile süsledin, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın.” 22
Benzer beyitler: 127/2250/3193/3952/4925*

*“**Keçe** yatsa keç yat yana erte tur, yatıp erte kopgan kutın arturur
Gece geç yat, yine de erken kalk; yataktan erken kalkan saadetini arttırır.” 1506*

Benzer beyitler : 1652/2361/2533/2536/2731/3069/3615/3765

*“Köni kayda bolsa kutadır küni, **tünermez** küni er yorısa köni
Doğru insan nerede olursa-olsun, onun günü kutlu olur, doğru hareket eden insanın
gündüzü geceye dönmez.” 2864*

*“Künün yemedi **kör tünün** yatmadı, seni koldı rabda adın kolmadı
Gündüz yemedi, gece yatmadı; Tanrıdan seni istedi, başka bir şey istemedi.” 38*

*“Yeme tepsegey kör saña teñ tuşuñ, körülmege edgüñ **tünergey** küniñ
Seninle müsâvî derecede olanlar da seni çekemezler, yapmış olduğun iyilikler görülmez
ve günün geceye döner.” 4249*

Eserde gündüz kavramı “kündüz” veya “kün” olarak geçmektedir.

*“ **Künün** yemedi kör tünün yatmadı, seni koldı rabda adın kolmadı
Gündüz yemedi, gece yatmadı; Tanrıdan seni istedi, başka bir şey istemedi.” 38
Benzer beyitler: 3/39/78/608/1389/2250/2331/2864/2964/3193/3357/3655*

*“Yaşıl kök bezediñ tümen yulduzun, kara tün yaruttuñ yaruk **kündüzün**
Mâvî göğü sayıszyıldızları ile süsledin, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın.” 22
Benzer beyitler: 127/760/952/3754/5004*

BÖLÜM 8: ETNİK UNSURLAR ve DİL ADLARI

Çalışmanın bu bölümünde eser içerisinde tespit edilebilen kavim, millet ve dil adları sunulmaktadır.

8.1. Millet Adları

Eserde Türk, Tejik, Hindu, Rumi, Turanlı, Habeş gibi millet adları yer almaktadır.

Eserde Türk milletinin adı günümüzde ifade edilen şekliyle yer almaktadır.

*“Körü barsa emdi bu Türk begleri, ajun beglerinde bular yeğleri
Eğer dikkat edersen, görürsün ki, dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir” 276
Benzer beyitler: 1163*

Eserde geçen “tejik” kelimesi Arat tarafından “İranlılar” olarak çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 397) kelimeyi “Tacik, Farslı.” olarak tanımlamıştır.

*“Tejikler ayur anı efrasiyâb, bu efrasiyâb tuttu eller talap
İranlılar ona Efrâsiyâb derler, bu Efrâsiyâb akınlar salıp, ülkeler zaptetmiştir.” 280
Benzer beyitler: 282/3265/3817/5151*

Eserde geçen “hindû” kelimesi Üşenmez (2006: 221) tarafından “Hindu, hintli.” olarak belirtilmiştir.

*“Ağırlağu begler özin hem sözün, kerek **hindû** bolsun kümüş yuluğı
Bu bey para ile satın alınmış köle dahi olsa, onun herh kendisine, hem de emrine riâyət
gösterilmelidir.” 5000*

Dilaçar (1988: 129) eserde geçen yurt isimlerinden birinin de Rumi (Bizans) olduğunu belirtmiştir. Eserde “rûmi” olarak geçtiği görülmektedir.

*“Yüzün kizledi yerke **rûmi** kızı, ajun kırtışı boldı zengi yüzi
Rûmî kızı yüzünü yere gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu.” 3948*

Eserinde geçen “turanlıklar” kelimesinin Emek Üşenmez’in (2006: 420) sözlük çalışmasında “eski İranlılar tarafından Türk diyarına verilen ad” olarak tanımlandığı görülmüştür.

*“İranlılar şahname tirler mungar turanlıg kutadgu bilig tip ukar
İranlılar buna Şehname derler, turanlılar Kutadgu Bilig diye anarlar.”*30

TDK Türkçe Sözlüğü’nde “Etiyopyalı, Derisinin rengi çok koyu esmer olan (kimse)” olarak anlamlandırılmış habeş kelimesi eserde “habeş” olarak geçmekte ve Arat tarafından “habeş “olarak çevrilmiştir. Kelimenin tanımı Üşenmez (2006: 215) tarafından “siyah ile koyu renk arası, koyu esmer renk.” olarak verilmiştir.

*“Kalık bütrü tuttu sevügler kaşı, ajun boldı zengi habeş kırtışı
Göğün her tarafı âşık kaşları ile doldu, dünya zenci habeş derisine büründü.”* 4961

*“Kopup çıktı ilke yuvuldu yaşı, ajun meñzi boldı habeş kırtışı
Kalkıp, kapıya çıktı, göz yaşı döktü; dünyanın rengi habeş derisine benzemişti”* 6213

8.2. Kavim Adları

Eserde Âd ve Res kavimleri Çiğil ve Yağma boy adları da görülmektedir. Mustafa Cora’nın (2013: 110) “Kuran’da Ad Kavmi” adlı çalışmasında “Âd, Kur’ân’da on sekiz sûrede bir kısım peygamber kıssasında anlatılan, helâk olan kavimler arasında yer alan, hakkındaki tarihî bilgiler dağınık hâlde bulunan bir kavim” olarak tanımlanmıştır.

*“Tutayın ya kistrâ ya kaysarça boldum, ya şeddâd u âd teg takı uçmak ittim
Farzedelim ki, ben kistrâ veya kayser oldum ya Şeddâd ve Âd gibi, bir de cennet
yaptırdım.”* 6547

Res kavmi İslâm Ansiklopedisi’nde (1991: 469) “Kur’ân-ı Kerîm’de helâk edildikleri bildirilen eski bir kavim.” şeklinde belirtilmiştir. Allah tarafında helak edildiği bilinen Ress kavmi eserde “res” olarak yer almaktadır.

*“Ya kençim tükel boldı kârûn neñi teg, ya ashabi res teg temür kend tokıttım
Yahut hazînem, Karun'unki gibi, doldu taştı veya Eshâbi Res gibi, demirden kale
yaptırdım.”* 6551

Üşenmez’in (2006: 108) çalışmasında Türk boyları arasında yer aldığı belirtilen Çiğil eserde geçen boy adlarındandır.

*“Negü ter eşitgil biliglig çigil, biligsiz eşitgil boyun bir egil
Bilgili çigil ne der, dinle; ey biligsiz, dinle ve buna boyun eğ.” 3491*

Üşenmez’in (2006: 108) Türk boyları arasında yer aldığı belirtilen Yağma, eserde geçen boy adlarındandır.

*“İdi yakşı aymış bu **yagma** begi, kamuğ işke bilgi yetilmiş ögi
Her işe bilgisi ve akli ermiş olan Yağma beyi çok iyi söylemiş.” 1758*

8.3. Dil Adları

Eserde Türkçe, Arapça, Farsça dil adları görülmektedir.

Eserde Türk dili Türkçe olarak günümüzde kullanılan şekliyle ifade edilmiştir.

*“Keyik tagi kördüm bu türkçe sözüg, anı akru tuttum yakurdum ara
Bu türkçe sözü yabanî geyik gibi gördüm; onu yavaşça tuttum, aldatarak, kendime
yaklaştırdım.” 6617*

Benzer beyitler: 273/319/667/880/1798/1826/6617

Eserde Arap dili olan Arapça “Arabça” şeklinde aşağıdaki beyitte yer almıştır. Fars dili eserde “tejikçe” şeklinde aşağıdaki beyitte yer almıştır. Dilaçar (1988: 28) Yusuf’un Farsça’yı “tejik tili” olarak tanıdığını belirtmiştir.

*“**Arabça tejikçe** kitâblar üküş biziñ tilimizçe bu yumgı ukuş
Arapça ve Farsça kitaplar çoktur; bizim dilimizde bütün hikmetleri toplayan yalnız
budur.” 73*

BÖLÜM 9: SAVAŞ UNSURLARI

Çalışmamızın bu bölümünde önce Kutadgu Bilig içerisinde yer alan savaş unsurlarından düşman, ordu, asker, kumandan, ok, yay, kılıç gibi anahtar kelimelerin geçtiği beyitler belirlenmiş daha sonra tespiti yapılan bu beyitler, yoğunlaştığı mevzu bakımından sınıflara ayrılmış ve eserin tümü içerisinde konumlandırılarak yorumlanmıştır.

9.1. Cihat Anlayışı ve Cihan Hâkimiyeti

Eserde savaş anlayışı iki temel amaca hizmet etmektedir: Cihan hâkimiyeti ve cihat anlayışı. Cihan hâkimiyeti konusu daha ağırlıklı olarak hükümdarın özelliklerinin anlatıldığı beyitlerde “dünyaya hâkim olan bey” portresi etrafında kendisini gösterirken cihat anlayışı eserin muhtelif beyitleri içerisinde serpiştirilmiştir.

Cihat anlayışı:

Karahanlı Devlet Teşkilatı isimli çalışmasında Karahanlılar’ın fetihler yaparak toprak genişletmesi hususuna dair bilgiler veren Genç kitabında şu bilgileri aktarmıştır. “Netice itibariyle diyebiliriz ki, ilk önce Karahanlı hükümdarı da tarihî Türk telâkkisine uygun olarak ülkeler fethetmek ve buralarda kut’un gereği olan dünya nizamını yaymakla vazifelidir. Ayrıca, ülkesini idare etmek, dirlik-düzenliği sağlamak ve yeni ülkeler fethedebilmek için askerî gücü kuvvetli bir şekilde ve her zaman hazır bulundurmakla vazifelidir. Zira ancak böyle olduğu müddetçe düşman ülkelerini ele geçirebilecek ve oralardan hazineler alabilecektir. Bu bakımdan düşman ülkelerini vurmak, oradan servet almak, aldığı bu servetle hem hazinesini zenginleştirmek hem de eratına ve netice itibariyle halkına doyumluk sağlamak da başlıca vazifesidir. Nihayet, İslâm hükümdarı olarak cihat edip İslâm dinini yaymak da onun vazifeleri arasına girmiştir. Bir hükümdarın bu ve benzeri bütün arzularına ise ancak askerî güçle kavuşabileceği muhakkaktır” (Genç, 1981: 113).

Karahanlılar döneminin iki önemli fetih sebebinden biri olan cihat anlayışına işaret edilen bu tespitlerin, dönemin savaş unsurlarının en ince ayrıntısına kadar izah edildiği, Kutadgu Bilig’deki yansımalarını aşağıdaki beyitlerde görmek mümkündür:

*“Er at sü bile yenç bu kâfir yağig, bayattın tile küç sen arkañ arig
Asker ve ordu ile bu düşman kâfirini ez, gönül temizliğı ile Tanrıdan kuvvet ve tevfik dile.”
5484*

*“Bu kâfir üçün tut er at sü tolum, ölüp tüşse kâfirde bolmaz ölüm
Asker, ordu ve silahını kâfirlere çevir, kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değıldir.”
5485*

*“Evin barkın örte sığıl burhanın, anıñ ornı mescid cemâat kılın
Onların evini-barkını yak, burkanını kır, yerine cami yap, etrafına islâm cemâati
toplansın.” 5486*

*“Bulun kılğıl oğlın kızın kul küñin, hazine ur anda sen almış neñin
Oğlunu ve kızını esir ederek, kul ve câriye et, oradan aldıñın servetle hazine kur.” 5487*

*“Müsülmânlık açğıl şeriatnı yad,atıñ bolga edğü özün bolga ked
İslâmiyeti aç, şeriatı yay, böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nâm kazanırsın.” 5488*

*“Müsülmânka yakma tegürme elig, anıñ hasmı teñri-turur ay ilig
Müslümanlara karışma ve onlara tecâvüz etme, ey hükümdar, onların karşısında Tanrı
vardır.” 5489*

*“Müsülmân müsülmân bile ol kadaş, kadaşka katılma ulam edğüleş
Müslüman müslüman ile kardeşdir, kardeşe karşı düşmanca davranma, onlar ile her vakit
iyi geçin.” 5490*

Beyitlerde itinaıyla üzerinde durulan husus askeri birliklerin kâfirleri ortadan kaldırmak üzere harp etmesi üzerinedir. Kâfirlere karşı verilen mücadelenin amacının İslâmiyet’i yaymak olduğu vurgulanmış; elde edilen kâfir topraklarında Budistler’in tapınağı konumundaki burkanların yıkılıp yerine Müslümanlar’ın ibadet yeri olarak kabul edilen camilerin yapılması ve Müslüman cemaatlerin camilerde ibadet etmelerine olanak sağlanması istenmiştir. Kâfirler ile İslâmiyet’i yaymak uğruna yapılan bu din mücadelesinde ölen askerilerin aslında ölmediğı vurgulanarak bu beyitler aracılığıyla İslâmiyet’te önemli bir makam olarak kabul edilen şehitlik mertebesine işaret edildiğı görülür. Bununla beraber savaş esnasında dikkat edilmesi gereken bir diğerk husus da Müslümanlar’ı kâfirlerden ayırt etmek ve korumak üzerinedir. Tanrı’nın koruması altında

olan Müslümanlar'a karışılmamalı, tecavüz edilmemeli ve düşmanca davranılmamalıdır. Müslüman'ın Müslüman ile kardeş olduğu vurgusu ile de Türk İslâm birliği ve beraberliğine işaret edilmiştir. Eserdeki savaşın iki temel gayesinden birisi olan cihat anlayışının yansımalarının en güzel şekilde yer bulduğu yukarıdaki beyitler bu bakımdan önemlidir.

Cihan hâkimiyeti:

Eserde savaşın iki temel sebebinden biri olan cihan hâkimiyeti farklı başlıklar altında serpiştirilmiş olarak karşımıza çıkar. Eserde cihan hâkimiyetinin yansımaları "hükümdarın dünya, cihan beyi olarak kabul görmesi, iller memleketler genişletme fikri, dünyaya ad, nam, şan ve şöhret salmak" şeklinde görülmektedir.

Cihan hâkimiyeti için cihan beyi olabilmek:

*"Ajun tuttu tavgaç ulug bugra han, kutadsu atı bersü iki cihân
Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hakim oldu, adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda
aziz etsin." 88*

*"Ajun tındı ornap bu hakan öze, anın ıdtı dünyâ tañuklar tüze
Hakan tahta oturunca, dünya asayış buldu, bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler
gönderdi". 93*

*"Bu yanlıg tapugka itindi ajun, yağı boynı egdi kötürdi öziin
Dünya kulluk için böyle hazırlandı, düşman boyun eğdi, ortadan kayboldu." 101*

*"İdi artuk erdem kerek ög bilig, ajun tutguka ötrü sunsa elig
Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır."
281*

*"Miñ erdem kerek bu cihân tutguka, kür arslan kerek bu kulan basguka
Bu cihana hakim olmak için, bin türlü fazilet gerek; yaban eşşeğini alt etmek için, arslan
olmak gerek." 284*

Benzer beyitler:

*285/445/940/1044/1459/1693/1924/2034/2056/2338/2593/3009/2338/2593/3009/3103/
3108/3126/3152/4714/5043/5086/6437*

Cihan hâkimiyeti için dünyaya ad, şan ve nam bırakmak:

*“Ajunda çavı bardı hakan küsi, körümeqli közlerde kitti usı
Hakanın namı, şanı dünyaya yayıldı, onu göremeyen gözlerin uykusu kaçtı.” 102*

*“Ne üdrüm ne ködrüm ne ersig eren, ajunda tetig er yedi bu cihân
Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zaten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hakim
olur.” 279*

*“Tüzü elke tegdi elig edgüsi, ajunka yadıldı bu çavı küsi
Hükümdarın bu iyiliği bütün memlekete sirayet etti; onun nam ve şöhreti dünyaya
yayıldı.” 458*

*“Akı bolsa begler atı çavlanur, atı çavı birle ajun beklenür
Beyler cömert olursa, adları yayılır; bunların nam ve şöhretleri ile dünaya korunur.”
2050*

*“Bodun inçke tegse ilig tegmese, begi atı edgün yadılsa basa
Halk huzura kavuşsun, kimse ona el uzatmasın; beyin adı iyilik ile dünyaya yayılsın.”
2180*

Benzer beyitler: 2277/3022/3080/5585/5900/5916/6418

Cihan hakimiyeti için iller fethetmek, toprak genişletmek:

Eserde cihan hakimiyeti için önemli eylemlerden biri de ülke topraklarını genişletmektir. Bu, başka topraklar fethetmek ve fethedilen topraklarda Türk İslâm bayrağını dalgalandırmakla mümkündür. Eserde bu noktaya işaret eden beyitler mevcuttur.

*“Turu itlü bargay kamug işleriñ, ilin arta bargay keñügey yeriñ
Böylece bütün işlerin yavaş yavaş düzene girer; ülken günden güne genişler ve
toprakların artar.” 5915*

*“Severiñ üküş bolsu sevmezleriñ, saçılsu birerin keñüsü yeriñ
Dostların çok olsun, düşmanların perişan olsun, memleketin genişlesin.” 6419*

*“Tejikler ayur anı efrasiyâb, bu efrasiyâb tuttu eller talap
İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp, ülkeler zaptetmiştir.” 280*

*“Severiñ üküş bolsu sevmezleriñ, saçılsu birerin keñüsü yerin
Dostların çok olsun, düşmanların perişan olsun, memleketin genişlesin.” 6419*

9.2. Sulh (Barış)

Eserde düşmana karşı savaşmak, barışın sağlanamadığı zamanlarda ikinci bir plan olarak karşımıza çıkar. Savaştan önce barış için gerekli adımlar atılmalı sonuç alınamadığı takdirde savaş kaçınılmaz olarak kabul edilmelidir.

*“Yaraşgu yarağı bar erse yaraş, yok erse yarıklan bil alşıp küreş
Anlaşmak imkânı varsa, onunla anlaş; yok ise, zırhını giy, düşmana sıkı-sıkı yapış ve
güreş.” 2360*

*“Kalı basguka bulmasa sen yarı, yalavaç ıdıp sen bar illeş yori
Eğer sen galebe çalmak için imkân bulamazsan, elçi göndererek, sulh yapmağa çalış.”
2362*

*“Takı bolmaz erse yağı ograsa, tokışmak tilese köñül bermese
Böyle olmazsa ve düşman anlaşmak istemeyip, savaşmakta ısrar ederse,” 2364*

*“Uzatma işin sen çerig ter tokış, üle neñ eñ ög tokış at okış
İşi uzatma, askeri topla ve savaş; askere mal dağıt, onların kahramanlık duygularını okşa
ve her vâsıtaya baş vur.” 2365*

9.3. Savaş Aletleri

Eserde savaş sahnelerinin ya da savaş ile ilgili öğelerin yer aldığı beyitlerde düşmana karşı verilen mücadele esnasında kullanılan araç ve gereçleri savaş aletleri olarak adlandırabiliriz. Beyitler içerisinde yer alan savaş aletlerinin isimleri kılıç, kalkan, ok, yay, silah, zırh, balta, süngü, kamçı, mızrak, sopa olarak görünmekle beraber savaş esnasında diş ve tırnak organlarının da birer savaş aleti görevi üstlendiği görülür.

Kılıç kelimesi beyitlerde uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır (TDK Güncel Türkçe Sözlük).

Beyitler içerisinde kılıç, savaş sırasında ya da düşman olarak kabul edilen kişilere karşı kullanılan kesici aletin ismi olarak yer almıştır. Beyitlerde kılıç kimi zaman savaşta kullanılan alet kimi zaman da askeri ifade etmek üzere askerin yerine kullanılmıştır:

Kılıcın savaş aleti olarak kullanımı:

*“Bu ikin itümesine kodgıl bilig, **kılıçka** tegürgil sen ötrü elig
İşleri bu ikisi ile de halledemezsen, bilgiyi bırak, elini kılıca daya.”* 222

*“Bügü bilge begler bodunka başı, **kılıç** birle itmiş biligsiz işi
Halkı idare eden, hakîm ve âlim beyler bilgisizin işini kılıç ile halletmişlerdir.”* 223

Benzer beyitler:

268/2068/2069/2144/2145/2155/2279/2354/2418/2425/2426/2427/2711/2715/2719/2720/2999/3042/3045/3048/4393/6549

Kılıcın asker manasında kullanımı:

*“Adın iki neş ol bu el tutruki birisi sav altun kılıç bir takı
Memleketi ayakta tutan daha iki şey vardır: biri — som altın, biri de — kılıçtır.”* 3038
Benzer beyitler: 2139/2714

Kalkan kelimesi beyitlerde “tura” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak; kale, sığınak anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır (Maimartıralı, 2013: 660).

*“Elin itmiş ötrü bayumış kara, kara baylıkın kalmış özke **tura**
Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır.”* 256

Eserde yer alan “tulum/tolum” kelimesi silah anlamına gelir (Maimartıralı, 2013: 640). Türkçe karşılığı olarak savunmak veya saldırmak amacıyla kullanılan araç anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır (TDK Güncel Türkçe Sözlük).

Silah içerisindeki mermiyi hedefe ulaştırarak dūřmanı yaralamaya ya da öldürmeye yarayan alete verilen isim olarak kabul edilebilir. Eser içerisinde silah devlet büyüklerinin günlük hayatta üzerinde taşınması gereken eşyalardan biri olarak görülür.

*“Bu ay toldı itti kör at ton **tolum**, ayur köndüreyin tapugka yolum*

Bu Ay-Toldı böylece atını, esvabını ve silahını hazırladı: -- Onun hizmetine doğru yola çıkayım – dedi.” 474

Benzer beyitler: 1381/1537/2317/2337/4838/5605/6291

Maimatıalı (2013: 766), eserde “yarag” ya da “yarık” olarak görülen kelimelerinin karşılığını “kalkan, zırh” şekilde belirtmiştir.

*“Yaraşgu **yaragi** bar erse yaraş, yok erse yarıklan bil alşıp küreş*

Anlařmak imkânı varsa, onunla anlaş, yok ise, zırhını giy, dūřmana sıkı-sıkı yapış ve güreş.” 2360

*“At üstem **yarıklar** bolur kıp kızıl, gızıl kızgu eņler bolur yap yaşıl*

At, koşum ve zırhlar kıp-kırmızı olur, kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mos-mor kesilir.” 2385

Siyasi makamın sembolik unsurları içerisinde zırh “kuyag” olarak görölmektedir. Beyitlerde dūřmandan gelen tehlikelere karşı askeri koruma özelliği ile savaş aletleri içerisinde yer alan zırhın aynı zamanda devlet teşkilatı içerisinde de siyasi kademesi yükselen devlet adamına lütfedilen sembolik unsurlar içerisinde yer alması zırhı savaş aletleri içerisinde ayrıca önemli kılar:

*“Vezirlik aņar berdi tamga ayag, tuğ kövrüği birle berdi **kuyag***

Ona vezirlik, unvan ve mühürü ile tuğ, davul ve zırh verdi.” 1036

Eserde kamçı kelimesi “kamçı” ve “berge” olarak geçer. “Berge” kelimesi aynı zamanda “değnek, dayak, sopa” anlamlarını da karşılar.

*“Oduğ beg süsi kör böke yolçılığ, kür arslan münüğli kılıç **kamçılığ***

Uyanık beyin askeri, bak, ejderha kumandasında arslana binmiş, kılıç kamçılı orduya benzer.” 2354

*“Yağı kaçaşa tap kıl ederme udu, edertçi yedi körse **berge** todü
Düşman kaçarsa, ölçülü takip et; arkasından pek ileri gitme, çok ileri giden doyuncaya
kadar kamçı yer.” 2395*

*“Urup **berge** başı büter terk söner, tilin sökse bütmez açığı yılın
Vurulan kamçı yarası kapanır ve çabuk geçer; dil acısı ise, yıllarca dinmez.” 2580*

Eserde yer alan “baldu” kelimesi balta anlamına gelmektedir (Maimaitıralı, 2013: 89).

Beyitlerde balta kelimesi ülkeyi savaş esnasında ya da savaş dışında düşmanlardan korumak üzere kullanılan savaş aletlerini ifade etmek üzere kullanılır. Bununla beraber düşmana karşı mücadeledeki etkisini daha çarpıcı şekilde ifade etmek için bekçi ve muhafıza benzetilmek suretiyle ifade edildiği görülmektedir:

*“Kayısı çerigde kılıç **baldu** yer, kayısı turada yulugda karır
Kimi orduda kılıç ve balta yer; kimi kaleyi muhafazaya memur olur, orada ihtiyarlar.”
1736*

*“Kılıç **baldu** boldı bu el sakçısı, kılıçın alır el bodun başçısı
Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler
ele geçirir.” 2140
Benzer beyitler: 2141/2143*

Eserde yer alan “ya” kelimesi yay anlamına gelmektedir (Maimaitıralı, 2013: 739). Ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk (TDK Güncel Türkçe Sözlük) anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Eserde yer alan “ok” kelimesi ok anlamına gelmektedir (Maimaitıralı, 2013: 461). Yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk (TDK Güncel Türkçe Sözlük) anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Eserde ok kullanan askerlere okçu ismi verildiği görülür. Okçuların kendi arasında sınıflandırıldığına işaret edilir. Yaya okçusu ifadesi ile okçu askerlerin yaya okçusu ve atlı okçular şeklinde ikiye ayrıldığını göstermektedir.

*“Kılıç baldu ok ya kavi küç yürek, bar erken ked er neñke korkmaz kerek
Kılıç, balta, ok, yay ile kuvvet ve cesaret varken, yiğit adam mal için endişe etmemelidir.”
2055*

*“Çerigde bir ança busugka kigür, yadağ okçı tüşrüp sen öñdün yügür
Askerin bir kısmını pusuya yatır, yaya okçuları harekete geçirerek, kendin önden koş.”
2370*

Eserde yer alan “süñü” kelimesi süngü anlamına gelir (Maimarıtalı, 2013: 559). Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah (TDK Güncel Türkçe Sözlük) anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

*“Eriğ aşnu yiraktın tegişgü okun, yagusa süñün teggü berse boyun
İlk önce uzaktan oklar ile vuruşmalı; yaklaşınca ve yüz-yüze gelince de, süngü ile hücum
etmelidir.” 2376*

Eserde 2377. beyitte savaş esnasında düşmanı yaralamak adına savaş aletlerinin yanı sıra diş ve tırnağın da kullanılabileceği ifade edilmiştir. Bu sebeple savaşta düşmanı yaralamak ve öldürmek adına kullanılan bu iki insan organına da bu bahis içerisinde yer verilmiştir:

*“Katılsa kılıç baldu birle tegiş, tişin tırnakın teg yaka tut iliş
Saflar karışınca, kılıç ve balta ile vuruş; dişle, tırnakla saldır, yakasından tut, yapış.”
2377*

9.4. Savaş Teknik ve Taktikleri

Eser içerisinde savaş öncesinde, esnasında ve sonrasında askeri birlikler, kumandan ve hükümdarın düşman karşısında yapması ve yapmaması gereken hususların belirlenmesi savaş teknik ve taktiklerinin tümünü içeren savaş stratejilerini oluşturur. TDK Güncel Türkçe Sözlüğünde “Türlü savaş araçlarını belli bir sonuca ulaşmak amacıyla etkili biçimde birleştirerek ve kullanarak kara, deniz veya hava savaşını yönetme sanatı” şeklinde tanımlanan savaş taktiği ve stratejileri eser içerisinde aşağıdaki ifadeler ile anlatılmıştır.

Eserde savaş teknik ve taktikleri düşmanı yenmenin çaresi olarak görülmüş ve öncelikle düşmana karşı kurnaz bir şekilde çeşitli hile yollarını bilmek ve bu yollara başvurmak gerektiği belirtilmiştir. Bu hile yolları aslında savaş öncesi, sırası ve sonrasında uygulanan teknik ve taktiksel stratejileri göstermektedir:

*“Bu törtünc kerek alçı hile bilir, bu hile bilir erke arslan ulır
Dördüncüsü—hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir; çâresini bulan kimseye arslan bile baş eğer.” 2327*

*“Erig aşnu yağıka kerek hile al, bu hile bile kıl yağı menzi al
Her şeyden önce düşmana karşı hile ve hud'aya başvurulmalıdır; bu hile ağına düştüğü için, utancından düşman yüzünü kızartsın.” 2356*

Eserde savaş teknik ve taktiklerini içeren savaş stratejileri savaş öncesi, esnası ve sonrası olmak üzere üç safhada belirtilmiştir:

9.4.1. Savaş Öncesindeki Stratejiler

Savaşa başlamadan önce savaşacak olan askerlerin pozisyonunu, görevlendirilmesi, konumlandırılması, sayısı, kumanda edilmesi, ordu içi düzen gibi durumların tayin edilmesi savaş öncesi stratejileri meydana getirmektedir. Öncelikle orduyu oluşturan askerleri kumanda edecek kararlı bir kumandan gerekmektedir. Asker tanzim ve tertip ile kendi içerisinde görevlendirilmeli ve uyanık, tedbirli ve ihtiyatlı nöbetçi askerler seçilmelidir. Askerlerin savaş esnasında nerede duracaklarını belirlenmeli askerlerin gereğinden fazla önde veya arkada durmaması sağlanmalıdır. Muhafız alayı hükümdar ve devlet büyüğünü muhafaza edeceği için bu askeri birlik çok iyi düzenlenmelidir. Konak yerleri önceden tespit edilmeli ve gerekli önlem ve tedbirler alınmalıdır. Savaşta asker nüfusunun gereğinden çok olmasının olumsuz sonuçlar doğuracağı anlatılarak bu konuda uyarılarda bulunulmuştur. Savaşta askerinin seçme ve silahlarının tam olması asker sayısından daha önemlidir. Asker sayısının gereğinden fazla olması kumandanı askerlerin kontrolü noktasında sıkıntıya düşürebilir. Başsız askerinin yani kumanda edilemeyen askerinin ordu düzenini bozacağı dolayısıyla savaşta olumsuz sonuçlara sebebiyet vereceği yine eserde bildirilmiştir. Bu konuyla ilgili tecrübeli ve savaşta galip gelmiş askerlerin önerileri belirtilmek suretiyle asker sayısı konusuna bir öneri getirilmiştir. Tecrübeli bir savaşçı on iki binlik asker sayısının yeterli olduğunu dile getirirken savaşta galibiyet

kazanmış tecrübeli bir başka savaşçı da bu sayının dört bin olmasının kâfi olduğunu dile getirmiştir. İşaret edilen sayılardan yola çıkarak şartlara göre dört ile on iki bin kadar nitelikli ve askeri teçhizatı tam olan askerin savaşta galibiyet kazanmak için yeterli olduğu kabul edilmektedir.

Savaş öncesinde konumlandırılması mühim diğer askeri birliklerin ise esas kuvvetleri, öncü ve keşif kolları olduğu beyitlerde dile getirilmiştir. Bu doğrultuda öncü ve keşif kolları savaş güzergâhında önden giderek karargâhın kurulması için en uygun yeri belirlemeli bu şekilde orduya yol göstermelidir. Savaş sırasında askerler içerisinde askeri tecrübeyle yaş almış kişiler en önde düşman karşısına çıkacak şekilde yerleştirilmelidir. Ordunun başına sağına soluna önüne ve arkasına askeri birliğe sadık kalacak en güvenilir askerlerin seçilmesi noktası da beyitlerde belirtilmiştir.

Savaş taktik ve tekniklerinin sıralandığı bu beyitlerden biz askerlerin kendi içerisinde görevlendirilerek aldığı görevin niteliğine uygun düşecek şekilde nöbetçi askerler, alemdar, muhafız alayı, öncü ve keşif kolları, esas kuvvetleri gibi isimlendirilerek gruplandırıldığı görülmektedir. Savaş öncesinde dikkat edilmesi gerek bir başka husus ise istihbaratın güçlü olmasıdır. İstihbaratta görevli askerler düşmanın içerisinde bulunduğu pozisyonu önceden belirlemesi ve düşmanın durumuna göre savaş stratejilerinin şekillendirilmesi gerekmektedir. Bununla beraber hem istihbaratta görevli hem de diğer askerler hiçbir şartta ordunun durumunu düşmana ihbar etmemesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiği izah bulan önemli bir durumdur. Bir başka önemli noktada karargâhın konumunun ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Karargâh kurulan yerde su ve ot olması çeşitli ihtiyaçları karşılamak için önemli bir husustur.

*“Titimlig kerek hem topulsa çerig, yitilik kerek ked komitsa erig
Orduları yarıp-delmek için, sebatlı bulunmalı, askeri coşturmak için de kesin kararlı
olmalıdır.” 2328*

*“Süsin itse yapsa ma yortug tüzüp, kedin kalmasa er ya öndün ozup
Askerî tanzim ve tertip ile muhafız alayını teşkil etmeli ve hiç kimse geride kalmamalı
veya öne geçmemelidir.” 2344*

*“Tüşün bilse yortug tüze bilse ked, er at tutsa sakçı odug tursa ked,
Konak yerlerini ve muhafız alayını düzenlemesini iyice bilmeli; askerden nöbetçiler tâyin
etmeli ve bunlar da çok uyanık durmalıdır.” 2345*

*“Üküş er kereksiz er üdrüm kerek, er üdrüm bulunsa tolum tüm kerek
Çok adama lüzum yoktur, fakat asker seçme olmalı; asker seçme olduğu gibi, onun silâhı
da tam olmalıdır.” 2332*

*“Üküş sü çerig erse başsız bolur, bu başsız çerig sü yüreksiz bolur
Kalabalık asker ve ordu başsız olur; bu başsız asker ve ordu cesaretsiz olur.” 2333*

*“Sınamış yagıçı kişi tenlemiş, on iki miñ er sü üküş sü timiş
Tecrübeli harp adamı kıyas etmiş ve on iki binlik ordunun büyük bir kuvvet olduğunu
söylemiştir.” 2334*

Benzer beyitler:

*2335/2336/2337/2338/2339/2340/2341/2342/2347/2349/2350/2351/2359/2371/2372/
2374*

9.4.2. Savaş Sürecindeki Stratejiler

Savaş öncesi tüm tedbirler alındıktan sonra düşman ile karşılaşılır ve harp başlamış olur. Eserde savaşın başladığı andan bitene kadar olan süreçte hangi savaş teknik ve yöntemleri ile savaş stratejileri oluşturulması gerektiğine dair izahlar belirtilmiştir. Tüm savaş unsurlarının izahında yer alan uyanık ve tetikte bulunmak, gaflete düşmemek husus savaş boyunca da önemsenmesi gereken bir husus olarak bildirilmiştir. Kumandan düşmanla karşılaştığı andan itibaren artık uyanık olmalı gece gündüz uyumadan tetikte olmalıdır. Bu uyarının yazıldığı beyit aslında günümüzde “su uyur düşman uyumaz” şeklindeki atasözünün Kutadgu Bilig’de ifadesini bulmuş hali olarak karşımıza çıkar. Öncü ve keşif kolları ordudan önde giderken düşman saldırısına uğrar da savaş bu şekilde başlangıç gösterirse öncü ve keşif kolları düşmana karşı savaşmalı ve mücadele etmelidir. Savaş esnasında bayrağı taşıyan alemdarın harekâttan ayrılmaması gerektiği askere karşı hücum edilirken tüm askerlerin birlik ve beraberlik içerisinde mücadeleye dâhil olması gerektiği de belirtilmiştir. Savaş başladığı an her asker kendi üzerine düşen görevi birlik ve beraberliği tehlikeye atmayacak şekilde yerine getirmek suretiyle cenk etmelidir. Düşmanın senin pozisyonunu öğrenememesi için gece baskını yapılması eserde özellikle önerilmiştir. Savaş esnasında yenilmemek için izlenmesi gereken bir başka strateji de düşman galip edemeyecek duruma düşülmüş ise elçi askerler vasıtasıyla sulh yapmayı denemek olarak belirtilmiştir. Bu şekilde düşmana karşı zaman kazanılmış olur. Eğer ki düşman barışmak istemiyorsa ikinci izlenilmesi gereken yol askeri cesaretlendirmek

adına kahramanlık duygularını okşamak ve mal mülk dağıtıp askerin kendisini iyi hissetmesini sağlayarak harp meydanına dönüp savaşmak ve düşmanı mağlup etmek şeklinde ifade edilmiştir. Savaş esnasında dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus da savaşı çok uzatmadan galip gelmek için yapılması gerekeni yapıp, düşmanı yenmek şeklinde belirtilmiştir. Savaşın uzaması düşmanın orduyu iyi tanınması ve kendi savaş stratejilerini pekiştirip güçlendirmesine yol açar. Bu da ordu için tehlike arz eder.

*“Yüz ursa yağka bu sü başçısı, odug turgu tün kün kiterse usı
Ordu kumandanı düşmanla karşılaşıncı, gece-gündüz uyanık bulunmalı ve uykuyu bırakmalıdır.” 2331*

*“Yeze hem telim yetse tutgak kitip, yağg basgu bolsa urunsa kayıp
Keşif kolu gidip, düşmanın kalabalık öncü kuvvetleri ile karşılaşıncı, eğer düşmana saldırmak icap ederse, geri dönüp hücum etmelidir.” 2343*

*“Süsin itse yapsa ma yortug tüzüp, kedin kalmasa er ya öñdün ozup
Askerî tanzim ve tertip ile muhafız alayını teşkil etmeli ve hiç kimse geride kalmamalı veya öne geçmemelidir.” 2344*

*“Yorıkın küdezse alem başlar er, öñi turmasa bir yağg işler er
Alemdar harekâtı iyice takip etmeli, düşmana hücum edecek askerlerden kimse hâriç kalmamalıdır.” 2346*

*“Ağar teşlese ötrü itse işin, yağı boynu yençse kiterse başın
Sonra işini, alınan malûmata göre, tanzim etmelidir; ya düşmanın boynu kesilir yahut başı ezilir.” 2352*

*“Katıglan usandur usa bas keçe, keçe az üküşüg ne bilgey açı
Gayret et, düşmanı rahat bırakma, mümkün ise, gece baskını yap; gece karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunun kim farkına varacak.” 2361
Benzer beyitler: 2362/2363/2364/2365/2366/2367/2368/2369*

Buraya kadar ordu içerisindeki askerlerin savaş sırasındaki tavır ve hareketlerine dair vurgular yer almakla beraber düşmanla savaşırken nasıl vuruşulacağına dair verilen ayrıntılar ile bir savaştaki cenk anı resmedilmekte ve yine stratejik bilgiler sunulmaktadır:

Savaş esnasında pusuda bekleyen askerlerin gözetiminde at üzerindeki kumandanın ordunun önünde yaya okçuları eşliğinde ilerlediği görülür. Askerler ilk önce uzaktan oklar ile yüz yüze gelince de süngü ile vuruşmalıdır. Her asker karşısındaki askerle naralar atarak savaşmalıdır. Saflar karıştığı andan itibaren hem mevcut araç gereçler hem de bedendeki tüm organlar düşmanı yenmek için bir silah vazifesi görmektedir. Kılıç ve balta ile yapılan mücadele ederken ihtiyaç duyulduğunda dişlemek, tırnakla saldırmak ve yaka tutarak vuruşmak gerekmektedir. Savaş sırasında ölümü göze alarak mücadele etmek önemlidir. Daha doğrusu savaşta ölümüne cenk edilmelidir. Ya öldürmeli ya da ölmelidir. Savaşı terk etmek ya da savaşmaktan vazgeçmek asla düşünülmemelidir. Düşmanın at saldırdığı anlarda askerler bir araya gelerek birlikte karşı koymalı düşmana arka vermeden, dayanmalıdır. Savaşta düşman geri döner savaştan kaçarsa ölçülü şekilde takip etmeli bununla beraber öleceğini bilen düşmanın tehlikesine karşı da uyanık ve tedbirli olunmalıdır.

*“Çerigde bir ança busugka kigür, yadag okçı tüşrüp sen öñdün yügür
Askerin bir kısmını pusuya yatır, yaya okçuları harekete geçirerek, kendin önden koş.”
2370*

*“Yagusa çerigke ilişse eri, tuşınça tegişgü kemişse urı
Askerler yaklaşıp, erler birbirleri ile harbe tutuşunca, her kes kendi karşısındaki ile harp
etmeli ve nâra atmalıdır.” 2375*

*“Erig aşnu yiraktın tegişgü okun, yagusa süñün teggü berse boyun
İlk önce uzaktan oklar ile vuruşmalı; yaklaşınca ve yüz-yüze gelince de, süngü ile hücum
etmelidir.” 2376*

*“Katılsa kılıç baldu birle tegiş, tişin tırnakın teg yaka tut iliş
Saflar karışınca, kılıç ve balta ile vuruş; dişle, tırnakla saldır, yakasından tut, yapış.”
2377*

*“Tiren arka berme yagıka bolup, yagıg sanç yok erse uruş yat ölüp
Dayan, düşmana hiç bir suretle arka verme; düşmanı vur veya vuruşarak, orada öl.”
2378*

Benzer beyitler:

2379/2385/2386/2387/2388/2389/2390/2391/2392/2394/2395/2396/2397

Eserde düşmanı yenebilmek ve savaşta galip gelebilmek adına en çok vurgu yapılan ve üzerinde durulan bahis ihtiyatlı, tedbirli ve uyanık olmaktır. Beyitlerde ihtiyatlı, tedbirli ve uyanık olmayan kişiler ihmalkâr ve gafil olarak nitelendirilmiştir. İhmalkârlık insanı düşman karşısında gaflete düşüreceği ve düşman karşısında önce gafillerin öleceği belirtilmiştir. Savaşta düşmana boyun eğdirerek ya da boynunu kırarak, yani düşmana yenilgiyi kabul ettirmek ya da düşmanı öldürmek suretiyle, galip olabilmenin dolayısıyla memleketi muhafaza edebilmenin yolunun ihtiyatlı, tedbirli ve uyanık olmaktan geçtiği belirtilmiştir.

Bu hususta Göksu'nun (2009: 271) yorumu “Düşmana karşı ihtiyatlı olunması, ihmalkârlık yapılmaması konusunda bilgi verilirken dikkat çeken bir husus da ihmalkârlıkla (usallık) mağrur olma (köngli bedük) arasında ilişki kurulmuş olmasıdır. Nitekim ordu kumandanını ihmalkârlığa götüren bir sebep olarak mağrur olması (köngli bedük er) gösterilerek bu kötü davranıştan uzak durması öğütlenmiştir. Zira mağrur olup kendisine fazla güvenen insan, düşmana karşı ihmalkâr davranır. İhmalkârlık (usal) ise onun ya bozulmasına yahut vakitsiz ölümüne sebep olur.” şeklindedir.

“Kişi imini kör osallık kılır, yağı yetse öñdün osallar ölür

Bak, kendisinden emin insan gaflete düşer; düşman saldırırsa, önce gafiller ölür” 444

“Kayu beg sak erse ilin bekledi, yağı boynı yençti öze irkledi

Hangi bey ihtiyatlı ise, o memleketini muhafaza eder; düşmana boyun eğdirir ve onu sım-sıkı bağlar.” 2016

Benzer beyitler: 2022/2025/2026/2028/2353/2357/2358/2393

9.4.3. Savaş Sonrasındaki Stratejiler

Savaşın sona ermesiyle beraber savaşın açmış olduğu zarar ve ziyanlar da açığa çıkmaktadır. Bu zarar ziyan maddi olduğu gibi askerlerin yaralanması ve ölmesi şeklinde manevi değerlerin zarar görmesi şeklinde de kendini göstermektedir. Öncelikle savaşta kazanan askerlerin mükâfatı derhal verilmeli ve askerinin yüzü güldürülmelidir. Bununla beraber askerlerin başarıları övülmeli ve kahramanlık duyguları okşanmalıdır. Yaralı askerler var ise tedavi edilmesine olanak sağlanmalı ve ölen askerler hürmetle

kaldırılmalı geride kalan aile yakınlarına da maddi ve manevi bakımdan destek olunmalıdır. Bu tür savaş sonrası tavır ve hareketler askerin bir sonraki savaş için canlarını çekinmeden feda etmesini ve savaş meydanlarında cenk etmesini sağlar.

*“Kim iş kılrsa terkin añar bergü neş, uş ol neş bile er kızıl kılrsa eñ
Bir kimse bir yararlık gösterirse, ona derhal mükâfatını vermeli ve bununla onun yüzünü
güldürmelidir.”* 2398

*“Kim er tutsa öggü açingu kerek, ol açig bile er urunsa yürek
Kim bir esir yakalarsa, onu ögmeli ve ihsanda bulunmalı ki, o da bu ihsan ile öğünsün.”*
2399

*“Yavuz ögdi bulsa idi ked bolur, kedig ögse kendü kaçan kin kalur
Kötü insan ögmekle çok iyi olur; iyiyi öğersen, bu ondan hiç geri kalır mı?”* 2400

*“Eri ögse elgin küer arslan tutar, atıg ögse yügrür uçarıg yeter
Askeri öğersen, eli ile arslan tutar; atı okşarsan, koşar ve uçan kuşa yetişir.”* 2401

*“Balıkmiş bar erse sen emlet körü, bulun bolmiş erse yulup ol kirü
Yaralanan varsa, sen bakıp, tedavi ettir; esir olan varsa, kurtar, geri al.”* 2402

*“Kalı ölmüş erse ağırlap kötür, ogul kız bar erse añar hak yitür
Eğer ölen olursa, hürmetle kaldır; çoluk-çocuğu varsa, onlara haklarını ver.”* 2403

*“Er at körse ötrü sevinçlig bolur, yağı ogrı bolsa sevüg cân berür
Askerler bunu görünce, sevinirler; savaş günlerinde de sevgili canlarını feda ederler.”*
2404

9.5. Asker – Ordu – Düşman

9.5.1. Asker

Eserdeki bazı beyitlerde asker savaşçı olarak da ifade edilmiştir. Savaşçının tanımı ise her vakit silah taşıyan ve düşmanı silahı ile vurarak zafer kazanan kimse olarak belirtilmiştir:

*“Yağıcı yarağcı kişi ol tuçı, yağı sançğuçı hem yetürgen öçi
Harpci her vakit silâh taşıyan kimsedir; o düşmanı vurur ve zafer kazanır.”* 2316

Askerin özelliklerinin belirtildiği beyitlerde askerin cesaret, kahramanlık gibi olumlu özelliklerinin yanı sıra korkak olan askerlerin varlığına işaret eden beyitler de mevcuttur. Korkak olan askerin bu hissini cesur ve kahraman olan kumandanından aldığı cesaretle yenebileceği belirtilmiştir.

*“Sü başlar eren kür yüreklig kerek, yüreksiz er at alsa andın yürek
Korkak askerin cesaret alması için, kumandanın kahraman ve cesur olması lâzımdır.”*
2044

Cesur askerlerin haysiyetli olduğu ve haysiyetli askerin de ölmekten çekinmeyeceğinin anlatıldığı beyitlerde askerin cesaretini öne çıkarmak adına gücü ve korkusuzluğuyla bilinen hayvanların özelliklerinin askere yüklendiği görülmektedir. Düşman karşısında cesaretiyle adeta bir aslana dönüşen cesur asker düşmanı görünce gülümseyerek kana bulanmaktan çekinmez. Bu cesaretiyle düşmanı yenen asker kahraman olarak kabul edilir. Kahraman askerlerin çok olması memleketler kazanmak suretiyle hükümdarını cihan beyliğine taşır.

*“Uvutka bolup korklık alplik kılur, ögünçke bolup er özin öldürür
Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için, kahramanlık gösterir; öğülmesi için insan kendisini ölüme atar.”* 2292

*“Yüreklig tegüçi uvutlug bolur, uvutlug kişi ölse urşu ölür
Cesur dediğin haysiyet sahibi olur; haysiyetli insan ölürken, vuruşarak ölür.”* 2293

*“Kelin kız sevinçi küden tünleri, kür alp er küvençi çerig künleri
Gelin kızların sevinçli anları zıfaf geceleridir; cesur ve kahraman erkeğin iftihar edeceği zamanlar da harp günleridir.”* 2380

*“Küvez alp sekirtıp çerig sürse bat, laçın kuş kovar teg töker kanları
Mağrur kahraman seyirterek, sür'atle ordusunu sürer; şahinin kuşlara saldırması gibi, hücum eder ve kanlar döker.”* 2381

*“Çerig körse alp er kür arslan bolur, sekirtür ya öldürür ya urşu ölür
Kahraman yiğit asker görünce, arslan kesilir; seyirtir, ya öldürür veya vuruşarak ölür.”*
2383

Benzer beyitler: 2382/2384/2385/2708/3007/5910/5911

Savaşta lüzumlu görülen asker korkak olmayan asker olarak belirtilmiştir. Korkak asker cesaretli askerlerin motivasyonunu düşürmesi açısından ordunun düzenini korkaklığı ile de birlik ve beraberliği bozması bakımından tehlike olarak düşünülmüş olacak ki korkak askerin ordu düzenini bozarak askerler içerisinde karışıklığa sebebiyet vereceği üzerinde durulmuştur. Korkak olarak vasıflandırılan askerin korktuğu şeyin ölüm olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple ölümden çekinen askere ölümün insanın kaderi ile alakalı olduğu hatırlatılmış ve askere ölüm korkusunu gereksizliği anlatılmıştır.

“Yağıda kereksiz yüreksiz kişi, yüreksiz kişi ol tişiler işi

Harpte korkak kimselere lüzum yoktur; korkak insanlar kadınlara benzerler”. 2283

“Yüreksiz kişiler çerig artatur, çerig artasa er erig artatur

Korkak kimseler orduyu bozarlar; ordu bozulursa, askerler birbirini ifsat ederler.” 2284

Benzer beyitler: 2286/22872288/2289/2292

Aşağıdaki beyitlerde çeşitli mevzulardan bahsederken hükümdarın asker ile kuvvet ve kudret sahibi olduğu ve askerinin varlığıyla gururlandığı vurgulanmıştır.

“Er at birle begler küçi belgürer, er at birle begler tügünler yörer

Beylerin kuvvet ve kudreti asker ile belli olur; beyler asker ile düğümleri çözerler.” 3006

“Er at bolsa begler eli eksümez, er at bolmasa beg elin keç yemez

Asker bulundukça, beylerde memleket eksik olmaz; asker olmasa, bey memleketine uzun müddet hâkim kalamaz.” 3032

“Hazinem üküş tep küvenme nejin, haşem sü telim tep kötürme egin

Hazinem çok! diye, bu mala güvenme; „hizmetkârım ve askerim çok!“ diye gururlanma.”

5214

Askerin hizmetinde bulunduğu hükümdar ve kumandandan beklentilerinin olduğu görülür. Bu beklentiler içerisinde cömert olmak bahsi özellikle üzerinde durulmuş bir mevzudur. Askerin moral ve motivasyonunun yüksek olması, canı ve malını harpte feda edebilmesi için askere karşı cömert olmak önemlidir. Asker vurup kırarak cenk eder ve elde edilen topraklar üzerinden maddi kazanç sağlanır. Bu kazanç askerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere cömertçe kullanılmalıdır. Elde edilen maddi kazanca kaynağı sağlayan

asker olduğu bilinci ile hükümdar hasislikten uzak durmalıdır. Askerin cesurca savaşabilmesi için hükümdarın askerden mal mülk esirgemeyeceği askere ispatlanmalıdır ki asker kılıcını kınından çıkartarak düşmana karşı düşmeden savaşarak hükümdarı için memleketler kazansın.

*“Negü ter eşitgil urup yegli er, urup al ay alp er yana erke ber
Harp eden ve hayatını bununla kazanan insan ne der, dinle : ey kahraman, vur al ve
aldıklarını tekrar yiğitlere ver.” 2052*

*“Akı bol bağışla içir hem yet r, kalı eks se ur yana al yet r
Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse, tekrar vur, al ve eksileni tamamla.”
2053*

*“Ajunı b g  beg nelük ken urur, er at kayda bolsa anuk ken alur
Dünya h kimi hakîm bey niçin haz ne toplar; asker nerede ise, oradan hazır haz ne alır.”
2056*

Benzer beyitler: 2138/2057/3021/3030/3031/3038/3046/3047/5464/5480/5519

9.5.2. Ordu

Eserde ordunun tanımı “askerlerin bir araya gelerek oluşturduğu askeri birlik” şeklinde yapılmıştır.

*“Ava yığlu tirl r er at s  bolur, er at s  bile er tilekin bulur
Etrafına  ş şerek, asker toplanır ve ordu olur; asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur.”
2051*

*“Menin k kseg i meni kalmadı, asığ kılmadı s  itiglig tolum
Ben diyerek, göklere yükselmek isteyenin benliği kalmadı; sil hl  ordular ona karşı k r
etmedi.” 4830*

Askerlerin bir araya gelmesiyle oluşan ordunun varlığı hükümdarın kuvvetini teşkil etmektedir. Hükümdar sahip olduğu ordu sayesinde düşmanlarını yener ve g  kazanır.

*“Hazine er at boldı begler k i, bu iki bile er alır öz  i
Hazine ve ordu beylerin kuvvetini teşkil eder; bu ikisi ile insan kendi öcünü alır.” 5462*

*“Bu iki bile beg bedüklük bulur, bu iki yumıtsa bedür beg tâcı
Bu ikisi ile bey büyüklük bulur; bu ikisi bir araya gelirse, beylik tacı azamet kazanır.”*
5463

*“Er at sü bile yenç bu kâfir yağ, bayattın tile küç sen arkañ arıg
Asker ve ordu ile bu düşman kâfirini ez; gönül temizliği ile Tanrıdan kuvvet ve tevfiğ
dile.”* 5484

Takım başı-İlbaşı

Eserde askeri kademelerden biri de takım başı “hıl başı” olarak görülmektedir. Takım başının emrine bir gurup askerin verildiği ve o takımın başında olması münasebetiyle o adı aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca atlı birliklerin de bir lideri olarak “el-başı” ifadesi kullanılmış ve Arat tarafından “ilbaşı” olarak çevrilmiştir.

*“Kayusı alur hıl bolur **hıl başı**, kayusı at adgır öze **el başı**
Bunlardan kiminin emrine takım verilir ve o takım başı olur; kimi at-aygır üzerinde il-
başı olur.”* 4064

On Otag

On otag rütbesi eserde sadece aşağıdaki beyitte karşımıza çıkmaktadır. Askeri bir terim olan “on otag” on askeri takımın başında bulunmayı ifade eder. Bu askeri takımların tüm sorumluluğu on otag rütbesini alan kişiye aittir. Bu kişilerin sorumluluklarından biri de tıpkı hükümdar ve kumandan gibi askerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve askere karşı cömert olmaktır.

*“Tegir erse hıl ya sana on otag, elig yazgu mâlın kılıç tutgu yağ
Sana takım veya on-otag rütbesi teveccüh ederse, malını dağıtıp, kılıç ve yaya
sarılmalısın.”* 4139

Kumandan

Eserde portresi çizilen kumandan zeki, çevik, sert, pek yürekli, mert, tecrübeli, uyanık, ihtiyatlı, cömert, sofrası açık, seçkin, cesur, soğukkanlı, alçak gönüllü, geniş yürekli, iyi tabiatlı, iyi davranışlı, doğru sözlü, yumuşak huylu, mağrur olmayan, haysiyet sahibi ve

şerefli olan kimsedir. Bununla beraber hükümdar intikamını yerde koymayan ve siyaset yapmasını bilen kimsedir. Kumandanın dış görüntüsü ise heybetlidir.

Kumandan görünüş itibariyle saç-sakalı düzgün ve heybetli olmalıdır.

*“Kür ersig kerek bolsa kaşig yülüg, yadılsa atı bolsa çavlug külüg
Namlı ve şöhretli olması ve adının yayılması için, onun cesur, heybetli, saç-sakalı düzgün
ve mert insan olması lâzımdır.” 2298*

*“İsizlerke kaşig kerek korksalar, yavaşlarka edgü kerek sevseler
Kendisinden korkmaları için,- onun kötülere karşı heybetli görünmesi, sevmeleri için de,
yumuşak huylu kimselere iyi davranması lâzımdır.” 2299*

Kumandanın direkt olmasa bile beyitler içerisinde dolaylı olarak “ordunun başında bulunan kişi” şeklindeki tanımı yapılmıştır. Aşağıdaki beyitler kumandanın ordunun başında bulunduğunu belirten örnek beyitlerdir.

*“İdi ök ulug iş bu sü başlamak, çerig tüzmeki hem yagını sımak
Orduya kumanda, askeri idare etmek ve düşmanı kırmak çok büyük bir iştir.” 2272*

*“Bu erdem bile bolsa sü başcısı, yagı sançga yadga yagının küsi
Ordu kumandanı bu faziletlere sâhip olursa, düşmanını vurur ve onun şöhretini yere
serer.” 2329*

Benzer beyitler: 2330/4138/4143/5461

Kumandanın özellikleri içerisinde çevik, sert ve pek yürekli olması aşağıdaki beyitte belirtilmiştir.

*“Bu işke idi kurç katıg er kerek, başında keçürmiş tükel toñ yürek
Bu işe çok çevik, sert, tecrübeli, tam ve pek yürekli bir adam lâzımdır,” 2271*

Kumandanın bir başka özelliği de cesur olmasıdır. Korkak askerin cesur kumandanı görünce cesaretleneceği, askere örnek olması bakımından kumandanın cesur olması gerektiği askerin özelliklerinin belirtildiği beyitlerde daha önce de dile getirilmiştir. Kumandan aynı zamanda mert ve zeki olmalıdır.

*“Yürekliğ gerek artuk öglüg gerek, kögüzlüg gerek hem köñüllüg gerek
O çok cesur, zeki ve aynı zamanda da mert ve geniş yürekli olmalıdır.” 2282*

*“Üçünçi yürekliğ gerek kögsi küir, yüreksiz yağı körse iglep yatur
Üçüncüsü—cesur ve göğsü pek olmalıdır; korkan kimse düşmanı görünce, hastalanarak,
yatağa düşer.” 2326*

*“Akı alp atım bolsa alçak köñül, tuzı etmeki keş ne kılkı amul
Cömert, cesur, alçak gönüllü, sofrası açık ve soğukkanlı olmalıdır.” 2274*

Eserde kumandanın ihmalkar olması ve tedbirli davranması konusunda uyarılarda bulunulduğu görülür.

*“Talu er gerek sak bu işke odug, añar tegmese bir osalın yodug
Bu iş için seçkin insan lâzımdır; ihmalkârlık yüzünden töhmet altında kalmaması için, o
ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır.” 2273*

*“Usa bolmasa bolsa artuk odug, osal bolsa tegrür basımçı yodug
Kumandan ihmalkâr olmamalı ve çok uyanık bulunmalıdır; o ihmalkâr olursa, düşmanın
baskınından zarar görür.” 2348*

Kumandanın hizmetinde bulunan kendisine bağlı halka kendisini sevdirebilmesi için öncelikle iyi yürekli ve alçak gönüllü olması gerekir. Bu vasıflara sahip olması onun halk ile insani ilişkilerini belirlemesi açısından önemlidir.

*“Kılınçı oñay bolsa kodkı köñül, bodunka sevitür özin bu yañ ol
Kumandan iyi tabiatlı ve alçak gönüllü olmalıdır; o böylelikle kendisini halka sevdirebilir.”
2294*

Cömert olmak eser boyunca sık sık vurgulanan önemli bir değer yargısıdır. Bu doğrultuda kumandana dair bilgiler verilen beyitlerde kumandanın da sahip olması gereken en önemli özelliklerden birinin cömert olması gerektiği belirtilmiştir. Cömertlik asker ile olan askeri ve sosyal ilişkileri pekiştiren bir niteliktir. Cömert kumandanın etrafında cömert askerlerin toplanacağı bu askerler ile yeni topraklar kazanman yoluyla mal ve mülk elde edinebileceği fakat asker olmadığı takdirde böyle bir kazancın olmayacağı

beyitler içerisinde üzerinde durulmuştur. Bununla beraber kumandanın, askerin beslenme noktasında da cömert olunması gerektiğine dikkat çekilir.

*“Akı bolgu artuk sü başlar kişi, tirilse ahar ötrü üdrüm başı
Etrafına en seçkin kimselerin toplanması için, ordu başında bulunan insanın çok cömert
olması lâzımdır.” 2275*

*“Ülese er atka kamuğ bar mâlın, adaş koldaş ardaş tutunsa kalın
O bütün malını askere dağıtmalı ve bir çok kimseleri dost ve silâh arkadaşı edinmelidir.”
2276*

Benzer beyitler: 2278/2280/2281/2318/2319/2320/2321/2322

Kumandanın kumandası altındaki askeri birliklere nasıl siyaset yapması gerektiği eser içerisinde belirtilmiştir. Beyitlerde ordu işinin siyaset işi olduğu doğrudan vurgulanırken kumandanın ordunun başında kalabilmesi ve rütbesinin devamlılığı için de siyaset yapmayı çok iyi bilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ordunun birlik ve beraberliğinin, düzeninin ancak orduyu iyi bir siyasi anlayış ile yönetebilen kumandan bulunmasına bağlı olduğu öne çıkarılmış bir husustur. İyi olan insana yani kumanda edilen askere iyilikle muamele edilmesi gerektiği; fakat kötü olan kişiye de korku ve disiplin sağlamak amacı ile haşmetle davranılması gerektiği belirtilmiştir. Haşmetli bir kumandanın kötü niyetli askerlerin kendisine hürmet göstermesini sağlayacağı anlaşılmaktadır.

*“Siyâset yoritgu kerek sü başı, siyâsetka aşlıg bolur sü işi
Ordu kumandanı siyâset etmesini bilmeli; ordu işi siyâsete bağlı olur.” 2300*

*“Siyâset yoritisa sü başlıg bolur, süsi başlıg erse er aşlıg bolur
Siyâset tatbik edilirse, ordu başsız kalmaz; ordu başlı olursa, asker birbirine bağlı kalır.”
2301*

*“Kayu sü bolur bolsa başsız tuşan, uş ol sü buzuldu ilig keç yaşan
Hangi ordu başsız kalırsa, onu bırak; o ordu bozular; ey hükümdar sen çok yaşa.” 2302*

*“İsizlerke hışmet siyâset kerek, yana edgüke tutçı hürmet kerek
Kötülere haşmet ve siyâset, iyilere ise, dâima hürmet lâzımdır.” 2303*

*“Tegür edgülerke tükel edgülik, sevinçin tilegü yüdürmegü yük
İyi insanlara her türlü iyilikleri ver; onları memnun etmeli ve onlara yük
yükletmemelidir.” 2304*

Benzer beyitler:

*2305/2306/2307/2308/2398/2398/2399/2400/2401/2402/2403/2404/2405/2406/2407/
2408*

9.5.3. Düşman

Eserde düşman ülke sınırları dışında ve ülke sınırları içinde olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar: İç düşman, dış düşman.

Ülke sınırları içerisinde değerlendirdiğimiz iç düşman ülkede hükümdarın siyasi iktidarını kabul etmeyerek hükümdar ve yönetimine karşı olan kişilerdir. Bu kişiler eserde hükümdara tuzak kurmak, günlük yaşantısı içerisinde çeşitli hileler ile zarar vermek ya da ülke içerisinde halkı örgütlemek yoluyla hükümdara karşı gelmek gibi çeşitli yollarla hükümdara düşmanlık ederler. Eserde devlete ve hükümdara kaşıt görüşlerdeki ülke sınırı dışında bulunan güçler dış düşman olarak kabul edilir.

*“Sevigli telim boldı sevmez yagı, ilin kodtı kaçtı süzüldi toğı
Onu sevenler çoğaldı, sevmeyen ve düşman olanlar ülkesini bırakıp, kaçtı; artık
meydanda toz-duman nâmına bir zerre kalmadı.” 1773*

*“Negü ter eşitgil yagılamış er, yagısı özele elig bulmuş er
Düşmanla çarpışmış ve düşmanını alt etmiş olan insan ne der, dinle.” 4261*

*“Usanma yagıka yakın turma kit, yagıg sen usandur anı torka yet
Gafil olma, düşmana yakın durma, uzaklaş; düşmanı sen gafil avla ve onu tuzağa
düşürmeye bak.” 4262*

*“Sinama yagıg sen bedük bil ulug, tayaklık yagıka temür kalkan et
Düşmanı deneme, sen onu büyük ve kuvvetli bil; elinde sopa olan düşmana karşı sen
demir kalkan hazırla.” 4263*

Benzer beyitler: 5260/5496/5591/5594

Düşmanın devletin yani hükümdarın ve devlet büyüklerinin karşısında mağlubiyeti kabul etmesi, geri adım atması, teslim olması gibi durumlar düşmanın boyun eğmesi, başını eğmesi, eriyip bitmesi, zayıflaması gibi ifadeler ile belirtilmiştir. Bu düşmanın herhangi bir savaş durumuna gerek kalmadan hükümdarın hâkimiyetini ve gücünü kabul ederek yenilmesi anlamına gelmektedir.

*“Sevigli sevinçin anı öğdiler, yağıları eştip boyun egdiler
Sevenler sevinçle onu öğdüler; düşmanları bunu duyarak, boyun eğdiler.” 450*

*“Sevinç barça yumgı saña kelsüni, sakınç birle düşman sızıp ölsüni
Bütün sevinçlerin hepsi sana gelsin; düşmanın endişe içinde, eriyip bitsin.” 944*

*“Kamug elke kıldı kör elgi uzun, boyun egdi düşmân kiterdi özün
Bütün memleket üzerinde ona nüfuz verdi; düşmanı boynunu büküp, ordadan kayboldu.”
1037*

Benzer beyitler: 2016/3094/5482/5800/5805/5905

Eserde düşmana karşı verilen mücadelede düşmanı yenme, düşmana karşı galip gelme durumu bazı beyitlerde düşmanın hangi şekilde öldürüldüğüne yani öldürme taktiklerine işaret edecek şekilde belirtilmiştir. Düşmanın boynunu kesme, boynunu vurma, boynunu kırma, boynunu ezme, başını ezme şeklindeki ifadeler düşmanı öldürürken daha çok boyun ve yukarısı hedef alındığını göstermektedir.

*“Kılıç ursa bıçsa yağı boynını, törü birle tüzse eli bodnını
O bunlar ile kılıç çalar ve düşmanın boynunu keser; memleketi ve halkını kanun yolu ile
nizam altında bulundurur.” 286*

*“Bu saklık bile sen yağı boynı yenç, bodunka törü kıl tiril kejrü inç
Bu ihtiyat ile sen düşmanın boynunu vur, halka hüküm et, rahat ve huzur içinde yaş.”
2022*

*“Yağı boynı yençmek tiler erse sen, kulak köz kerek sak kılıp tursa sen
Düşmanın boynunu kırmak istersen, gözünü, kulağını tetikte bulundurmalısın.” 2025
Benzer beyitler: 2708/2945/4015*

Düşman karşısında cesur, mert ve yiğitçe mücadele etmeyi gerektirir. Eserde savaş unsurları içerisinde yer alan düşman kelimesinin geçtiği beyitlerde düşmanın özelliklerini işaret edecek izahlar da yer almaktadır. Düşmana karşı her zaman cesur ve yiğit olunması gerektiği askerin ve kumandanın özelliklerinin sıralandığı bahislerde ayrıca belirtilmiş olmakla beraber düşmanın karşısındakini bu vasıflara sahip olmayı mecbur kılması düşmanın pozisyonunu işaret eden bir özelliğidir. Aşağıda bu durumu işaret eden örnek beyitler yer almaktadır.

“Yürekliğ kerek beg yeme alp atım, yürek birle boldı yagıka titim

Bey cesur, kahraman ve atılgan olmalı; bey cesareti ile düşmana karşı koyar.” 2043

“Yagıka katıg bolsa ersiglikı, körür közke suv berse körklüglüki

Düşmana karşı cesur ve mert olmalı; güzelliği bakan gözü sevgi ile parlatmalıdır.” 2085

“Bu begler işine tusulur kişi, bu üç törlüg ol kör ay ilçi başı

Beylerin işine yarayan kimseler şu üç türlü insanlardır, ey hükümdar.” 2703

Benzer beyitler: 2704/2705

Düşman karşısında tedbirli, uyanık ve ihtiyatlı olmak eserde üzerinde en çok durulan mevzulardandır. Düşman hiçbir zaman küçük görülmemeli, azımsanmamalıdır. Sayısı ve niteliğine bakılmaksızın her düşman için aynı şekilde mücadele edilmeli ve tedbirli davranılmalıdır.

“Bu tört neş azın azka tutma negü, bügü sözlemiş söz eşitgü ögü

Hâkimlerin sözünü dinle, düşün ve şu dört şeyin azını az görme.” 306

“Bu törtte biri ot birisi yagı, üçünçi ig ol kör tiriglik ağı

Bu dörtten biri — ateş, biri — düşmandır; üçüncüsü — hayatın tuzağı olan hastalıktır.”

307

“Yagıdın negü teg yarukluk bolur, yagı atı yaska tanukluk berür

Düşmandan nasıl rahatlık umarsın; düşmanın atı bile senin aleyhine şahitlik eder.” 3381

Benzer beyitler: 3398/3400/3401/3402

Düşman karşısında elde edilen her büyük başarı hükümdarın, kumandanın ve diğer askeri kimliklerin iyi bir nam, şan, şöhret kazanmasına vesile olur. Bu şan, şöhret, nam ve başarı en başta bulunan iktidara yani hükümdara güç kazandırırken düşmana ise korku salar tedirginlik verir. Kimi zaman bu askeri başarıların karşısında düşmanın savaşa gerek kalmadan geri çekildiği yani yenilgiyi kabul ettiği görülür.

*“Yağı ol erig yatsa odgurguçı, münin erdemini ilke bildürğüçi
İnsanı gaflet uykusundan uyandıran düşmandır ve yine düşmandır ki, onun kusûr ve
faziletlerini memlekete ilân eder.” 3413*

*“Yağı bolmagınça er ersigliki, kaçan belgürer ilde atı köki
Düşmanı olmazsa, insanın mertliği, adı ve aslı ne zaman belli olur.” 3414*

Benzer beyitler:3419/ 3420/3421

Eserde resmedilen düşman kötüdür, kötünün yanında iyinin karşısındadır:

*“Ked erke bolur kör yağı belgüliüg, yavuzka yağı yok yavuz er öliüg
İyi insanın düşmanı belli olur; kötünün düşmanı yoktur; kötü adam zâten ölüdür.” 3417*

Düşman mağlup olduğu durumlarda karşısındakinin gururlanma ve övünmesi için bir sebeptir. Düşmanı yenerek savaş anında gösterilen başarı sonucunda askerin, ordunun, kumandanın, hükümdarın ve devletin maddi ve manevi olarak gücü artar. Bu güç hükümdarın ve altındaki askeri güçlerin övünç ve gururlanma sebebi olur. Aşağıdaki beyitte de bu bahse işaret edilecek ifadeler yer verilmiştir.

*“Kögüz kerdim ança yağı sançmış er teg, küvez teg kür erip kaya te kadıttım
Düşmanına galip gelen insan gibi, öylesine göğüs kabarttım; mağrur insan gibi, kabadayı
olup, kaya gibi karşılıklarına dikildim.” 6539*

Düşman yüz çevrilen, hayatı tatsız kılan zararlı bir varlıktır. Aşağıdaki beyitlerde düşmanın zararlı olduğu, hayatı tatsızlaştırdığı ve kendisine yüz çevrilecek bir pozisyonda olduğuna işaret edilmiştir.

*“Yağının tiriglik tatıgsız bolur, yağı kayda erse yaragsız bolur
Düşman yüzünden hayat tatsızlaşır; nerede olursa-olsun, düşman zararlıdır.” 3397*

“Yararmu saña emdi yandru turup, özün yüz evürse yağı teg bolup

Şimdi bütün bunlara karşı kalkıp, düşman gibi, ondan yüz çevirmek sana yakışırını.”

5783

BÖLÜM 10: RENK KAVRAMI ve RENK ADLARI

Çalışmanın bu bölümünde Kutadgu Bilig’de yer alan renk kavramı ve tespit edilen renk adları sunulmaktadır.

10.1. Renk Kavramı

Kutadgu Bilig’de renk kelimesi “tü”, “öñ” ve “bodug” olarak geçmektedir. Beyitlerde geçen “tüdeş” kelimesi Üşenmez (2006: 424) tarafından birbirine benzeyen anlamında tanımlanmıştır.

“Kalık bütrü tuttu kara kuş öñi, ajun barça toldı kara kuş yüñi

Hava tamamıyla kara-kuş rengini aldı, bütün dünya kara-kuş tüyü ile doldu.” 3949

Benzer beyitler: 4959/4960/5669/5825/5828/6223

“Küjek yazdı rûmi kızı örtti yüz, kara saç bodugı ajun toldı tüz

Rûmî kızı zülüflerini çözerek, yüzünü örttü; her taraf siyah zülûf rengini aldı.” 4885

Benzer beyitler:452

“Kayu bagka tegse suv eksümedin, çeçek yazlur anda tümen tü yıdın

Hangi bahçe devamlı sulanırsa, orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açılır.” 1808

Benzer beyitler: 4609/5639/6531

“Özüñke teñeşi tutungıl adaş, teñeşlig teñeşi bile ol tüdeş

Kendine denk olan kimseyi ahbab edin; insan ancak kendisine denk olan ile hem-renk olabilir.” 4193

10.2. Doğrudan Kullanılan Renk Adları

Eserde alaca, alaca kır, beyaz, kızıl – kırmızı, kumral, kül, mavi, mor, pembe, sarı, siyah, yağız, yeşil gibi renklerin dışında benzetme yoluyla kullanılan altın, kömür, yakut, kara kuş, kuğu, samur, sincap, sungur, erguvan, mina, safran, habes derisi, zenci derisi gibi renk adları tespit edilmiştir.

Eserde alaca renk “şaşut” olarak görülmektedir.

“Saçım boldı yazkı kelef teg orut, sakal boldı sunkur tüsi teg şaşut

Saçım, bahar kelef otu gibi, kurulaştı; sakal ise, sungur tüyü gibi, alaca oldu.” 5697

Eserde “çal” olarak geçen kelime Üşenmez’in (2006:179) çalışmasında “alaca, kır” olarak tanımlanmıştır. Arat çevirisinde beyaz olarak vermiştir.

*“Yalıñ yüzlüg erdim bütürdi sakal, kara kuzgun erdim kugu kıldı çal
Tüysüz idim, sakal bitirdi; kuzgun gibi kara idim, kuğu gibi beyaz yaptı”. 1098*

Eserde beyaz renk “örün” olarak görülmektedir. Arat çevirilerde beyaz rengin sıfat kullanımında genellikle “ak” sözcüğünü tercih etmiştir. Ten renginin beyaz olmasından bahsedilen aşağıdaki beyit dışında ak süt “örün süt” (881,5881 beyitler), ak kuş “örün kuş” (3010,3011,4199,5828 beyitler), ak sakal “örün başlıg” (3012,5085 beyitler) sıfat olarak kullanımları görülmektedir.

*“Kara kul karası bolur beg örün, karalı örünli adırttı körün
Siyah — kul rengidir, bey — beyaz olur; siyah ve beyaz renkleri ayurt edilmiştir.” 2080
Benzer beyitler: 4239/4632/6492*

*“Beli bolsa yılmık yana yarı keñ, örün bolsa kırtış kızıl kızgu eñ
Belleri ince, omuzları geniş, teni beyaz ve yanakları al-kırmızı olmalıdır.” 2915*

*“Örün süt bile kirse edgü kılık, ölüm tutmağınça evürmez yorık
Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan
çıkamaz.” 881*

*“Azıglıg kür erke bu neñ eksümez, tutuğlı örün kuşka meñ eksümez
Cesur, gözü pek olan insan için mal eksik olmaz; ak doğan için derem eksik olmaz.” 2054*

*“Negü ter eşitgil örün başlıg er, ajunug karıtmış uzun yaşlıg er
Dünyayı ihtiyarlatmış, çok yaşamış, ak saçlı insan ne der, dinle” 3012*

Benzer Beyitler

881/3010/3011/3012/4199/5085/5828/5881

Gönlün temiz olması ve saçın ağarması gibi mecazî kullanımlarda da “örün” kelimesi ak olarak tercüme edilmiştir.

*“Kayu başka kirse kugu kırtışı, kugu teg **örün kılgu** köñlin kişi
Artık başında kuğu rengi beliren insan gayret etmelidirki, gönülü de kuğu gibi ak olsun.”*
1101

*“**Örün boldı** erse kara saç sakal, anungu busugçı ölümke tükel
Kara saç ve sakal ağarınca pusuda yatan ölüme iyice hazırlanmak lâzımdır”* 1103
Benzer beyitler: 1105/2372/3622/3623

“Kızıl” kelimesi Arat tarafından “kızıl”, “kırmızı” ve “al” olarak çevrilmiştir.

*“Ünin ötti keklik küler katgura, **kızıl** agzı kan teg kaşı kap kara
Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı sim-siyah.”*
76
Benzer beyitler: 76/120/2384/4632/6007

*“Kara baş yagısı **kızıl til**-turur, neçe baş yedi bu takı ma yeyür
Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektir.”* 966
Benzer beyitler: 964/2250/2692/2312/4485/6229/6529

*“**Kızıl yüz** öñi onđı boldı sarıg, ajun boldı altun öñgi teg arıg
Gök yüzünün al rengi soldu, sarardı; dünyanın her tarafı altın rengini aldı.”* 4959

Eserde kızıl renginin pekiştirilmiş şekliyle “kıp-kızıl” olarak kullanımı da görülmektedir.

*“At üstem yarıklar bolur **kıp kızıl**, gızıl kızgu eñler bolur yap yaşıl
At, koşum ve zırhlar kıp-kırmızı olur; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mos-mor kesilir.”*
2385

Kızıl kelimesinin memnun etmek bahtiyar etmek, yüz güldürmek manasında “kızıl kılmak” kalıbıyla kullanıldığı görülmektedir.

*“Yeme keçti üdler bir ança bu yañ, bu ay toldı tapgun **kızıl kıldı** eñ
Böylece bir müddet geçti; Ay-Toldı hizmeti ile her keşi memnun etti.”* 954
Benzer beyitler: 992/2398/2483/5804

“Kalı kolsa sen tutçı meñziñ **kızıl**, köni bol kutulduñ sen inçin tiril
Eğer yüzütün dâima gülmesini istersen, doğru ol; endişesiz ve huzur içinde yaşa.” 4295

“Tilek baylık erse tire birge neñ, bayutgay seni ol **kızıl** bolga eñ
Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür.” 4499

Al kırmızı “kızıl kızgu” olarak görülmektedir.

“Beli bolsa yılmık yana yarı keñ, ürüñ bolsa kırtış **kızıl kızgu** eñ
Belleri ince, omuzları geniş, teni beyaz ve yanakları alkırmızı olmalıdır.” 2915

Arat “kızıl meñzi” aşağıdaki beyitte pembe yüz olarak çevirmiştir.

“Tüşükrek körür-men seniñ köñlüñi, sarıgrak körür-men **kızıl meñziñi**
Senin gönülünü bir az düşük görüyorum; penbe yüzünü de daha sararmış buldum” 5686

Eserde “kupa” olarak yer alan kelime Arat tarafından kumral olarak çevrilmiştir.

“**Kupa** körklügüg kör kılın özke fâl, işiñ edgü bolgay kamug sözni üz
Kumral güzeline bak ve onu kendine uğur tut, işin iyi olur; başka sözü bırak.” 2468

Arat’ın çevirisinde kül rengi olarak çevirdiği “boz” tek bir beyitte görülmektedir.

“İveklük beliñ ol kamugka yavuz, kalı bolsa begke yüzi boldı **boz**
Acelecilik her kes için fenadır ve derûnî bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun
yüzü kül renkli olur.” 1996

Mavi eserde renk olarak “kök” kelimesi ile ifade edilmektedir. Arat’ın “kök” kelimesini bazı beyitlerde mavi olarak değil yeşil olarak tercüme ettiği görülmektedir. Eserde “kök” kelimesi hem mavi rengi hem de yeşil rengi karşılamaktadır.

“Bu törlüg çeçek yerde munça bediz, yazı tag kır oprı yaşıl **kök** meñiz
Yerde bin bir çiçek, bin bir manzara, düzlük, dağ, sahra, vadi yeşil ve **mavi** renkler ile
örtülmüş.” 96

“Yaşıl **kök** sarıg al agı ton kedip, aşagu kötürse yaraşur yorıp
Onların yeşil, **mavi**, sarı ve pembe ipek elbiseler giyip dolaşmaları ve yemek taşımaları
hoş olur.” 2916

“Kurumuş yığaçlar tonandı yaşıl, bezendi yipün al sarıg **kök** kızıl
Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, **yeşil** ve kızıl renkler ile süslendi.” 67

“Yazı tag kır oprı tüşendi yadıp, itindi kolı kaşı **kök** al kedip
Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, dөşendiler; vadiler ve yamaçlar al ve
yeşil giyerek, süslendiler.” 69

Eserde mor renk “yipün” olarak geçmektedir.

“Kurumuş yığaçlar tonandı yaşıl, bezendi **yipün** al sarıg **kök** kızıl
Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi.” 67

“Al” Arat tarafından “pembe” “al” ve “kırmızı” olarak tercüme edilmiştir. Zafer Önler (2015: 20) 67. beyitte al ve kızıl (kırmızı) renklerin aynı anda ifade edilmesine dikkat çekerek “al” kelimesinin kırmızı olamayacağı hakkındaki görüşünü bildirmiştir.

“Yaşıl **kök** sarıg **al** agı ton kedip, aşagu kötürse yaraşur yorıp
Onların yeşil, **mavi**, sarı ve pembe ipek elbiseler giyip dolaşmaları ve yemek taşımaları
hoş olur “ 2916

“Yıl ülgı yay erse tüşegli yegit, sarıg **al** tüşese ya kürküm ögit
Yılın mevsimi yaz ve rüya gören delikanlı ise, rüyasında sarı, penbe renklerle safran veya
öğütölmüş bir şey görürse,” 6009

“Nelük **al** boduduñ kızıl meñziñi, negü berdi dünyâ saña öz öñi
Kırmızı yüzün neden bugün solmuş? dünya başka ne endişeler çıkardı ?” 6229

“Kurumuş yığaçlar tonandı yaşıl, bezendi yipün **al** sarıg **kök** kızıl
Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi.” 67

“Yazı tag kır oprı tüşendi yadıp, itindi kolı kaşı **kök** **al** kedip
Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, dөşendiler; vadiler ve yamaçlar al ve
yeşil giyerek, süslendiler.” 69

*“Yaşık örledi yerde koptı toğı, yaka keldi aşnu tokuz **al** tuğı
Güneş yükseldi, yerden toz kalktı; dokuz **al** tuğı yaklaşmağa başladı.” 4893*

“kızgu” kelimesinin Arat tarafından “al yanak” olarak çevrildiği de görülmektedir.

*“Ogul kız sakınçı bu tüpsüz teniz, ogul kız sarıg kıldı **kızgu** menjiz
Oğul-kız derdi dipsiz bir denizdir; oğul-kız **al** yanağı soldurur.” 1164
Benzer beyitler: 4524/4544/4707*

Eserde sarı renk “sarıg” olarak görülmektedir.

*“Özüñ tabını men ayayın yora, kızılı **sarıg** ürünli kara
Ben senin tabiatini izah edeyim; bu ya kızıl, sarı, ak veya kara olur.” 4632
Benzer beyitler: 4672/2916/4960/5971/6009*

Eserde sarı rengin sararmak durumunu ifade etmek için kullanıldığı beyitlere rastlanmıştır.

*“Ay körklüg koluglı munı kolmagıl, kızıl menjiñi sen **sarıg** kılmagıl
Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen **al** yanağını boş yere sarartma.” 4485
Benzer beyitler: 5686/6276*

Eserde “kara” olarak görülen siyah rengin Arat’ın çevirisinde bazen siyah bazen kara şeklinde çevrildiği görülmektedir.

*“**Kara** kul **karası** bolur beg ürün, karalı ürünli adırttı körün
Siyah — kul rengidir, bey — beyaz olur; siyah ve beyaz renkleri ayırt edilmiştir.” 2080
Benzer beyitler: 4632/5643/6011/6622//1098/6007/6492/4239*

Eserde siyah rengi pekiştirmek için “kap kara” ifadesi kullanılmıştır.

*“Ünin ötti keklik küler katgura, kızıl agzı kan teg kaşı kap kara
Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı sim-siyah.”
76
Benzer beyitler: 4323*

Kara kelimesi eserde birçok beyitte sıfat olarak kullanılmıştır.

“Belinlep odundu kötürdi başın, kara zengi kılmış yüzini ışın

Birden silkinerek, tekrar uyandı, başını kaldırdı; sisgök yüzünü siyah zenciye döndürmüştü.” 3286

Benzer beyitler:

*77/395/966/1418/1427/1512/2692/3554/3570/3617/4199/4323/4324/4326/4327/4329/4
722/4723/4725/4820/4885/4966/5363/5390/5416/5422/5425/5919/6140/6272/6374/640
0/6403/6404/6434/6444/6530*

Eserde “kara” kelimesi pekçok beyitte mecaz olarak kullanılmıştır.

*“Bor içme fesâdka katılma yıra, zinâ kılma fâsık atanma **kara***

*Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, fisk ve fücür ile kara yüzlü olma.”
1334*

Benzer beyitler: 2257/4238/4323/5206

Serkan Şen (2007: 131) “yağız” kelimesinin DLT’de kıvılcık ile siyah arası bir renk olduğunu belirtmiştir. “Yağız” kelimesini Arat genellikle kara olarak çevirmiş bununla beraber 3570. beyitte yağız olarak kullanmıştır.

*“Yıl ülgü yaz erse kiçig erse er, kıvılcık körse barça **yağız** körse yer*

Yılın mevsimi bahar ve insan da çok genç ise, her şeyi kıvılcık ve yeri kara görürse,” 6007

Eserde birçok beyitte “yağız” kelimesi yer kelimesini niteleyerek “yeryüzü” anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

*“**Yağız** yer yaşıl suv yaraştı bile, ara miñ çeçekler yazıldı küle*

Kara toprak, mavi su birbiri ile uyuştı; ortada binlerce çeçek gülerek, açıldı.” 3212

Benzer beyitler:

*3/44/64/68/120/210/213/302/883/1002/1144/1800/3081/3570/3717/3725/4721/5363/
5365/6069/6139/6403/6404/*

Eserde yeşil renk “yaşıl” ve “kök” olarak geçmektedir. Bazı beyitlerde Arat tarafından yeşil rengin mavi olarak çevrildiği görülmektedir. Yeşil ve mavi renklerinin tonlarının yakın olması bu iki rengin metinde ayırt edilmesini zorlaştırmaktadır. Arat’ın tek bir

beyitte yap-yaşılı mavi kırmızı karışımı mor rengi karşılayacak şekilde “mosmor” olarak çevirdiği görülmektedir.

*“Kurumuş yıgaçlar tonandı **yaşıl**, bezendi yipün al sarıg kök kızıl
Kurumuş ağaçlar **yeşiller** giyindi; tabiat mor, al, **yeşil** ve kızıl renkler ile süslendi.” 67
Benzer beyitler: 68/120/2250*

*“Yagız yer **yaşıl** **suv** yaraştı bile, ara miñ çeçekler yazıldı küle
Kara toprak, mavi su birbiri ile uyuştı; ortada binlerce çiçek gülerek, açıldı.” 3212
Benzer beyitler: 3725*

Yap-yaşıl olarak geçmekte olan beyitte Arat’ın çevirisi mosmor şeklindedir.

*“At üstem yarıklar bolur kıp kızıl, gızıl kızgu eñler bolur yap yaşıl
At, koşum ve zırhlar kıp-kırmızı olur; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mos-mor kesilir.”
2385*

Gökyüzünün sıfatı olarak kullandığı yerlerde “yaşıl” rengin Arat tarafından mavi olarak çevirildiği görülmektedir.

*“Yagız yer yaşıl kök kün ay birle tün, törütti halâyık öd üdlek bu kün
Kara yer ile mâvî göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlûkları
o yarattı.” 3
Benzer beyitler:
22/44/127/210/1002/1003/1124/1518/1800/3193/3717/3724/3981/4711/4844/6064/
6218*

Aşağıdaki beyitlerde yeşil ve mavi renk aynı beyit içerisinde “yaşıl” ve “kök” şeklinde iki farklı renk olarak tanımlamıştır.

*“Bu törlüg çeçek yerde munça bediz, yazı tag kır oprı **yaşıl kök** meñiz
Yerde bin bir çiçek, bin bir manzara, düzlük, dağ, sahra, vadi yeşil ve mavi renkler ile
örtülmüş.” 96*

*“Yaşıl kök sarıg al agı ton kedip, aşagu kötürse yaraşur yorıp
Onların yeşil, mavi, sarı ve pembe ipek elbiseler giyip dolaşmaları ve yemek taşımaları
hoş olur.” 2916*

10.3. Benzetim Yoluyla Oluşan Diğer Renk Adları

Altın “altun”, kömür “kömür”, yakut “yakut”, bakır “bakır”; kartal “kara kuş”, kuğu “kugu”, samur “kiş”, sincap “tiyiñ”, sungur “sunğkur”; erguvan “erguvân”, mina “minâ”, safran “zaferan”; habes ve zenci “zengi” şeklinde yer alan maden, hayvan, çiçek ve bitki isimlerinin yanı sıra ten renkleri de eserde benzetme yoluyla oluşturulmuş renk isimleri olarak görülmektedir.

*“Kızıl yüz öñi onđı boldı sarıg, ajun boldı **altun öñgi** teg arıg
Gök yüzünün al rengi soldu, sarardı; dünyanın her tarafı altın rengini aldı.” 4959*

*“Ajun kırtışı boldı **altun öñi**, yalın teg bolup dünyâ kızdı eñi
Dünya altın rengine büründü, gök yüzü alev gibi kızardı.” 6223*

*“Temâm **erguvân** teg kızıl meñzim erdi, bu kün zaferân urgın eñde tarıttım
Benzim kırmızı, tam bir erguvan gibi idi; bugün yüzüme safran tohumu ektim.” 6529*

*“Kopup çıktı ilke yuvuldu yaşı, ajun meñzi boldı **habes kırtışı**
Kalkıp, kapıya çıktı, göz yaşı döktü; dünyanın rengi habes derisine benzemişti.” 6213*

*“Kalık bütrü tuttu **kara kuş** öñi, ajun barça toldı kara kuş yünji
Hava tamamiyle kara-kuş rengini aldı, bütün dünya kara-kuş tüyü ile doldu.” 3949*

*“Yağız yer **bakır** bolmagınça **kızıl**, ya otta çeçek önmeginçe yaşıl
Kara toprak kızıl bakır oluncaya kadar, âteşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar;” 120*

*“Ajun türtti yüzke **kömür** teg bodug, körür köz yumuldu udıdı odug
Dünya yüzüne kömür renginde bir boya sürdü; görür gözler kapandı, uyanık olanlar uyudu.” 3837*

*“Togardın yaşık baş kötürdi örü, **kugu** kırtışı boldı dünyâ tolu
Doğudan güneş başını yukarı kaldırdı; dünyanın her tarafı kuğu rengine büründü.” 5449*

*“Yaşık yazdı bolgay örüglüg saçı, **tiyiñ** kiş öñi tuttı dünyâ içi
Güneş örülmüş saçını çözmüş olacak, dünya içi sincap ve samur rengine büründü.” 5825*

*“Saçım boldı **sunğur tüsi** teg şeşüt, sakal boldı yazkı kelef teg orut
Saçım, sungur rengi gibi, kır oldu; sakalım yazdan kalmış kuru ota döndü.” 5639*

*“Ajun kırtışı boldı altun öñi, yaşık zaferân kıldı **yâkût öñi**
Dünya yüzü altın rengine girdi; güneş yakut rengini safrana çevirdi.” 5669*

*“Yüzin kızledi yerke rûmi kızı, ajun meñzi boldı bu **zengi yüzi**
Rûmî kızı yüzünü yere gizledi; dünyanın rengi zenci yüzüne döndü.” 6215*

Eserde yer alan “minâ” rengi Üşenmez (2006: 310) tarafından “lacivert veya yeşil renkli sırça” olarak belirtilmiştir.

*“Yaşık türtti yüzke sarıg **zaferân**, özin kıldı **minâ** öñi teg cihân
Güneş yüzüne sarı safran sürdü; cihan ise, mina rengine büründü.” 4960*

BÖLÜM 11: HAYVAN ADLARI

Çalışmanın bu bölümünde eserde yer alan hayvan adları üzerine tespitlere yer verilmiştir. Kutadgu Bilig’de yer alan hayvan adlarının incelenmesi, yazıldığı dönemin coğrafi yapısını ve sosyal yaşamını anlayabilme adına önem taşımaktadır. Bu bölümde hayvan adlarının sınıflandırılması hususunda A.Deniz Abik’in (2009: 1-32) “Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları” çalışmasında verilmiş olan sınıflandırma yöntemi esas alınmıştır.

Eserde yer alan “yılıkı” kelimesi Üşenmez (2006: 472) tarafından “hayvan, hayvan sürüsü” olarak belirtilmiştir.

*“Ayıtmazda aşnu sözüg sözlese, köni sözledi kim ay **yılka** tese
Kendisine bir şey sorulmadan, söze başlayana biri "hayvan" derse, doğru söylemiş olur.”*
962

Benzer Beyitler:

985/989/1843/1846/2041/2975/2976/2986/3165/3218/4196/4635/4637/4639/4640/477/
4821

Eserde hayvan besleyenler “yılıkçı”, hayvan yetiştirenler “igdişçi” olarak adlandırılmıştır.

*“Tarıgçı tarıgka erig bolsunı, yeme **yılıkçı** igdiş üklitsüni
Çiftçiler çiftlikte gayret etsinler, **hayvan besleyenler** de onları çoğaltsınlar.”* 5590

*“Bu yanlıg bolur emdi **igdişçiler**, katılmak tilese sözüm yolçılar
İşte **hayvan yetiştirenler** böyle olurlar; onlara katılmak istersen, bu sözüm sana yolu
gösterir.”* 4454

Eserde “keyik” geyik anlamını karşılamaktadır. Bununla beraber “keyik tağı” kalıbı Arat tarafından yabancı hayvan olarak çevrilmiştir.

*“Kalı bulmasa men vefâ birle yaljuk, **keyik tağı** birle tiriglik kılayı
Eğer ben bir vefalı insan bulamazsam, yabancı hayvanlar ile birlikte ömür süreyim.”* 6570

Eserde yer alan “ügür” kelimesi Üşenmez (2006: 442) “sürü, topluluk, zümre” olarak tanımlanmış ve kuş sürüsünden bahsedilen aşağıdaki beyitte görülmektedir.

*“Uçar kuş işin bildi tuttu **ügür**, kişi sen katılgı kişigni üdür*

*Uçar kuş bile eşini bilir ve **sürüsünü** bulur; sen insansın, içine karışacağıın adamları seç.”*4200

11.1. Binek ve Yük Hayvanları

Eserde geçen “kölük” kelimesi Üşenmez (2006: 285) tarafından “yük yükletilen herhangi bir hayvan” olarak tanımlanmıştır. Beyitlerde at, eşek, katır, deve ve fil gibi binek ve yük hayvanları tespit edilmiştir.

*“Yegü kedgü miñü at adgır sülük, bulardın çıkar hem yüdürgü **kölük***

Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler.” 4441

Aşağıdaki beyitte geçen “kölük” kelimesi Arat tarafından “başına kakma suretiyle bir kişinin üzerine yük yükleme” şeklinde mecazî bir anlamda kullanılmıştır.

*“Tüzü halkka barça kılur edgülük, yana minnet urmaz kişike **kölük***

O bütün halka hep iyilik eder, fakat yaptığıını insanın başına kakmaz.” 857

Dönemin ulaşım aracı olarak tercih edilen at, aynı zamanda bir kişiye itibar gösterilmesi bağlamında hediye olarak verilen bir hayvandır. At genel olarak “at” olarak ifade edilmiş bazı diğer cins atlar ise özel olarak adlandırılmıştır. Eserde küheylan (kevel), tazi, aygır (adgır), haşarı at (bulak), göç atı (köçüt), tay, yaban aygırı ile kısraktan olan bir cins at (arkun), kısrak (yond) (Abik, 2009: 2-7) gibi çeşitli at türlerinden bahsedilmiştir. “At” kelimesi genel anlamıyla, beyin bir yere varmak için atına binmesi, vardığında atından inmesi gibi izahlar içerisinde pek çok beyit içerisinde görülmektedir.

*“Sevügrek **atın** er kişenlig tutar, kereklig **atın** kör küdezig tutar*

İnsan çok sevdiği atını köstekli tutar; lüzumlu atını muhafaza altına alır.” 315

“Eri ögse elgin kür arslan tutar, atıg ögse yügrür uçarıg yeter

Askeri öğersen, eli ile arslan tutar; atı okşarsan, koşar ve uçan kuşa yetişir.” 2401

*“Bu ay toldı itti kör **at** ton tolum, ayur köndüreyin tapugka yolum*

Bu Ay-Toldı böylece atını, esvabını ve silâhını hazırladı : — Onun hizmetine doğru yola çıkayım— dedi.” 474

Benzer beyitler :

1766/2277/2280/2285/2317/2385/2386/2561/2563/3381/3439/4064/4441/5781

*“Atın mindi keldi kapugka tüşüp, yorıp utru hâcib okıdı tuşup
Atına bindi; gelip, kapıya indi; hâcib karşı çıkıp, onu içeri aldı.” 576*

Benzer beyitler :

3282/3289/3835/3955/3956/4882/4970/5014/5661/5681/5830/5939/6197/6224/6284/
6420/3068/3956/6197

Ata binmek bazı beyitlerde “atlanmak” şeklinde de ifade edilmiştir.

*“Keçe yattı erte yana **atlanıp**, turup karşıka kirdi attın enip
Gece yattı, sabah tekrar atma binip, saraya geldi ve inip, içeri girdi.” 5940*

Benzer beyitler: 5822/4958/5453

Ata binmekte olan, at üzerindeki kişiler yani “atlı” kavramı “atçı” olarak görülmektedir.

*“Başında bir **atçı** maña suv berür, alır-men tüketü içip öz kanur
Son basamakta bir **atlı** bana su uzattı; ben de alıp, sonuna kadar içtim ve suya
kandım.”6035*

Benzer beyitler: 6054/6055/6056

At aşağıdaki beyitte mecaz olarak hayat yolculuğunu sağlayan zaman anlamında kullanılmıştır.

*“Anasında togsa atansa atı, müsafır bolup mindi ödle **atı**
Anasından doğup, adı verilince yolcu olarak, zamane atına biner.”1388*

Eserde küheylan “kevel” şeklinde geçmektedir. “kewel” kelimesi Üşenmez (2006: 264) tarafından “yürüyüslü, küheylan at” olarak belirtilmiştir. Arat küheylan “kevel” kelimesini bazı beyitlerde “Arap atı” , “Arap küheylanı” şeklinde çevirmiştir. Eserde yer alan “tazı” kelimesini Üşenmez (2006: 395) bir çeşit “arap atı” olarak tanımlamıştır. Arat bu kelimeyi “Arap küheylanı” ve “Arap atı” olarak çevirmiştir.

*“Yayılmaz yoriga **keveldin** tüşüp, edersiz yıgaç minjü munlug bolup
Sarsmayan, rahvan küheylan attan inip, aciz içinde, eyersiz bir ağaca bineceksin.” 1428*

*“İsizke katılma selâmet yorı, kılınçın köni tut **kevel** teg küri
Kötüye katılma, selâmetle yürü, dâima doğru ve dürüst ol; küheylân gibi, meydanda
cevelân et.” 4549*

*“**Kevel tazı** büktel tağı arkunı, akur toldı tolmez bu sukluk kanı
Arap küheylanı, binek ve diğerk cins atlar ile ahırların dolmuştur; fakat bu aç gözlülük
doymak bilmez.” 5369*

Eserde tay günümüz Türkçesindeki ifade ediliş şekliyle görülmektedir.

*“Ajun mâli terdiñ özün boldı bay, **kevel** mindiñ arkun yeme **tazı tay**
Sen dünya malını topladın ve zenginleştin; her türlü arap atlarına, cins atlara ve taylara
mâlik oldun.” 5803*

Aygır “adgır” olarak karşımıza çıkmaktadır (Üşenmez, 2006: 119). Kullanıldığı beyitlere bakarak genellikle aygırın binek atı ile farklı olduğu sonucunu çıkarabilmek mümkündür.

*“Yegü kedgü miñü at **adgır** sülük, bulardın çıkar hem yüdürgü kölük
Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler.”
4441*

Benzer beyitler: 4064/5781

Arat’ın çevirisinde “cins at” olarak verilen “arkun” Şerif Ali Bozkaplan (2007: 1112) ve Deniz Abik’in (2009: 4) makalelerinde yaban aygırı ile evcil kısraktan olan cins at olarak tanımlanmıştır.

*“Neçe kuşka avka avındım sevindim, uçar kuş teg **arkun** agımda kürettim
Nice kuş ve geyik avı ile avundum, sevindim; uçan kuş gibi, cins atları ağımdan
kaçırdım.” 6536*

Benzer beyitler: 5369/5803

Eserde yer alan “bulak” kelimesi Üşenmez (2006: 168) tarafından “haşarı at” olarak belirtilmiş ayrıca “bulak at” ifadesinin DLT’de boyu kısa sırtı geniş at olarak tanımlandığından bahsedilmiştir. Beyitlerde çok semirmesi durumunda kudurup azacağı, sahibini dinlemeyeceği ve kaçabileceğinden bahsedilmiştir. Atın bu davranışlarına istinaden bu ata haşarı (bulak) isminin takıldığı düşünülebilir.

“Bulak semrise kör munar hem azar, idisin çalar yerke andın tezer

Haşarı at semirirse, kudurur ve azar; sahibini yere vurur ve ondan kaçır.” 3600

Eserde “köçüt” olarak geçen kelimenin Arat’ın çevirisinde göç atı olarak tercüme edildiği görülür. Abik (2009: 5), Clauson ve DLT deki kullanım ve çevirilere dikkat çekerek “karavan atı” gibi nitelendirilebileceğinden bahsetmiştir. Kutadgu Bilig’de kelimenin ek olarak “köçütçi” olarak kullanımı ile de karşılaşmıştır. Bu kelime Üşenmez (2006: 283) tarafından “göçüren, göçürecek olan” şeklinde tanımlanmıştır. Abik (2009: 6), bu kelimenin beyitteki anlamına istinaden bu dünyadan göç ettiren Azrail manasına gelebileceğini belirtmiştir.

“Köçüt teg bolur kut tüpi hem tözi, köñül kodkısı ol anıñ yıldızı

Saadet aslında göç atı gibidir, göçer-gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçak gönüllülüktür.” 1704

“Keçer kün içinde kerekiñ alın, köçütçi kelirke itigin kılın

Geçer gün içinden gerek olan şeylerini al; senin hayattan göçürecek olanın her ân gelebileceğini düşün ve ona göre hazırlıklı bulun” 3788

TDK Türkçe sözlükte “danalıktan yeni çıkmış genç boğa” olarak tanımlanan “tosun” kelimesi eserde Arat tarafından haşarı tay olarak tercüme edilmiştir.

“Adaş koldaşımka sevüg cân teg erdim, yağım boldı erse tosun teg suçıttım

Kardeş ve arkadaşlar için sevgili can gibi idim; düşmanımı ise, haşarı tay gibi sıçrattım.” 6537

Eserde “yond” olarak geçen kelimenin Arat tarafından “at sürüsü” olarak çevrildiği görülmüştür. Kelimenin çeşitli kaynaklardan faydalanarak yaptığı karşılaştırmalar neticesinde Abik (2009: 7) tarafından “kısırak” olarak yorumlandığı görülmüştür.

Eserde yer alan “katır” günümüz Türkçesinde ifade edilen haliyle karşımıza çıkmaktadır.

“Tirildi tümen miñ talu köp titir, yazıda kalın yond akurda katır

Binlerce seçme dişi deve, ovada kalabalık at sürüleri ve ahırda katırlar toplanmıştır.” 5370

Eserde yaban eŖeđi “kulan” ya da “tagı” olarak görülmektedir. Deniz Abik’in alıŖmasında (2009: 8) “kulan” erkek yaban eŖeđi “tagı” ise diŖi yaban eŖeđi olarak yorumlanmıŖtır. “Tagı” bazı beyitlerde yabanî olarak tercüme edilmiŖtir. Kelime Ŗenmez (2006: 384) tarafından “yabani” olarak tanımlanmıŖtır.

*“MiŖ erdem kerek bu cihân tutguka, kr arslan kerek bu **kulan** basguka
Bu cihana hâkim olmak için, bin türlü fazilet gerek; **yaban eŖeđini** alt etmek için, arslan
olmak gerek.”284*

AŖađıdaki beyitte “kulan” ve “tagı” kelimeleri aynı beyitte gemiŖtir. Arat “kulan” kelimesini “yaban eŖeđi” olarak evirmiŖtir. Yabani anlamına gelen kelime “tagı” ise çeviride aynen kullanılmıŖtır.

*“**Kulan** ya **tagı** tut takı kök teke, tutup keldrrler sağa ay bke
İster yaban eŖeđi veya tagı, ister boz geyik olsun, ey pehlivan, bunları, yakalayıp, hep
sana getirirler.” 5375*

Eserde deve hayvanı “bugra”, “teve”, “titir”, “botu” olarak karŖımıza çıkmaktadır. Abik (2009: 11), diŖi ya da erkek ayrımı olmaksızın devenin karŖılıđının “teve” olduğunu belirtmiŖtir. Dilaçar (1988: 146) “titir” kelimesini diŖi deve olarak belirtmiŖtir. Arat’ın çevirisinde de “titir” kelimesinin diŖi deve, erkek deve ise “bugra” olarak yorumlanmış “bugra”nın aynı zamanda deve aygırı olarak geçtiği grlmŖtr. Ŗenmez (2006: 163) “bugra” kelimesini deve aygırı olarak tanımlamıŖtır. Beyitlerde devenin kinci ve  alan bir hayvan olduğu,  almak için cesaretle kötülüğe koŖabildiđi gibi bazı özelliklerden bahsedilmiŖtir.

*“Burunduklug ol söz **teve** burnu teg, barur kaŖa yetse titir boynu teg
Söz, deve burnu gibi, yularlıdır; o, diŖi deve boynu gibi, nereye çekilirse, oraya gider.”
206*

*“Yana alçı bolsa kızıl tilk teg, **titir** bugrası teg kr  sürse kek
Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi, hilekâr olmalı; deve aygırı gibi, kin ve  gütmelidir.”
2312*

Benzer beyitler: 206/5370

*“İsizke yüreklig ayâ **bugragu**, isiz kılma isiz yemi ol agu*

Ey deve aygırı gibi, cesaretle kötülüğe koşan insan, kötülük etme, kötülüğü zehir besler.”

6166

Benzer beyitler: 6367/6369

Eserde deve yavrusu “botu” kelimesiyle ifade edilmiştir. Arat bu kelimeyi TDK sözlüğünde “deve yavrusu” anlamına da gelen “köşek” kelimesi olarak tercüme etmiştir.

*“Bularda narukı kalın bu kotu, bu üçke udu bardaçı ol **botu***

Bunların dışında kalan bir sürü insan, bu üçüne uyarak yürüyen köşeklerdir.” 2710

Benzer beyitler: 4400/4443/4663/5342

Eserde fil “yağan” olarak geçmekte ve beyitlerde genellikle benzetme amacıyla kullanılmıştır. Büyük bir hayvan olması, kaldırılamayacak yükleri yüklenmesi, sineğin filin düşmanı olması gibi bazı özelliklerinden bahsedilmektedir.

*“Kerekinde bulsa kişi öz muñı, yam erse **yağança** bolur ol teñi*

İnsan muhtaç olduğu şeyi zamanında bulursa, bu çöp olsa dahi, ona fil kadar gözükür.”

2817

Benzer beyitler: 2820/3391/3399

11.2. Vahşi Hayvanlar

Eserde arslan, kurt, kaplan, tilki, ayı, domuz gibi vahşi hayvanların yer aldığı görülmektedir. Özellikle arslan ve kurt oldukça yoğun olarak karşılaşılan iki hayvandır.

Eserde arslan günümüzde kullanılan şekliyle yer almaktadır.

*“Kür **arslan** bolu berse itka başı, bu it barça **arslan** bolur öz tuşı*

Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir.”

2047

Benzer beyitler: 164/284/784/2048/2310/2327/2354/2383/2401/4098/5376

Beyitlerde kurt “böri” olarak ve bozkurt “kök böri” olarak geçmektedir.

*“Elin itti tüzdi bayudı bodun, **böri** koy bile suvladı ol üdüin*

Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.” 449

Benzeri beyitler: 461/1040/1413/2311/2705/3096/3422/4196/5164/5376/5591/5594

*“Kalıkta uçuglı kara kuş yori, seniñdin keçümez ayâ **kök böri***

Havada uçan karakuş sürüleri. . . , ey boz-kurt, canlarını senin elinden kurtaramazlar.”
5378

Benzer beyitler: 6194

Eserde yer alan “esri” kelimesi Arat tarafından kaplan olarak çevirilmiştir. Abik (2009: 13) “esri” kelimesi üzerine yapmış olduğu araştırmalar sonucunda kelime için “Söz konusu hayvan benekli, karışık renkli olduğu, için adının renk belirtmek için de kullanılmasından anlaşılacağı üzere KB İndeksinde verilen “kaplan” karşılığı uygun görünmemektedir; bu nedenle “pars” anlamı verilmiştir” yorumunda bulunmuştur. Kelime Üşenmez (2006: 204) tarafından “kaplan” olarak belirtilmiştir.

Abik’in (2009: 14) çalışmasında Sibiryaya Parsı olarak ayrı başlıkta ele alınan “erbüz” kelimesinin kaynağı olarak sunduğu Semih Tezcan’ın yorumu dikkat çekicidir. Tezcan, “arbutz” olarak okunan ve Arat tarafından karpuz olarak çevrilen “erbüz” kelimesini erwüz kelimesi ile ilişkilendirerek “erbüz” kelimesinin bir tür Sibiryaya parsı olabileceği üzerine dikkat çekmiştir. Arat tarafından karpuz olarak tercüme edilen ve Üşenmez (2006: 130) tarafından “ahmak” anlamına geldiği belirtilen kelimenin aslında bir pars olabileceği vurgulanmıştır. Tokyürek (2013: 245), yapmış olduğu çalışmada “irbiz” kelimesinin pars ile farklı olabileceğini farklı eserlerdeki örneklere dayanarak “vaşak” olabileceği şeklinde ele alınmasının mümkün olduğunu dile getirmiştir.

Ögdilmiş’in hükümdara ahmak olarak hitap etmesi genel olarak diğer beyitlere bakıldığında pek olağan görülmemektedir. Ögdilmiş’in hükümdara genellikle övgü dolu hitaplarla seslendiği görüldüğünden ve hükümdara karşı ahmak şeklinde aşağılayıcı bir ifade kullanılmayacağından 1900. beyitte geçen “erbüz” kelimesinin “pars” ya da “vaşak” olarak kedigillerden güçlü ve vahşi bir hayvan olarak değerlendirilmesi daha uygundur.

*“Yagıda küir arslan yüreki kerek, karıştuktta **esri** bileki kerek*

Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır.” 2310

Benzer beyitler: 5379

*“Muñar meñzetü aydı şâir sözi, ukup tırlayu al kişi **erbüzi***

*Şâir buna benzer bir söz söylemiştir; dinleyip, anlamağa çalış; ey insanların **karpuzu**.”*

1900

Eserde ayı kelimesi “adıg” olarak, tilki kelimesi “tilkü” olarak, domuz kelimesi “toñuz” geçmektedir.

*Böri **tilkü** arslan **adıg** ya **toñuz**, seniñdin kutulmaz ölür avda tüz*

Kurt, tilki, arslan, ayı veya-domuz hiç biri senin elinden kurtulamaz, hepsini de avlar öldürürsün.-5376

11.3. Kürk Hayvanları

Samur, sincap ve bir tür gelincik olan kakım gibi kürk hayvanlarından kürk ya da derisi vurgulanak bahsedilmektedir. Beyitlerde samur “kiş” , kakım “as”, sincap “tiyiñ” olarak geçmektedir.

*Yaşık yerke yandı yüzün kizledi, kalık meñzi **kiş** teg bolup örledi*

Güneş yere indi, yüzünü gizledi; gök yüzü parlak bir samur kürke büründü.-3836

Benzer beyitler: 4425/5367/5825

*Kuşuñ avlamasa bir ördek yas ol, itu kodsı avın yası bir **as** ol*

Kuşun avlamazsa, bunun zararı bir ördektir; köpeğin avını bırakırsa, zararı nihayet bir kakımdır.-6368

*Ajun tezginiür ilde arkış yorıp, agı çuz **tiyiñ** kiş alır sen terip*

Kervanların diyâr-diyâr gezerek, dünyayı dolaşır; sen ipekli ve sırmalı kumaşlar ile sincap ve samur kürkleri toplarsın.-5367

11.4. Gök ve Su Kuşları

Eserde ak doğan, bayağı kaşıkçı kuşu (su kuşu, ördek), baykuş, bülbül, karga, kartal (kara kuş), kaysarı, kaz, keklik, kılkuyrak, kökiş, kuğu, kuzgun, ördek, papağan, pelikan, rây-ı hindi, saksagan, serçe, sığircık, sungur, şahin (laçın kuş), turna, todliç, toy kuşu, yükdig gibi gök ve su kuşları yer almaktadır.

Eserde “örün kuş” olarak geçen kelimenin Arat tarafından ak doğan veya ak kuş olarak çevrildiği görülmektedir.

*“Serinse kişi öz tilekin tapar, serip turdaçı er **örün kuş** tutar*

İnsan sabrederse, dileğine kavuşur; sabredip-bekleyen avcı ak-kuş tutar.” 1319

Benzer beyitler: 2054/3010/3011/4199/5828

*“Azıgılg kür erke bu neñ eksümez, tutuglı **örün kuşka** meñ eksümez*

Cesur, gözü pek olan insan için mal eksik olmaz; ak doğan için derem eksik olmaz.” 2054

Arat “yugak” kelimesini “su kuşu, yugak” olarak çevirmiştir. Üşenmez (2006: 482) kelimenin su kuşu ve bir çeşit ördek anlamına geldiğini bildirmiştir. Ingeborg Hauenschield (2003: 248), Clauson’un kelime tahlilinden de faydalanarak bu su kuşunun Latincesi “platalea leucorodia” olan bayağı kaşıkçı kuşu şeklinde yorumlanabileceğinden bahsetmektedir.

*“Kuguka katılmaz körü tur **yugak**, kara kuş ürün kuş bile ked yırak*

Dikkat edersen, yugak kuğuya katılmaz; ak-kuş ile kara-kuş birbirinden çok uzaktır.”

4199

*“Kugu korday erse ya turna **yugak**, ya toy tut ya yögdik ya todliç ya kak*

Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdik, todliç ve kazlar;” 5377

Eserde baykuş “ügi” olarak geçmekte ve geceleri uyumama gibi bir özelliğe sahip olduğundan bahsedilmektedir.

*“Ulug tutsa hamyet kür arslanlayu, **ügi** teg usuz bolsa tünle sayu*

Arslan gibi, hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi, geceleri uykusuz geçirmelidir.” 2314

Bülbül eserde “sandvaç” olarak geçmektedir.

*“Çeçeklikte sandvaç öter miñ ünün, okır sûr-ı ibri tünün hem künün
Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece-gündüz Mezamir okuyor.” 78
Benzer beyitler: 4963/5972*

Eserde karga “kara çumguk” olarak geçmekte ve Arat tarafından “kara çumguk” olarak tecüme edilmektedir. Üşenmez (2006: 190) “çumguk” kelimesinin Kutadgu Bilig’de “ala karga” karşılığında kullanıldığına işaret etmiştir. “ala” kelimesi aynı sözlükte “karışık renkli, ala” olarak belirtilmiş. Eserde geçen “kara çumguk”un karga olduğu görülmektedir.

*“Kara çumguk ötti sata tumşukın, üni oğlağı kız üni teg yakın
Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor; sesi, nazlı bir kızın sesi gibi, cana yakındır.”
77*

Eserde geçen “kara kuş” Arat tarafından “kara kuş” olarak çevrilmiştir. Deniz Abik’in (2009: 18), Tezcan’dan aktardığına göre 5378. beyitte yer alan “yoru” kelimesi Kırgız Türkçesinde “coru” olarak yer almakta ve “kuzu kapan kartal” anlamına gelmektedir.

*“Kalık bütrü tuttu kara kuş öñi, ajun barça toldı kara kuş yünji
Hava tamamiyle kara-kuş rengini aldı, bütün dünya kara-kuş tüyü ile doldu.” 3949
Benzer beyitler: 4199/4711/5378/5675*

Abik (2009: 1-30), Bozkaplan (2007: 1113), Aydemir’in (2013: 281) çalışmalarında “kaysarı” olarak geçen bu gök kuşunun tam anlamıyla hangi kuş olduğu belirlenememiştir. Aydemir (2013: 294) Kayseri adlı kuşların Bizans’tan gelen dönemin elçilik teşkilatının güvercin postalarını belirtmiş olabileceğini de vurgulamıştır. Üşenmez de aynı şekilde (2006: 255) kelimeyi “bir kuş çeşiti” olarak tanımlamıştır.

Bozkaplan (2007: 1114), çalışmasında Rây-i Hindî’yi bir çeşit kuş olarak ifade etmiştir. Aydemir (2013: 294) Ray-ı Hindi adlı kuşların Gaznelilerden gelen dönemin elçilik teşkilatının güvercin postalarını kastetmiş olabileceğini ve ötücü bir kuş olduğunu vurgulamıştır.

*“Esirdin keligli kalık kuşları, kayu rây-ı hindi kayu kaysarı
Esirden gelen semâ kuşları, kimi rây-i hindî, kimi kayseri;” 94*

Eserde kaz kelimesi “kaz” ve “kak” olmak üzere iki farklı şekilde görülmektedir. Beyitlerden yola çıkarak “kak” olarak belirtilen kazın kara renkte olduğu anlaşılmaktadır. Kılkuyruk eserde “kıl” olarak geçmekte ve beyitlerden anlaşılacağı üzere bir gök kuşu olarak kabul edilmektedir. Kuğu kelimesi eserde “kugu” ördek kelimesi ise günümüz Türkçesindeki şekliyle geçmektedir. Ayrıca eserde sığırcık kuşu “sığırcık” olarak görülmektedir.

“Kaz ördek kugu kıl kalığı tudı, kakılayı kaynar yokarı kodı

Kaz, ördek, kuğu ve kıl-kuyruk fezayı doldurdu; bağırışarak, bir yukarı-bir aşağı, kaynaşıyorlar.” 72

“Sığırcıkni kördüm uçar kak ara, tejin baktım erse ikigü kara

Sığırcığı gördüm, kaklar arasında uçar; arkadaşlarına bakınca, gördüm ki, ikisi de karadır.” 4198

Eserde “korday” olarak görülen kelime Arat tarafından bir çeşit kuğu türü olarak çevirilmiştir. Emek Üşenmez (2006: 280) “korday” kelimesini “kuğu cinsinden bir kuş” olarak tanımlamıştır. Ingeborg Hauenschield (2003: 138) ise “korday” kelimesini “pelikan” olarak tanımlamıştır. Azerbaycan Türkçesinde yazılmış sözlüklerin derlendiği ve arama yapılabilen çevrim içi sözlük (azleks)’de “Etimologiya lüğəti”nde “qutan” kelimesinin DLT’de “qorday” kelimesi olarak görüldüğünden bahsedilerek Yunanlılar’ın kelimeyi pelikan olarak adlandırdığı ifade edilmiştir (Əhmədov, 2015). Bununla beraber “qutan” kelimesi “Azərbaycan dastanlarının leksikası” adlı sözlükte “Uzun və nazik boğazlı, gödək qıçlı, uzun dimdikli, ayaqları enli və pərdəli quş. (“Koroğlu” dastanının lüğəti)” olarak tanımlandığı belirtilmiştir (Əhmədova, 2017). Bütün bu yorumlardan yola çıkarak “korday” kelimesinin Arat’ın aksine pelikan olarak değerlendirmenin doğru olacağını düşünülmektedir.

Eserde turna günümüz Türkçesinde görülen kullanım şekliyle kullanılmaktadır. Bir tür kuş olarak kabul edilebilecek “todlıç” kuşunun hangi kuş olduğu ile ilgili tespit yapılamamıştır. Toy kuşu eserde günümüzdeki kullanım şekliyle yer almaktadır.

Eserde “yögdig” Arat tarafından “yügdig” olarak çevrilmiştir. Abik (2009: 16) ve Üşenmez (2006: 485) tarafından “yükdig” kelimesi bir cins kuş çeşidi olarak tanımlanmıştır. “Yögdik” kelimesinin turna veya su kuşları ile beraber anılmaması

bunun yanı sıra toy kuşu ile birlikte bahsedilmiş olması, “yökdiğ” olarak bahsedilen kuşu, toy kuşu gibi uçan kuşlar gurubunda sınıflandırılmasına imkân vermektedir.

*“Kugu **korday** erse ya **turna** yugak, ya **toy** tut ya yögdiğ ya **todliç** ya kak
Her cins kuğular, turna ve su kuşları yahut toy kuşu veya yügdiğ, todliç ve kazlar;” 5377*

Eserde keklik kelimesi “keklik” ve “ular kuş” olmak üzere iki farklı şekilde ifade edilmiştir.

*“Ünin ötti **keklik** küler katgura, kızıl agzı kan teg kaşı kap kara
Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı sim-siyah.”
76*

*“**Ular kuş** ünin tüzdi ünder işin, silig kız okır teg köñül birmişin
Keklik, sesine bir ahenk vererek, eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini
çağırıyor.” 75*

Eserde “kökiş” olarak yer alan kelimedden Aydemir (2013: 282), Abik (2009: 17) ve Bozkaplan’ın (2007: 1113) çalışmalarında bir çeşit öten kuş olarak bahsedilmektedir. “Kök-iş” kelimesinin mavimsi manasında kullanılabilceği bilgisini veren Aydemir’in (2013: 282) çalışması temel alınarak burada Arat’ın kökiş ve turna olarak iki ayrı kuş gibi çevirdiği “kökiş turna” kalıbını mavimsi bir turnayı ifade edebileceği şekilde yorum yapmak da mümkündür.

*“**Kökiş** turna kökte ünün yanğular, tizilmiş titir teg uçar yelgürer
Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırişiyor; dizilmiş deve katarı gibi, uçup, kanat
çalıyorlar.” 74*

Eserde kuzgun “kuzgun” olarak geçmektedir. Beyitlerde “kuzgun” ve “kaya kuzgunu” olarak iki farklı şekilde karşımıza çıktığı görülmektedir. Ayrıca eserde saksagan “sagızgan” olarak ifade edilmektedir.

*Tegürdi maña elgin elig yaşım, kugu kıldı **kuzgun** tüsi teg başım
'Elli yaşım bana elini değdirdi; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi.-365
Benzeri beyitler: 1098/5643*

*“Sagızganda sakrak kerek tutsa öz, kaya kuzunu teg yırak tutsa köz
Kendisini saksığandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü, kaya kuzgunu gibi, uzaklara
çevirmelidir.” 2313*

Eserde papağan “tutı” olarak görülmektedir.

*“Yori yalnız işsiz ay yalnız ukuz, tutı kıldı yalnız tili kör sözi
Ey insanların mahiri, tek başına ve arkadaşsız yürü; bak, papağan konuşmağı ve söz
söylemeğı kendi başına elde etti.” 3361*

Arat “semürgük” olarak verilen kelimeyi serçe olarak çevirmiştir. Beyitten yola çıkarak çok küçük bir kuş olduğu yorumlanabilir. Aydemir (2013: 292) ise bu kuşu bülbüle benzer bir kuş olarak sınıflandırmıştır.

*“Bilig bir teñiz ol uçı yok tüpi, neçe suv kötürgey semürgük sora
Bilgi bir denizdir, onun ucu-bucağı yoktur; serçe emse emse bundan ağzına ne kadar su
alabilir.” 6609*

Eserde sungurun “sunğur” olarak geçtiğı görülmektedir.

*“Saçım boldı sunğur tüsi teg şeşüt, sakal boldı yazkı kelef teg orut
Saçım, sungur rengi gibi, kır oldu; sakalım yazdan kalmış kuru ota döndü.” 5639*

*“Saçım boldı yazkı kelef teg orut, sakal boldı sunğur tüsi teg şaşut
Saçım, bahar kelef otu gibi, kurulaştı; sakal ise, sungur tüyü gibi, alaca oldu.” 5697*

Eserde “laçın” yırtıcı bir kuş olan şahini ifade etmektedir.

*“Küvez alp sekirtip çerig sürse bat, laçın kuş kovar teg töker kanları
Mağrur kahraman seyirterek, sür'atle ordusunu sürer; şahinin kuşlara saldırması gibi,
hücum eder ve kanlar döker.” 2381*

11.5. Yabani Hayvanlar

Eserde yabani hayvan çeşitlerinden geyik (keyik), erkek geyik (teke), boz geyik (kök teke), dişi sarp kaya geyiğı (ıwık), erkek sarp kaya geyiğı ya da ak geyik (sukak), erkek

karaca (elik) dişi karaca (külmiz), dağ keçisi (ımgı), erkek dağ keçisi/erkek geyik (sıgun) dişi dağ keçisi/dişi geyik (muygak), yaban sığırı(kotoz) görülmektedir.

Eserde geyik kelimesi “keyik” olarak geçmektedir. Geyiğin biren fazla türüne rastlanmaktadır. Yabani geyik eserde “keyik tağı” Şeklinde geçmektedir. şenmez (2006: 397) teke kelimesini “Boynuzundan yay yapılan erkek geyik” Şeklinde tanımlamıştır. Abik’in (2009: 19) yaptığı farklı kaynak taramaları sonucunda “sıgun” kelimesinin karşıladığı anlamlardan birinin de erkek geyik olduğunu görülmektedir. 79. beyitte Arat “sıgun muygak” kalıbını dişi- erkek geyik olarak geğirmiştir. Abik’in “sıgun” kelimeni erkek geyik anlamına da gelebileceği tespitinden hareketle “sıgun muygak” kalıbındaki “muygak”ı da dişi geyik olduğu düşünmek mümkündür.

Eserde “dağ keçisi” nin izah edildiği bölümde de görüleceği üzere sıgun “erkek geyik ve dağ keçisi” muygak ise “dişi geyik ve dağ keçisi” anlamlarını karşılayacak Şekilde kullanılmıştır.

Emek şenmez (2006: 198) beyitte geçen “elik” kelimesini dağ keçisi, yaban keçisi ve geyik olarak üç farklı anlamda “külmiz” kelimesini ise karaca olarak tanımlamıştır. Arat “elik külmiz” ifadesini “dişi erkek karacalar” olarak tercüme etmiş; fakat hangi kelimenin dişi ya da erkek karacayı ifade ettiğini belirtmemiştir. Deniz Abik (2009: 22) bu konu ile ilgili “İrk Bitiğde, KB’de, Atabetü’l-Hakayık’ta, Kıpęak metinlerinde, Eski Anadolu Trkęesinde -Dede Korkut - görülen, ‘dişi yabani keği, erkek karaca’ anlamları ile tespit edilen elik, DLT’de yoktur, elik, Anadolu ağızlarında, Bařkurtęada, Kazakęa, Karakalpakęa, Kırgızca, Altayca, Hakağa, Tuvaca, Yakutęada tespit edilmiştir (Clauson 1972:142; Leksika, 153).” ifadelerine yer vermiştir. Abik’in sunmuş olduğu bilgiler doğrultusunda erkek karacayı “elik” dişi karacayı ise “külmiz” olarak kabul etmek mümkündür.

*“Seviglini sevmez **keyik** teg kaçar, kağığlıka yapęur adakın kuğar
Seveni sevmez, ondan geyik gibi kaçar; kağana yapışır, onun ayağına sarılır.” 401
Benzer beyitler: 698/712/722/6517*

*“Kayada yoriğlı bu ımgı **teke**, kutulmaz seniğdin ay ersiğ bke
Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; ey yiğit pehlivan, hiç bin senin elinden
kurtulamaz.” 5373*

*“Kulan ya tagı tut takı **kök teke**, tutup keldürürler saña ay böke
İster yaban eşeği veya tagı, ister boz geyik olsun, eypehlivan, bunları, yakalayıp, hep sana
getirirler.” 5375*

*“**Elik külmiz** oynar çeçekler öze, **sıgun muygak** agnar yorır tep keze
Karacalar, dişi-erkek, çiçekler üzerinde oynuyor; **geyikler, dişi-erkek**, sıçrayıp oynuyarak
koşuşuyorlar.” 79*

Eserde “ıvık” olarak geçen kelime Arat tarafından “sarp kaya geyiği” olarak çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 225) “ıvık” kelimesinin eserde “Kırlarda taşlı yerlerde yaşayan geyik” anlamına geldiğini belirtmiştir. Sarp kaya geyiğinin erkeği olarak Abik’in (2009: 23) çalışmasında belirtilen “sukak” Arat tarafından ak geyik olarak adlandırılmaktadır.

Eserde “ımgı teke” olarak geçen kelime Arat tarafından dağ keçisi olarak çevrilmiş ve Üşenmez (2006: 223) tarafından da eserde bu anlamda kullanıldığı belirtilmiştir. Beyitlerde yer alan “sıgun” kelimesinin eserde ve DLT’de yaban sığırı anlamına gelecek şekilde kullanıldığı Üşenmez (2006: 360) tarafından belirtilmiştir. Abik (2009: 19), farklı kaynak taramaları sonucunda kelimenin “yaban sığırı, dağ keçisi, erkek geyik” anlamlarına geldiğini tespit etmiştir. Eserde dağ keçisi anlamında kullanılan bir diğer kelime ise “muygak” kelimesidir. Bu kelimenin de Üşenmez (2006: 313) tarafından dağ keçisi kelimesini karşılayacak şekilde kullanıldığı belirtilmiştir. Eserde yer alan bir ifade de “sıgun muygak” kalıbıdır. Bu kalıp Arat tarafından erkek dişi dağ keçileri olarak çevrilmiştir. Abik’in “sıgun” kelimeni erkek geyik anlamına da gelebileceği tespitinden hareketle “sıgun muygak” kalıbındaki “sıgun”un erkek dağ keçisi “muygak”ın da dişi dağ keçisi olduğu düşünülebilir.

*“Kayada yorıglı bu **ımgı teke**, kutulmaz seniñdin ay ersig böke
Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; ey yiğit pehlivan, hiç bin senin elinden
kurtulamaz.” 5373*

*“**Sıgun muygak** erse **sukak** ya **ıvık**, saña yem tükemez ay edgü kılık
Erkek ve dişi dağ keçileri, ak geyik veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin için tükenmez
bir yiyecek, ey iyi tabiatli.” 5374
Benzer beyitler: 5111/6613/5374*

Eserde yaban sığırı “kotoz” şeklinde geçmektedir.

*“Ya kuzda yorıglı kalın köp **kotoz**, ya tüzde yorıglı ud iñek öküüz*

Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküüz sürüleri.” 5372

Benzer beyitler: 2311

11.6. Çiftlik-Ehil Hayvanlar

Çiftlik hayvanı ya da ehil hayvanlar olarak köpek (köpek, it), kuzu (kozi), koyun (koy), boğa (buka), inek (iñek), oğlak (oğlak), öküüz (öküüz, ud), toklu -altı aylık kuzu (toklu), koç-geñç teke (erkeç) hayvanları tespit edilmiştir.

Köpek kelimesinin eserde “köpek” ve “it” olarak geçtiği görülmektedir.

*“Çadan teg tikerler çibun teg sorarlar, **köpek** teg ürerler kayusın urayı*

Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar; hangisine yetişeyim.” 6601

*“Kür arslan bolu berse **itka** başı, bu **it** barça arslan bolur öz tuşı*

Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir.” 2047

Benzer beyitler: 2048/3526/3601/4711/5379/6194/6364/6366/6368

Eserde “kozi” olarak geçen kelime Arat tarafından kuzu olarak çevrilmiş ve Üşenmez (2006: 283) kelimenin eserde kuzu anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

*“Ajunka badı kör tükel kut kırı, **kozi** birle katlıp yorıdı böri*

Bak, dünyaya tam bir saadet kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı.” 461

Benzer beyitler: 3096/1040

Aşağıdaki beyitlerde ise kozi Arat tarafından iştah olarak çevrilmiştir. Kuzunun lezzetinden dolayı “kuzu gibi yemek ” anlamıyla aynı doğrultuda olduğu ve Arat tarafından serbest çeviri ve yorum yapılarak iştah olarak yorumlandığı düşünülebilir.

*“İdişçi arıg bolsa körklüg yüzi, anıñdın siñer içse içgü **kozi***

Kadehçi temiz ve güzel yüzlü olursa, içilen içki iştihâ ile içilir ve insanın içine siner.”

2920

Benzer beyitler: 2845

Eserde koyun “koy” olarak görülmektedir. 449. beyitte verilen “koy” koyun olmasına rağmen Arat çevirisinde kuzu olarak verilmektedir.

*“Elin itti tüzdi bayudı bodun, böri **koy** bile suvladı ol üdün*

Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.” 449

Benzer beyitler: 5371

*“Tonum **koy** yünji tap yegüm arpa aş, tükel boldı dünyâ maña ay kadaş*

Giyemek için, koyun yünü ve yemek için, arpa aşına bana yeter; ey kardeş, bu dünyadan başka bir şey beklemiyorum.” 4765

Benzer beyitler: 4767/1412/1413/5164/4353

Eserde “erkeç” olarak geçen kelime Arat tarafından koç olarak çevrilmiştir. Kelime Üşenmez (2006: 202) tarafından “Erkeç, genç teke” olarak belirtilmiştir.

*“Bular ol sürüg koyka **erkeç** sanı, koyug başlasa sürse yolça köni*

Bunları koyun sürüsünün koçu telâkki et; onlar başa geçip, sürüyü doğru yola götürsünler.” 4353

Eserde “toklı” olarak görülen kelime Arat tarafından kuzu olarak çevrilmiş ve Üşenmez (2006: 412) “altı aylık kuzu” anlamıyla DLT ve KB’de bulunduğunu belirtmiştir.

*“Tirildi bir ança yoradı bu yañ, böri **toklı** birle kozı boldı teñ*

Bir müddet böyle yaşadı ve böyle hareket etti; kurt ile kuzu müsavi oldu.” 3096

İnek eserde “iñek”, öküz hem “ud” hem de günümüz Türkçesindeki haliyle geçmektedir. “ud” olarak kullanımında daha genel bir ifade olarak öküz ve inek sürüsü anlamına gelebileceği de yorumlanabilir.

*“Ya kuzda yorıglı kalın köp kotoz, ya tüzde yorıglı **ud ipek öküz***

Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküz sürüleri.” 5372

*“Kara karnı todsa kör **ud** teg yatur, yava sözke avnur özin semritür*

*Avamın karnı doyarsa, bak, **öküz** gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücûdunu besler.” 988*

Benzer beyitler: 1598/1599/4770/5635/5704/6535

*“Tiriglik bulup er yava kılsa üd, özin otka attı uş ol yılkı **ud***

Hayat nimetini elde edip de vaktini boşuna geçiren insan kendisini ateşe atmış demektir; o hayvandan farksızdır.” 4821

Eserde yer alan “buka” kelimesi Arat tarafından boğa olarak çevrilmiş ve Üşenmez tarafından “Sığır, Boğa burcu” olarak belirtilmiştir.

*“Tümen ârzü nimet yediñ inçlenip, boyun yal bedüttün **buka** teg kılıp*

Sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimetlere nail oldun; bir boğa gibi, boyun ve enseni kalınlaştırdın.” 5801

Oğlak kelimesinin sadece burç olarak kullanımı mevcuttur. Hayvan adı da olduğundan dolayı bu bölümde bahsedilmiş ancak hayvan adı olarak kullanımına rastlanmamıştır.

*“Basa keldi **oglak** könek hem balık, bular tugdı erse yarudı kalık*

Bundan sonra Cedi, Delv ve Hût gelir; bunlar doğunca, gök yüzü aydınlanır.” 141

11.7. Haşeratlar-Böcekler

Haşeratlar akrep-çıyan (çadan), sinek (çibun), böcek (koñuz) şeklinde görülmektedir. Arat “kurt” olarak görülen solucanı bir beyitte haşarat olarak adlandırmıştır.

Eserde geçen “çadan” kelimesi Arat tarafından akrep ve çıyan şeklinde tercüme edilmiştir. Üşenmez (2006: 178) kelimenin “akrep, çıyan” anlamına geldiğini belirtmiştir. Sinek kelimesi eserde “çibun” olarak geçmektedir.

*“Çadan teg tikerler çibun teg sorarlar, köpek teg ürerler kayusın urayı
Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar; hangisine
yetişeyim.” 6601*

*“Yana aydı ilig bu dünyâ içi, yılanı çadanı telim tikgüçi
Hükümdar devamla :— Bu dünya bir çok zehirli yılan ve çıyanlar ile doludur — dedi”
6379*

*“Küçine küvenip kögüz kergüçi, yoritumadı bir çibunka alın
Kuvvetine güvenerek, kibirlenen kimse bir sineğe bile çâre bulamadı.”5215
Benzer beyitler: 3399*

Böcek kelimesi eserde “koğuz” şeklinde geçmektedir.

*“Yılan kurt koğuz yemi öz igdileyü, bu nimet bile men negüke igidtim
Yılan, haşerat ve böceklerin yemi olan bu vücûdu ben neden nîmet içinde besleyerek,
yetiştirdim.” 6559*

11.8. Sürüngenler

Sürüngenler yılan, engerek yılanı, solucan, ejderha olarak tespit edilmiştir.

Eserde yılan kelimesinin günümüzdeki ifade ediliş şekliyle “yılan” olarak geçtiği görülmektedir.”ok yılan” ifadesi ise engerek yılanı anlamına gelmektedir.

*“Et öz ölgü âhır yegey kurt yılan, ökünçte adın yok çıkıp barsa cân
Vücût nihayet ölecektir, onu kurtlar ve yılanlar yiyecektir; can çıkıp giderken, elde
peşimanlıktan başka bir şeyimiz bulunmayacaktır.” 5842
Benzer beyitler: 1297/1515/5844/6379/6559/4715*

*“Tünek ol bu dünyâ içi ok yılan, muni kod yaruk çın ajunka ulan
Bu dünya, içi engerek yılanı dolu, bir zindandır; onu bırak, aydın ve hakikî dünyaya
ulaşmağa çahş.” 5421*

Eserde solucan kelimesinin “kurt” şeklinde ifade edildiği görülür. Kelime Üşenmez (2006: 293) tarafından “soğulcan soyundan olan hayvanlar, böcek” şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca bir beyitte haşerat olarak çevrilmiştir.

“Et öz ölgü âhır yegey **kurt** yılan, ökünçte adın yok çıkıp barsa cân
Vücûtu nihayet ölecektir, onu kurtlar ve yılanlar yiyecektir; can çıkıp giderken, elde
peşimanlıktan başka bir şeyimiz bulunmayacaktır.” 5842
Benzer beyitler: 5844/4196

“Yılan **kurt** koşuz yemi öz igdileyü, bu nimet bile men negüke igidtim
Yılan, **haşerat** ve böceklerin yemi olan bu vücûdu ben neden nîmet içinde besleyerek,
yetiştirdim.” 6559

Eserde ejderha kelimesi “yel büke” kelimesi ile ifade edilmiştir.

“Tüşün ol bu dünyâ keligli keçer, yegen **yel büke** teg yer erken açar
Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi, yedikçe
acıktır.” 1202
Benzer beyitler: 6388

Aşağıdaki beyitte yer alan “böke” kelimesinin farklı beyitlerde “pehlivan” anlamında
kullanılmasına rağmen, Abik’in (2009: 29) çalışmasında Clauson’dan aktarıldığı üzere
büyük yılan manasına geldiği belirtilmiş kelimenin Arat tarafından ejderha olarak
çevrildiği görülmektedir.

“Oduğ beg süsi kör **böke** yolçılığ, kür arslan münügli kılıç kamçılığ
Uyanık beyin askeri, bak, ejderha kumandasında arslana binmiş, kılıç kamçılı orduya
benzer.” 2354

11.9. Su Altında Yaşayan Canlılar

Su altında yaşayan canlılar eserde sadece “balık” olarak karşımıza çıkmakta ve
günümüzdeki ifade ediliş şekliyle görülmektedir. Kelimeyi Arat çevirisinde suda yüzen
mahlûk olarak genelleştirmiştir.

“Uçuglı yoriglı suv içre **balık**, kutulmaz seniñdin ayâ sarp kılık
Uçan, yürüyen ve suda yüzen mahlûkların hiç biri senin elinden kurtulamaz, ey çetin
huylu insan.”5366

BÖLÜM 12: BİTKİ ADLARI

Çalışmanın bu bölümünde Kutadgu Bilig’de geçmekte olan bitki adları tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserde yer alan arpa, buğday, darı, kavun gibi yenen tahıl ve meyve isimleri “Yeme-İçme Unsurları” bölümünde belirtilmiştir. Her iki bölüm için ortak unsur teşkil edilen kelimelere tekrara düşmemek adına çalışmanın bu bölümünde yer verilmemiştir.

Eserde bitki sınıfına dâhil edilebilecek birçok türü kapsayan ağaç, çiçek gibi genel ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Bununla beraber yaban çiçeği (azgan), karanfil, gül (cül), kelef otu, yaş söğüt dalı, kâfur, fidan, diken, safran, erguvan, kayın, ot kökü, acı hint otu, çim gibi farklı bitki, ağaç ve çiçek adları görülmektedir.

12.1. Ağaç

Ağaç kelimesi eserde “yığaç” olarak geçmektedir.

*“Kurumuş yığaçlar tonandı yaşıl, bezendi yipün al sarıg kök kızıl
Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi; tabiat mor, al, yeşil ve kızıl renkler ile süslendi.” 67
Benzer beyitler: 118*

*“Ukuşsuz kişi ol yemişsiz yığaç, yemişsiz yığaçıg negü kalsun aç
Akılsız adam meyvasız ağaç gibidir; aç kimse meyvasız ağacı ne yapsın.” 2455
Benzer beyitler: 1428/4522*

Kayın ağacı “kadın” olarak görülmektedir. Düz ve dik bir ağaç olduğu belirtilmektedir.

*“**Kadıñ** teg bodum erdi ok teg köni tüz, ya teg egri boldı egildim tünjittim
Kayın gibi vücûdum ok gibi düz ve dik idi; şimdi yay gibi eğri oldu, eğdim, eğildim.” 6532*

Yaş söğüt dalı “kagıl” olarak görülmekte ve bükülebilen bir yapıda olduğu belirtilmektedir.

*“Tadu artadı kör küçi eksüdi, **kagıl** teg köni bod egildi kodı
Unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; dik vücûdu, yaş söğüt dalı gibi, büküldü.” 1055*

Eserde geçen “tal” kelimesi Arat tarafından fidan olarak çevrilmiştir.

“Kimiñ egri bolsa köni tal bodı, köni kılgu köñlin yetildi üdi

Kimin düz fidan gibi boyu bükülürse, artık onun gönülünü doğrultma vakti gelmiştir.”

1102

Benzer beyitler: 2914

Eserde yer alan “kâfur” kelimesi TDK Türkçe Sözlüğü’nde “Kâfur ağacından elde edilen, hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, güzel kokulu bir madde, çok beyaz” şeklinde tanımlanmıştır.

*“Yağız yer yıpar toldı **kâfûr** kitip, bezenmek tiler dünyâ körkin itip*

Kâfur gitti, kara toprak misk ile doldu; dünya kendisini süsleyerek, bezenmek istiyor.” 64

Benzer beyitler: 70/4848/4891/5450/5451/6530

12.2. Çiçek

Eserde çiçek kelimesinin “çeçek” olarak geçtiği görülmektedir.

*“Tümen tü **çeçekler** yazıldı küle, yıpar toldı kâfûr ajun yıd bile*

Binlerce çiçekler gülererek açıldılar; dünya misk ve kâfur kokusu ile doldu.” 70

Benzer beyitler: 79/80/96/118/120/452/829/1808/1810/2573/2688/3212/6625

Eserde çiçek bahçesi “çeçeklik” olarak geçmektedir. Üşenmez (2006: 188) kelimenin DLT’de “Çiçeklik, çiçek yetişen yer” olarak geçtiğini belirtmiştir.

*“**Çeçeklikte** sandvaç öter miñ ünün, okır sûr-ı ibri tünün hem künün*

Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece-gündüz Mezamir okuyor.” 78

Benzer beyitler: 5972/6435/6531

Eserde yer alan “azgan” kelimesi hem Üşenmez (2006: 142) hem Arat tarafından yaban çiçeği olarak tercüme edilmiştir.

*“Asıg kılsa **azgan** anıñ men kılı, çeçek yaşlıg erse biçer-men ulı*

***Yaban çiçeği** faydalı ise, ben onun kuluyum; eğer özenilerek yetiştirilmiş çiçek zararlı ise, onun kökünü keserim.”* 2573

Karanfil eserde karanfil olarak geçmektedir.

*“Sabâ yeli koptı **karanfil** yıdın, ajun barça bütrü yıpar burdı kin
Karanfil kokulu bahar rüzgârı esti; dñnyanın her tarağı misk ve anber kokusu ile doldu”
71*

Eserde gül doğrudan geçmemektedir. Eserde gülsuyu “cülâb” şeklinde yer almaktadır. Kelimenin anlamı Üşenmez (2006: 177) tarafından “gül suyu” olarak verilmektedir. Bu kelimedeki “âb” su anlamına gelirken “cül” gül anlamını karşılamaktadır.

*“Kayısı sogık itti kattı **cülâb**, kayu kıldı berdi kereklig şerâb
Biri şerbet hazırladı ve gül-suyu kattı; biri lüzumlu gördüğü bir içki yapıp verdi.” 1060*

Diken eserde “tiken” olarak görölmektedir. Her iki beyitte de mecazi olarak kullanılmıştır.

*“Ayur bu kadaşın irig sözlemiş, añar torku ıdtım **tiken** çiknemiş
Kardeşin çok haşın cevap vermiş; ben ona ipek gönderdim, o ise, diken işlemiş — dedi”
3846
Benzer beyitler:6383*

Eserde erguvan çiçeği “erguvân” kelimesi ile ifade edilmiştir.

*“Temâm **erguvân** teg kızıl meñzim erdi, bu kün zaferân urgın eñde tarıttım
Benzim kırmızı, tam bir erguvan gibi idi; bugün yüzüme safran tohumu ektim.” 6529*

Eserde “mina” kelimesi aslında bir çiçek adı olmasına rağmen renk olarak kullanılmıştır.

*“Yaşık türtti yüzke sarıg zaferân, özin kıldı minâ öñi teg cihân
Güneş yüzüne sarı safran sürdü; cihan ise, mina rengine büründü.” 4960*

12.3. Diğer Bitkiler

Eserde kelef, safran, ot kökü, acı hind otu, yava gibi bitkiler de yer almaktadır. Kelef kelimesi Osmanlıca-Türkçe sözlükte “yüzdeki benek” şeklinde ifade edilmiştir. Buradan yola çıkarak eserde bahsedilen kelef otunun üzerinde benekler olan bir tür bitki olduğunu düşünebiliriz. Bununla beraber “kelep” kelimesinin karşılığı Üşenmez’in (2006: 259) çalışmasında DLT’de “Yaylalarda yetişen, davarı çabuk semirten bir ot.” (DLT IV, 62)

olarak tanımlandığı belirtilmektedir. DLT’de yer alan “kelep” ile Kutadgu Bilig’de geçen “kelef” otunun aynı bitki olduğu düşünülebilir.

“Saçım boldı yazkı kelef teg orut, sakal boldı sunkur tüsi teg şeşüt.

Saçım, bahar kelef otu gibi, kurulaştı; sakal ise, sungur tüyü gibi, alaca oldu” 5697

Benzer beyitler: 5639

Eserde safran “zaferân” olarak geçmektedir. Üşenmez (2006: 488) tarafından “safran” olarak belirtilmiştir.

“Temâm erguvân teg kızıl meñzim erdi, bu kün zaferân urgın eñde tarıttım

Benzim kırmızı, tam bir erguvan gibi idi; bugün yüzüme safran tohumu ektim.” 6529

Benzer beyitler: 4960/5669/6009/6529

Ot kökü eserde “ot köki” olarak geçmektedir.

“Kayu tagda yügrür üñürde evi, yemi ot köki içgü yağmur suvu

Biri dağda koşar, evi mağaradır; onun yediği ot kökü, içtiği yağmur suyudur.” 6155

Benzer beyitler: 6571

Acı Hint otu eserde “urâgûn” olarak yer almıştır. Üşenmez (2006: 436) kelimeyi “Hindistan’dan getirilen bir ilaç” olarak belirtmiştir.

“Bedük bir biçekig eligde tutar, solındın urâgûn oñındın şeker

Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı-ot ve sağında şeker bulunuyordu.” 772

Benzer beyitler: 789/814

Eserde “yava” olarak görülen kelime Arat tarafından yabancı bir diken olarak tercüme edilmiştir. Üşenmez’in (2006: 464) çalışmasında “yava” kelimesinin karşılığı “Suyu ile tutmaç yemeğine renk verilen bir bitki. (DLT III)” olarak tanımlanmıştır.

“Saña hâcetim bu körü ber munı, süre idma bolgay yavalar sanı

Senden dileğim şudur: ona nezâret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa o yabanî bir diken gibi olur.” 1484

BÖLÜM 13: HİTAP ŞEKİLLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Kutadgu Bilig’de yer alan hitap şekillerine dair tespitlere yer verilmiştir. TDK Genel Türkçe Sözlüğü’nde hitap kelimesi “Sözü birine veya birilerine yöneltme, seslenme” şeklinde tanımlanmıştır. Eserde farklı kişilere farklı hitap şekilleri ile seslenildiği, hitap edildiği görülmüştür. Bu bölümde eserde tespit edilen hitap şekilleri; “Tanrı’ya hitap, kişilere hitap, mizaca özgü hitaplar, hayvan adlarını içeren hitaplar, organ adlarını içeren hitaplar, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerini içeren hitaplar, diğer varlık ve kavramlara yönelik hitaplar” şeklinde sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Yusuf Has Hâcib eserde hitap ederken genellikle “ay” “aya” şeklinde “ey” ünlemini tercih etmiştir. İncelemelerde genel olarak bu ünlemin kullandığı beyitler üzerinde durulmuştur.

13.1. Tanrı’ya Hitap

Eserde Tanrı’ya hitap edilirken kuvvetli, kadir, ebedi, müstağni, bir olan, içi dışı bilen, Hakku’l yakın, her sırta yakın, her gönül için yüksek, sahibim, gerçek vefalı, aziz, bağışlayan, ümidim, merhametli” gibi Tanrı’nın vasıflarını bildiren ve Tanrı’yı övmek için tercih edilen hitap ifadelerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

*“Ay erklig ugan meñü muşuz bayat, yaramaz seniñdin adınka bu at
Ey kuvvetli, kadir, ebedî ve müstağni olan Tanrı, senden başkasına bu ad yakışmaz.” 6*

*“Aya ber birikmez saña bir adın, kamug aşnuda sen sen öñdün kedin
Ey bir olan Tanrı, bir başkası sana şerik koşulamaz ; başta her şeyder evvel ve sonda her
şeyden sonra sensin.” 8*

*“Ay iç taş biligli ay hakku’l-yakın, közümdе yırak sen köñülke yakın
Ey içi ve dışı bilen, ey hakku’l-yakîn ; gözden uzaksın, fakat gönüle yakınsın.” 11
Benzer beyitler: 20/24/396/3117/3771/6511/6515/6644*

Eserde yer alan “çezgüçi” kelimesi Üşenmez (2006: 183) tarafından “kurtarıcı” olarak belirtilmiştir. Bu kelimenin geçtiği beyitte Azrail’e seslenildiği düşünülebilir.

*“Ayâ çezgüçi kel meni çezgüle, yıl ay tutgunı boldum emgek bile
Ey çergüçi, gel beni çergüle; eziyet içinde ayların ve yılların esiri oldum.” 373*

13.2. Kişilere Hitap

Çalışmanın bu bölümünde eser içerisinde tespit edilen, insanlara özgü hitap şekilleri sıralanmıştır. Eserde doğrudan dönemin hükümdarı olan Tavgaç Buğra Han'ın şahsı için “dinin izzeti, devletin yardımcısı (şeffatçisi), milletin tacı, şeriatin hadimi, dünyanın süsü, ululuğun ziyneti, saltanatın nuru, döneke saadetin bağını elinde tutan” gibi sıralanmış hitaplar mevcuttur. Bunun yanı sıra hikâyede yer alan hükümdar Kün-Toğdı için de “asil nesepli hakan, devletli hükümdar, devlet sahibi, bey, beylerbeyi, beyzade, sultan, memleketin başında bulunan, insanlara geniş selahiyetle hükmeden, halkın nişanesi, kutlu olan” gibi bazen hükümdarlığına işaret edilecek şekilde bazen de karakterine vurgu yapacak şekilde hitap cümlelerinin yer aldığı görülmektedir.

Yusuf Has Hâcib kimi zaman ortaya konuşarak okura mesaj vermek amacıyla da hitaplarda bulunmaktadır. Eserde, hitap edilen kitlenin davranış biçimleri esas alınarak insanların seçkini, bilgili, âlim gibi olumlu ya da cimri, eli sıkı, bilgisiz, dünyayı toplayıp da yiyemeyen, içki düşkün, yoldan azmış, başı dönmüş, eski düşkün, arzularının esiri olan, ben diyen, ben beyim diyen (kibirlenen), başı boş dolaşan, günahkâr ve mayup, aç gözlü ve tamahkâr olan gibi olumsuz hitapların yer aldığı görülmektedir. İnsanlar için kullanılan hitap şekilleri ile ilgili örnek beyitler aşağıda verilmiştir.

“Ay din izzetka devletka nâsir muin, ay milletka tâc ay şeriatka din

Ey dinin izzeti, ey devletin yardımcısı, ey milletin tacı, ey şeriatin hadimi.” 89

“Ay dünyâ cemâli ululukka körk, ay mülketka nûr ay yayıg kutka örk

Ey dünyanın süsü, ey ululuğun ziyneti, ey saltanatın nuru, ey döneke huylu saadetin bağını elinde tutan,” 91

“Ay edgü kılınç aslı edgü urug, ajun kalmasunı siziñsiz kurug

Ey iyi tabiatlı ve asîl nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın.” 108

“Munu men barır-men ay ilig kutı, turu kaldı oglum bu bagrım otı

Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum; oglum, bu ciğer-pârem, burada kalıyor.” 1482

Hitap içeren örnek diğer beyitler:

25/36/108/109/158/164/183/191/196/203/345/359/376/483/526/550/551/752/756/784/801/810/931/949/958/1066/1080/1094/1145/1181/1458/1482/1596/1609/1658/1673/1675/1708/2052/2081/2096/2177/2683/2758/2809/3082/3086/3089/3264/3323/3361/3580/

3642/3929/4150/4252/4485/4495/4497/4642/4679/4805/4941/4987/4991/5003/5088/5114/5119/5126/5145/5174/5224/5275/5276/5294/5295/5296/5299/5709/5713/6077/6167/6377/6448/6456/6507

13.3. Mizâca Özgü Hitaplar

Eserde insan mizâcına işaret edecek çetin veya sert “kılkı kadır”, sakın “kılkı amul”, gönlü zengin “kılkı agı”, sabırlı “kılkı örüg”, gafil (ihtiyatsız) “kılkı osal”, müteredit ve ürkek “kılkı şaşı”, halim selim “kılkı silig”, yumuşak huylu “kılkı tüzün”, doğru (dürüst) “kılkı köni”, ak-pak temiz “kılkı ürüñ” gibi hitaplar tespit edilmiştir.

*“Et ol bu kişi köñli artar yıdır, anı ked küdezgü **ay kılkı kadır***

İnsan kalbi ettendir, bozulur ve kokar; ey iradeli insan, onu çok iyi korumalıdır.” 5862

*“Kalır dünyâka berme saklan köñül, cefâcı-turur bu **ay kılkı amul***

Geriyeye bırakacağıın bu dünyaya gönül verme, sakın; ey sakın tabiatlı insan, o cefa edicidir.” 6131

*“Süzük cân kepi bu kara yer tuğı, kara yer kep örtnür **ay kılkı agı***

Bu duru canın kalıbı olan vücûd bu kara toprak tı kacıdır; ey gönlünde hazineler taşıyan insan, kara toprak bunlar ile dolar.” 5422

Benzer beyitler: 447/780/1148/3133/4239/4562/5144/5371/

13.4. Hayvan Adlarını İçeren Hitaplar

Eserde deve yavrusu, kuzum, deve aygırı, bozkurt ve kaplan gibi hayvan adlarını içeren hitapların kullanıldığı görülmektedir.

*“Asıgılg kişiler bolur bu kotu, bularıg yeme edgü tut **ay botu***

Bu zümreye dâhil kimseler çok faydalı insanlardır; ey yavrum, bunlar ile de iyi münâsebette bulunmalısın”. 4443

*“İsizke yürekliğ **ayâ bugragu**, isiz kılma isiz yemi ol agu*

Ey deve aygırı gibi, cesaretle kötülüğe koşan insan, kötülük etme, kötülüğü zehir besler.” 6166

*“Yayıg ermez erse bu devlet özi, ne edgü neñ erdi bu kut **ay kozi***

Ey kuzum, bu ikbâl ne güzel şey olurdu, eğer devlet döneğ olmasa idi.” 695

*“Kalıkta uçuglı kara kuş yori, seniñdin keçümez ayâ kök böri
Havada uçan karakuş sürüleri. . . , ey boz kurt, canlarını senin elinden kurtaramazlar.”
5378*

Arat'ın çevirisinde karpuz olarak görülen ve Üşenmez (2006: 130) tarafından ahmak olarak nitelendirilen kelime bu çalışmanın hayvan adları bölümünde bir tür kaplan veya pars olarak ifade edilmiştir. Hükümdara karşı hitap şekillerinde olumsuz bir hitap ile daha önce karşılaşılmaması bu değerlendirmeyi güçlendirir niteliktedir.

*“Muñar meñzetü aydı şâir sözi, ukup tırlayı **al kişi erbüzi**
Şâir buna benzer bir söz söylemiştir; dinleyip, anlamağa çalış; ey insanların karpuzu.”
1900*

13.5. Organ Adlarını İçeren Hitaplar

Eserde muhtaç vücut “muñlug öz”, uyuklayan vücut “usruk öz”, çetin yürek “sarp yürek”, al yanaklı “kızgu eñ”, bağı taş “bağı taş”, dil sahibi “til idisi”, gözsüz kör “közsüz karagu”, güzel yüzlüm “körklüg yüzüm”, boğaz kulu “boguzı kulu” gibi organ adlarını içeren hitap şekilleri görülmektedir.

*“Negüike inandıñ ayâ muñlug öz, kayuka tayandıñ körür köz kör e
Ey muhtaç vücut, neye inandıñ; göz göre-göre kime dayandıñ.” 6640*

*“Ayâ usruk öz sen odun yıgla tınma, bayatka tapug kıl yok erse yokadtım
Ey uyuklayan vücut, uyan, ağla durma; Tanrıya ibâdet kıl; yoksa, ben mahvoldum.” 6560*

*“İsiziğ ya çoğda oruda kerek, yorık bolsa edgü ayâ sarp yürek
İyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lâzımdır, ey
metin yürek.” 5549*

*“İdi yakçı aymış büğü bilgi keñ, eşitgil munı sen ayâ kızgu eñ
Hakim ve bilgisi geniş olan insan çok iyi söylemiş; ey al yanaklı, sen bunu dinle” 4707*

*“Muniñda yası yok saña ay kadaş, bolu ber maña sen ayâ bağı taş
Ey kardeş, bundan sana bir zarar gelmez; ey taş yürekli insan, bir defa da benim sözümü
dinle.” 4988*

“Biliglig bilig berdi tilke bışıg, **ayâ til idisi** küdezgil başıg
Bilgili dil için özlü bir söz söyledi; ey dil sahibi, başını gözet.” 168

“Bilgisiz karagu-turur belgölüg, **ây közsüz karagu** bilig al ülüg
Bilgisiz, muhakkak ki, kördür; ey gözsüz kör, bilgiden hisseni al.” 271

“Osallık meni alktı öknür özüm, odungil osal bolma **körklüg yüzüm**
Gaflet beni mahvetti, ben peşimanım; sen uyanık dur, gafil olma, ey güzel yüzüm!” 1209

“Negü ter eşitgil sakınuk tili, bu söz işke tutgıl **ay boguzı kuli**
Takva sahibi insan ne der, dinle; ey boğazının kulu, bu söze göre hareket et.” 2100

13.6. Akrabalık ve Arkadaşlık İlişkilerini İçeren Hitaplar

Eserde akrabalık arkadaşlık ilişkilerinde doğrudan hitaplarda baba, oğul, gönüldaş eş, kardeş, dost, arkadaş gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

“Ayur **ay atam** bir sözüm bar saña, anı aytayın men ayu ber maña
Ey baba — dedi—sana bir suâlim var; onu sorayım, sen cevâbını bana ver.” 1185

“Saña sözledim men sözüm **ay ogul**, saña berdi bu pend özüm **ay ogul**
Ey oğul, bir sözümü sana söyledim; ey oğul, bu nasihatleri ben sana verdim.” 187

“Sakınçım bu ol **ay köhüldeş eşim**, ölümde kedin teñri itsü işim
Ey gönül arkadaşım, endişem budur; Tanrı ölümden sonraki işlerimi düzene koysun.”
6077

“Bu yalnız-turur sen tedin **ay kadaş**, bayat yadı iş tap maña **ay adaş**
Ey kardeş, sen bana:—Yalnız yaşıyorsun—dedin; ey dostum, zikruHah benim için kâfi bir
arkadaştır.” 3349

“Ukuşlug ukuşka ayur **ay işim**, ne edgü işim sen itigli işim
Akıllı akıla der:—Ey arkadaşım, sen benim işlerimi düzelten ne iyi bir arkadaşsın.” 1862

“Bu yalnız-turur sen tedin **ay kadaş**, bayat yadı iş tap maña **ay adaş**
Ey kardeş, sen bana:—Yalnız yaşıyorsun—dedin; ey dostum, zikrullah benim için kâfi bir
arkadaştır.” 3349

13.7. Diğer Varlık ve Kavramlara Yönelik Hitaplar

Eserde iyi talih “edgü fâl”, gençlik “yegitlik”, günüm “künüm”, güvenilirmez vefasız dünya “inançsız ajun bi-vefâ”, kötü ölüm “yavlak ölüm”, akıl “ukuş” ve iyi dua “edgü duâ” şeklinde insan dışında bazı kavram veya varlıklara yönelik hitaplar söz konusudur.

*Bayat bersü ârzû tilekiñ tükel, tükel kıldıñ ârzûm **ayâ edgü fâl***

Sen benim bütün arzularımı yerine getirdin; ey iyi talih, Tanrı senin de bütün arzu ve dileklerini yerine getirsin. 5613

*“Esirkep açır-men saña **ay yegitlik**, kamug körkümi sen yıratıñ yıratım*

Ey gençlik, esef ederek sana kızıyorum; bütün güzelliğimi sen uzaklaştırdın, ben uzaklaştım.” 6528

*“Neçe miñ yaşasa sen âhır ölüm, yeter ök tutar ok seni **ay künüm***

Sen ne kadar çok yaşarsan-yaşa, ölüm nihayet bir gün gelip, seni yakalar, ey günüm.” 5427

*“Ayur **ay inançsız ajun bi-vefâ**, nelük kıldıñ emdi maña sen cefâ*

Ey vefasız, güvenilirmez dünya, — dedi—niçin şimdi baha cefa ediyorsun” 1511

*“Ne teñsiz ölüm sen **ay yavlak ölüm**, tusulmaz saña itse tük miñ tolum*

Ey kötü ölüm, sen ne eşi-benzeri olmayan bir şeysin ki, yüz binlerce silâhın sana karşı bir tek faydası yoktur” 1537

*“Ukuşsuz ökümdi ayur **ay ukuş**, seniñsiz muñadur-men artuk üküş*

Akalsız hayıflandı ve dedi:— Ey akıl, sensiz ben çok bunalıyorum.” 1859

*“Köñüldin berü kıldı edgü duâ, **ay edgü duâ** sen belânu yıga*

Gönülden gelen iyi dualar etti; ey iyi duâ, sen bütün belâları defet.” 1265

BÖLÜM 14: CEBİRSEL İFADELER, SAYILAR ve TİCARET TERİMLERİ

Kutadgu Bilig’de yer alan hesaplama terimleri, cebirsel ifadeler, sayılar ve ticaret terimleri konusundaki tespitler bu bölümde sunulmaktadır. Eserde yer alan bu terimler göz önüne alındığında, eserin yazıldığı dönemde kullanılan matematiksel işlem bilgilerinden haberder olduğu, ticaret konusunda da birçok önemli kavramın kullanıldığı ve hesap kayıtlarının tutulduğu anlaşılmaktadır.

14.1. Cebirsel İfadeler

Eserde geometri konusundaki teoremleri ile günümüzde Öklid olarak bilinen, M.Ö. 330-275 yılları arasında yaşamış “Eukleídēs” in (Kurt, 2016: 4-5) iyice anlaşılması gerektiği belirtilmekte ve cebir konusunun iyice okunması öğütlenmektedir.

*“Takı kolsa **cebr ü mukâbel** okı, yeme **oklidis** kapğı yetrü tokı*

Daha da istersen, cebir ve mukabele oku; bir de Oklidis'in kapısını da iyice çal.” 4382

Eserde hesap kelimesi “sakış” olarak kullanılmakta ve iki tür hesaplama yöntemi karşımıza çıkmaktadır. Bu iki tür yöntemi dört işlemi belirten “elig sakış” ve geometriyi belirten “hendese sakış” şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Eserde “elig sakış” olarak geçen kelime Arat tarafından “kara cümle” olarak ifade edilmiştir. Kara cümle günümüzde kullanılan üzere dört işlemi ifade etmektedir. Eserde yer alan “hendese” Arat tarafından aynı şekilde çevirilmiştir. Üşenmez (2006: 220) kelimenin eserde “geometri” kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Dolayısıyla “hendese sakış” eserde “geometri hesabı” anlamına gelmektedir.

*“**Elig sakışın** bilse artuk yete, bışursa ögi köñli sakış tuta*

Hazinedarın kara-cümlesi çok iyi olmalı; aklını ve gönlünü hesap tutmağa iyice alıştırmalıdır.” 2782

*“İdi me batıg **hendese sakış**, anın teziginür kör hakimler başı*

Hendese hesabı çok derin bir hesaptır; bu hesap hâkimlerin bile başını döndürür.” 2786

*“Bileyin tese sen okı hendese, açılğay sakış kapğı munda basa
Bunu öğrenmek istersen, hendese okumalısın; bundan sonra sana hesap kapısı açılır.”
4378*

Benzer beyitler: 2633/2783/2784/2786

*“Yıl ay küin sakıştı bularda bolur, kereklig-turur bu sakış ay unur
Yıl, ay ve günlerin hesabını bunlar tutarlar; ey kudretli insan, bu hesap çok lüzumlu bir
şeydir.” 4377*

*“Sakış saklıkın boldı atı sakış, körü barsa sakış idi ök sak iş
Hesabın adı hesaplı davranmaktan hesap olmuştur; dikkat edilirse, hesap çok hesaplı bir
iştir.” 2221*

Benzer beyitler:

*1363/1722/2219/2220/2221/2226/2633/2769/2772/2773/2776/2777/2779/2781/2782/27
86/2997/3193/3547/3719/3927/4048/4327/4377/ 4378/4384*

Eserde geçen “sakışçı” kelimesi Üşenmez (2006: 348) tarafından “hesap bilir, hesap anlar” olarak tanımlanmıştır.

*“Sakışçı kerek bolsa bilge tetig, bilig birle bilse bu törlüg bitig
Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir.” 2218*

Kara-cümle olarak Arat tarafından çevirilen “ elig sakış” Kalafat (2018: 143) tarafından dört işlem olarak belirtilmiştir.

*“Elig sakışında keçer erse sen, kerek hendese sakıştı tutsa sen
Kara-cümleden sonra, hendese hesabını ele alması lâzımdır.” 2783
Benzer beyitler: 2782*

Eserde “zarb” olarak geçen kelime Arat tarafından “darb” olarak çevirilmektedir. Üşenmez (2016: 489) kelimenin eserde “darp, vurma” şeklinde kullanıldığını belirtir. Dilaçar (1988: 122) “darb” kelimesini “çarpma” olarak belirtmiştir. Kesir ifadesi eserde “küsûr” olarak geçmektedir. Kelime Üşenmez (2016: 300) tarafından da “kesir” olarak belirtilmiştir. Eserde “kısmet” şeklinde görülen kelimeyi Arat “taksim” olarak tercüme etmiştir. Kelime Üşenmez (2016: 269) tarafından “Kısmet, pay, hisse.” olarak

tanımlanmıştır. Dilaçar, (1988: 122) taksim kelimesini “bölme” olarak belirtmiştir. Kelime günümüzde kullanılan “bölme”(işlemi) ifadesinin karşılığıdır.

*“Okı zarb u kısmet tükel bil küsûr, tükelke tükel imtihân ol yetür
Darb ve taksim oku, bütün kesirleri iyice öğren; bu kamil bir insan için, mükemmel bir
imtihandır; bunu yap.” 4379*

Dilaçar’ın (1988: 122) iki katına çıkarma (iki ile çarpma) şeklinde ifade ettiği görülen “tazif” Arat tarafından “taz’if” şeklinde tercüme edilmiştir. Eserde “tansif” olarak görülmekte olan kelime Arat tarafından aynı ifade şekliyle tercüme edilmiş olup kelime Dilaçar (1988: 122) tarafından “yarıya bölme” olarak ifade etmiştir.

*“Ya tazif ya tansif özün yetrü bil, kalı bildiñ erse aded cedri kıl
Sen taz’if ve tansifi iyice öğren; bunları öğrendikten sonra, aded cezrini ele al.” 4380*

Eserde “cem” kelimesi Arat tarafından cem olarak çevrilmiştir. Üşenmez kelimeyi “ 1. Toplama, biriktirme, topluluk, grup, 2. Mahşer.” olarak belirtmiştir. Kelime Dilaçar (1988: 122) tarafından “toplama” olarak ifade edilmiştir. Kelime günümüzdeki toplama işlemini ifade etmektedir. Eserde “tefrük” olarak geçen kelime Arat tarafından da tefrik şeklinde tercüme edilmiştir. Kelime Üşenmez (2006: 396) tarafından “tefrük, ayırt etme”, Dilaçar (1988: 122) tarafından “ayırma” olarak tanımlanmıştır. Bu kelime ile günümüzdeki çıkarma işlemine işaret edilmektedir.

*“Yana cem ü tefrik misâhatka öt, yeti kat felekni yatur yamça tut
Sonra cemi, tefrik ve mesahayı geç; yedi kat feleği, bir çöp parçası imiş gibi, avucunda
tut.” 4381*

Eserde “adet cezri” olarak geçen kelime Arat tarafından “cezir” olarak çevirilmiştir. Dilaçar (1988: 122) “adet cezri” ifadesini “sayı kökü” olarak belirtmiştir.

*“Bilir erse sakış yime hendese, aded cezri kalsa misâhat basa
Hesaba, bir de hendeseye vâkıf olmalı; cezir ile mesaha ilmini de bilmelidir.” 2633
Benzer beyitler: 4381*

Eserde “misâhat” şeklinde karşımıza çıkan kelime Üşenmez (2006: 310) tarafından “mesâha ilmi.” olarak belirtilmiştir Mesaha ilminin TDK sözlüğündeki karşılığı “yüz

ölçümü” olarak görülmektedir. Dilaçar (1988: 122), “misahat” kelimesinin “ölçme” anlamına geldiğini belirtir. Kelime Arat tarafından “mesaha” olarak çevrilmiştir.

*“Bilir erse sakış yeme hendese, aded cedri kılsa **misâhat** basa
Hesaba, bir de hendeseye vâkıf olmalı; cezir ile mesaha ilmini de bilmelidir.” 2633
Benzer beyitler: 4381*

14.2. Sayılar

Eserde bir, birer, birisi, iki, ikinci, ikisi, üç, üçüncü, her üçü, dört, dördüncü, beş, beşinci, yedi, sekiz, dokuz, on, on iki, on sekiz, otuz, otuz iki, kırk, elli, altmış, altmış iki, yüz, dört yüz altmış iki, bin, dört bin, on bin, on iki bin, on milyon, yüzde bir gibi sayı ifadeleri tespit edilmiştir.

Eserde “bir” sayısı günümüzde ifade edilen şekliyle yer almaktadır.

*“Törütgen barıña törütmiş tanuk, törümiş iki **bir** tanukı anuk
Yaratıcı varlığına yaratılmış olanlar şâhiddir ; yaratılan iki — birin hâzır şahididir.” 15
Benzer beyitler:*

2/4/5/8/10/15/53/128/129/131/181/234/238/297/311/313/339/341/342/343/380/420/462/
482/483/486/501/505/506/570/572/620/759/742/764/765/767/772/774/804/818/825/
828/835/854/859/873/875/886/954/955/980/981/998/1010/1017/1021/1042/1134/1140/
1158/1164/1176/1185/1231/1262/1270/1283/1389/1390/1399/1431/1452/1472/1572/
1576/1613/1614/1615/1655/1663/1669/1674/1677/1745/1781/1785/1791/1792/1822/
1832/1840/1847/1860/1874/1889/1903/1922/1956/1976/2002/2015/2042/2065/2176/
2235/2255/2273/2277/2346/2370/2374/2396/2418/2430/2526/2547/2552/2555/2561/
2571/2592/2594/2669/2704/2740/2840/2823/2856/2880/2928/2946/3039/3096/3097/
3114/3132/3133/3134/3136/3268/3319/3320/3354/3365/3370/3437/3457/3469/3491/
3501/3524/3531/3535/3541/3561/3574/3575/3577/3581/3589/3597/3598/3634/3637/
3706/3711/3719/3720/3721/3754/3758/3760/3764/3768/3779/3785/3801/3806/3820/
3822/3845/3883/3887/3888/3899/3900/3947/3955/3963/3964/4032/4148/4160/4181/
4183/4185/4190/4203/4226/4236/4253/4260/4275/4341/4366/4400/4456/4473/4488/
4503/4568/4587/4629/4647/4660/4666/4667/4669/4686/4702/4725/4728/4733/4774/
4777/4794/4880/4882/4898/4930/4934/4937/4939/4944/4949/4970/4980/4986/4987/
5010/5016/5100/5122/5152/5173/5191/5215/5246/5258/5276/5382/5465/5483/5516/
5517/5518/5533/5576/5629/5672/5723/5737/5738/5739/5762/5826/5858/5886/5950/

5953/5955/5962/5963/5977/6006/6015/6016/6017/6023/6035/6103/6117/6134/6171/
6426/6248/6347/6358/6368/6421/6456/6475/6479/6480/6492/6504/6569/6607/6609/
6642

“Birer” eserde günümüz Türkçesiyle, “birisi” kelimesi ise “birin” şekliyle görülmektedir.

“Otuz iki tişim ürün yinçüler, üzül-di yipi kör saçıldı birer

Otuz iki dişimin, bu beyaz incilerimin, ipi ko-ptu ve onlar da birer birer döküldü.” 5640

Benzer beyitler: 172/1014/6034

*“Kayusun tilese üdür-gil **birin**, isiz edgü bolsa ökünme yarın*

Hangisini canın isterse, birini seç; neticesi iyi veya kötü çıkarsa, bundan da peşiman olma” 244

Benzer beyitler:

265/268/307/308/309/338/340/803/848/872/873/874/876/877/969/993/1023/1053/1344/
1527/1538/1579/1668/1669/2015/2024/2059/2061/2133/2418/2504/2508/2511/2679/
2686/2704/2733/2736/2928/2987/3039/3109/3132/3217/3227/3574/3606/3654/3657/
3658/3659/3738/4032/4106/4107/4120/4123/4175/4225/4235/4236/4251/4260/4272/
4337/4356/4487/4489/4575/4633/4666/4667/4702/5313/5329/5345/5516/5517/5518/
5551/5561/5575/5576/5580/5724/5766/5866/5867/5903/5911/6015/6026/6103/6108/
6171/6324/6328/6353/6364

Eserde “iki” sayısı günümüzdeki ifade ediliş şekliyle yer almaktadır.

*“Törütgen barıña törütmiş tanuk, törümiş **iki** bir tanukı anuk*

Yaratıcı varlığına yaratılmış olanlar şâhiddir; yaratılan iki — birin hâzır şahididir.” 15

Benzer beyitler:

50/56/88/131/138/152/181/222/225/226/238/265/267/289/318/323/332/338/351/352/
443/481/803/827/872/875/969/980/992/993/1147/1238/1290/1298/1302/1335/1337/
1390/1391/1395/1420/1432/1453/1527/1535/1842/1891/2015/2018/2023/2024/2091/
2132/2135/2157/2239/2355/2417/2419/2422/2467/2507/2509/2523/2553/2554/2556/
2664/2678/2679/2680/2681/2716/2717/2732/2735/2987/3036/3039/3043/3217/3218/
3219/3301/3344/3529/3532/3589/3616/3618/3654/3657/3658/3659/3669/3671/3673/
3698/3719/3924/3926/4014/4031/4058/4201/4211/4220/4223/4224/4234/4237/4271/
4272/4354/4474/4506/4626/4700/4701/4703/4704/4746/4774/4775/4854/4976/5032/

5206/5208/5260/5263/5313/5322/5345/5410/5462/5463/5492/5576/5586/5596/5601/
5603/5744/5895/6103/6108/6109/6162/6164/6170//6178/6179/6193/6374/6443/6447/
6552/6641.

Eserde ikinci kelimesi “ikinci”, her ikisi “ikigü” olarak görülmektedir.

“İkinçi cefâci bu dünyâg bilip, cefâ kıldım aşnu cefâ kılga tep

*İkincisi — bu cefâci dünyanın bana da cefâ edeceğini bildiğim için, ben ondan evvel
davranıp, ona cefâ ettim.” 3740*

Benzer beyitler :

132/788/827/1452/1660/2325/2357/2418/2504/3110/4121/5330/5581/5903/5912/6171

“Tilekke tegir ol bu yarlıg kişi, ikigü ajunda itiglig işi

Böyle bir insan dileğine erer ve her iki dünyada işi yoluna girer.” 331

Benzer beyitler: 818/875/1267/1659/1663/3034/3211/3262/3749/4198/5010/5035

“Bir işni ikigüke ayma tilin, işenü bolur iş kalur kılmadın

*Bir işi iki kişiye birden tevdi etme; onlar birbirlerine yüklerler ve iş yapılmadan kalır.”
5533*

Benzer beyitler:

1263/1268/1287/1294/1463/1972/1973/2126/2456/3459/3485/3615/3617

3662/4251/4741/4742/4878/4901/5259/5311/5312/5475

Eserde “üç” sayısı günümüzdeki ifade ediliş şekliyle yer almaktadır. Üçüncü “üçünçi”,
her üçü “üçegü” olarak görülmektedir.

“Üçi ot üçi suv üçi boldı yel, üçi boldı toprak ajun boldı el

*Bunların üçü — âteş, üçü — su, üçü — yel ve üçü — topraktır; bunlardan dünya ve
memleketler meydana gelir.” 143*

Benzer beyitler;

143/307/771/801/802/803/804/1667/1669/1676/1877/2061/2068/2405/2408/2409/2412/
2510/2703/2709/2710/2712/3109/3110/3111/3542/3546/3573/3574/3576/3578/3588/36
05/3606/3999/4097/4106/4107/4119/4123/4174/4501/4547/5328//5332/5334/5560/557
4/5579/5910/6364/6500.

“Üçünçi kürüd keldi köksiin yorır, kayuka bu baksa yaşarmış kurır

Üçüncü olarak, Merih gelir, gazapla dolaşır; nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur.” 133

Benzer beyitler:

*267/339/789/829/1660/2326/2505/2512/2705/3219/3575/3590/4122/5331/5577/5582/5
904/5913*

“Ajun tatğı barça bu üç neñ-turur, üçegü tatıgları tüz teñ-turur

Bütün dünya zevki şu üç şeydir; her üçünün tadı da birbirine müsavidir.” 3573

Benzer beyitler: 802/1664/1669/4107/

Eserde dört sayısı “dört” olarak yer almaktadır. Dördüncü ifadesi “dörtinç” olarak eserde görülmektedir.

*“Tüzü **tört** eşine tümen miñ selâm, tegürgil kesüksüz tutaşı ulam*

Onun dört arkadaşının her birine aralıksız, devamlı sayısız selâm eriştir.” 31

Benzer beyitler;

*49/60/306/307/308/358/804/2059/2062/2327/2845/3477/3755/3757/3758/
4486/4497/4502/4663/4804/5866/5902/5905/5906/6520/6604/6645.*

*“Yaşık boldı **törtinç** yaruttı ajun, yakışsa yaratur bakışsa özün*

Dördüncüsü Güneş'tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığı ile aydınlatır.” 134

Benzer beyitler: 2062/2327/4502/5905

Eserde “beş” sayısı “biş” olarak geçmektedir. Beşinci ifadesi hem “bişinci” şekliyle hem de “beşinci” şekliyle eserde yer almıştır.

*“Özün kolsa iki ajun begliki, bu **biş** işke yakma bu ol yegliki*

Eğer her iki dünya beyliğini istiyorsan, en iyisi budur, sen şu beş işe yaklaşma.” 1432

Benzer beyitler: 2060

*“Bu dörtünç yavuz begke arkuk kılınç, **beşinçi** yaragsız bu yalğan erinç*

Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır; yakışmayan bu şeylerin beşincisi, şüphesiz, yalancılıktır.” 2062

Benzer beyitler: 135

Eserde yedi sayısı “yiti” olarak yer almaktadır.

*“Et öz yiti endâm köñülke udar, köñül birle yalñuk ağır yük yüder
Vücût, yedi endam, gönüle uyar; insan gönülü ile ağır yük yüklenir.” 2797
Benzer beyitler: 1890/2787/2795/3464/4381/6220*

Eserde “sekiz” sayısı günümüzde kullanılan ifade şekliyle yer almaktadır.

*“Bularda eñ üstün sekentir yorır, iki yıl **sekiz** ay bir evde kalır
Bunlardan en üstte Zuhâl dolaşır; bir burcda iki yıl sekiz ay kalır.” 131*

Eserde dokuz sayısı “tokuz” olarak yer almaktadır.

*“Biri sözlegü ol **tokuzı** tıdıg, tıdıg söz tüpi aslı barça yıdıg
Biri söylenebilir, dokuzunun söylenmesi yasaktır; yasak sözler aslında esâsında hep
fenadır.” 999
Benzer beyitler: 4893*

Eserde “on” sayısı günümüzde kullanılan ifade şekliyle yer almaktadır.

*“Hâciblıkka aşnu bu **on** neñ kerek, yiti köz kulak sak köñül keñ kerek
Hâciblik için önce şu on şey lâzımdır; keskin göz, delik kulak, geniş, gönül.” 2487
Benzer beyitler: 759/998/2980/3122/3883/5766*

Eserde “on iki” sayısı “on adın iki” ve “on iki” şekliyle yer almaktadır.

*“Anıñda basa boldı ikinç oñay, bir evde kalır **on adın iki ay**
Ondan sonra ikinci olarak Müşteri gelir; bir burçta on iki ay kalır.” 132
Benzer beyitler: 138*

Eserde “on sekiz” sayısı günümüzde kullanılan ifade şekliyle yer almaktadır.

*“Kerek miñ yaşagıl kerek **on sekiz**, özün ölgü edgü atıñ kodgıl iz
İster bin yıl yaşa, ister on sekiz, bir gün öleceksin; eser olarak, iyi ad bırakmağa çalış.”
4818
Benzer beyitler: 6624*

Eserde “otuz” sayısı günümüzde kullanılan ifade şekliyle yer almaktadır.

*“Otuz yigmişin yandru aldı elig, negü kılğay altmış tegürse elig
Otuzun topladığını elli geri aldı, altmış elini değdirirse, ne yapacağım.” 368*

Eserde “otuz iki” sayısı günümüzde kullanılan ifade şekliyle yer almaktadır.

*“Otuz iki tişim ürün yinçüler, üzüldi yipi kör saçıldı birer
Otuz iki dişimin, bu beyaz incilerimin, ipi koptu ve onlar da birer birer döküldü.” 5640*

Eserde “kırk” sayısı günümüzde kullanılan ifade şekliyle yer almaktadır.

*“Kimiņ kırkta keçse tiriglik yılı, esenleştı erke yegitlik tili
Kimin yaşı kırkı geçerse, gençlik insana:— "Allaha ısmarladık !" — der.” 364*

Eserde elli sayısı “elig” olarak yer almaktadır.

*“Tegürdi maņa elgin elig yaşıım, kuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım
‘Elli yaşıım bana elini değdirdi; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi.” 365
Benzer beyitler: 368/369*

Eserde “altmış” sayısı günümüzde kullanılan ifade şekliyle yer almaktadır.

*“Okır emdi altmış mañar kel teyü, busug bolmasa bardım emdi naru
Şimdi altmış :—"Bana gel!"— diye çağırıyor; ecel pususuna düşmezsem, şimdi oraya
gideceğim.” 366
Benzer beyitler: 367/368/4625*

Eserde “altmış iki” sayısı günümüzde kullanılan ifade şekliyle yer almaktadır.

*“Yıl altmış iki erdi tört yüz altmış iki bile, bitiyü tükettim bu söz ülgüle
Yıl dört yüz altmış iki idi, bu eseri yazıp, tamamladım.” 6495
Benzer beyitler: 6623*

Eserde “yüz” sayısı günümüzde kullanılan şekliyle yer almaktadır.

“Ölüğdin tirigke kumaru söz ol, kumaru sözüg tutsa asgı **yüz** ol
Ölüden diriye kalan miras sözdür; miras kalan sözü tutmanın yüzlerce faydası vardır.”

270

Benzer beyitler: 3150/3234

Eserde dört yüz altmış iki sayısı “dört yüz altmış iki” olarak yer almaktadır.

“Yıl (altmış iki) erdi **tört yüz altmış iki** bile, bu söz sözledim-men tutup cân süre

Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman, sene dört yüz altmış iki idi.” 6623

Benzer beyitler: 6495

Eserde bin sayısı “miñ” olarak yer almaktadır.

“Kılıç baş özele mesel beglik ol, küniñe añar **miñ** hafarlıg işi

Beylik baş üzerinde bir kılıç gibidir; her gün onun için tehlikeli bin iş vardır.” 2155

Benzer beyitler:

3190/3212/3421/3422/3444/3509/3569/3730/3769/3804/3806/3883/3898/3987/3988/
4190/4232/4523/4647/4818/4827/4835/4918/5100/5105/5225/5370/5431/6026/6109/
6146/6258/6318/6399/6407/6636.

Eserde dört bin sayısı “dört miñ” olarak yer almaktadır.

“Çerig sançmış alp er tutuzmuş ayu, maña **tört miñ** er sü tükel sü teyü

Ordular mağlûp etmiş olan kahraman adam: — Benim için dört bin asker tam bir ordudur
— demiştir.” 2335

Eserde geçen “tümen” kelimesi Dilaçar ve Üşenmez tarafından “on bin” olarak belirtilmiş
Arat tarafından ise bin olarak çevrilmiştir.

“Közi tok kerek hem uvutlug silig, tetiglik kerek hem **tümen** tü bilig

Gözü tok, hayâ sahibi ve nâzik olmalıdır; zeki ve bin türlü bilgiye sahip bulunmalıdır.”

2441

Benzer beyitler:

4859/5801/22/70/84/159/172/452/466/682/1767/1808/2441/2709/3224/3733/4424/4426
/4859/5801/5911/6531/6535

Eserde “on iki bin” sayısı “on iki miñ” olarak geçmektedir.

*“Sınamış yagıçı kişi tenlemiş, **on iki miñ** er sü üküş sü timiş*

Tecrübeli harp adamı kıyas etmiş ve on iki binlik ordunun büyük bir kuvvet olduğunu söylemiştir.” 2334

Eserde “tümen miñ” ya da “miñ tümen” olarak görülmekte olan ve Arat tarafından “binlerce” ya da “yüzbin” olarak çevrilen kelime Dilaçar (1988: 114) tarafından 10000x1000 olarak ifade edilmiştir. Üşenmez ise (2006:426) DLT’de bir milyon olarak değerlendirildiğini belirtmiştir.

*“Kılınç edgü erdem kerek **miñ tümen**, anın tutsa el kend kötürse tuman*

II ve şehirleri idare, sulh ve sükûneti te'min etmek için, hükümdarın iyi tabiat ve binlerce fazilet sahibi olması lâzımdır.” 1981

Benzer beyitler: 285/442/1957/1981/3009/3319/3807/6519

*“Törüttüñ **tümen miñ** bu sansız tiriğ, yazı tag teniz kötki oprı yiriğ*

Bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukurları sen yarattın.” 21

Benzer beyitler: 2/21/31/198/304/829/1022/1300/1344/1569/3905/4525/5370/6645

Eserde “yüzde bir” şeklinde geçen ifade günümüzde kullanılan şekliyle yer almaktadır.

*“Harâm birle köñlüm kara boldı kir, bilig işke tutmaz özüm **yüzde bir***

Gönlüm haram ile karardı ve kirlendi; ben bilgiyi yüzde bir işte dahi kullanmam.” 6463

14.3. Ticaret Terimleri

Eserde A.Vecdi Can vd. (2012: 68-100) muhasebe ve ticaret ile ilgili terimler konusunda yapmış olduğu çalışmada da vurgulanmış olan bağış, bahşiş, hazine, altın, gümüş, fayda, kâr, borç, kayıt, kâtip, gelir, gider, iflas eden, rüşvet, kanun, muhasebeci, satış, satıcı, hisse, vergi gibi terimler yer almaktadır. Çalışmamızda hesap ve hesap yapan (sayman/muhasebeci) kişi kavramlarına genel cebir terimleri bölümünde yer verilmiştir.

Eserde yer alan ve bazı beyitlerde ihsanda bulunmak anlamında kullanılan “açıg” kelimesinin beyitlerden yola çıkarak hediye, bahşiş, ücret gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Üşenmez (2006: 117) kelimenin eserde “Han’ın bahşişi” olarak kullanıldığını belirtmiştir.

“Alu berse **açı** kör altun kümüş, kayuka at alsa kayuka yumuş
Onlara hükümdardan altın-gümüş, ihsanlar koparmalı; bâzılarına unvan ve bâzılarına
da vazife verilmesi hakkında tavassutta bulunmalıdır.” 2542

“Konukları körgü ya boguzı yemi, **açıklıg** açığısızka kılsa emi
O bunların kalacakları yeri ve yiyecekleri yemeği tâyin eder, hediyeli veya hediyeşizlerin
usûl ve çaresine bakar.” 2496

Benzer beyitler: 2495/2982/

Hazine kelimesi TDK Türkçe Sözlüğü’de “1. isim Altın, gümüş, mücevher vb. değerli eşya yığını, büyük servet, 2. Değerli şeylerin saklandığı yer, 3. Değerli bir şeyin çok bulunduğu yer” şeklinde farklı anlamlarına da işaret edilmek suretiyle belirtilmiştir. Üşenmez (2006: 121,219,256) “hazine”, “ağı”, “kaznak” kelimelerinin eserde “hazine” anlamını karşılayacak şekilde kullanıldığını belirtir. Beyitlerde “hazine” kelimesinin doğrudan günümüzde kullanılan “hazine” şekliyle kullanıldığı gibi, “ağı”, “ağı kaznak”, “kaznak” kelimelerinin de Arat tarafından “hazine” olarak çevirildiği görülmektedir. Eserde “ağı” kelimesi Üşenmez’in (2006:121) de belirttiği üzere “ipekli kumaş” anlamını karşılayacak şekilde de kullanılmıştır. Eserde geçen “ağı kaznak” kalıbının “değerli şeylerin saklandığı yer” şeklinde yorumlanması mümkündür.

“Bayugay bodun el itilgey orun, neçe kolsa kaznak **hazine** urun
Halk zenginleşir, memleket ve saltanat işleri tanzim edilir; ne kadar istersen, o kadar
hazine toplayabilirsin.” 5542

Benzer beyitler:

1189/1190/1926/2262/2714/3000/3021/3031/3048/5152/5214/5363/5478/5479/5487/55
81

“Sözün kesti açtı **ağı kaznakı**, üledi öküç neş çıkaylar haki
Sözlerini burada kesti, hazinelerini açtı; fakir-fukaraya çok mal dağıttı.” 1034

Benzer beyitler: 1719/2742/2799/2822/5368/5462

“Telim arttı ilde yanı kend uluş, ilig **kaznakı** toldı altun kümüş
Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı; hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile
doldu.” 1043

Benzer beyitler: 2178/5290/5294/5913

Üşenmez (2006: 121) “ağıcı” kelimesinin eserde “İpekli kumaşları gözetleyen kişi, hazine bekçisi” anlamını karşılayacak şekilde geçtiğini belirtir. Kelime Arat tarafından “hazinedar” olarak çevrilmiştir. “Hazinenin sorumlusu olarak eserde yar alan ‘hazinedar’ aynı zamanda günümüzdeki muhasebeci kavramını da karşılamaktadır. Hazinedara bağlı mali yazışmalardan sorumlu kâtip ve mühürdar bulunması da dönemin devlet muhasebesinin güçlü olduğunu gösterir niteliktedir” (Can vd, 2012: 74).

“Unutkan bolur körse ögsüz kişi, bu ögsüz ağıcı buz ar öz işi

Akılsız adam, dikkat edersen, unutkan olur; akılsız hazinedar kendi işini bozar” 2771

Benzer beyitler: 2741/2766/2769/2791/2816/4048/4145

Ticarette kullanılan değerli madenler eserde altın, gümüş, mücevher, bakır olarak görülmektedir. Üşenmez (2006: 213) “gevher” kelimesinin eser içerisinde“ 1.Cevher, mücevher, 2. Asıl, esas, öz” anlamını karşılayacak şekilde kullanıldığına işaret eder. Dönemin önemli madenlerinden altın eserde “altun” ve Arat tarafından “som altun” olarak çevrilen “sav altun” şeklinde geçmektedir. Beyitlerde yer alan diğer önemli bir maden olan gümüş eserde “kümüş” olarak geçmektedir. Gümüşün birçok beyitte altın ile beraber “altun kümüş” şeklinde beraber kullanıldığı görülür. Ticarete değeri olup olmadığı net olarak beyitlerden anlaşılamayan bakır eserde de “bakır” olarak yer almaktadır. Bununla beraber 3964. beyitte altın ile bakırın bir tutulmaması gerektiğine edilir.

“Birisi ilinde arıg tut kümüş, yarın küdezigil ay bilgi üküş

Bunlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan.”

5575

Yukarıda işaret edilen beyiti referans gösteren Genç dönemin para birimi üzerine “Onun para anlamında gümüş kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki Karahanlı piyasasında mütedavil olan para umumiyetle gümüş para idi. Nitekim A. Tevhid’in Karahanlılar’a ait olarak yayınladığı paraların pek azının bakır olmasına karşılık çoğunun gümüş olması da bunun bir ifadesi olmalıdır. Öte taraftan Kaşgarlı’nın eserinde sık sık kullandığı “yarmak” kelimesinin karşılığını “dirhem” sözüyle karşılaması da şüphesiz bu husus ile ilgilidir. Nitekim Kaşgarlı, gümüş kelimesinin akçe (dirhem) anlamına da geldiğini beyanla, bunun sebebini “ çünkü onda gümüş vardır” şeklinde izah

etmektedir. Dolayısıyla Yusuf 'un da para yerinde “gümüş” ten söz etmesinin manâsı anlaşılmiş olmaktadır.” yorumunda bulunmuştur (Genç, 1981: 114-115).

“Erej ârzû nimet közün körmediñ, **kümüş gevher altun bakır** bulmadıñ
Huzur, arzu ve nimeti gözünle görmedin; gümüş, mücevher, altın ve bakıra da hiç sahip
olmadın.” 3438

Benzer beyitler: 6584/3964

“Seziksiz kerek bolga **altun kümüş**, özüm işleteyin tese-men üküş
Kendime bir muhit edinebilmem için, bana, şüphesiz, çok altın ve gümüş lâzım olacak.”
479

Benzer beyitler:

188/761/1043/1129/1150/1190/1196/1363/1403/1420/1725/2178/2409/2411/2532/
2542/2726/2742/2743/2746/2754/3021/3028/3127/5290/5357/5363/5480/5753

“Tere bildiñ **altun** yeyü bilmediñ, bu altun yığıp bir nelük bermediñ
Altun toplamasını bildin, fakat yemesini bilmedin, bu altını yığdın da, bir tanesini olsun,
neden başkasına vermedin.” 1674

Benzer beyitler: 213/2715/2749/3139/3152/3160/4957/

“Asıg kıldı erse ölümke **kümüş, kümüş** kılğay erdi er özke yuluş
Ölüme karşı gümüş fayda etse idi, insan gümüşü kendisine fidiye yapardı.” 1113

Benzer beyitler:

189/1564/1726/2098/2133/2134/2278/2747/2748/3027/3045/3046/3047/4372/5000/
5480/5519/5575/6106/6476

“Takı bir **sav altun** kerek ay tetig, anı işletip etse özke itig
Ey zeki insan, bunlardan biri de, yerinde kullanmak ve sarfetmek için elde bulunması icap
eden som altındır.” 483

Benzer beyitler: 485/1916/2411/3039/3042/3044/3047/4135/4277/

“Yagız yer katındaki **altun** taş ol, kalı çıksa begler başında tuş ol
Kara toprak altındaki altın taştan farksızdır; oradan çıkınca, beylerin başında tuğ tokası
olur.” 213

Sermaye kavramı eserde “mün” olarak görülmektedir. Ticaretin önemli unsurlarından birisi olan sermaye sağlamanın satıcının mal vermesiyle sağlanabileceği vurgulanmıştır.

*“Tiriglikni **mün** kıl asıg edgölük, yarın bolga edgü yegü kedgölük
Hayatı sermâye yap, bunun faizi iyiliktir; bu sana yarın için iyi yiyecek ve giyecek temin eder.” 232*

Benzer beyitler: 1255/1818/2756/2995/3313/3545/4468

Kazanç ve kâr kavramı eserde birçok beyitte “asıg” kelimesi ile ifade edilmektedir. Kelimenin eserde “Kazanç, fayda, yarar” anlamına gelecek şekilde kullanıldığı Üşenmez (2006: 135) tarafından belirtilmiştir. 232. beyitte ise Arat “asıg” kelimesini kazanç olarak değil faiz olarak çevirmiştir.

*“Asıg yasta yinçge bolur kılkları, katılsa munı ked küdezip yori
Kâr ve zarar hususunda çok hassas olurlar; onlar ile iş görürken, bu hususa çok dikkat etmelisin.” 4433*

Benzer beyitler: 232/2756/2801/2996/3001/3002/4419/3001/3002/4419/4433/5108

Ticaret kelimesi eserde “satıg” ifadesiyle karşılanmaktadır. Kelimenin eserde “Satma, satış, alışveriş, ticaret.” anlamlarını karşılayacak şekilde kullanıldığı Üşenmez (2006: 353) tarafından belirtilmektedir.

*“Kebit ked bezedim kişi körgüsü, asıg yok kebitte **satıg** belgüsü
İnsanların göreceği dükkânımı çok iyi süsledim, fakat burada kâr ve ticâretten eser yoktur” 5108*

Benzer beyitler: 2801/2803/2806/4419/

Ticaret yapan kişiler alıcı ve satıcı olarak iki şekilde eserde yer almaktadır. Satıcı “satıgçı” olarak görülmektedir.

*“**Satıgçı** berür neş anar mün sanı, alıgılı alır elde evrer anı
Satıcı mal verir ve bu ona sermâye olur; alıcı da bunu alır ve bunu memleketten-memlekete dolaştırır.” 2995*

Benzer beyitler: 2801/2994/4425/4427/4419/4429/4436/4438/5589/6473

Satıcının ticaret yaptığı karşı taraf alıcı olarak ifade edilmiştir. Alıcı eserde “alıglı” olarak geçmektedir.

*“Satıgçı berür neş anar mün sanı, **alıglı** alır elde evrer anı
Satıcı mal verir ve bu ona sermâye olur; alıcı da bunu alır ve bunu
memlekette-memlekete dolaştırır.” 2995*

Ticaret yapanların önde geleni manasında “tüccarbaşı” kelimesi “sartlar başı” olarak ifade edilmiştir.

*“Negü ter eşitgil bu **sartlar başı**, öz asgın tilep dünyâ kezgen kişi
Tüccar-başı, kendi kârı uğurunda dünyayı dolaşan insan, ne der, dinle.” 3002
Benzer beyitler: 2745/5754*

Eserde borç “berim”, “birim”, alacak “alım” kelimeleriyle karşılanmıştır. Üşenmez (2006: 155) “berim” kelimesini “borç, verim” , “alım” kelimesini de “alacak kişinin üzerinde olan borç” olarak belirtmiştir.

*“Bu tegme biri asgı yası telim, kayusu **berim** teg kayusu **alım**
Bunlardan her birinin faydası veya zararı çoktur; bâzısı — borç, bâzısı ise — alacak
gibidir.” 309
Benzer beyitler: 1592/6062*

Eserde muhasebe kayıtlarının tutulduğu dökümanlar ve kayıt tutma durum “bitig” kelimesiyle karşılanmıştır.

*“Sakış saklık çin **bitig** birle ol, bitip kodsâ sakış kapug açtı yol
Hesapta emniyet, şüphesiz, kaydetmekle temin edilir; hesap muntazam kaydedilirse, işler
aksamaz.” 2776
Benzer beyitler: 2774/2725/2702*

Eserde bazı beyitlerde “bitigçi” kelimesi Arat tarafından muhasebeci olarak çevrilmiştir. Kelime Üşenmez (2006: 161) tarafından “kâtip” anlamında belirtmiştir.

*“Bitigçi küdezgü kiriş hem çıkış, bitigin küdezgü kamug törlüg iş
Muhasebeci gelir ve giderleri yazı ile tesbit etmeli; her türlü muamele kayda
geçirilmelidir.” 2774*

Benzer beyitler: 2773

Muhasebenin önemli kavramlarından gelir gider işlemleri “kiriş” “çıkış” olarak eserde yer almaktadır. Gelir ve giderlerin kaydedilmesi, masrafların giderine göre gelirin, gelire göre de masrafların ayarlanması üzerinde vurgular yapılmaktadır.

*“Kirişke körü sen çıkış kıl neñiñ, sözüg sözlemegil meger öz teñiñ
Giderini gelirine göre ayarla; ancak sana yakışacak sözleri sarfet.” 1325*

Benzer beyitler: 2707/2774/4538/5913

Eserde “iflas” kelimesi “müflis” olarak geçmektedir. Üşenmez (2006: 313) kelimenin “iflas etmiş” anlamına geldiğini belirtmektedir.

*Telim baynı kördüm boguz bulnadı, özi boldı müflis çıgaylık yedi
Bir çok zenginler gördüm, boğazlarının esiri oldular ve böylece iflâs ederek, tekrar
fakirliğe düştüler. 4592*

Eserde rüşvet Üşenmez’in de (2006: 326) belirttiği üzere “orunç” olarak ifade edilmektedir.

*“Özüñ bolsa hâcib orunç almagu, çıgay tul yetimler sözün tıñlagu
Eğer hâcib olursan, rüşvet almamalısın; fakir, dul ve yetimlerin arzularını dinlemelisin.”
4144*

Benzer beyitler: 2442/2506/1176

Eserde “hisse” kavramı “ülüş” olarak yer almaktadır. Kelimenin eser içerisinde “pay, hisse, nasip, kısımet.” anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığı Üşenmez (2006: 443) tarafından belirtilmiştir.

*“Ülüşlerde turma ya tutma neñiñ, ökünçün sarıg bolga kızgu eñiñ
Hisseli işlere girişme ve böyle işe mal yatırma; al yanağın peşimanlıktan sararır.” 4544
Benzer beyitler: 1129/1363/1420/1686/2133/2428/3135/3216/*

BÖLÜM 15: ORGAN ADLARI

Çalışmanın bu bölümünde, vücudu oluşturan organ adları “temel organlar, iç organlar, kemik ve ekleme dair unsurlar, görünüşe dair unsurlar ve hayvanlara özgü organ adları” şeklinde beş başlık altında sınıflandırılmak suretiyle incelenmiştir. Tespit edilen ağız, alın, ayak, avuç, baş, bacak, bel, boğaz, boyun, burun, damak, dil, diş, el, ense, göğüs, göz, göz bebeği, karın, kol, kulak, parmak, sırt, tırnak, yanak, yüz gibi vücut bölümleri temel organlar sınıfında; bağır, beyin, damar, kol ana damarı, kalp, mide, safra gibi bölümler iç organlar sınıfında; kemik, bilek, diz, omuz gibi bölümler kemik ve eklem yerleri sınıfında; deri, ten, kaş, kıl, saç, sakal, tüy gibi unsurlar görünüşe dair diğer unsurlar sınıfında; gaga, kuyruk, kanat, pençe gibi organlar ise sadece hayvanlara özgü organ adları sınıfında ele alınmıştır.

Organların tümünün birleşimi olan vücut kavramı Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “var olma, varlık” ve “insan veya hayvan gövdesi, beden” olarak tanımlanmıştır. Eserde “et öz”, “ten” ve “endam” ifadeleri vücut kavramını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

*“Yulug kıldı mâli **teni** cânını, yalavaç sevinçi tiledi köni*

Malını, tenini ve canını feda etti ; dileği ancak Peygamberin rızası idi” 52

Benzer beyitler: 2728/2529

*“Biliglig kişiler **et öz** yavritur, bilig birle avnur cânın semritür*

Bilgili insanlar vücûtlarını yıpratırlar; bilgi ile avunurlar ve ruhlarını beslerler” 990

Benzer beyitler:

332/990/991/1023/1194/1346/1438/1524/1890/2797/2998/3198/3589/3591/3593/3595/

3598/3599/3601/3603/3604/3629/3637/3638/3640/3642/4369/4560/4561/4563/4773/

4810/5474/5842/5844/5865/6074/6146/6359/6360/6361/6364/6367/6464/

“Et öz” kalıbının Arat tarafından ten olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Ten ve vücut anlamlandırmalarının birbiriyle aynı amaçlı kullanımı dikkat çekmektedir.

*“**Et öz** cân yuluglar tapug kılguçı, tiler beg sevinçi bu kul bolguçı*

Hizmet eden insan tenini ve canını feda eder; kulluk beyini memnun etmek ister.” 2960

Benzer beyitler: 3059/3345/3346/3359/4270

Eserde bazı beyitlerde vücut yerine vücudu oluşturan et tabakasının kullanıldığı görülmektedir.

*“Bağışlasu teñri anıñ cânını, koratmasu andın **eti** kanını
Tanrı onun canını bağışlasın, onun etine ve kanına bir halel getirmesin.” 6239*

*“Müslümân karıştı için **et** yeşür, tükkel inçke tegdi bu kâfir yatur
Müslümanlar karıştı, birbirlerinin etlerini yiyorlar; kâfirler ise, tam bir huzur içinde yaşıyorlar.” 6481*

Eserde vücuttan bahsedilirken öne çıkarılan yedi endam “yeti endâm” olarak görülen kavramın Osmanlıca-Türkçe sözlükte “baş, göğüs, karın, iki el ve iki ayak” olarak bilinen yedi organı nitelendirdiği tespit edilmiştir.

*“Et öz **yeti endâmka** baksa kör er, tatıg buldı barça öz ülgün terer
İnsan kendi vücûduna, yedi endama bakarsa, bunlarda zevk bulur; bunların her biri kendi kısmetini toplar.” 1890
Benzer beyitler:2795/2497*

Vücutun bir organı olmamasına rağmen damarların içinde yer alan kan ve kemiklerin içinde bulunan ilik gibi kavramlara da eserde rastlanmaktadır.

Kan kelimesi eserde günümüzde ifade edildiği şekliyle “kan” olarak geçmektedir.

*“Kalı basnu tegse buşar baş keser, tamurın teşer kör sorup **kan** içer
Eğer ona saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını emer, içer” 4099
Benzer beyitler: 76/1058/1395/2715/5260/6008*

İlik kelimesi eserde “yilig” şeklinde geçmektedir.

*“Arıgsız kılınçı vefâsız cefâ, neçe me yitürse şeker hem **yilig**
Ne kadar şeker ve ilik ile beslesen dahi, temiz olmayanın hareketi vefasız ve cefalı olur.”
2198
Benzer Beyitler: 4267*

15.1. Temel Organlar

Eserde ağız, alın, ayak, avuç, baş, bacak, bel, boğaz, boyun, burun, damak, dil, diş, el, ense, göğüs, göz, göz bebeği, karın, kol, kulak, parmak, sırt, tırnak, yanak, yüz gibi temel organ adları tespit edilmiştir.

Ağız kelimesi eserde “ağız” olarak geçmektedir.

*“Bu **agzıñ** misâli ünür sanı teg, sözüg çıksa andın sehar tanı teg
Bu ağız bir in gibidir; sözüñ oradan çıkarsa, seher yeli gibi olur;” 2684
Benzer beyitler: 76/2686/4367*

“Alın” kelimesi eserde “alın” olarak geçmekte ve iki beyitte yer aldığı görülmektedir.

*“Süçig sözle barça kiçike tilin, açuk tut yüzüñni yaruk tut **alın**
Herkesе tatlı söz söyle, yüzünü açık ve alını parlak tut.” 5222
Benzer beyitler: 6228*

Günümüzde ifade ediliş şekliyle eserde görülen “avuç” miktar belirtme amacıyla kullanılmaktadır.

*“Ukuşka-turur bu ağırlık itig, ukuşsuz kişi bir **avuçça** tetig
Bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir; akılsız adam bir avuç balçık gibidir.” 297
Benzer beyitler: 5425*

Eserde “ayak” kelimesi “adak” olarak geçmektedir.

*“Elig kavşuru tut **adakuñ** tüze, bu oñ elgiñ urgıl sol elgiñ öze
Ellerini kavuştur, ayaklarını birbirine bitiştir; sağ elini sol elin üzerine koy” 4056
Benzer beyitler: 374/974/401/670/2369/2387/3659/5047/*

Eserde “baş” kelimesi günümüzde ifade edildiği şekliyle “baş” olarak geçmektedir.

*“Yagız yer katındaki altın taş ol, kalı çıksa begler **başında** tuş ol
Kara toprak altındaki altın taştan farksızdır; oradan çıkınca, beylerin başında tuğ tokası
olur.” 213*

Benzer beyitler:

365/435/774/784/966/2155/2516/2831/2893/3286/3682/3838/4099/4848/5643/5678/

5687/5827/5953/5974/6218/6220

Eserde “bacak” kelimesi “but” olarak geçmektedir.

“Yana alma tırnak adışma **butuñ**, uçuzluk tegürgey iletgey kutuñ
Bir de tırnak kesme, bacaklarını yayıp-oturma; bu insanı itibardan düşürür ve ikbale
mani olur.” 4115

Eserde “bel” kelimesi günümüzdeki kullanıldığı şekliyle “bel” olarak yer almaktadır.

“**Beli** bolsa yılmuk yana yarnı keñ, ürüñ bolsa kırtış kızıl kızgu eñ
Belleri ince, omuzları geniş, teni beyaz ve yanakları al-kırmızı olmalıdır.” 2915
Benzer beyitler: 5824

Eserde “boğaz” kelimesi “boguz” olarak geçmektedir.

“Bu körklüg kişi közke körnür arıg, arıg bolmasa aş **boguzka** karıg
Böyle güzel bir kimse göze temiz görünür; yemek temiz olmazsa, insanın boğazında
kalır.” 2855
Benzer beyitler:

991/994/994/1738/2096/2100/2855/2889/2890/2893/2895/3578/4615/4674/5352/5465

Eserde yer alan “boyun” kelimesi günümüzde ifade ediliş şekliyle “boyun” olarak geçmektedir.

“Tümen ârzü nimet yediñ inçlenip, **boyun** yal bedüttüñ buka teg kılıp
Sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimetlere nail oldun; bir boğa gibi, boyun ve enseni
kalınlaştırdın.” 5801
Benzer beyitler: 206/4913/5360/1375/2022/2025/2154/2352/2708/2945/4913/5931/6161

Eserde burun kelimesi organ adı olarak günümüzde ifade edildiği şekliyle “burun” olarak kullanılmıştır.

“Burunduklug ol söz teve **burnı** teg, barur kaçça yetse titir boynı teg
Söz, deve burnu gibi, yularlıdır; o, dişi deve boynu gibi, nereye çekilirse, oraya gider.”
206
Benzer beyitler: 66

Eserde yanak anlamına gelen “eş” kelimesinin aynı zamanda damak anlamına gelecek şekilde de kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin eserde “en, daha (kuvvetlendirme edatı)” ve “yüz, yanak, damak” anlamlarını karşılayacak şekilde kullanıldığı Üşenmez (2006: 200) tarafından belirtilmiştir.

*“Açıg suv teg ol kör bu dünyâ neşi, neçe içse kanmaz ölimez **eşi**
Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse, kanmaz; damağı bile nemlenmez.”*
3625

Dil organı eserde “til” olarak geçmektedir.

*“Kızıl **til** kılur kışga yaşlıg seni, esenlik tilese katıg ba anı
Kırmızı dil senin ömrünü kısaltır; selâmet dilersen, onu sıkı tut.”* 964

Benzer beyitler:

274/275/775/993/1016/1019/1021/1022/1023/1024/1026/1035/1861/2682/2688/2692/2
700/2736/3716/4021/4643/6171/6505

Diş eserde “tiş” olarak görülmektedir.

*“Otuz iki **tişim** ürün yinçüler, üzülde yipi kör saçıldı birer
Otuz iki dişimin, bu beyaz incilerimin, ipi koptu ve onlar da birer birer döküldü.”* 5640

Benzer beyitler: 167/1453/2377/2515/3953/5827

Eserde sık kullanılan organ adlarından el kelimesi “elig” olarak geçmektedir.

*“Bedük bir biçekig **eligde** tutar, solındın urâgûn oñındın şeker
Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı-ot ve sağında şeker bulunuyordu.”* 772

Benzer beyitler:

788/810/1029/1035/1110/1249/1256/1496/1519/1572/1783/2069/2902/2903/3051/
3291/32933471/3682/3710/3896/3959/3968/4058/4129/4597/4607/4972/5442/5446/
5633/5967

Ense eserde “yal” olarak ve tek beyitte geçmektedir. Arat “boyun” kelimesini de 6369. beyitte ense olarak çevirmiştir.

*“Tümen ârzü nimet yediñ inçlenip, boyun **yal** bedüttün buka teg kılıp*

Sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimetlere nail oldun; bir boğa gibi, boyun ve enseni kalınlaştırdın.” 5801

Eserde “göğüs” kelimesinin “köğüz” olarak geçmektedir. Arat bazı beyitlerde “bağır” kelimesini de göğüs olarak çevirmiştir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “bağır” kelimesinin bir anlamı “göğüs” olarak belirtilmiştir. Üşenmez (2006: 144) “bağır” kelimesinin “karaciğer” ve “bağır, ciğer, yürek” anlamlarına geldiğini belirtir.

*“İki künlük erter ajunug bulup, nelük kerdi **kögsin** kaya teg bolup*

İki günlük bu geçici dünyayı bulunca, niçin kaya gibi, göğüs kabartır.” 1535

Benzer beyitler: 6539/2243/2326/4845

Sık kullanılan organ adlarından bir diğeri olan göz eserde “köz” olarak ifade edilmiştir.

*“Ukuş körki til ol bu til körki söz, kişi körki yüz ol bu yüz körki **köz***

Akıl süsü — dil, dil süsü — sözdür; insanın süsü — yüz, yüzün süsü — gözdür.” 274

Benzer beyitler:

*83/102/121/271/387/648/663/768/926/1160/1562/1727/1991/2923/3438/3657/3789/
3837/3851/4062/4102/4521/4823/4890/4902/5030/5970/6137/6157/6195/6208/6212/
6327/6352/6533/6590*

Göz bebeği “karak” olarak tek bir beyitte görülmektedir.

*“Kişensiz külündi mañumaz adak, tünardi yarumaz körügli **karak***

Ayağım kösteksiz olduğu halde, halsiz düştü, adım atamıyor; gören göz-bebeğim karardı, parlamıyor.” 374

Karın kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle “karın” olarak geçmektedir. Kelimenin eserde mide anlamına gelecek şekilde de kullanımları mevcuttur.

*“Takı bir kotu ol **karındakılar**, biziñde basa tirki yegli olar*

Diğer bir nesil de ana karnındakilerdir; bizden sonra bu sofradan yiyecekler onlardır.”

5341

Benzer beyitler: 5344/883/1515

*“Karınka süçig kirse çıkrur sözüg, bu çıkmış söz ök yandru örter özüg
Şarap mideye girerse, sözü dışarı çıkarır; bu çıkan söz de tekrar kendisini yakar.” 2656*

*“Kara **karnı** todsa kör ud teg yatur, yava sözke avnur özin semritür
Avamın karnı doyarasa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücûdunu besler.”
988*

Benzer beyitler:

*2560/2924/2976/3113/3578/3602/3603/3604/3610/3611/3665/3797/3798/4327/4329/
4769*

Kol kelimesi eserde “kol” olarak geçmiş ancak Arat tarafından “el” olarak tercüme edilmiştir.

*“Okıdı kör ay toldıka kıldı yol, bu ay toldı kirdi kavuşturdı **kol**
Ay-Toldı’yı huzuruna çağırttı; Ay-Toldı girdi ve ellerini kavuşturdu.” 766*

Eserde kulak kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle “kulak” olarak geçmektedir.

*“Bayat berdi kulka iki köz **kulak**, biri dünyâ baksa biri ukbi bak
Tanrı kula iki göz ve iki kulak verdi; biri ile bu dünyaya bakarsa, biri ile de ahirete
bakmalıdır.” 3657*

Benzer beyitler: 991/1915/2025/3657

Eserde “parmak” kelimesi “ernek” olarak geçmektedir. Kelime boğazın boyutunu ifade edecek şekilde ölçü birimi olarak kullanılmaktadır.

*“Bu tatgıñ üç **ernek** boguzka-turur, anıñda naru barsa karnıñ tolur
Bu zevkin üç parmaklık boğaz içindir; ondan öteye giderse, karın dolar.” 3578*

Sırt kelimesinin eserdeki karşılığı “egin” olarak görülmektedir. Bazı beyitlerde “arka” kelimesinin de sırtı ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

*“**Eginke** kedim ya boguzka yemi, kerek ay kadaş bu tiriglik emi
İnsanın sırtına elbise ve boğazı için yemek lazımdır; ey kardeş, bunlar hayat ilaçlarıdır.”
3664*

Benzer beyitler: 3665/3800/4774/5465/6371/6569

“Kimiñ bolsa koldaş adaşı telim, anıñ **arkası** bek kaya ol yalım
Kimin arkadaşı ve dostu çok ise, o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamış
demektir.” 1698

Tırnak kelimesi “tırnak” olarak görülmektedir.

“Yana alma **tırnak** adışma butuñ, uçuzluk tegürgey iletgey kutuñ
Bir de tırnak kesme, bacaklarını yayıp-oturma; bu insanı itibardan düşürür ve ikbale
mani olur.” 4115
Benzer beyitler: 2377

Eserde yanak kelimesinin “eñ” olarak geçtiği görülmektedir.

“İdi yakçı aymış büğü bilgi keñ, eşitgil munı sen ayâ kızgu **eñ**
Hakim ve bilgisi geniş olan insan çok iyi söylemiş; ey al yanaklı, sen bunu dinle.” 4707
Benzer beyitler: 2385/2915/4524/4544/4707

Eserde vücudun baş kısmının ön tarafını ifade eden “yüz” kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle “yüz” olarak geçmektedir.

“Ulug künde körkit olarnıñ yüzün, elig tuttaçı kılğıl edgü sözün
Ulu günde onların yüzünü göster, şefaatterini bana yardımcı kıl.” 32
Benzer beyitler:

48/82/104/274/464/531/540/581/649/665/958/1159/1184/1209/1338/1481/1500/1512/
1587/1847/1849/1851/1887/1893/1896/1899/1901/1996/2077/2083/2084/2208/2213/
2215/2458/2459/2464/2465/2467/2488/2522/2723/2843/2854/2913/2914/2920/2921/
2923/2924/3201/3274/3306/3325/3451/3459/3465/3479/3839/3845/3910/3953/4047/
4104/4315/4477/4482/4484/4672/4675/4885/4886/4921/4937/4954/4987/5010/5015/
5023/5029/5615/5686/5700/5748/5776/5916/5977/6151/6198/6229/6300/6301/6308/
6454/6474/6529/6530/6567/6604

15.2. İç Organlar

Eserde bağır, beyin, damar, kol ana damarı, kalp, mide, safra gibi iç organlar yer almaktadır.

Üşenmez'in çalışmasında (2006: 144) "karaciğer", Uçar'ın (2015:87) okçuluk ile ilgili çalışmasında "yayın orta yeri", TDK güncel Türkçe sözlüğünde'nde anatomi terimi olarak karşılığı "ciğer, bağırsak gibi iç organların genel adı" şeklinde verilen "bağır" kelimesi Arat tarafından bazen direk "bağır" olarak bazen "ciğer" olarak bazen de "göğüs" olarak ifade edilmiştir.

*"Bağırsaknı bulsa **bagırka** urun, maña mundag aydı bilig hem ukuş
Merhametli birini bulursan, bağırina bas; bilgi ve akıl bana böyle dedi." 1947
Benzer beyitler: 2609/2610/3110/3237/4988*

Eserde "bağır otı" ifadesi Arat tarafından "ciğer-pare" olarak çevrilmiştir.

*"Munu men barır-men ay ilig kutı, turu kaldı oğlum bu **bagır otı**
Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum; oğlum, bu ciğer-pârem, burada kalıyor." 1482*

Üşenmez (2006: 307) "meçe" kelimesinin karşılığı "beyin" olarak verilmiştir.

*"Bu sevdâ küçenmiş bolur ay kadaş, ot içgü **mejesin** arıtgu adaş
Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilaç içmeli ve beynini
temizlemelidir." 6012*

*"Ya sevdâ küçedip **mejim** artadı ol, közümkemü körnür özüüm hab içeyi
Veya sevda çoğalarak, beynimemi te'sir etti veya gözüümemi öyle görünüyor; ben bir ilaç
içeyim." 6590*

Eserde "damar" kelimesi "tamur" olarak geçmektedir.

*"Kür alp er kötürse yaşın teg temür, azıglıg erenlerde teşlür **tamur**
Cesur, kahraman adam, yıldırım gibi kılıç sallarsa, azılı muhariplerin damarı patlar."
3041
Benzer beyitler: 4099*

Arat'ın damar olarak ifade ettiği “ekhel” kelimesinin “tamur”dan farklı olması nedeniyle birçok çalışma incelenmiştir. DLT’de organ adları arasında karşılaşılmayan ekhel kelimesinin A.Turan Doğan’ın (2017: 42) Kutadgu Bilig hariç taradığı tıbbi eserlerde kolun ana damarı olarak tanımlandığı belirlenmiştir. Kelimenin bu anlamı ihtiva ettiğine dair bilgi daha önce Kutadgu Bilig üzerine yapılmış olan ve erişilebilen tıbbi terim çalışmalarında görülmemiştir.

“Kayu aydı kan tutmuş emdi muni, aç a bergü ekhel akıtgu kanı

Biri:—Şimdi bunu kan tutmuş, damarını açmak ve kan akıtmak lâzımdır — dedi.” 1058

Eserde kalp “yürek” olarak görülmektedir.

“Bağırsak tapugçı bağır sanı teg, bağırda yakınrak yürek kanı teg

İçten bağılı hizmetkâr insanın bağı gibidir; belki de bağırından daha yakın, yürek kanı gibidir.” 2610

Eserde mide kelimesi “karın” olarak yer almaktadır.

“Karınka süçig kirse çikrur sözüg, bu çıkmış söz ök yandru örter özüg

Şarap mideye girerse, sözü dışarı çıkarır; bu çıkan söz de tekrar kendisini yakar.” 2656

Aşağıdaki beyitte “öz” kelimesi Arat tarafından “karın” olarak tercüme edilmiştir. Bu beyitte Arat’ın çevirisinde mide olarak görülen “öz” kelimesi ile oluşturulan “özünü boşutmak” ifadesi içini boşaltmak, istifra etmek anlamındadır.

“Sarıgı küçenmiş bolur ay bügü, özünü boşutgu terengbin yigü

Ey hâkim, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret-halvası yemesi lazımdır.”6010

“kurugsak” kelimesinin Üşenmez’in çalışmasında (2006: 294) “kuruksak” olarak yer aldığı görülmektedir. Arat “kurugsak” kelimesini “gönül” olarak tercüme edilmiştir. Kelimenin geçtiği 375. beyit, kendisinden önce gelen beyitler ile birlikte ele alındığında, vücudun organlarının sıkıntı yaşamaması vurgusu nedeniyle “midenin ateşinin sönməsi, artık bir şey yiyip içemez hale gelme” şeklinde yorumlanması mümkündür. “Kursak, mide, gönül.” anlamlarından mide olarak değerlendirilmesi de mümkündür.

*“Tatıg bardı öçti **kurugsak** otı, yıradı meniñdin yegitlik atı
Zevk gitti, gönül âteşi söndü; gençlik adı artık benden uzaklaştı.” 375*

Safra kelimesi eserde “sarıg” olarak geçmektedir.

*“**Sarıgı** küçenmiş bolur ay bügü, özini boşutğu terengbin yegü
Ey hâkim, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret-halvası yemesi
lazımdır.” 6010*

15.3. Kemik ve Eklem yerleri

Eserde kemik, bilek, diz, omuz gibi kemik ve eklem yerleri ile ilgili adlandırmalara da rastlanmaktadır. Eserde “kemik” kelimesi “sünük” olarak geçmektedir.

*“Uvutsuz yüzi körse etsiz **sünük**, uvutsuz özi körse bütmez irük
Hayâsızın yüzü, dikkat edersen, etsiz bir kemiktir; hayâsızın özü ise, kapanmaz bir
gediktir.” 2206
Benzer beyitler: 2579/4131/4599/6415*

Eserde “bilek” kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle geçmektedir.

*“Yagıda küir arslan yüreki kerek, karıştuktta esri **bileki** kerek
Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi
olmalıdır.” 2310
Benzer beyitler: 6072*

Eserde “diz” kelimesi “tiz” olarak geçmektedir.

*“Ötüg ötnür erken köni tut elig, iki **tiz** bile sök tüzün bol silig
Bir şey arzederken, ellerini aşağıya doğru sarkıt; iki diz üzerine çök, arzı ihlas ve sükûn
ile yap.” 4058*

Eserde “omuz” kelimesi “yarın” olarak geçmektedir. Utku Işık’ın (2016:39) “Karahanlı Tıp Terimleri” adlı tez çalışmasında “omuz, sırt” olarak belirtilmiştir. Ayrıca sırt olarak bilinen “egin” kelimesinin de Arat tarafından omuz olarak yorumlandığı bir beyit de mevcuttur.

“Beli bolsa yılmık yana **yarnı** keñ, ürüñ bolsa kırtış kızıl kızgu eñ
Belleri ince, omuzları geniş, teni beyaz ve yanakları al-kırmızı olmalıdır.” 2915

“Negü teg tirilgü bu künde naru, çöküp bardı **egnım** kopumaz örü
Bugünden sonra nasıl yaşarım; omuzlarım çöktü, artık bir daha kalkamaz.” 5457

15.4. Dış Görünüşe Dair Diğer Adlandırmalar

Eserde deri, ten, kaş, kıl, saç, sakal, tüy gibi görünüşe dair unsurlar bulunmaktadır.

Eserde “deri” kelimesinin “kırtış” olarak geçtiği görülmektedir.

“Yüzin kızledi yerke rûmi kızı, ajun **kırtışı** boldı zengi yüzi
Rûmî kızı yüzünü yere gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu” 3948
Benzer beyitler: 1101/2915/4891/4961/5012/5449/5669/6213/6223

Eserde beniz kelimesi “meñiz”olarak geçmektedir.

“Temâm erguvân teg kızıl **meñzim** erdi, bu kün zaferân urgın eñde tarıttım
Benzim kırmızı, tam bir erguvan gibi idi; bugün yüzüme safran tohumu ektim.” 6529
Benzer beyitler: 1164/4485

Eserde kaş kelimesi “kaş” olarak günümüzde ifade edilen şekliyle yer almaktadır.

“Sevindi tedükte sasıtur söker, yazıldı tedükte buşup **kaş** tüger
O "memnun oldu" derken, ortalığı berbat eder, söğer; "yüzü güldü" derken, hiddetlenir,
kaşlarını çatar.” 4756
Benzer beyitler: 816/4961/5670

Eserde kıl kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle “kıl” olarak geçmektedir.

“Sakalsız kerek bu idişçi arıg, küdezilse içgüde **kıl** tü yamıg
İçkinin kıl, tüy ve çer-çöpten korunması için, içkici sakalsız ve temiz bir insan olmalıdır.”
2917
Benzer beyitler: 1723/2154/2917/2918/4393/6082

Eserde saç kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle “saç” olarak yer almaktadır.

*“Ürüñ boldı erse kara **saç** sakal, anunğu busugçı ölümke tükel
Kara saç ve sakal ağarınca pusuda yatan ölümeye iyice hazırlanmak lâzımdır.” 1103
Benzer beyitler: 1105/2914/3046/4885/5639/5697/5825*

Eserde sakal kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle “sakal” olarak yer almaktadır.

*“Kiçig erse umnur sakal öñüke, **sakal** önse umnur ürüñ bolguka
Küçük iken, insan sakal çıkmasını bekler; sakal çıkınca, beyaz olmasını bekler.” 3622
Benzer beyitler: 1098/1103/5639/5697*

Eserde tüy kelimesi “tü” olarak geçmektedir.

*“Tegürdi maña elgin elig yaşım, kuğu kıldı kuzgun **tüsi** teg başım
Elli yaşım bana elini değırdi; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi.” 365
Benzer beyitler: 2917/5697*

15.5. Sadece Hayvanlara Özgü Organlar

Çalışmanın bu kısmında hayvan uzuv adlarına yer verilmiştir. Eserde tespit edilebilen hayvan organ adları gaga, kanat, kuş/kanat tüyü, kuyruk ve pençedir. Ayrıca hem hayvan hem insanlarda bulunan organlar bu bölümde ele alınmamıştır.

Eserde yer alan “tümşük” kelimesi Üşenmez’in (2006: 419) belirttiği üzere “gaga” anlamına gelmektedir.

*“Kara çumguk ötti sata **tümşükün**, üni oglagu kız üni teg yakın
Kara çumguk mızrak gibi gagası ile ötüyor; sesi, nazlı bir kızın sesi gibi, cana yakındır.”
77*

Eserde “kanat” kelimesinin günümüzde ifade edilen şekliyle “kanat” olarak yer aldığı görülmektedir.

*“Er at boldı begler **kanatı** yügi, kanatsız kuş uçmaz ay begler begi
Asker beylerin kanat tüyüdür; ey beyler-beyi, kanatsız kuş uçamaz.” 3005*

Eserde geçen “yüg” kelimesinin “kuş tüyü” anlamını karşılayacak şekilde kullanıldığı Üşenmez (2006: 485) tarafından belirtilmektedir.

*“Er at boldı begler kanatı **yügi**, kanatsız kuş uçmaz ay begler begi
Asker beylerin kanat tüyüdür; ey beyler-beyi, kanatsız kuş uçamaz.” 3005*

Eserde kuyruk kelimesi “kudruk” olarak yer almaktadır.

*“Yaşık yandı bolgay yana orniña, balık **kudrukındın** kozı burnıña
Güneş balık-kuyruğundan (hût), kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü.”
66*

Eserde pençe kelimesi “tarmak” olarak geçmekte ve mecazi anlamda kullanılmaktadır.

*“Anunmuş-turur bu ölüm **tarmakı**, usanıp yorırda iler karmakı
Ölümün pençesi hazırlanmıştır; gaflet içinde yürürken, onun çengeli insana saplanır.”
6116
Benzer beyitler: 1179*

BÖLÜM 16: HASTALIKLAR ve SAĞALTMA YÖNTEMLERİ

Çalışmanın bu bölümünde eserde geçen çeşitli hastalık isimleri, sağaltma yöntemleri ve ilaç adları konusunda tespit edilebilen hususlar belirtilmektedir.

Eserde yer alan “emçi” ve “otaçı” kelimeleri Arat tarafından “tabip” şeklinde çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 199) eserde yer alan “emçi” kelimesini “ilaç yapan kimse, hekim” şeklinde “otaçı” kelimesini de “doktor, hekim” olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber hastaları halk hekimliği yöntemi ile sağaltan kimseler olarak “kam” ve “afsûnçı” ifadelerinden bahsedilmektedir. Arat kam kelimesini “kam” olarak “afsûnçı” kelimesini de efsuncu olarak çevirmiştir. Üşenmez (2006: 243) “kam” kelimesi için “kâhin, şaman”, “afsûnçı” ifadesi için “büyücü, sihirbaz” tanımlarını yapmaktadır. Beyitlerde yer alan diğer bir ifade de “muazzim” kelimesidir. Bu kelime Dilaçar tarafından (1988: 122) “efsuncu” olarak belirtilmiş ve Arat tarafından da “efsuncu” şeklinde tercüme edilmiştir.

*“Olarda birisi **otaçı**-turur, kamug ig togaka bu emçi erür*

Bunlardan biri tabiplerdir; bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi ederler.” 4356

Benzer beyitler: 1057/1065/1199/2109/4364/4616/4631/4673/5241

*“Tirig bolsa yaljuk yeme igler ök, igin **emçi** körse otun emler ök*

İnsan hayatta iken hastalanabilir; tabibe müracaat ederse, tabip o hastalığı ilâç ile tedavi eder.” 4358

Benzer beyitler: 4641

*“Kerek tut otaçı kerek erse **kam**, ölüglük hergiz asıg kılmaz em*

İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiç bir ilâç fayda vermez.” 1065

Benzer beyitler: 2002/3873/5244

*“Bularda basa keldi **afsûnçılar**, bu yel yeklig igke bu ol emçiler*

Bunlardan sonra, efsuncular gelir; cin ve periden gelen hastalıkları bunlar tedavi ederler.” 4361

*“Otaçı unamaz **muazzim** sözün, **muazzim** otaçika evrer yüzün*

Tabip efsuncunun sözünü beğenmez; efsuncu da tabibe kıymet vermez.” 4364

Üşenmez (2006: 227) eserde yer alan “ig” kelimesini “hastalık, hasta” olarak “igçil” kelimesini “hastalıklı” ve “igle-” ifadesini de “hastalanmak” olarak tanımlamaktadır.

“Bu törtte biri ot birisi yağı, üçünçi ig ol kör tiriglik ağı

Bu dörtten biri – ateş, biri – düşmandır; üçüncüsü – hayatın tuzağı olan hastalıktır.” 307

Benzer beyitler:

*1081/1107/1108/1109/1115/2567/3330/3580/4510/4615/4616/4618/4619/4672/4674/
4675/4725/5978/5981/5982/5984/5990/5991/6236/6241/6282/157/158/632/1662/1969/
1970/1971/1998/2002/2326*

Eserde hastalık anlamındaki “ig” kelimesi ile beraber kullanılan “kem” Üşenmez (2006: 259) tarafından “hastalık” olarak tanımlanmış ve Arat tarafından “rahatsızlık” olarak çevirilmiştir.

“Otaçı tirildi tamur kördiler, ol ig kem ne ermiş ayu berdiler

Etrafına tabipler toplandı, nabzına baktılar; bu hastalık ve rahatsızlığın ne olduğu hakkında fikirlerini söylediler.” 1057

Üşenmez (2006: 200), eserde yer alan “emle-” kelimesini “ilaçlamak, tedavi etmek” şeklinde, “ot” kelimesini “ilaç, çâre; zehir, ağı”, “ota-” kelimesini “ilaç yapmak, tedavi etmek” ve “emlet-” kelimesini de “ilaçlatmak, tedavi ettirmek” şeklinde tanımlamıştır.

“Bu ig tutsa terkin kişig yavritur, anı emlemese ölüm tavratur

İnsana bir hastalık gelirse, onu derhâl kuvvetten düşürür; tedavi edilmezse, ölüm koşar-gelir.” 4616

Benzer beyitler: 157/1970/2002/2402/3149/3871/3873/3979/4356/4358/4361

“Yorı ay biligsiz igiñni ota, biligsiz otın sen ay bilge kuda

Ey biligsiz, git, hastalığını tedavi ettir; ey mes'ûd âlim, bilgisizliğin ilâcını sen söyle.” 158

Benzer beyitler: 1061/1969/2109/2895/4253/5244

Eserde hastaların tedaviye cevap vermesi yani iyi olması “edgü bolmak” olarak görülmektedir.

“Kişi barça igler kör edgü bolur, saña yalnız ermez bu ig ay unur

Her kes hastalanır, bakarsın, tekrar iyileşir; ey kudretli insan, bu hastalık yalnız senin için değildir.” 1081

16.1. Hastalık Adları

Dilaçar (1988: 146-147), Yusuf Has Hâcib’in Aristo’dan kalma “sıcak, soğuk, kuru ve yaş” şeklindeki karşıtlık ilkesini benimsemiş olduğunu ve Hipokrates tarafından ortaya konan dört hilt yani temel sıvı görüşüne de katıldığını belirtmiştir. Sarıg (sarı safra) , sevda (kara safra), kan ve balgam olarak belirtilen bu dört temel sıvının fazla ya da az olmasının çeşitli sağlık sorunlarına yer açacağı da işaret edilmiştir.

Eserde ağrı, baş ağrısı, kabızlık, nöbet geçirme, yara ve yaralanma, cin ve şeytan çarpması, temel sıvı dengesizliğinden meydana gelen hastalıklar tespit edilmiştir. Dilaçar’ın işaret etmiş olduğu “dört hilt” a Eliaçık’ın (2010: 135) “Sıhhat u Maraz’da Ahlat-ı Erba’nın İşlenişi” isimli çalışmasında “İslâm tıp teorisinde ahlât-ı erbaa teorisinin genel unsurları” olarak işaret edilmiş ve bu unsurların belirtildiği çizelge aşağıdaki şekilde sunulmuştur:

Tablo 1:

İslâm tıp teorisinde ahlât-ı erbaa teorisinin genel unsurları

<i>Dört Unsur</i>	<i>Hava</i>	<i>Ateş</i>	<i>Toprak</i>	<i>Su</i>
<i>Dört Hilt</i>	<i>Kan</i>	<i>Safra</i>	<i>Sevda</i>	<i>Balgam</i>
<i>Organı</i>	<i>Kalp Akciğer</i>	<i>Karaciğer Öd</i>	<i>Dalak Mide</i>	<i>Beyin</i>
<i>Mevsimi</i>	<i>İlkbahar</i>	<i>Yaz</i>	<i>Sonbahar</i>	<i>Kış</i>
<i>Yaş dönemi</i>	<i>Çocukluk</i>	<i>Gençlik</i>	<i>Erişkinlik</i>	<i>İhtiyarlık</i>
<i>Fiziki özelliği</i>	<i>Nemli Sıcak</i>	<i>Kuru Sıcak</i>	<i>Kuru Soğuk</i>	<i>Nemli-Soğuk</i>
<i>Rengi</i>	<i>Kırmızı</i>	<i>Sarı</i>	<i>Siyah</i>	<i>Beyaz</i>
<i>Tadı</i>	<i>Tatlı</i>	<i>Acı</i>	<i>Ekşi</i>	<i>Tuzlu</i>
<i>Zamanı</i>	<i>Sabah</i>	<i>Öğle</i>	<i>İkindi</i>	<i>Akşam</i>
<i>Karakteri</i>	<i>Sıcakkanlı</i>	<i>Öfkeli</i>	<i>İçine kapanık</i>	<i>Soğukkanlı</i>
<i>Burcu</i>	<i>İkizler-Boğa-Koç</i>	<i>Başak-AslanYengeç</i>	<i>Terazi-Akrep-Yay</i>	<i>Balık-Kova-Oğlak</i>
<i>Musiki makâmı</i>	<i>Şehnâz- İsfahân- Nevâ</i>	<i>Rast-Hicaz-Büzürk</i>	<i>Irak-Bûselik- Zengûle</i>	<i>Hüseynî-Uşşâk- Nevrûz</i>
<i>Tedavisi</i>	<i>Kuru-Soğuk ilaçlar</i>	<i>Nemli-Soğuk ilaçlar</i>	<i>Nemli-Sıcak ilaçlar</i>	<i>Kuru-Sıcak ilaçlar</i>

(Eliaçık, 2010:135)

Eserde dört sıvının da artışı ile ilgili örnek beyitler yer almaktadır. Bu dört sıvının artması “küçen-” şeklinde ifade edilmiştir. Üşenmez (2006: 296) “küç” kelimesinin “güç, kuvvet”, “küçen-” fiilinin ise “güçlenmek” anlamına geldiğini belirtmiştir. Kelime Arat tarafından “kuvvetlenmek” şeklinde çevirilmiştir. Anlaşıldığı üzere eserde dört sıvının kuvvetlenmesi, güçlenmesi miktarının artması anlamını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

“Sarıgı küçenmiş bolur ay bügü, özini boşutgu terengbin yegü

Ey hakîm, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret-halvası yemesi lâzımdır” 6010

“Bu sevdâ küçenmiş bolur ay kadaş, ot içgü meşsin arıtgu adaş

Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilâç içmeli ve beynini temizlemelidir.” 6012

“Anı kan küçemiş bolur belgülig, ayu ber kan alsun anar ülgülig

Belli ki, onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir mikdar kan aldırması tavsiye edilir.”

“Küçenmiş bolur kör anıñ balgamı, isig neñ yitürgü içürgü emi

Onun balgamı kuvvetlenmiş olur; bunun ilâcı ona sıcak şeyler yedirmek ve içirmektir” 6014

Eserde ağrı kelimesi “agrıg” olarak geçmektedir. Üşenmez (2006: 121) kelimenin eserde “ağrı, sızı” anlamını karşılayacak şekilde kullanıldığına işaret etmiştir. Arat kelimeyi “acı” ve “ağrı” olarak çevirmiştir. Kelime eserde genel olarak “dert, tasa, sıkıntı” gibi anlamları karşılayacak şekilde mecâzi olarak kullanılmıştır.

“Uçuz tutga koldaş adaş ya kadaş, anıñ agrıgında köñül bolga baş

Arkadaş, dost veya kardeş nazarında itibârın kalmaz ve bunun acısından gönülün yaralanır.” 4542

Benzer beyitler: 4586

Eserde “baş ağrısı” ifadesi “baş agrıg” olarak “dert, tasa, zahmet, sıkıntı” gibi anlamları ifade edecek şekilde geçmektedir.

*“Neçe er bedüse **baş agrıg** bedür, neçe baş bedüse bedük börk kedür*

İnsan ne kadar büyürse, baş-ağrısı da o kadar artar; başı ne kadar büyürse, o kadar büyük börk giyer.” 435

Benzer beyitler: 421/1883/2147/2934/4915/4917/5428/5856

Kabız olma hastalığı “özi katmış” şeklinde ifade edilmektedir.

*“Kayu aydı ötrüm içürgü kerek, **özi katmış** emdi boşutgu kerek*

Biri: -- Müshil içirmeli; kabız olmuş, şimdi onu boşaltmak gerek dedi.” 1059

Eserde yer alan “kan tutması” hastalığının nasıl bir rahatsızlık olduğu hususunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır.

*“Kayu aydı **kan tutmuş** emdi muni, aç a bergü ekhel akıtgu kanı*

Biri:-- Şimdi bunu kan tutmuş, damarlarını açmak ve kan akıtmak lazımdır – dedi.” 1058

Eserde yer alan “kezig” kelimesi Arat tarafından “sıtma” ve “nöbet” şeklinde çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 265) kelimenin “sıra, nöbet, gezek”, “kezik” kelimesinin de “İnsanı titreten sıtma, gezek” anlamlarına geldiğini belirtmiştir.

*“Kerek bolmaz emdi bu dünyâ maña, ya devlet **keziği kezig** ay toña*

Bana böyle bir dünyanın lüzumu yoktur; bu sıtmaya benzeyen saadet nöbetini de istemem, ey kahraman yiğit.” 4761

Eserde yara kelimesi “baş” şeklinde geçmektedir. Kelime Üşenmez (2006: 149) tarafından “Yara yaralanma” olarak ifade edilmiştir. “Berge” kelimesi Üşenmez (2006: 154) tarafından “değnek, kamçı” olarak belirtilmiştir. Örnek beyitte yer alan “berge başı” ifadesi ise Arat tarafından “kamçı yarası” olarak yorumlanmıştır.

*“Urup berge **başı** büter terk söner, tilin sökse bütmez açığı yılın*

Vurulan kamçı yarası kapanır ve çabuk geçer; dil acısı ise, yıllarca dinmez.” 2580

*“Uçuz tutga koldaş adaş ya kadaş, anıñ agrığında köñül bolga **baş***

Arkadaş, dost veya kardeş nazarında itibârın kalmaz ve bunun acısından gönülün yaralanır.” 4542

Eserde yaralanmak kelimesi Üşenmez'in de (2006: 147) işaret ettiği üzere “balık-” şeklinde geçmektedir.

“Balıkmiş bar erse sen emlet körü, bulun bolmuş erse yulup ol kirü

Yaralanan varsa, sen bakıp, tedavi ettir; esir olan varsa, kurtar geri al.” 2402

Eserde zehir kelimesi Üşenmez'in de (2006: 122) belirttiği üzere “agu” olarak görülmektedir. Zehir kelimesi genel olarak mecazi bir anlamı karşılamak suretiyle kullanılmıştır.

“Kötürme bayutma isiz öktemig, agu kılga şeksiz saña ot emig

Zâlim ve kötü kimseyi yükseltme ve onu zengin etme; o sana, şüphesiz, ilâç ve devayı zehir hâline getirir.” 5522

Benzer beyitler:370/ 779/1126/2142/3388/3995/4299/4349/4522/4655/5228/6166/6384

Üşenmez (2006: 466) eserde geçen “yek” kelimesini “şeytan” olarak çevirmiştir. Çalışmada yel kelimesinin dönem içerisinde “cin” karşılığında kullanıldığına dair doğrudan bir tanım görülmemekte ancak aynı kökten olan “yelpik” kelimesinin DLT’de “cin çarpması, yel çarpması.”, “yelpin-” fiilinin ise “cine tutulmak, yele uğramak” olarak geçtiği belirtilmektedir. Eserde yer alan “yel yeklig igke” ifadesi Arat tarafından “cin peri çarpmasından gelen hatalık” olarak yorumlanmıştır. Başka bir beyitte ise “yek” kelimesi Arat tarafından “cin” olarak çevrilmektedir.

“Bularka yeme ök katılgu kerek, bu yel yeklig igke okıgu kerek

Bunlar ile de görüşmek-tanışmak gerektir; cin ve peri çarpmasından gelen hastalıkları okutmak lâzımdır.” 4362

“Ol aymış otug yese igke yarar, bu aymış bitig tutsa yekler yırar

Birinin sözüne göre, ilâç alınırca, hastalığa iyi gelir; diğerinin sözüne göre, muska taşırsan, cinler senden uzaklaşır.” 4365

16.2. İlaç Adları

Eserde acı hint otu (uragun), hazım ilacı (güvariş), kuvvet ilacı (macun), matridus, müshil, şelise, terengbin, panzehir (tiryak), şurup (şerab), şerbet gibi ilaç adları tespit edilmekle beraber genel olarak “ilaç” ifadesi de farklı şekillerde geçmektedir. Eserde

“ot”, “dârû”, “hab” kelimeleri ilaç, “em” kelimesi de ilaç veya deva olarak kullanılmaktadır.

*“Kalı kılmasa sen **emi** ya oti, bodunka bolur sen tiriglik yuti*

Eğer sen bunlara, ilâç vererek, tedavi etmezsen, halk için bir hayat felâketi olursun.”

5245

Benzer beyitler: 1061/1065/1199/2191/2895/3664/4358/4838/5245/5522/

*“Telim törlüg otlar anıñda bolur, yegü yalgagu **ot** ya içgü kolar*

Onun elinde yenilen, yalanan veya içilen, arzu edilen her türlü ilâç bulunur.” 2888

Benzer beyitler:4365/4642/5522/6012

*“Seniñde-turur kör bularniñ emi, otagıl **dârû** birle bolgıl kamı*

Bütün bunların devası sendedir; sen onların hekimi ol, ilâç ver ve tedavi et.” 5244

*“Ya sevdâ küçedip meñim artadı ol, közümkemü körnür özüm **hab** içeyi*

Veya sevda çoğalarak, beynimemi te'sir etti veya gözümemi öyle görünüyor; ben bir ilâç içeyim.” 6590

Eserde Arat tarafından “acı hind otu” olarak çevrilen “uragun” kelimesi Üşenmez (2006: 436) tarafından “Hindistan”dan getirilen bir ilaç”olarak tanımlanmaktadır.

*“**Urâgûn** yeme ol kişiler içer, özi küçkey erse könidin kaçır*

Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise, zorbalar ve doğruluktan kaçan kimseler içer.” 814

Benzer beyitler: 772/789

Eserde geçen “güvariş” kelimesi Üşenmez (2006: 214) tarafından “hazma yardımcı olan şeyler” olarak tanımlanmıştır. Eserde geçen “macûn” kelimesi Arat tarafından kuvvet ilacı olarak çevirilmiştir. Eserde yer alan “ötrüm” ve “çurnı” kelimeleri Arat tarafından müshil olarak çevrilmektedir. Üşenmez (2006: 335) ötrüm kelimesini “müshil, insanın içini sürdüren ilaç” olarak “çurnı” kelimesini ise “Türk hekimlerinin yaptıkları sürgünlük, müshil ilacı” şeklinde tanımlamaktadır. Osman Fikri Sertkaya'nın (2010: 349) “çurnı” üzerine yaptığı çalışmada kelimeyi “pudra” ya da “toz” olarak anlamlandırıldığı da görülmektedir.

*“Kayu aydı ötrüm içürğü kerek, özi katmış emdi boşutgu kerek
Biri: -- Müshil içirmeli; kabız olmuş, şimdi onu boşaltmak gerek dedi.” 1059*

*“Kamug törlüg otlar idişçi tutar, güvâriş ya macûn ya çurnı katar
İçkici başı her türlü otları hazır bulundurmalı; hazım, kuvvet veya müshil ilacı hazırlar.”
2887*

Xolmuradova Mushtariy’in (2017: 79) çalışmasında eserde “matridus” olarak geçen kelimenin adını, M.Ö. 120- M.Ö. 63 yılları arasında yaşamış tıbbi katkılarıyla bilinen ve zehirlenmekten korktuğu için buna bağıışıklık kazanmaya çalışan Pontus kralı Mithridatis’den aldığı belirtilmiştir. Aynı çalışmada karmaşık bir uyuşturucu ilaç olarak tanımlanmış ve “mitridus” olarak dile getirilmiştir.

Osman Fikri Sertkaya’nın (2010: 354) P. Zieme çevirisine atıfta bulunduğu çalışmada ise “matridus” kelimesinin “ma tridus” şeklinde ayrı yazılan Sanskritçe üç doş olarak sıralanan, vata (eter ve hava), pitta (ateş ve su) ve kapha (su ve toprak) olan ve bunların dengesini sağlamak amaçlı kullanılan bir ilaç olduğu görüşü vurgulanmıştır. Dört hıltın dengesizliğini gidermek amaçlı yapılan sıvı karışımlarının genel adı olarak ele almak mümkün olabilir.

Eserde “şelise” olarak geçen Arat’ın selise olarak çevirdiği kelimenin Xolmurad’ın (2017: 79) çalışmasında bir tür ilaç olarak tanımlandığı görülmektedir. Maimaitıaili (2013: 566) kelimeyi “ genellikle yüz inmesi ve ağız çarpılmasına karşı kullanılan bir ilacın adı” olarak tanımlamıştır.

Eserde “tiryak” olarak yer alan kelimenin Üşenmez (2006: 409) tarafından “yılan sokmasına karşı kullanılan zehir” anlamına geldiği belirtilmiştir.

*“Kerek kat şelişe kerek tiryâk et, kerek matridus kat ya çurnı ögit
İster selise kat, ister tiryak yap; ister matridus karıştır, ister müshil ver” 1064*

Eserde “terengbin” olarak yer alan kelime Xolmuradova Mushtariy’in (2017: 80) çalışmasında “vücudun su ihtiyacını karşılayan yaprak üzerinde oluşan bir tür sıvı” olarak tanımlamıştır. Arat kelimeyi “kudret helvası” olarak belirttiğinden dolayı kelime yeme içme unsurları arasında da değerlendirilmiştir.

“Sarığı küçenmiş bolur ay bögü, özini boşutgu **terengbin** yegü
Ey hakîm, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midisini boşaltması ve kudret-halvası yemesi
lâzımdır.” 6010

Eserde gülsuyu katılmış şerbet, şurup (şerab, içki) ve bazı içki türlerinin hastalığı iyileştirmek üzere ilaç olarak sağaltma amaçlı kullanıldığı görülmektedir.

“Kayısı sogık itti kattı cülâb, kayu kıldı berdi kereklig **şerâb**
Biri şerbet hazırladı ve gül-suyu kattı; biri lüzumlu gördüğü bir içki yapıp verdi.” 1060

16.3. Sağaltma Yöntemleri

Eserde sağaltma öncesi teşhis amaçlı nabız ölçümünün yanı sıra 4 temel sıvı dengesizliğini düzeltebilecek öneriler, kabız, kan tutması, cin ve şeytandan gelen hastalıkların sağaltma yöntemleri ile ilgili bilgiler tespit edilmiştir.

Eserde “tamur kör-” ifadesinin Arat tarafından “nabıza bakmak” olarak yorumlandığı görülmektedir. “nabıza bakmak” bir tür nabız ölçümü olarak kabul edilebilir. Hastalığın teşhis edilebilmesi amacıyla kullanılan bir tür yöntem olduğu söylenebilir.

“Otaçı tirildi **tamur kördiler**, ol ig kem ne ermiş ayu berdiler
Etrafına tabipler toplandı, nabzına baktılar; bu hastalık ve rahatsızlığın ne olduğu
hakkında fikirlerini söylediler” 1057

Eserde sarı safrası artan kişinin, midisini boşaltması ve terengbin (bir tür ilaç veya bir tür yiyecek) yemesi; kara safrası artan kişinin ilaç içmesi ve beynini temizlemesi; kanı (sıcaklığı) artan kişinin bir miktar kan aldırması; balgamı (soğukluğu) artan kişinin ise sıcak birşeyler yiyip içmesi önerilmektedir.

“Sarığı küçenmiş bolur ay bögü, özini boşutgu **terengbin** yegü
Ey hakîm, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midisini boşaltması ve kudret-halvası yemesi
lâzımdır” 6010

“Bu sevdâ küçenmiş bolur ay kadaş, **ot içgü meñesin aritgu adaş**
Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilâç içmeli ve beynini
temizlemelidir.” 6012

*“Anı kan küçemiş bolur belgüüg, ayu ber **kan alsun añar** ülgüüg
Belli ki, onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir mikdar kan aldırması tavsiye edilir.”*

*“Küçenmiş bolur kör anıy balgamı, **isig ney yitürgü içürgü** emi
Onun balgamı kuvvetlenmiş olur; bunun ilâcı ona sıcak şeyler yedirmek ve içirmektir”
6014*

Eserde kabız olan kişinin müshil içmesi ve bu sayede içini (bağırsaklarını) boşaltması gerektiği belirtilmektedir.

*“Kayu aydı ötrüm içürgü kerek, özi **katmış** emdi boşutgu kerek
Biri: -- Müshil içirmeli; kabız olmuş, şimdi onu boşaltmak gerek dedi.” 1059*

Kan tutması rahatsızlığında kol ana damarını kesip kan akıtmak gerektiği vurgulanmaktadır. Eserde bahsi geçen tek cerrahi müdahale yöntemi bu rahatsızlığın sağaltılmasında kullanılmıştır.

*“Kayu aydı **kan tutmuş** emdi muni, aça bergü ekhel akıtgu kanı
Biri:-- Şimdi bunu kan tutmuş, damarlarını açmak ve kan akıtmak lazımdır – dedi.” 1058*

Eserde cin ve şeytan hastalıklarının sağaltma yöntemi “okutmak” ve “muska taşımak” olarak belirtilmiştir.

*“Bularka yeme ök katılgu kerek, bu **yel yeklig igke** okıgu kerek
Bunlar ile de görüşmek-tanışmak gerektir; cin ve peri çarpmasından gelen hastalıkları
okutmak lâzımdır.” 4362*

*“Ol aymış otug yese igke yarar, bu aymış bitig tutsa **yekler** yırar
Birinin sözüne göre, ilâç alınırsa, hastalığa iyi gelir; diğerinin sözüne göre, muska
taşırısan, cinler senden uzaklaşır.” 4365*

16.4. Engellilik Durumları

Dilsizlik, körlük, topallık, kötürüm olma ve delilik gibi engelli olma durumları da eserde görülmektedir.

Dilsiz kelimesi eserde “agın” olarak görülmektedir. Üşenmez (2006: 121) kelimeyi “dilsiz, konuşamayan” şeklinde tanımlamıştır.

*“Ağın kendü berklig tili sözlemez, biligsiz tili ol sözün kizlemez
Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de sözünü saklayamaz.” 970
Benzer beyitler: 174/775/969/1016/1027/1861/5216/6452*

Eserde kör kelimesi “karagu” şeklinde yer almaktadır. Üşenmez (2006: 246) kelimenin “kör, âmâ” anlamına geldiğini belirtmiştir.

*“Bilişmez kişiler karagu sanı, karagu yorık yazsa sökme anı
Tanıdığı olmayan insan kör gibidir; kör yolunu şaşırırsa, onu ayıplama” 493*

Sağır kelimesi eserde “tuñu” olarak geçmektedir. Kelimenin anlamı Üşenmez (2006: 420) tarafından “sağır” olarak belirtilmiştir.

*“Ağın bolsa yalñuk bilir hem bilig, tuñu bolsa tegmez biligke elig
İnsan, dilsiz de olsa, bilgili olabilir; fakat sağır olursa, bilgiyi elde edemez.” 1016*

Eserde kötürüm kelimesi “oldrum” olarak geçmektedir. Üşenmez (2006: 324) kelimeyi “kötürüm, yatalak” olarak tanımlamıştır.

*“Telim ögsüzüg kör ya tul tulsakıg, ya közsüz ya oldrum yeme aksakıg
Bak, burada bir çok yetim, dul, âciz, kör, kötürüm ve topallar vardır.” 3238*

Eserde topal kelimesi günümüzde de bilinen “aksak” kelimesi ile karşılanmıştır. Üşenmez (2006: 123) kelimenin “aksak, topal” anlamına geldiğini belirtmiştir.

*“Telim ögsüzüg kör ya tul tulsakıg, ya közsüz ya oldrum yeme aksakıg
Bak, burada birçok yetim, dul, âciz, kör, kötürüm ve topallar vardır.” 3238*

Eserde deli kelimesi “telve” olarak yer almaktadır. Üşenmez (2006: 398) “telve” kelimesinin anlamını “deli” olarak belirtmektedir.

*“Kalı telve ursa kör ölse kişi, ölüm yok anjar hem birilmez şişi
Eğer deli bir adamı vurup, öldürürse, o deliye ölüm cezası yoktur; kısas yapılmaz.” 295*

BÖLÜM 17: COĞRAFI TERİMLER ve YER, YÖN ADLARI

Çalışmanın bu bölümünde Kutadgu Bilig’de yer alan çeşitli coğrafi terimler, yer ve yön adları ile ilgili tespitler sunulmaktadır.

17.1. Coğrafi Terimler

Eserde dağ, tepe, ova, vadi, kır, çukur, bataklık, küçük su pınarı, pınar, akarsu, deniz, nehir, iki dağ arasından geçen dere, kıyı/yamaç, kumsal(kum), kayalık, sulak alan, çöl (sahra), kaya, taş gibi coğrafik terimler bulunmaktadır.

Eserde dağ kelimesi “tag” olarak geçmektedir. Eserde yer alan “kaş” kelimesi Dilaçar (1988: 79) tarafından “kıyı” Arat tarafından “yamaç” olarak yorumlanmıştır. Üşenmez (2006:251) kelimenin anlamlarından birinin “herhangi bir şeyin kıyısı” olduğunu belirtmiştir.

*“Yazı tag kır oprı töşendi yadıp, itindi kolu kaşı kök al kedip
Düzlükler, dağlar, sahralar ve ovalar bunu yayıp, döşendiler; vadiler ve yamaçlar al ve yeşil giyerek, süslendiler.” 69*

Benzer beyitler:

1734/2281/2647/3148/3357/3652/3915/5364/5371/5372/5446/5681/6011/6155

Eserde tepe kelimesi “kötki” , “töpü”, “art”, “kaş” şeklinde yer almaktadır.

*“Törüttün tümen miñ bu sansız tirig, yazı tag teñiz kötki oprı yirig
Bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukurları sen yarattın.” 21
Benzer beyitler: 6069*

*“Udıp bardı azrak odundu yana, töpüdin savılmış bakırsukuna
Bir az uykuya daldı, tekrar uyandı; Merih yıldızı tepeden kenara kaymıştı.” 4888*

*“Kayu art aşar kör ögüzler keçer, kayu yer kazar suv kudugda içer
Kimi, bak, tepeler aşar, dereler geçer; kimi yer kazar ve suyu kuyudan içer.” 1735*

*“Evin teg yarır bu yeti kat köküg, adırttı biçim teg yer erse kaşı
O yedi kat göğü bir tane gibi yarar; ova ve tepeleri ise, saçma tanesi gibi, birbirinden ayırır.” 2787*

Eserde ova kelimesi “yazı” olarak geçmektedir. Kelime Üşenmez (2006: 465) tarafından “Boş alan, yazı, alan, kır, ova, düzlük” olarak tanımlanmıştır.

“Yazı tag yerig tut yorır koy sürüg, ya kul küñ tapugçı ay kılkı örüg

Ova ve dağlık yerlerde dolaşan koyun sürüleri, kul, cârîye ve hizmetkârların dolu; ey sakin tabiatli insan.” 5371

Eserde “vadi” kelimesi “kol” olarak yer almaktadır. Üşenmez (2006: 278) kelimeyi “dağın tepesinden aşağı doğru inen ve derenin ortasından yüksekçe olan çol yer, vadi.” olarak tanımlamıştır.

*“Toga keldi örlep çıkardı yüzün, yaruk kıldı dünyâ **kolun** hem özin*

Güneş doğdu ve yükselerek, yüzünü gösterdi; dünyanın bütün vadi ve ırmaklarını parlattı.” 4968

Benzer beyitler: 69

Eserde “kır” olarak geçen kelime Arat tarafından sahra olarak çevirilmiştir.

*“Bu törlüg çeçek yerde munça bediz, yazı tag **kır** oprı yaşıl kök meñiz*

Yerde bin bir çiçek, bin bir manzara, düzlük, dağ, sahra, vadi yeşil ve mavi renkler ile örtülmüş” 96

Benzer beyitler: 69

Eserde çukur kelimesi “üt”, “oprı” ve “batıg” olarak geçmektedir. Üşenmez “üt” kelimesini (2006: 445) “çukur”, “oprı” kelimesini (2006: 325) “obruk, çukur”, “batıg” kelimesini (2006: 150) “batak, ırmak gibi yerlerin derin olan kısımları, derin, bataklık şeklinde tanımlamıştır. Bununla beraber “oprı” kelimesinin “vadi” ve “batıg” kelimesinin de “bataklık” anlamını karşılayacak şekilde kullanıldığı beyitler görülmektedir.

*“Törüttünj tümen miñ bu sansız tirig, yazı tag teñiz kötki **oprı** yirig*

Bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukurları sen yarattın.” 21

*“Yıl ülgü küz erse er erse orut, kara körse tag ya kuduğ körse **üt***

*Yılın mevsimi güz ve insan da geçkin bir yaşta ise, rüyasında siyah, dağ, kuyu veya **çukur** görürse,” 6011*

*“Ölüm bir teñiz ol uçı yok tüpi, baka körse yetrü tüpi yok **batıg**
Ölüm uçsuz-bucaksız bir denizdir; iyice dikkat edersen, dipsiz bir çukurdur.” 1140
Benzer beyitler: 1087*

Eserde bataklık kavramı “batıg” ve “öyük” olarak geçmektedir. Höyük kelimesinin nişanyan etimolojik sözlüğünde kökeninin “öyük” kelimesi olduğu ve bu kelimenin oğuz lehçesi karşılığı “yığma tepe” olarak belirtilmiştir. Kelime Arat tarafından “bataklık” anlamına gelecek şekilde çevrilmiştir.

*“**Öyükke** kirigli üyüldi kodı, örü kelmedi ol sevinç bulmadı
Bataklığa giren dibe batar, oradan kimse bir daha çıkamaz; orada sevinç arama.” 3090
Benzer beyitler: 974/3089/4771*

Eserde geçen “yul” kelimesi “pınar” olarak çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 482) kelimeyi “pınar, su kaynağı” olarak belirtmiştir.

*“Biliglig kişiniñ savı eksümez, akıglı süzük **yul** suvı eksümez
Bilgili insanın sözü eksilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez.” 973*

Eserde pınar kelimesi “bulak” olarak yer almaktadır. Kelime Üşenmez (2006: 168) tarafından “pınar, çeşme” olarak tanımlanmıştır.

*“Sözüg kim tüketür neçe sözlese, aka tınmaz erter **bulaklar** ara
Ne kadar söylense bile, sözü kim tüketir, o pınarlar arasından durmadan akar, gider.”
6626*

Eserde akarsu kelimesi “akar suv” olarak geçmektedir.

*“**Akar suv** teg ol bu tilin edgü söz, kayuka bu aksa çeçek öndi tüz
Dilin söylediği iyi söz ise, akar su gibidir; nereye akarsa, orada çiçek açar.” 2688
Benzer beyitler: 6013*

Eserde deniz kelimesi “teñiz” şeklinde yer almaktadır.

*“Kişi köñli tüpsüz **teñiz** teg-turur, bilig yinçü sanı tüpinde yatur
İnsan gönülü dibi olmayan bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.” 211*

Benzer beyitler:

21/212/1140/1164/1733/2185/2866/2949/3386/4395/4712/4715/4813/4868/4998/5199/
5208/5356/5362/6002/6135/6203/6205/6243/6609

Nehir eserde “ögüz” olarak belirtilmekte ve Arat tarafından bazı beyitlerde “dere” olarak da çevrilmektedir. Kelime Üşenmez (2006: 330) tarafından “ırmak, derya, nehir” olarak tanımlanmaktadır.

*“Bayat kullarında meniñde yavuz, adın bilmegil sen ay bilgi **ögüz***

Ey bilgisi nehir gibi akan, bil ki, Tann kulları arasında benden kötü başka biri yoktur.”
5119

Benzer beyitler: 975/1735/2243/29493626//4546/5352/5468/6573

Üşenmez (2006: 336) eserde yer alan “öz” kelimesinin anlamlarından biri olarak “iki dağ arasında bulunan dere, vadi” tanımını vermiştir.

*“Toga keldi örlep çıkardı yüzün, yaruk kıldı dünyâ kolun hem **özün***

Güneş doğdu ve yükselerek, yüzünü gösterdi; dünyanın bütün vadi ve ırmaklarını parlattı.” 4968

Arat eserde “kum” olarak görülen kelimeyi kumsal olarak çevirmiştir. Üşenmez (2006: 292) kum kelimesini “kum” olarak belirtmiştir.

*“Bilgisiz kişi köñli **kum** teg-turur, ögüz kirse tolmaz ap ot yem önür*

Bilgisiz insanın gönü kumsal gibidir; nehir aksa, dolmaz; orada ot ve yem bitmez.” 975

Eserde kayalık kelimesi “korum” olarak yer almaktadır. Kelime Üşenmez (2006: 281) tarafından “kaya, yığılmış mal” olarak belirtilmiştir.

*“Kayu elke tegse meniñ bu törüm, ol el barça itlür taş erse **korum***

Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer.” 830

Üşenmez (2006: 186), DLT’deki anlamına işaret ederek “çi” kelimesini “yaş, ıslak” olarak “çim” kelimesini de “Bir şeyin çiğ veya yaş olmasında abartma istenildiği zaman

kullanılır.” şeklinde tanımlar. Eserde “sulak yer” olarak geçen ifade “çim” olarak yer almaktadır.

*“Öyük çim osuglug bolur bilgeler, çıkar suv kayuda adak tepseler
Âlimler sulak yerlere benzerler; nereye ayak vururlarsa, oradan su çıkar.”*

Eserde çöl kelimesi “biyaban” olarak geçmektedir. Kelime “beyaban” olarak Üşenmez (2006: 155) tarafından “çöl, sahra.” şeklinde belirtilmiştir.

*“Ya vahşi bolup men biyâbanda yügrü, kişide yırayı ajunda yiteyi
Veya vahşi olup, çöllerde koşayım; insanlardan uzaklaşarak, dünyadan silinip gideyim.”*
6572

Benzer beyitler: 6156

Kaya kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle “kaya” olarak yer almaktadır.

*“İki künlük erter ajunug bulup, nelük kerd kögsin kaya teg bolup
İki günlük bu geçici dünyayı bulunca, niçin kaya gibi, göğüs kabartırlar.”* 1535
Benzer beyitler: 1698/1734/2281/4311/5373/6393/6539

Eserde taş kelimesi günümüzde ifade edilen şekliyle “taş” olarak yer almaktadır.

*“İlig aydı ıdtım bitig bir yolu, bitigke yanut kıldı taş teg tolı
Hükümdar dedi : — Bir defa mektup gönderdim, bu mektuba taş ve dolu gibi cevap verdi”*
3888
Benzer beyitler: 830

17.2. Yön Adları

Eserde coğrafik olarak yön bildiren kelimeler Dilaçar’ın da (1988: 145) işaret ettiği üzere kuzey “kuz”, güney “ir”, doğu “togar”, batı “batar” şeklinde tespit edilmiştir.

*“Küle baktı örlep talu kız yüzi, yarudı bu dünyâ iri hem kuzı
Yükselen güzel kız yüzü gülerek baktı; dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu.”* 4967

*“Kayusı togardın tutar miñ tañuk, kayusı batardın tapugçı anuk
Kimi doğudan binlerce armağan sunmaktadır; kimi batıdan hizmetine koşmaktadır.”* 99

“Küle baktı örlep talu kız yüzi, yarudı bu dünyâ **iri** hem kuzı
Yükselen güzel kız yüzü gülerek baktı; dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu.” 4967

“Togardın **batarka** bir orlam yer ol, vefâ birle bilse yakınlık hakın
Yakınlık hakkı vefakârlıkla takdir edilirse, doğu ile batı arası hemen bir tepe aşılınca
ulaşılacak kadar yakın bir mesafe olur.” 3706

17.3. Yer Adları

Eserde Çin, Hıtay, Maçın, Ötüken, İla ülkesi, Türkistan, Balasagun ve Kaşgar gibi yer adları tespit edilmiştir.

Eserde Çin ülkesi mensur ve manzum eklerde adı geçen ülke adlarındandır.

“Çiniler edebü’l-müluk tip ayar, maçınlar enisü’l-memalik atar
Çinliler ona Edebü’l-müluk derler, maçınliler onu enisü’l-memalik diye adlandırırılar.”
B28

Eserde yer alan Hıtay kelimesi Üşenmez (2006: 220) tarafından DLT’de geçen anlamına işaret edilerek “yukarı Çin” olarak belirtilmiştir. Dilaçar (1988: 123) Hıtay’ın “orta Çin” bölgesi olarak belirtmektedir.

“Yağız yer yaşıl torku yüzke badı, **hitay** arkışı yadı tavgaç edi
Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı; hitay kervanı da bunun üstüne çın kumaşı yaydı.” 68
Benzer beyitler: 4426/5754

Eserde yer alan Maçın ülkesi hakkında Alimcan İnayet’in (2007:1184) “Divanü Lûğat’it-Türk’te Geçen ‘Çin’ ve ‘Maçın’ Adı Üzerine” adlı çalışmasında bölge hakkında farklı görüşlerin olduğu bildirilmekle beraber net bir alan belirlemenin zorluğundan bahsedilmiş ve Çinli Türkolog Geng Shim’in “Burada Karahanlıları gösteriyor gibidir. Song Hanedanlığını gösterdiği de söyleniyor” şeklindeki sözleri belirtilmiştir. Üşenmez (2006: 304) tarafından “Maçın ili” olarak Dilaçar (1988: 146) tarafından da “yukarı Çin” olarak tanımlanmıştır.

“Çiniler edebü’l-müluk tip ayar, maçınlar enisü’l-memalik atar
Çinliler ona Edebü’l-müluk derler, maçınliler onu enisü’l-memalik diye adlandırırılar.”
B28

Dilaçar (1988: 33) tarafından Ötüken bölgesinin Eski Türkler'in kutsal dağ ve ormanı olduğu ve Köktürk Devleti'nin merkezi olduğu belirtilmiştir. Üşenmez (2006: 335) "Tataristan çöllerinde bir yer adı." olarak tanımlamıştır.

*"Negü ter eşitgil **ötüken** begi, sınap sözlemiş sözni yetrüp ögi
Tecrübeli, sözünü düşünerek söylemiş olan Ötüken beyi ne der, dinle" 1962*

Üşenmez (2006: 223), "İla" kelimesine "İla ülkesi" olarak tanımlamıştır.

*"Negü ter eşitgil **ila** atlığı, tapugun bedümiş kişi kutlugu
İla ülkesinin hizmet ederek, ikbâle ermiş şöhret kazanmış kudretli şahsiyeti ne der, dinle."*
841

Benzer beyitler: 1696/1779/2319/4752

Türkistan Üşenmez (2006: 427) tarafından "Türkistan, Türkler'in anayurdu olan ve Taşkent, Hîve, Fergana Semerkand, Buhara, Kırgız şehirlerini içine alan büyük bölge." olarak belirtilmiştir.

*"**Türkistan** illerinde buğra han tilinçe Türk lugatinçe bu
Türkistan memleketlerinde, Buğra Han dilinde, Türkçe olarak, bu" - A14*

Eserde geçen şehir isimlerinden birisi Balasagun'dur. Balasagun Dilaçar (1988: 20) tarafından "Balâsagûn, Balâsakûn ya da Walâsakûn denen bu eski şehrin yeri diye, kesinlikle bilinmiyorsa da, bugünkü Kırgızistan'da Çu ırmağı vadisinde bulunan Frunze (eski adı: Pişpek) başkenti bölgesindeki Ak-Peşin gösterilmektedir" şeklinde tanıtılmıştır. Maimaitıalı (2013: 59) bu şehri "Balasagun, Kuz-Ordu" şeklinde belirtmiştir.

*"bu kitabı tasnif kılıklı **balasagun** mev
Bu kitabı yazan Balasagun şehrinde..." - A23*

Eserde manzum ve mensur eklerde Kaşgar şehri geçmektedir. Kaşgar (Ordu-Kent) Dilaçar (1988: 20) tarafından, "Bugün Çin Türkistanında Su-fu adıyla anılan Kaşgar, (eski adı K'oşih) Ata-tağ'dan çıkan Kızılsu'nun kollarından Tümen'in sağ kıyısındadır." şeklinde tanıtılmıştır.

*“ perhiz idisi er turur emma bu kitabnı **kaşgar** ilinde tükel kılıp..
...takva sahibi bir zattır Fakat eserni Kaşgar memleketinde tamamlayıp...” A24*

*“Barusın bitimiş yetürmiş nizam bu **kaşgar** ilinde koşulmuş tamam
Esasını yazmış ve tertibe koymuş; fakat bu manzume son şeklini Kaşgar ilinde almıştır.”
B59*

BÖLÜM 18: MESLEK ADLARI

Çalışmanın bu bölümünde eserde yer alan meslek isimleri tespit edilmiştir. Beyitlerde geçen vezir, ulu hacip, kapıcı başı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçı başı, içkici başı, tabip (hekim, kam), efsuncu, rüya tabircisi, müneccim, şair, çiftçi, satıcı, hayvan yetiştiricileri, ayakkabıcı, demirci, cilacı, boyacı, okçu, saki (içkici-kadehçi), kadı, bekçi, uşak, muhafız, memur, muhtesip, haberci, meyhaneci, avcı, çoban, tüccar, tüccar başı, muhasebeci, elbiseci, saray nöbetçisi, şarapçı, döşekçi, aşçı, tuğcu, doğancı, yaycı, nişancı, işçi, dilenci, yamak, müşavir, mühürdar gibi meslekler belirtilmiştir. Bununla beraber hırsız, yan kesici, dolandırıcı, sahtekâr gibi kötü huyların meslek edinmişlik durumları da ele alınmıştır.

Vezir, hükümdarı temsil etmek üzere beyden sonra ülkeyi yöneten kimseye verilen addır. Beyitlerde de işaret edildiği üzere hükümdardan sonra ülke ve devlet yönetiminde en yetkin isim vezirdir. Vezir eserde günümüzde ifade edilen haliyle “vezir” olarak yer almaktadır.

*“Beyinde basa ilke elgi uzun, **vezir** ol iligke kılınçın sözün*

Beyden sonra, onun yerine, hareket ve söz ile memlekete hükmeden insan vezirdir.” 2193

Benzer beyitler:

2177/2181/ 2182/2183/2185/2208/2217/2219/2234/2238/2239/2241/2242/2256/2260/

Eserde ulu hacip, diğer haciplerin başı olan kişiye verilen addır. Saray, halk ve hükümdar arasındaki iletişimi sağlayan ve hükümdara vezirden sonra en yakın kişidir. Kelime eserde “uluğ hâcib” olarak yer almaktadır. Eserde ulu hacipten bahedilirken bazen sadece “hâcib” ifadesinin kullanıldığı da görülür.

*“Közi tok kişi işte almaz orunç, orunç alsa **hâcib** bolur beg külünç*

Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz; hâcib rüşvet alırsa, bey gülünç duruma düşer.” 2442

*“Bu erdem bilig kör kerek barça tüz, **uluğ hâcib** ötrü kızıl kılsa yüz*

Ulu hâcib, işinde muvaffak olabilmesi için, bu fazilet ve bilgilerin hepsine birden sâhip bulunmalıdır.” 2483

Benzer beyitler:

2431/2432/2436/2464/2484/2485/2487/2489/2490/2492/2493/2501/2503/2506/2519/
2524/

Kapıcı başı beyin kapısını bekleyen ve belirtilen görev ve sorumlulukları yerine getirmek suretiyle işini gören ve geçimini bu şekilde sağlayan kişidir. Eserde kapıcı başı olan kişiler “kapug başlar” olarak geçmektedir.

*“Bu yanlıg kerek bu **kapug başlar** er, begi etmeki yep işin işler er
Kapıyı bekleyen ve beyinin ekmeğini yiyip, işini gören insan böyle omalıdır.” 2590
Benzer beyitler: 2255/2529/2589/2540/*

Eserde elçi “yalavaç” olarak görülmektedir. Elçi hükümdarın iletmek istediği mesajı sözlü ya da yazılı olarak karşı tarafa ulaştırmak amacıyla farklı memleketlere giden kişidir.

*“Bilir sen seziksiz ajun begleri, **yalavaç** idur ildin ilke eri
Şüphesiz, bilirsin ki, dünya beyleri memleketten memlekete elçi gönderirler.” 2593
Benzer beyitler: 2594/2595/2597/2638/2639/2640/2599/2637/2666/2643/2667/2668*

Kâtip, hükümdarın yazışmaları için hükümdarın sözlerini kâğıda döken, yazan kişidir. Eserde kâtip “bitigçi” olarak görülmektedir.

*“**Bitigçi** negü teg kerek ay tetig, añar beg inanıp bititse bitig
Ey akıllı, kâtip nasıl olmalıdır, ki, bey ona itimat ederek, yazılarını yazdırabilsin.” 2671
Benzer beyitler: 2674/2675/2677/2679/2693/2704/2725/2730/2731/2733/*

Hazinedar, devletin hazinesinin teslim edildiği ve hazinenin muhafazasından sorumlu olan kişidir. Hazinedar eserde “ağıcı” olarak karşımıza çıkmaktadır.

*“**Ağıcı** negü teg kerek ay maña, añar bütse begler yitürse neñ e
Bana söyle, hazinedar nasıl olmalı ki, ona beyler itimat etsin ve hazineyi eline teslim edebilsin.” 2741
Benzer beyitler: 2766/2769/2791/2816*

Aşçı başı kap ve sofrayı idare eden, yemeklerin hazırlık ve pişimiyle ilgilenerek yenilmeye hazır hale getiren kişidir. Aşçı başı eserde “aş başçısı” olarak görülmektedir.

*“Ayak tirki başlar bu **aş başçısı**, negü teg kerek aygıl aş işçisi
Aşçı-başı kapları ve sofrayı idare eder; bu aşçı-başı nasıl olmalıdır ki,” 2824
Benzer beyitler: 2860*

Herhangi bir hastalık ve ağrısı olan kişileri çeşitli ilaçlar ile sağaltıp iyileştirmek tabiplerin görevidir. Eserde tabip (hekim) kelimesi “otaçı” ve “emçi” kelimeleriyle karılanmıştır. Arat “otacı” kelimesini “tabip” ve “hekim” olarak “emçi” kelimesini de “tabip” olarak çevirmiştir.

*“Olarda birisi **otaçı**-turur, kamug ig togaka bu emçi erür
Bunlardan biri tabiplerdir; bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi ederler.” 4356
Benzer beyitler: 1057/1199/2109/4617*

*“Ay ilig **otaçı** sanı sen bu kün, bodun barça iglig şaşa munlugun
Ey hükümdar, sen bugün bir **hekimsin**; halkın ise, sana muhtaç olmanın hastasıdır.”
5241*

*“Tirig bolsa yaljuk yeme igler ök, igin **emçi** körse otun emler ök
İnsan hayatta iken hastalanabilir; **tabibe** müracaat ederse, tabip o hastalığı ilâç ile tedavi eder.” 4358*

Eserde halk hekimliği yöntemi ile hastaları iyileştirmekle görevli kişi “kam” olarak yer almaktadır. Üşenmez (2006: 243) “kam” kelimesi için “kâhin, şaman” tanımını yapmıştır.

*“Kerek tut otaçı kerek erse **kam**, ölüglıke hergiz asıg kılmaz em
İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiç bir ilâç fayda vermez.” 1065*

*“Bu sukluk ig ol bir otı yok emi, anı emleyümez bu dünyâ **kamı**
Aç gözlülük, ilâcı ve devası bulunmayan bir hastalıktır; onu, bütün dünya kâhinleri bir araya gelse, yine tedavi edemezler.” 2002
Benzer beyitler: 3873/5244*

Efsuncu cin ve periden gelen hastalıkları sağaltan görevlidir. Eserde efsuncu kelimesi “afsunçı” olarak görülmektedir.

*“Bularda basa keldi **afsûnçılar**, bu yel yeklig igke bu ol emçiler
Bunlardan sonra, efsuncular gelir; cin ve periden gelen hastalıkları bunlar tedavi ederler.” 4361*

Eserde “muazzim” kelimesinin Dilaçar (1988:122) tarafından da belirtildiği üzere efsuncu anlamında kullanıldığı görülmektedir.

*“Otaçı unamaz **muazzim** sözün, muazzim otaçık evrer yüzün
Tabip efsuncunun sözünü beğenmez; efsuncu da tabibe kıymet vermez.” 4364*

Eserde rüya (düş) “tüş” rüyayı yorumlayan tabirci “yorguçı” olarak görülmektedir.

*“Takı bir bilig kör bu tüş ilmi ol, tüşese **yoruglı** açar edgü yol
Bir ilim de rüya ilmidir; rüya görünce, yoran kimse onu hayra çevirir.” 4366*

*“Tüşüg edgü yorsa bu tüş **yorguçı**, ol edgü kelir kör bu sevnür tuçı
Bu rüya yoran kimse onu iyiye yorarsa, rüya dâimi iyi çıkar ve insan sevinir.” 4368*

Müneccimler, gün, ay ve yılı, yani zaman dilimlerini, matematik ve gök bilimine dair bilgiler ile çözümleyerek tahminler sunan ve bilgiler veren kişilerdir. Eserde müneccim kelimesi “yulduzçı” olarak görülmektedir.

*“Munında basa emdi **yulduzçı** ol, baka körse yetrü idi yinçge yol
Bunlardan sonra da müneccimler gelir; iyi'ce dikkat edersen,” 4376*

Eserde sözleri sıralayarak insanları öven ya da yeren şiirler yazan kişilere şair denilmektedir. “şâir” şeklinde yer almaktadır. Şair sözleri farklı birçok konuya referans gösterilmektedir.

*“Basa keldi **şâir** bu söz tergüçi, kişig öggüçiler yeme yergüçi
Sonra söz dizenler, insanları ögen veya yeren bu şâirler gelir.” 4392*

Bener beyitler

*412/441/586/711/739/867/927/1007/1104/1138/1181/1212/1421/1812/1900/1974/2065/
2486/3211/*

Eserde yeme içme ihtiyacını karşılayan kimselere çiftçi denilmektedir. Çiftçi “tarıgçı” kelimesiyle ifade edilmiştir

*“**Tarıgçı**-turur kör takı bir kotu, kereklig kişiler-turur bu botu
Başka bir zümre de çiftçilerdir; bunlar da lüzumlu insanlardır.” 4400
Benzer beyitler: 4416*

Eserde satıcılar dünyayı gezip ticaret yaparak kar elde eden ve geçimini bu şekilde sağlayan kimselerdir. Beyitlerde satıcı “satıgçı” kelimesiyle ifade edilmiştir. Arat kelimeyi bazı beyitlerde tüccar olarak da çevirmiştir.

*“**Satıgçı** gerek bilse törlüg satıg, satıg bilmese er kılumaz asıg
O tüccar olmalı ve her türlü ticâretten anlamalıdır; insan ticâretten anlamazsa, kâr edemez.” 2801*

*“Munında basası **satıgçı**-turur, satıg birle tınmaz asıgçı-turur
Bundan sonra gelenler-satıcılardır; bunlar durmadan ticâret yapar ve kâr peşinde koşarlar.” 4419
Benzer beyitler: 4425/4427/4429/4436/4438*

Eserde hayvan yetiştiren kişiler “igdişçiler” olarak görülmektedir.

*“Munında basa ol bu **igdişçiler**, kamug yulkılarka bular başçılar
Bundan sonra hayvan yetiştirenler gelir; hayvan sürülerinin başında bunlar bulunurlar.”
4439*

Eserde zanaat erbabları “uzlar”; demirci “temürçi”, ayakkabıcı “etükçi”, derici “kıрмаçı”, cilacı “sırçı”, boyacı “bedizçi”, okçu “okçı”, yaycı “yaçı”, elbiseci “tonçı” kelimeleri ile ifade edilmektedir.

*“Takı bir kotusu bu **uzlar**-turur, tirilgü tilep özke uzluk kılur
Başka bir zümre de bu zanaat erbabıdır; kendi hayatlarını kazanmak için, zanaat ile meşgul olurlar.” 4456
Benzer beyitler: 5589/6473*

“Temürçi etükçi yana kırmaçı, ya sırçı bedizçi ya okçı yaçı

Bunlar demirci, ayak-kabıcı, derici yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır.” 4458

“Ağıçı bitigçi ya iş tutguçı, ya tonçı etükçi âmil bolğuçı

Hazinedar veya kâtip gibi memurlar ve elbiseci veya ayakkabıcı gibi san'atkarlar ile münasebetedir.” 2494

Saki, kadehçi ya da içkici; içkici başının hazırlamış olduğu içki kadehlerini ve yemekleri sunan kimselerdir. Eserde içki sunan, kadehçi kelimeleri “idişçi” , “idiş tutguçı” şeklinde ifade edilmiştir. İçkici başı, içki hazırlamakla görevli kişiye verilen isimdir. Eserde içkici başı “idişçi başı” şeklinde ifade edilmektedir.

“İdişçi arıg bolsa körklüg yüzi, anıñdın siner içse içgü kozi

Kadehçi temiz ve güzel yüzlü olursa, içilen içki iştihâ ile içilir ve insanın içine siner.”

2920

Benzer beyitler: 2891/2917

“Munın aydı bolgay bilig bergüçi, sakalsız kerek tep idiş tutguçı

Bilgi veren bundan dolayı — "Kadeh sunanlar sakalsız olmalıdır" — demiş olacaktır.”

2919

“Maña aygıl emdi idişçi başı, negü teg kerek kılsa içgü işi

Şimdi bana içkici-başını anlat; içki işine bakan insan nasıl olmalıdır ki,” 2881

Benzer beyitler: 2900

Her türlü halk mahkemesine bakan kadı eserde “kazı” olarak yer almaktadır.

“Bularda biri kazı yinçge arıg, sakınuk kerek tegse halkka asıg

Bunlardan biri—kadıdır, halka faydalı olabilmesi için, onun çok temiz ve takva sahibi olması lazımdır.” 5329

Uşak, eserde devlet büyüklerinin evlerinde hizmetini gören kişi olarak belirmektedir. Arat eserde “oglan” olarak geçen kelimeyi uşak olarak çevirmiştir.

“Atın tuttu terkin bir oglan bile, turup çıktı evdin sevinçin küle

Bir uşağa çabucak atını hazırlattı ve neş'e içinde evinden çıktı.” 3955

Benzer beyitler: 4970

Eserde muhafız(bekçi) kelimesi “sakçı” olarak görülmektedir. Eserde mecaz anlamda kullanıldığı görülür.

*“Kılıç baldu boldı bu el **sakçısı**, kılıcın alır el bodun başçısı
Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler
ele geçirir” 2140*

*“Kılıç baldu sakçı tutun ay unur, kılıç **sakçı** bolsa beg inçlik bulur
Ey kudretli, kılıç ve baltayı kendisine muhafız yap; kılıç bekçi olursa, bey rahata
kavuşur.” 2143*

Beyitte geçen “yulug” kelimesi “fidye” ve “kurban” anlamına gelmektedir. Arat kelimeyi aşağıdaki beyitte memur olarak çevirmiştir.

*“Kayısı çerigde kılıç baldu yer, kayısı turada **yulugda** karır
Kimi orduda kılıç ve balta yer; kimi kaleyi muhafazaya memur olur, orada ihtiyarlar.”
1736*

*“Ne törlüg bu işke **tegir** erse öz, bağırsaklığın teg yaruk kılga köz
Herhangi bir işe memur edildiğin vakit, o işi can ve gönülden yap; bu seni mesud eder.”
4134*

TDK Güncel Türkçe sözlüğünde “İslâm şehirlerinde çarşı ve pazar esnafını din kurallarına göre denetleyen görevli, belediye memuru” olarak tanımlanan muhtesip kelimesi eserde “muhtesib” olarak geçmektedir.

*“Yana elgi küçlüg bolur **muhtesib**, isizlerni yıgsu cemâat kezip
Muhtesibin de elinde salahiyet olmalıdır; o da cemaati dolaşarak, kötülöklere mani
olsun.” 5588*

Eserde haberci “yumuşçı” olarak görülmektedir. Üşenmez (2006: 483) kelimeyi “hizmetçi, haberci” olarak belirtmiştir.

“Yumuşçı bakıp aydı bir er-turur, sözüm bar tuşayın teyü yol kolur

Hizmetçi baktı: —Bir adam gelmiş, söylenecek sözüm var diye, yanınıza girmek istiyor — dedi.” 5955

Benzer beyitler: 4618

Eserde yer alan “ogrı” kelimesinin anlamı Üşenmez tarafından “hırsız” (2006: 322), “tevlig” kelimesinin anlamı (2006: 403) “tewlig” yazılış biçimiyle “hile, aldatma” , “karakçı” kelimesinin anlamı (2006: 247) “yağmacı, yankesici”, “kunuk” kelimesinin anlamı (2006: 292) “dolandırıcı” olarak verilmiştir.

“Kayu ogrı tevlig karakçı kunuk, kayusu basımçı ölüçü kırık

Kimi hırsız, sahtekâr, yan-kesici, dolandırıcı; kimi zalim olur, kimi öldürücü ve yıkıcı olur.” 1737

Eserde görülen “timçi” kelimesinin anlamı Üşenmez (2006: 408) tarafından “şarap satan, meyhaneci” olarak verilmiştir.

“Yağı ol bu bor timçi eltür kümüş, kılınçı tütüş boldı kılkı uruş

Bu içki ve meyhaneci düşmandır, insanın parasını alır; içki içen hırçın ve kavgacı olur.” 2098

Eserde avcı kelimesi “avçı” olarak yer almaktadır.

“Çögenke ked erse atar erse ok, yeme kuşçı avçı ajunda ozuk

Cirit oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.” 2635

Benzer beyitler: 3004

Eserde yer alan “koyçı” kelimesinin anlamı Üşenmez (2006: 282) tarafından “çoban” olarak verilmiştir.

“Bodun koy sanı ol begi koyçısı, bagırsak kerek koyka koy kütçisi

Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.” 1412

Tüccar başı kelimesi eserde “şartlar başı” olarak yer almaktadır.

*“Negü ter eşitgil bu **şartlar başı**, ajun tezginip neñeke tegmiş kişi
Dünayı dolaşan ve böylece servet sahibi olan tüccar-başı ne der dinle.” 2745
Benzer beyitler: 3002*

Eserde muhasebeci kelimesi “bitigçi” olarak yer almaktadır.

*“**Bitigçi** kerek uz kamug hat bilir, sakışı bitigin küdezse kalır
Onun usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lazımdır; hesabın iyice
tutulması için, dikkatle kayda geçmesi gerekir.” 2773*

Eserde saray nöbetçileri olarak yer alan “yatgak”, “turgak” ve “keziglig” kelimeleri olarak farklı şekillerde ifade edilmiştir. Üşenmez “yatgak” kelimesini (2006: 463) “bekçi, muhafız, koruma”, “turgak” kelimesini (2006: 420) “kapıcı, nöbetçi”, “kezig-” kelimesini de (2006: 265) “nöbet, gezek” olarak belirtmiştir.

*“Keçe bolsa **yatgak** bu yatsa burun, ayu berse tegme kişike orun
Gece olunca, daha yatmadan, saray nöbetçilerini lüzumlu yerlere dikmelidir.” 2533*

*“Yana erte tursa kapug başlasa, keçe tañda **turgaknı** tepretmese
Sabahleyin kalkınca, kapıdaki vazifesinin başına geçmeli; sabah-akşam nöbetçileri
yerinde tutmalıdır.” 2536*

*“Yana yattı ança usı kelmedi, **keziglig** kişi teg közin yummadı
Tekrar biraz yattı, fakat uyuyamadı; bir nöbetçi gibi, gözünü yummadı.” 4890*

Eserde aşçı günümüzde ifade edilen şekliyle “aşçı” olarak, döşekçi kelimesi “töşekçi” ve tuğcu kelimesi de “tuğçı” şeklinde geçmiştir.

*“İdişiçi **töşekçi** yeme **aşçıka**, tüzü köz kemişse yeme **tugçıka**
Kapıcı-başı, şarapçı, döşekçi, aşçı ve tuğcuları hep göz önünde tutmalıdır.” 2557*

Eserde “kuşçı” olarak görülen kelime Arat tarafından doğancı, “atım” kelimesi nişancı, “okçı” kelimesi okçu, “yaçı” kelimesi de yaycı olarak çevrilmiştir.

*“Yeme **kuşçı** kişçi yeme **ok yaçı**, anuk tutsa künde kapugda tuç
Doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hazır bulundurmalıdır.” 2558*

*“**Atım** ersig erse bolur **ok yaçı**, köni erse kılkı bolur tamgaçı
İyi nişancı ve cesur ise, o okçu ve yaycı olur; doğru tabiatli ise, mühürdar olur.” 4046*

Eserde işçi günümüzde ifade edilen şekliyle “işçi” olarak görülmektedir.

*“Bir ança yeme bar takı **işçiler**, töşekçi ya kuşçı yeme aşçılar
Döşekçi, kuşçu ve aşçılar gibi, bazı işçiler de vardır.” 4148*

Eserde dilenci kelimesi “koltguçı” şeklinde geçmektedir. Kelime Üşenmez (2006: 278) tarafından “muhtaç” şeklinde tanımlanmıştır.

*“Suk er umduçı ol yavuz umduçı, kişî umduçısı atı **koltguçı**
Haris kimse tamahkâr olur, tamahkârlık fenadır; tamahkâr insanlara dilenci derler.”
2613*

Yamak eserde “aş başçısı işçisi” şeklinde ifade edilmiştir.

*“Kalı egri bolsa bu **aş başçısı**, kamug egri boldı anıñ **işçisi**
Eğer aşçı-başçı eğri olursa, onun bütün yamakları da eğri olur.” 2860*

Müşavir kelimesi eserde “kişeşçi” olarak has müşavir ise “öge” olarak yer almış bazı beyitlerde iki kelime bir arada kullanılmıştır. Üşenmez (2006: 230) “öge” kelimesini “akıllı, anlayışlı, danışman”, “kişeşçi” kelimesini “danışman, müşavir” olarak tanımlamıştır.

*“Ne edgü-turur bu kişike öge, ögi bolsa ötrü atagu **öge**
İnsan için akıl ne iyi şeydir; akıllı insanlara müşavir nazarı ile bakmalı.” 1995
Benzer beyitler: 2941/4240*

*“Vezir begke tutçı **kişeşçi** bolur **kişeşçi** kişiler teşeşçi bolur
Vezir bey için dâima bir müşavirdir, müşavirler her işte kıyasla hareket ederler.” 2256
Benzer beyitler: 5209*

*“Negü ter eşitgil **kişeşçi öge**, keşeşte töker begke yünçü üke
Dinle, istişarede beyin önüne yığınla inci döken has-müşâvir ne der.” 2935*

Eserde mühürdar kelimesi “tamgaçı” olarak görülmektedir.

*“Atım ersig erse bolur ok yaçı, köni erse kılkı bolur **tamgaçı**
İyi nişancı ve cesur ise, o okçu ve yaycı olur; doğru tabiatli ise, mühürdar olur.” 4046*

BÖLÜM 19: AKRABALIK ve ARKADAŞLIK İLİŞKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Kutadgu Bilig’de yer alan aile, akraba ve arkadaşlık ilişkileri üzerine tespit edilebilen unsurlar belirtilmiştir.

19.1. Genel Tanımlamalar

Eserde geçen aile, akraba, tanıdık, komşu, arkadaş gibi genel ifadelerin tanımlarına bu bölümde yer verilmiştir.

Eserde yer alan “urug” kelimesi Üşenmez (2006: 318) ve Maimaitıralı (2013: 452) tarafından “aile, soy” olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber “urug” Arat tarafından aile, soy kavramlarını karşılamak üzere “nesep, neseb” olarak da çevrilmiştir. Bazı beyitlerde soy sop, aile kökeni gibi anlamları karşılamak üzere “kök”. “asıl”, “öz” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bazı beyitlerde soy sop, aile anlamında “tarıg” kelimesinin de geçtiği görülmektedir. Üşenmez (2006: 390) tarafından “ekin” olarak belirtilen kelime Caferoğlu’nun “Eski Uygur Türkçesi” sözlüğünde “menşe, soy” olarak tanımlanmaktadır (Caferoğlu, 1968).

*“Köki edgü bolsun **urug** hem tarıg, uvutlug sakınuk tilegil arıg
Alacak kimsenin soyu-sopu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de haya ve takva sahibi, temiz
olmasına dikkat et.” 4476*

*“Ayâ tüp tilegli bedüklük bile, uçuz kılmağ **öz** bedük tüp bile
Ey asalet ve büyüklük arayan insan, bu asıl **aile** içinde küçük mevkie düşme.” 4495*

*“**Uruglug tarıglıg** bedükler tili, bedükrek bolur bolma evçi kuli
Soyu-sopu büyük olan kimseler yüksekten konuşurlar; sen kadın esiri olma.” 4496*

*“**Uruglug** kerek hem sakınuk köni, könilik öze keçse ötrü küni
Asıl bir aileden gelmeli, takva sahibi ve dürüst olmalı, hayatını da dürüstlük ile
geçirmelidir.” 2186*

*“**Kimin aslı** bolsa atadın arıg, anıydın kelir edgü ilke asıg
Kimin soyu babadan temiz ise, ondan memlekete iyilik ve fayda gelir.” 5767*

Eserde akraba kelimesi “yaguk” olarak geçmektedir. Beyitlerde yer alan “kadaş” kelimesi Üşenmez (2006: 239) tarafından “Kardeş gibi yakın olan hısım, kardeş.” şeklinde tanımlanmış olup kelimenin akrabayı ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Eserde akrabalık kavramı Ögdülmüş ve akrabası olarak taktim ettiği Odgurmış karakteri üzerinden anlatılmıştır.

*“Kadaş yak **yagukka** yakınlık ula, ulugka kiçigke sevüg bol küle
Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al.” 1327*

*“Yakında **yagukta** ya yat baz ara, tuşar erse övke bulardın kör e
Gerek yakın-akraba, gerek yat-yabancılar arasında kırgınlıklar hâsıl olursa, bil ki,
bunlar yüzündendir.” 2734*

*“Tile barmu körgil **kadaşlar** ara, saña udgu teg bir ayıtgıl köre
Ara, akrabaların arasında senin yolunu takip edebilecek bir kimse var mı, soruştur.”
3136*

Benzer beyitler:

*1518/3145/3151/3158/3170/3171/3172/3173/3174/3202/3203/3205/3208/3209/3213/
3237/3274/3289/3290/3292/3294/3296/3297/3298/3299/3302/3327/3329/3335/3336/
3337/3350/3433/6468*

Eserde kardeş, akraba gibi yakın çevrenin dışında “tanıdık” olarak ifade edilen kişilerin varlığından da bahsedildiği görülmektedir. Eserde tanıdık “bilış” olarak geçmekte, tanıdığı olmayan kişi ise “bilışmez” olarak belirtilmektedir.

*“İdi ters bolur kör bilışmez kişi, kalın yat ara kirse yalnız başı
Yalnız başına yabancı bir kalabalık arasına giren ve tanıdığı olmayan insanın hâli çok
fena olur.” 491*

Benzer beyitler: 492/493/2251/3327

Eserde komşu kelimesi “koşnı” olarak yer almaktadır.

*“Yakın **koşnı** aşnı aş itse saña, azu teñrilik iş okısa toña
Yakın komşu senin için bir ziyafet verir yahut âhiret kardeşin seni davet ederse, ey yiğit,”
4581*

Benzer beyitler: 140/4097/4512/4546/4547/4548/6585

Eserde “arkadaş” kelimesinin çoğunlukla “erdeş”, “iş”, “eş”, “koldaş”, “dôst”, “ardaş” olarak geçtiği görülmektedir. Bu kelimeler Arat tarafından dost veya arkadaş olarak çevrilmiştir.

“**Adaş koldaş ardaş** tutundı kalın, **adaş koldaş** ol erke arka bilin

Birçok dost ve arkadaş edindi; dost ve arkadaş insan için bir destektir.” 1697

Benzer beyitler: 2276/3392/4186/4218/4579

“Ayâ **koldaş ardaş** söz aydım kese, bu kız togmasa yeg tirig turmasa

Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur” 4511

“**Kimiñ bolsa koldaş adaşı** telim, anıñ arkası bek kaya ol yalım

Kimin arkadaşı ve dostu çok ise, o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamış demektir.” 1698

Benzer beyitler: 321/2559/3409/4192/4359/4542/6537/6582/6586

“**Ukuşluğ ukuşka ayur ay işim**, ne edgü işim sen itigli işim

Akıllı akıla der:— Ey arkadaşım, sen benim işlerimi düzelten ne iyi bir arkadaşsın.” 1862

Benzer beyitler:

*140/877/877/884/885/886/934/936/1297/2230/2248/2471/2548/2562/3361/3405/3432/
3843/3946/4053/4192/4194/4201/4202/4203/4206/4268/4264/4265/4322/4448/4625/
4860/4864/4899/4925/6604*

“**Bilişin ne barmu adaş** ya **kadaş**, körügli ne barmu yegü içgü aş

Akraban, dostun veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın varmı” 524

Benzer beyitler:

*317/501/502/1698/2559/2575/3174/3409/3299/3349/3363/3396/3433/3577/4162/4167/
4181/4193/4207/4208/4209/4233/4235/4245/4269/4266/4259/4273/4375/4379/4542/
4576/4649/5594/5807/6012/6030/6468/6537/6582/6586*

“**Bir ök erse düşmân miñ** ol yaşlıkı, **miñin dôstun** erse bir ol azlıkı

Düşman biricik de olsa, onun zararı bindir; binlerce dostun olsa bile, dâima bir tanesi eksiktir.” 4190

Benzer beyitler: 4274/6580

*“Tutayın sen aymış ilig tapgını, tükkel bildim iş tuş bodun kılını
Senin dediğin gibi, hükümdarın hizmetine girdiğimi ve eş-dost ile halkın tavır ve
hareketini tam öğrendiğimi düşünelim.” 4699*

Benzer beyitler: 4921

*“Yanut berdi odgırmış aydı tüşüm, yörügi bu ermez ay eşim tuşum
Odgurmuş cevap verdi ve : — Ey dostum, rüyanın tâbiri böyle değildir — dedi” 6047*

*“Anıñ tört eşi ol avıñu körüp, keñeşçi bular erdi birle turup
Bunlar onun sevdiği dört arkadaşı idi ; yanındaki müşavirleri bunlar idi.” 49*

19.2. Aile ve Akrabalık İlişkileri

Kutadgu Bilig’de çekirdek aile olan anne, baba, çocuk kavramlarının çeşitli konular vesilesiyle yer aldığı görülmektedir. Bunun dışında gelin, damat, süt nine, kayın baba, kardeş gibi geniş aileyi oluşturan aile üyelerine de yer verilmiştir. Bu aile üyelerinin yer bulduğu örnek beyitler aşağıdaki başlıklar altında yer almaktadır.

Eserde baba “ata” olarak görülmektedir.

*“Sen oğlan kiçig erken öldi **atañ**, bilig erdem üstep kızartmadıñ eñ
Sen henüz küçük iken, baban öldü; sen de bilgi ve fazilet kazanarak, saadete ermemiş
idin.” 5779*

Benzer beyitler:

*110/111/651/717/1166/1168/1184/1185/1203/1207/1218/1219/1224/1225/1226/1227/
1229/1243/1262/1387/1486/1552/1555/1556/1565/1566/1568/1569/1579/1584/1592/
1624/1625/1626/1634/1685/1792/1793/1794/1802/1803/1936/1950/3131/3374/3389/
3391/3784/5151/5154/5156/5158/5159/5380/5767/5779/6055/6485*

Eserde anne kelimesi “ana” olarak görülmektedir.

*“Atasın **anasın** yulug kıldı ol, tilek ümmet erdi ayu berdi yol
Atasını ve anasını feda etti ; tek dileği ümmeti idi, ona yol gösterdi.” 37*

Benzer beyitler:

41/872/873/881/883/1219/1387/1388/1486/1513/1569/1678/1681/2288/3389/3784/

5380/5158/5159/5341/5380/5768/5881

Eserde süt nine “avurta” olarak görülmektedir.

*“Avurtası edgü kişi tut arıg, oğul kız arıg kopga turgay fârig
Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.”*
4505

Eserde damat “küdegü” olarak, kayın baba “kadın er” olarak görülmektedir.

*“İki kadın erdi küdegü iki, bular erdi üdrüm bodunda yegi
İkisi kayın-babası, ikisi damadı idi, bunlar halkın en iyisi ve en seçkini idiler.”* 50

Eserde gelin “kelin” olarak görülmektedir.

*“Kişi kirmediük ilke kirse kalı, **kelin** teg bolur er agın teg tili
İnsan bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur ve dili tutulur.”* 494
Benzer beyitler: 2380/3540/3567/3839

Eserde koca “beg” ve “er” olarak geçmektedir.

*“Yana kılkı irsel kılınçı yayıg, **begi** birle turmaz tükel üç ayıg
Tavır, hareketi de vefasız ve dönektir; kocası ile doğrudürüst üç ay bile geçinmez.”* 3542

*“Bezendim **begim** boldı hakan ulug, ötündüm munu kolsa cânım yulug
Süslendim, çünkü ulu hakan eşim oldu; dileğim budur: o isterse, canım feda olsun.”* 85

*“Tişike bir erkek bolur kör **eri**, anıydın tugar tugsı iki urı
Dişi için bir erkek koca olur; eğer doğarsa, bunlardan iki çocuk doğar.”* 980

Eserde hanım “evlik” ve “kişi” olarak geçmektedir.

*“Aşıg tatganu ye sen elgiñ sunup, seni körse **evlik** sevinsün turup
Yemeğe elini uzat, haz ve arzu ile ye; ev hanımı, seni görerek, memnun olsun.”* 4607

*“Kimiñ boldı erse ogul kız **kişi**, negü teg kelir ol kişiniñ usı
Bir kimsenin karısı ve oğlu-kızı varsa, o adam nasıl rahat uyuyabilir”* 1165
Benzer beyitler: 2278

Eserde geçen “ogul-kız” ya da “kız-ogul” ifadesi cinsiyet ayrımı yapılmadan “evlat” kavramına işaret ettiği görülür.

*“Yeme yakşı aymış bu Türk buyrukı, körür köz yarukı **ogul kız** okı*

Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş:— Oğul-kız, hakikatte, gören gözün nurudur — demiştir.”

1163/1164/1165/1166/1223/1225/1226/1228/1486/1494/2278/2403/3371/3373/3375/
3387/3388/3389/3582/3583/4504/4505/4506/5158/5291/5487/6385/6491

*“Sarây karşı yer suv seni birle yok, at üstem **kız oğlan** kanı birle yok*

Senin sarayın, köşkün, yerin ve yurdun yok; at, koşum, çoluk-çocuk hani; bunlardan hiç biri sende yok” 3439

Benzer beyitler: 2280

Eserde geçen “kiçiglik” kelimesi Üşenmez tarafından “küçüklük, gençlik” olarak tanımlanmıştır. 6534. beyitte Arat bu kelimeyi “çocukluk” şeklinde çevirmiştir.

*“**Kiçiglik** keçürdüm yegitlik yitürdüm, küniüm çalpaladım özümni çökittim*

Çocukluğu geçirdi-m, gençliği kaybettim; günümü karartım, kendimi çökerttim.” 6534

Eserde erkek çocuk “ogul” ve “oğlan” kelimeleri ile ifade edilmiştir.

*“Ayur emdi **oğlum** barır-men munu, saña kaldı ornum barı neş unu*

İşte, oğlum—dedi—şimdi ben gidiyorum; bak, evimbarkım, malım-mülküm sana kalıyor.” 1161

Benzer beyitler:

110/186/187/651/817/1157/1158/1160/1167/1184/1195/1208/1215/1218/1219/1220/
1221/1222/1224/1227/1249/1251/1261/1273/1285/1295/1339/1387/1482/1487/1491/
1493/1495/1496/1497/1499/1500/1501/1510/1548/1549/1552/1556/1564/1578/1579/
1591/1624/1625/1626/1656/1685/1793/1802/1818/1950/2118/2392/2778/2574/3003/
3010/3066/3227/3374/3377/3380/3384/3387/3388/3389/3391/3394/4291/4437/4507/
4508/4509/4515/4532/4582/4635/4758/4842/4912/5156/5428/5768/6194/6234/6246/
6295/6461/6485

*“Taki bir sebep kolsa **oglan** bilig, kiçigde tegürgü biligke elig
Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğrenmeğe küçük yaştan başlamalıdır.” 1822*

*“Kiçig **oglan** erken bilig öğrenür, ulug bolsa ötrü tilekke tegür
İnsan, küçük çocuk iken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur.”1823*

Benzer beyitler:

*293/463/574/575/1097/1491/1793/1822/1870/2914/3603/3955/4032/4037/4694/4970/
5779/5792/5957*

Eserde kız çocuk “kız” olarak ifade edilmiştir.

*“**Kızığ** tutma evde uzun begsizin, ökünç birle ölgey özün igsizin
Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu
peşimanlık seni öldürür.” 4510*

*“Ayâ koldaş ardaş söz aydım kese, bu **kız** togmasa yeg tirig turmasa
Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa
daha iyi olur” 4511*

Benzer beyitler:

*56/75/77/399/400/564/1163/1164/1165/2380/3567/3784/3948/4475/4477/4504/4505/
4507/4511/4885/4967/5487/5827/6122*

Eserde kardeş kelimesi “kadaş” olarak ifade edilmiştir.

*“**Kadaş** yak yagukka yakınlık ula, ulugka kiçigke sevüg bol küle
Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al.” 1327*

Benzer beyitler:

*2575/3349/3363/3483/3485/3577/3644/3664/3665/3683/3708/3804/3810/3811/3823/
3826/3834/3846/3858/3863/3909/3911/3940/3950/3956/3957/3960/3965/3970/3971/
3995/4017/4162/4167/4165/4181/4215/4217/4259/4330/4339/4375/4397/4405/4470/
4542/4565/4571/4573/4576/4579/4581/4600/4649/4765/4770/4806/4823/4873/4879/
4899/4903/4908/4919/4921/4935/4970/4972/4973/4976/4977/4980/4988/4991/5011/
5023/5446/5447/5490/5654/5663/5682/5684/5685/5688/5720/5721/5773/5816/5836/
5958/5959/5965/5973/5974/5975/5976/6012/6030/6052/6084/6087/6114/6137/6150/*

6160/6170/6173/6180/6195/6236/6276/6277/6279/6281/6284/6286/6287/6288/6298/
6299/6300/6311/6314/6323/6326/6334/6468/ 6582

Eserde yer alan “igdiş” kelimesi Üşenmez (2006: 228) tarafından “Anaları bir olan, öğdeş.” şeklinde tanımlanmıştır.

*“Öz **igdiş** kerek ked sınımış yılın, köñül basmış erse könitmiş yolın
Öz kardeşlerinden veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefesine hâkim ve doğru yolda
yürüyen biri olmalıdır.” 2884*

Eserde 3337.beyitte yer alan “ka kadaş” ifadesi Maimarıtalı (2013: 284) tarafından “kardeş, akraba” olarak tanımlanmıştır.

*“Özüm **ka kadaştın** neçe adrılıp, nelük turgay erdim bu yerke kelip
Ben de kardeş ve akrabalarından ayrılarak, buraya gelip, niçin bu kadar zaman burada
kaldım.” 3337*

Benzer beyitler: 3327/3350/3433

BÖLÜM 20: EĞİTİM ÖĞRETİM ile İLGİLİ UNSURLAR

Eserde eğitim ve öğretim hayatı ile ilgili olarak en çok vurgulanan konu bilgidir. Eserin neredeyse tümünde bilgiye, bu bilgiye sahip âlimlere verilen öneme dikkat çekilerek zaman zaman bilgili ile bilgisiz arasındaki farklar ortaya koyulmaktadır. Beyitlerde eğitim öğretim hayatı ile ilgili olarak, yazmak, okumak, öğrenmek, öğretmek, anlamak gibi eylemler, hokka, kâğıt, kalem, kitap, mektup gibi bu eylemleri gerçekleştirmede kullanılan çeşitli araçlar ve yazı, hat, belagat gibi unsurlar yer almaktadır.

20.1. Eğitim Öğretim ile İlgili Genel Kavramlar

Bilgi, bilgili, bilgisiz, âlim, okumak, yazmak, okuryazarlık, öğrenmek, öğretmek, anlamak gibi temel kavramlara sıklıkla yer verilen eserde eğitim öğretimin önemine oldukça yoğun şekilde dikkat çekilmiştir. Bilgili ile bilgisiz arasındaki farkların, bilgisizliğin hastalık olarak görülmesinin, bilgisiz insanın hayvandan farkının olmamasının, bilginin değerinin, âlimlerin öneminin anlatıldığı beyitler eserin tümünde öne çıkmaktadır.

Eserin başlığından, son bölümüne kadar önemli bir yere sahip olan “bilgi” esas itibariyle istenilen tüm değer yargılarının olmazsa olmazı ve kaynağı niteliğindedir. Eserde insana her iki dünyadaki mutluluğun kapısını aralayacak faziletlerin başında bilgi yer almaktadır. Eserde bilgi kelimesi “bilig” olarak geçmektedir.

*“Talu ney taşuk tuttu miş miş elig, munu kıl taşukı kutadgu **bilig***

Binlerce el, hediye olarak, ona çok nadide şeyler sundu; işte sen de bu Kutadgu Bilig'i hediye et.” 112

Benzer beyitler: 350

*“**Bilig** berdi yalñuk bedüdi bu kün, ukuş berdi ötrü yazıldı tügün*

Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü.”

150

Benzer beyitler:

*147/148/151/154/156/161/168/179/207/208/209/211/218/221/224/252/255/271/288/
300/301/302/303/305/308/310/312/313/314/317/398/470/472/473/762/778/790/979/
990/992/1009/1019/1047/1186/1196/1366/1385/1489/1493/1494/1658/1666/1679/
1680/1681/1683/1727/1782/1783/1784/1813/1814/1815/1823/1824/1825/1845/1846/*

1872/1905/1906/1927/1930/1940/1947/1952/1953/1955/1958/1967/1968/1994/2029/
2095/2164/2175/2218/2243/2441/2447/2450/2451/2483/2591/2594/2596/2606/2617/
2621/2625/2626/2627/2672/2674/2698/2713/2719/2725/2790/2870/2883/2896/2908/
2919/2950/2979/3013/3014/3025/3062/3112/3168/3169/3200/3216/3220/3221/3223/
3224/3304/3346/3382/3473/3484/3670/3687/3802/3853/4022/4076/4136/4240/4333/
4366/4388/4389/4413/4451/4506/4557/4596/4691/4866/5076/5084/5171/5199/5209/
5238/5252/5253/5321/5419/5472/5473/5478/5587/5606/5657/5770/5779/5812/5835/
5852/5894/5926/5980/6000/6081/6342/6448/6463/6605/6606/6609/6611/6613/

Eserde bilgili kelimesi “biliglig” olarak geçmektedir.

“Akı erdi elgi yüreki tedük, **biliglig** sakınuk kör atı bedük

Eli cömert idi, yüreği sâf idi ; bilgili, takva sahibi ve adı büyük bir zât idi.” 58

Benzer beyitler:

155/168/199/200/202/214/215/220/248/254/261/278/292/299/311/321/322/326/327/
330/336/408/416/417/423/427/463/469/470/472/473/555/563/631/680/748/779/960/
971/972/973/990/994/997/1014/1046/1048/1141/1530/1531/1709/1710/1711/1727/
1740/1759/1775/1778/1923/1938/1951/1954/1956/1964/1971/1972/2031/2090/2117/
2167/2168/2188/2236/2448/2449/2452/2457/2466/2597/2600/2602/2603/2650/2652/
2659/2689/2693/2704/2706/2785/2788/2789/2796/2802/2821/2868/2872/2873/2892/
2897/3035/3061/3062/3164/3165/3166/3182/3225/3278/3383/3384/3491/3558/3559/
3594/3641/3763/3904/4012/4135/4177/4240/4266/4374/4387/4390/4424/4464/4500/
4916/5084/5142/5144/5213/5229/5269/5308/5520/5534/5702/5980/6101/6132/6270/
6355/6381/6384/6405/6430/6452/6474/6490/6607/6608/6612/6614

Eserde adeta bir öğretmen niteliği taşıyarak çevresine bilgi veren kimselerin varlığından bahsedilmektedir. Bu kişilerin sözleri zaman zaman referans olarak gösterilmiştir.

“Negü ter eşitgil **bilig bergüçi**, sınaş edgü isiz kişig bilgüçi

Bilgi veren, tecrübe ile iyi ve kötü kimseleri ayırt eden insan ne der, dinle.” 3962

5419/5473/6081/6448/

“Ne edgü **bilig berdi** bilgi uluğ, bu söz işke tutnuş yorı bu yoluğ

Büyük bilgin ne iyi bilgi vermiş, bu söze göre hareket et ve bu yoldan yürü.” 5171

Eserde bilgisiz kelimesi “biligsiz” olarak ifade edilmektedir.

*“Yarı ay **biligsiz** igiñni ota, biligsiz otın sen ay bilge kuda*

Ey biligsiz, git, hastalığıni tedavi ettir; ey mes'üd âlim, biligsizliğin ilâcını sen söyle.”

158

Benzer beyitler:

157/170/179/199/200/202/203/223/260/262/271/298/318/320/321/334/643/739/906/
969/970/971/975/985/1012/1048/1539/1669/1680/1681/1709/1710/1711/1712/1739/
1754/1763/1777/1780/1906/1923/1974/1997/2095/2449/2452/2486/2650/2659/3216/
3224/3225/3491/3643/3670/4075/4076/4077/4448/4450/4452/4453/5554/5792/5852/
5995/6382/6606/6608/6612/6613/6614/6615/

Eserde âlim kelimesi “bilge” olarak ifade edilmektedir. Bazı beyitlerde Arat “bilge” kelimesini bilgili olarak da çevirmiştir.

*“Bügü **bilge** begler bodunka başı, kılıç birle itmiş biligsiz işi*

*Halkı idare eden, hakîm ve **âlim** beyler bilgisizin işini kılıç ile halletmişlerdir.”* 223

Benzer beyitler:

158/191/192/203/263/265/287/333/405/470/473/475/495/613/755/777/824/974/
985/1012/1015/1048/1221/1457/1539/1678/1700/1743/1754/1820/1898/1914/2218/
2225/2226/2361/2491/2513/2518/2605/2629/2638/2698/2699/2785/2798/3265/3712/
3713/3752/3822/3908/3925/3934/4021/4022/4240/4341/4383/4670/4682/4723/5024/
5529/5551/5587/5912/5917/5921/5965/6154/6393/6399/6401/6451/6615

Eserde okumak eylemi “okı-” olarak ifade edilmektedir.

*“Bu kün kim **okısa** olarığ bilir, anar ötkünür andın edgü kelir*

Bugün bu kitapları kim okursa, onları tanır; onlara benzemege çalışır ve bundan kendisine iyilik gelir.” 259

Benzer beyitler:

319/350/358/412/535/1181/1186/1356/1498/1557/1649/1708/1713/1826/1869/2046/
2234/2253/2306/2578/2625/2629/2631/2657/2690/2694/2941/3178/3471/3473/3479/
3506/3732/3844/3872/3887/3912/3969/4240/4378/4379/4382/4944/5098/6207/6222/
6317/6398/6496/6503/6504/6507/6621/

Eserde yazmak fiili “biti-” olarak ifade edilmektedir.

“Sözüm sözledim men **bitidim** bitig, sunup iki ajunnu tutgu elig
Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap — uzanıp, her iki dünyayı tutan bir
eldir.” 351

“Bitigü bile koldı kâgüd tetig, bayat atı birle **bitidi** bitig
Bu zeki insan kağıt-kalem istedi; Tanrı adı ile başlayarak, bir yazı yazdı.” 1342

Benzer beyitler:

351/1341/1352/1356/1470/2223/2228/2482/2629/2636/2674/2725/2671/2775/2779/294
1/3187/3189/3197/3731/3812/3822/3896/3908/6496/6505

Eserde okuryazar kişi “okıglı bitigli” kalıbıyla yer almaktadır.

“Vezirlikka artuk bütün er kerek, **okıglı bitigli** ked öglüg kerek
Vezirliğe çok olgun bir insan lâzımdır; o okuyan-yazan ve çok anlayışlı bir insan
olmalıdır.” 2234

Eserde öğretmek fiili “öğret-” şeklinde geçmektedir.

“Kıçig erken **öğret** oğulka bilig, kıçigde bilig bilse kötrür elig
Oğula bilgiyi henüz küçük iken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse, hayatta muvaffak
olur” 1493

“Kişi iki törlüg kişi atanur, biri **öğretigli** biri **öğrenür**
İki türlü insana insan derler: biri —öğreten, biri— öğrenen” 3217

Eserde öğrenmek fiili “öğren-” şeklinde geçmektedir. Öğrenmek fiilinin beyitlerde bilgi edinmek, herhangi bir olayın varlığından haberdar olmak gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

“Bileyin tese sen okı hendese, açılğay sakış kapğı munda basa
Bunu öğrenmek istersen, hendese okumalısın; bundan sonra sana hesap kapısı açılır”
4378

Benzer beyitler:

465/1299/1493/1495/1187/1678/1680/1681/1683/1816/1819/1823/1824/1825/1827/193
2/1941/3010/3013/3169/3217/3220/3221/4001/4018/4019/4021/4022/4025/4029/4030/
4038/4128/4156/4342/4344/4379/4380/4681/4757/5554/5750

Eserde anlamak fiili “uk-” anlatmak fiili ise “uktur-” olarak geçmektedir.

*“Sen aydıñ maña kut-men bilgil meni, saña **uktur**u kıldım **ukgıl** mını*

*Sen bana : —Ben saadetim, beni tanı; sana anlatmak için, böyle yaptım, bunu anla —
dedin.” 796*

Benzer beyitler: 660/1754/4679/6398/

20.2. Eğitim Öğretim Araç Gereçleri ve Diğer Unsurlar

Eserde hokka, kâğıt, kalem, kitap, mektup gibi araç gereçler ve yazı, hat, belagat gibi eğitim öğretimde yer alan unsurlar görülmüştür.

Eserde hokka kelimesinin “devât” olarak geçtiği görülmektedir.

*“**Devât** koldı kâğıd bitidi bitig, bitig birle itti işiñe itig*

Hükümdar hokka ve kâğıt istedi, mektup yazdı; mektup ile işini düzene koydu.” 3187

Benzer beyitler: 3714/3896

Eserde kâğıt kelimesinin “kagad” ve “kagıd” olarak kullanıldığı görülmektedir.

*“Bitigü bile koldı **kâğıd** tetig, bayat atı birle bitidi bitig*

Bu zeki insan kağıt-kalem istedi; Tanrı adı ile başlayarak, bir yazı yazdı” 1342

Benzer beyitler: 3187/3714/3896

Eserde kalem kelimesinin “kalem” olarak geçtiği görülmektedir.

*“Munu sözledim söz bitigin ulam, tükettim sözümni kurıttım **kalem***

İşte yazı ile ulaştırılacak sözlerimi söyledim; sözümü bitirdim ve kalemi sildim.” 3273

Benzer beyitler:

268/293/294/1342/2227/2418/2425/2426/2428/2711/2714/2715/2720/3714/3896/

Eserde kitap kelimesinin “kitâb” olarak kullanıldığı görülmektedir. Arat bazı beyitlerde “bitig” kelimesini de kitap olarak yorumlamıştır.

“**Kitâbka** bitindi bu hakan atı, bu at meñü kaldı ay terken kutı
Bu hakan adı kitaba geçti; ey devletli hükümdar, bu ad ebedî kaldı.” 115

“**Kitâblar** okır hem bilir erse söz, ukar erse şir hem koşar erse öz
Çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli; şiiirden anlamalı ve kendisi de şiiir yazmalıdır.” 2631

“Tejikler **bitigde** bitimiş muni, bitigde yok erse kim ukgay anı
iranlılar bunu kitaba geçirmişlerdir; kitapta olmasa idi, onu kim tanırđı” 282
Benzer beyitler: 258/351/755/2697/2698/5929/6506

Eserde yazı kelimesinin “bitig” olarak geçtiğı görülmektedir.

“Bitig birle yalñuk bitir bilmişin, bitise bilür er negü kılmuşın
İnsan bildiklerini yazı ile yazar; yazarsa, ne yapmış olduğunu bilir.” 2223
Benzer beyitler:
2218/2224/2225/2482/2628/2671/2695/2696/2700/2701/2702/2707/2725/2730/2736/
3180/3273/4048/

Eserde hat kelimesinin “hat” şeklinde geçtiğı görülmektedir.

“Bitigde **hat** uz bolsa açlur köñül, okıgu kelir baksa avnur köñül
Mektubun hattı güzel olursa, gönül açılır; onu görünce, insan okumak ister, gönül avunur.” 2694
Benzer beyitler: 2695/2733/3942

Eserde belagat kelimesinin “belâgat” şeklinde geçtiğı görülmektedir.

“Belâgat bile hat teñeşse kalı, idi edgü til bu bitig söz tili
Hattın güzelliğı eğer belagat ile de birleşirse, yazılı söz mükemmel bir ifâde bulmuş olur.” 2695

Eserde mektup kelimesinin “bitig” olarak kullanıldığı görülmektedir.

*“Tüketti bitig türdi badı türe, alıp oğluna berdi elgin sunup
Mektubu tamamladı, dürüp bağladı; eli ile uzatarak, oğluna verdi.” 1496*

Benzer beyitler:

*1497/1498/1556/1557/2226/2694/3156/3178/3185/3186/3187/3197/3275/3471/3472/
3473/3709/3710/3712/3713/3714/3731/3732/3811/3822/3844/3877/3888/3889/3890/
3891/3892/3893/3894/3896/3908/3911/3912/3941/3943/3967/3968/3969/4944/4945/
4946/4948/4949/4951*

BÖLÜM 21: HAKARET NİTELİĞİ TAŞIYAN KELİMELER

Çalışmanın bu bölümünde eserde yer alan hakaret amaçlı kelimelerin tespiti yapılmıştır. Eserde hakaret etmek eylemi “sök-” hakaret ise “söküş” şeklinde ifade edilmiştir.

“Kişide kayu ol kişi öggüsi, akı öggüsi ol saran sökgüsi

İnsanlar arasında ögülmeğe değer kimdir; cömert ögülmeğe ve hasis ise, sögülmeğe lâyıktır.” 1731

Benzer beyitler:

*177/184/239/240/241/242/243/342/690/1020/1091/2148/2579/3049//3371/3379/3431/
4553/4659/4756/6295/6538*

21.1. Hayvan Adları ile Oluşan Hakaret Niteliğindeki Kelimeler

Bu bölümünde yer alan hayvan isimleri “hayvan adları” bölümünde belirttiği için sadece örnek teşkil edecek beyitlere yer verilmiştir. Eserde hayvan, hayvan sürüsü, öküz, deve aygırı, köpek (it), akrep, kan emici sinek, kudurmuş kurt gibi hayvan adlarından oluşan hakaret cümleleri görülmektedir.

*“Anında naru barça **yılkı** sanı, tilese muni tut tilese anı*

Bunlardan başkalarının hepsini hayvan sürüsü say; hangi tarafı istersen o tarafı tut.” 266

*“Yava söz biligsiz tilindin çıkar, biligsiz kişig bilge **yılkı** atar*

Boş söz bilgisizin ağzından çıkar; bilgisiz adama âlim hayvan der.” 985

Benzer beyitler:

989/962/1739/1846/2975/2986/3165/3218/4637/4639/4640/4772/4821/6611

*“Kara karnı todsa kör **ud** teg yatur, yava sözke avnur özin semritür*

Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücûdunu besler.” 988

Benzer beyitler: 1598/1599/4770/5635/5704/6535

*“Yese todsa kılkı bolur **bugragu**, kalı karnı açsa bilip yer agu*

Yiyip, karnı doydumu, deve aygırı kesilir; eğer karnı acıkırsa, bile-bile zehir yer.” 1126

Benzer beyitler: 6166/6367/6369

*“Kalı bolsu arslanka **ıt** başçısı, ol arslan bolur barça ıt sakışı
Eğer arslanlara köpek baş olursa, o arslanların hepsi köpek gibi olur.” 2048*

*“Çadan teg tikerler **çibun** teg sorarlar, **köpek** teg ürerler kayusun urayı
Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar; hangisine
yetişeyim.” 6601*

Benzer beyitler: 3526/4711/5869

*“Tilek ârzü birle yügürdüm neçe men, **kudurmuş böri** teg ajunnu ulıttım
Ben nice dilek ve arzu arkasından koştum; kudurmuş kurt gibi, dünyayı inlettim.” 6542*

21.2. Kaynağını İnsan Karakteri, Mizâcı ve Davranışlarından Alan Hakaretler

Eserde aciz, zavallı, aç gözlü, ahmak, akılsız, asık suratlı, aşağılık, ayyaş, azgın, azılı, başboş, bencil (hodkâm), bilgisiz (cahil), aksi, çığ, dedikoducu, deli, densiz, din hırsız, döneke, evlatsız, fâsık, fesat, gammaz, geveze, görgüsüz, hasis (cimri), hayâsız (şerefsiz), hiddetli, hilekâr, acuze, inatçı, insan artığı, kaba, kararsız, kibirli, kinci, korkak (yüreksiz), kof ve boş, kudurmuş, küstâh, liyakatsız, lüzumsuz, müfteri, münasebetsiz, obur, öfkeli, kaba, sözünden dönen, tamahkâr, tembel, temiz olmayan, usulsüz (töresiz), vefasız, yabani, yalancı, zalim, zevzek gibi kaynağını insan karakteri ve davranışlarından alan hakaret kelimeleri görülmektedir.

Eserde geçen “muñlug” kelimesi Üşenmez (2006: 312) tarafından “dertli, kederli” olarak tanımlanmıştır. Kelime Arat tarafından “aciz, zavallı, ” şeklinde çevrilmiştir.

*“Ne **muñlug**-turur körse yalñuk özi, yorırda yiter atı kesiür sözi
Dikkat edersen, insan ne kadar âciz bir mahlûktur; yürürken, yere serilir ve sesi kesilir.”
1528*

*“Apa oğlanın körse **muñlug** tigü, bütin kün tirer neñ bulamaz yegü
İnsanoğlu ne kadar zavallıdır, o bütin gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz.” 1732*

Eserde geçen suk kelimesi Üşenmez (2006: 371) tarafından “aç gözlülük” olarak tanımlanmıştır.

“Közi suk kişiniñ kılınçı yeg ol, kılınç yegliki erke teñsiz ig ol

Aç gözlü adam çığ tavırlı olur; çığ tavırlı olmak insana yakışmayan bir hastalıktır.” 2848

Eserde geçen “munduz” kelimesi Arat tarafından “ahmak” olarak çevrilmiştir. Kelime Üşenmez tarafından “budala, şaşkın” olarak tanımlanmıştır. Kelimenin geçtiği diğer beyitlerde “aklını kaybetmek, budala olmak” anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılmıştır.

*“Yana ok buşup aydı ilig sözi, ayur ay biligsiz kişi **munduzı***

Hükümdar aynı şekilde hiddetle konuşmağa devam etti ve dedi: — Ey bilgisiz, ey ahmak insan!” 643

Benzer beyitler: 963/2099/2655/6394/6589

Eserde akıl “ukuş” şeklinde “ukuşsuz” ise “akılsız” olarak geçmektedir.

*“Amulluk siliglik ukuş kılkı ol, **ukuşsuz** kişiler kamug yılkı ol*

Sükûnet ve zarafet aklın vasfıdır; akılsız insanlar hayvan sürüsüne benzer.” 585

Benzer Beyitler:

199/296/297/298/334/585/1776/1831/1839/1859/1925/2455/3644/4076/4078

Eserde geçen “tügük” kelimesi Arat tarafından “asık suratlı”, “yüzü gülmez”, “çatık yüz” gibi anlamları ifadeleri karşılayacak şekilde çevrilmiştir. Kelime Üşenmez (2006: 425) tarafından “çatık” olarak tanımlanmıştır.

*“**Tügük yüz** irig söz küvez kür kılık, kişig yirgürür köndrü bilmez yorık*

Asık suratlı, kaba sözlü, kibirli ve mağrur insan her keşi kendisinden nefret ettirir ve işini yoluna koyamaz.” 2077

Arat “erniñ eli” ifadesini aşağılık insan olarak çevirmiştir. Bu beyitte geçen “el” kelimesinin “el başı” atlı birlik başı ifadesindeki “at, aygır, beygir” gibi bir anlam içermesi ile bağlantı kurularak at, aygır gibi yemek yiyen insan gibi yorumlanabilir.

*“Boguzuñ küdez bolma **erniñ eli**, bu boguzuñ için bolma yaljuk kulu*

Boğazını gözet ve aşağılık insan olma; bir boğaz için, insanların kulu durumuna düşme.” 4589

Benzer beyitler: 1669/2724

Arat'ın aşağılık olarak çevirdiği diğer bir kelime ise “kötki” kelimesidir. “Kötki” genel olarak “tepe” şeklinde anlamlandırılmıştır. Aşağıdaki beyitte “aşağılık” olarak çevilmiştir.

*“Bayusa bolur ol bodun kötkisi, çığaylık bile ol köñül kodkısı
İnsan zenginleşirse, aşağılık olur; alçak gönüllülük ancak fakirlik ile mümkündür.” 3527*

Beyitte geçen “içgüçi” kelimesi Arat tarafından “ayyaş” olarak çevrilmiştir. Kelime Üşenmez tarafından (2006: 226) “içkiye düşkün, içkiye mübtelâ” olarak çevrilmiştir.

*“Begi içgüçi bolsa müfsid otun, kamug içgüçi boldı bodnı bütün
Bey içkiye müptelâ, müfsit ve kaba: olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur.” 2106*

Eserde geçen “azgır” kelimesi Arat tarafından “azılı” olarak çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 142) “az-” fiilini “Yolu şaşırarak, yoldan çıkmak, azmak, doğru yoldan çıkmak.” olarak “azgır” kelimesini de “Azgın, azılı.” şeklinde tanımlamıştır.

*“Toñuz teg titimlig böri teg küçi, adıglayu azgır kotoz teg öçi
O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır.”
2311*

Benzet beyitler: 3600

Eserde geçen “başsız” ve “boşlag” kelimesi Arat tarafından “başıboş” olarak çevrilmiştir.

*“Kara kılkı başsız kılınçı saşı, işi küdgi barça kılınçı tuşı
Kara halkın hareketi başı-boş ve tabiatı birbirini tutmaz; onun işi gücü de hep tabiatı gibidir.” 4324*

*“Kısa tutsa fâsık yava boşlagı, tolu tutsa mescid cemâatlarıgve
Fâsık, serseri ve başı-boş dolaşanları inzibat altında bulundursunlar; mescidleri cemâat ile dolu tutsunlar.” 5556*

Eserde yer alan “bagırsız” kelimesi Arat tarafından “hodkâm” olarak çevrilmiştir. Kelime Farsça “bencil” anlamına gelmektedir. Beyitte de “hep kendi menfaatini düşünen insan” şeklinde bencil olarak tanımlanmıştır.

*“Namâz rûza barça öz asgıñ-turur, öz asgın tilegli **bagırsız** bolur
Namaz ve oruç, bunlar hep kendi menfaatin içindir; hep kendi menfaatini düşünen insan
hodkâm olur.” 324*

Eserde geçen “biligsiz” kelimesinin Arat tarafından bazı beyitlerde “cahil” bazı beyitlerde de “bilgisiz” olarak çevrildiği görülmüştür.

*“Kerek erdi bilge tirilse kutun, kamug ölsün erdi **biligsiz** otun
Âlimlerin saadet içinde ömür sürmeleri lâzımdı, bütün câhil küstahlar hep ölmeli idiler.”
1539*

Benzer beyitler:

*157/158/170/179/199/200/202/203/223/260/262/271/298/318/320/321/334/643/739/
906/969/970//971/975/985/1012/1048/1539/1669/1680/1681/1709/1710/1711/1712/
1739/1754/1763/1777/1780/1906/1923/1974/1997/2095/2449/2452/2486/2650/2659/
3216/3224/3225/3491/3643/3670/4075/4076/4077/4448/4450/4452/4453/5554/5792/
5852/5995/6382/6606/6608/6612/6613/6614/6615*

Emek Üşenmez’in (2006: 464) “Karahanlı Türkçesi Sözlüğü” başlıklı tez çalışmasında “yawa” kelimesinin karşılığı “boşu boşuna”, “heder” olarak verilmiştir. Arat bu kelimeyi aksilik olarak çevirmiştir.

*“Otunluk bıvalık **yavalık** kamug, isizler kılınçı bolur ay ulug
Küstahlık, kabalık, aksilik hep kötülerin harektidir; ey büyük!” 931*

Eserde geçen “yig” kelimesi Maimaitıalı (2013: 796) tarafından “çiğ” olarak tanımlanmıştır.

*“İdişçi ya aşçı **yig** erse kalı, anıñ yası cân kör tiriglik ulı
Eğer içkici ve aşçı-başılar çiğ olurlarsa, bunların zararı hayatın esası olan cana
dokunur.” 2931*

Benzer beyitler: 2848/4035

Eserde geçen “uşakçı” kelimesi Arat tarafından “dedikoducu” olarak çevrilmiştir. Kelime Üşenmez (2006: 437) tarafından “dedikoducu” olarak tanımlanmıştır.

*“Uşakçı kişig kılma özke yakın, ozunçig özünđin yırak tut sakın
Dedi-koducu kimseyi kendine yakın tutma; müfteriyi kendinden uzaklaştır, ondan sakın.”*
5303

Eserde geçen “telve” kelimesi Arat tarafından “deli” olarak çevrilmiştir. Maimaitıalı (2013: 624) kelimeyi “deli” olarak tanımlamıştır.

*“Takı **telve** munduz kişi bu bilin, ayıtmadı beglerke açsa tilin
Yine bil ki, kendisine bir şey sorulmadan, beylerin huzurunda konuşan adam da deli ve
ahmaktır.”* 963

Benzer beyitler: 295/473/741/2099/2655/3441/3526/6394/6545/6589

Maimaitıalı (2013: 603) “teşizlik” kelimesini “denk olmama, uygunsuz olma” olarak tanımlamıştır. “teşiz” kelimesi Arat tarafından densiz ve münasebetsiz olarak iki farklı şekilde yorumlanmıştır.

*“Kara kılık **teşiz** yava sözlegen, yava söz-turur bu kara baş yegen
Boş ve densiz konuşan — ayak takımıdır; onun başını yiyen de bu boş sözlerdir.”* 986

*“Seni sevgi sendin adın bilmegey, yaragsız ya **teşiz** kılık kelmegey
Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık almayan münasebetsiz
hareketlerde de bulunmaz.”* 4478

“ogrı” kelimesi Maimaitıalı (2013: 460) tarafından “hırsız” olarak belirtilmiştir. Beyitte yer alan “din ogrısı” ifadesi “din hırsız” anlamına gelmektedir.

*“Katıgılan havâka bulun bolmagıl, havâ nefis ikigün bu **din ogrısı**
Gayret et, hevanın esiri olma; heva ve nefis, bunların ikisi de din hırsızdır.”* 5475

Beyitte “yayıg” kelimesi “dönek” olarak çevrilmiştir. Maimaitıalı (2013: 780) “yayıg” kelimesinin “dönek” anlamına geldiğini işaret eder. Üşenmez (2006: 465) “yayıklık” kelimesinin eserde “döneklik” anlamına geldiğini belirtir

*“Erejke avınma yava bolga kün, bu kutka inanma **yayıg** ol otun
Huzura dalıp, kendini avutma, yoksa günün boşuna geçer; bu saadete inanma, o dönek
ve küstahtır.”* 4832

Benzer beyitler:

91/398/399/548/670/690/695/710/741/1088/1144/3077/3533/3542/4730/4760/4800/
4832/4839/5175/5231/5925/6129/6133/6152/6230/6629

Eserde “evlatsız olma” durumu hakaret ile eşdeğer olarak görülmüştür.

*“Kisi algu tugsu ogul kız üküş, **ogulsuz** tese erke körksüz söküş
İnsan evlenmeli ve bir çok çoluk-çocuk sahibi olmalıdır; ‘evlâtsizdir’ demek, insan için
bir hakarettir.” 3371*

Eserde geçen “fâsık” kelimesi Arat tarafından da “fâsık” olarak çevrilmiştir. Kelime Üşenmez (2006: 209) tarafından “Allah’ın emirlerini tanımayan, sapkın, günahkâr, fesatçı.” olarak tanımlanmıştır.

*“Kısa tutsa **fâsık** yava boşlagı, tolu tutsa mescid cemâatları
Fâsık, serseri ve başı-boş dolaşanları inzibat altında bulundursunlar; mescidleri cemâat
ile dolu tutsunlar.” 5556*

Eserde fesat kelimesi “fesâd” olarak geçmektedir.

*“Otunka katılma **fesâddın** yıra, bu iki kılıktın bolur er kara
Küstahlara uyma, fesattan uzak kal; bu iki işi insanı karaya bulaştırır.” 5269*

Eserde gammaz kelimesi “yoğaççı” olarak geçmektedir (Üşenmez, 2006: 479).

*“Neçeme meni edgü tutsa özün, **yoğaççı** yoğasa tügülgey yüzün
Sen bana ne kadar iyi gözle baksan bile, gammazların fitneleri seni benden soğutabilir.”
5860*

Benzer beyitler: 5303/4272/5864/5869

Üşenmez (2006: 456) gevezelik etmek fiilini “yağşa-” şeklinde bildirmiştir. Maimarıtalı (2013: 758) “yağşak” kelimesini geveze olarak belirtmiştir.

*“Kişide uçuzı kişi **yağşakı**, kişide ağırı kişi ol akı
İnsanların itibarsız geveze olanıdır; insanların itibarlısı cömert olanıdır.” 1028*

*“Tilin sözlemese agın ter kişi, üküş sözlese atı **yanşak başı***

Konuşmayan kimseye dilsiz derler; çok söyleyenin adı ise, gevezebaşıdır.” 1027

Beyitte geçen “kılık” kelimesi Arat tarafından “görgü” şeklinde çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 266) “kılık” kelimesini “Gidiş, halkla geçiniş, huy.” şeklinde tanımlamıştır.

*“**Kılıksız** bolurlar kara âm bodun, törü yok toku yok katılmış üdün*

Avam halk görgüsüz olur; aralarındaki münâsebetlerinde ne töre, ne de usûl vardır.”

4321

Beyitte cimri kelimesi “saran” olarak geçmektedir. Maimatıralı (2013: 516) kelimeyi “hasis, cimri, eli sıkı” olarak belirtmiştir.

“Küvezlenme artuk turı bolga sen, saran bolma artuk söküş bulga sen

Çok gururlanma, her kes senden tiksindir; çok hasis de olma, sana söğerler.” 4553

“Neteg beg bolur ol bodunka ulug, tili yalğan erse kör elgi kurug

Yalancı ve hasis kimse nasıl halka beylik edebilir.” 5075

Beyitlerde geçen “uvut” kelimesi Arat tarafından “hayâsız”, “şerefsiz” şeklinde çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 438) kelimeyi “Ut, hayâ.” olarak tanımlamıştır.

*“**Uvutsuz** kişide yırak tur yırak, **uvutsuz** bolur üstenli karak*

Hayâsız adamdan uzak dur, uzak; hayâsız inkâr eden gözdür.” 2205

*“**Uvut** birle yaljuk yağısın saçar, yağıda eñ aşnu **uvutsuz** kaçar*

Şeref duygusu ile insan düşmanını darma - dağın eder; harpte ilk önce şerefsiz kimseler kaçar.” 2291

Benzer beyitler: 2762/5528

Eserde hiddet kelimesi “buşı” olarak geçmektedir. Kelime Üşenmez (2006: 170) tarafından “Hiddetli, sinirli, kızgın.” şeklinde tanımlanmıştır.

*“İvek kurgu **kalkı kılınç buşı**, bilgisizke belgü bolur bu işi*

Acelecilik, zevzeklik ve hiddetli mizaç — bunlar bilgisizlik alâmetleridir.” 1997

Benzer beyitler: 5074/335

Eserde hilekâr kelimesi alçı olarak geçmektedir. Üşenmez (2006: 125) kelimeyi “hilekâr, aldatıcı” olarak tanımlamıştır.

*“Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg, titir bugrası teg kör öç sürse kek
Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi, hilekâr olmalı; deve aygırı gibi, kin ve öç gütmelidir.”
2312*

Benzer beyitler: 2311

Beyitte geçen “kurtga” kelimesi Mamaitiaili (2013: 398) tarafından “acuze, koca karı” olarak belirtilmiştir.

*“Köñül berse kurtga bolur bir turı, yaka yeñ tutar künde kesmez urı
Gönül verirsen, huysuz bir acuze olur; yaka ve yene yapışır, dırdırının ardı-arkası
kesilmez.” 3541*

Eserde inatçı kelimesi “arkuk” olarak geçmektedir. Üşenmez (2006: 132) kelimeyi “Söz dinlemez, inatçı kişi.” şeklinde tanımlamaktadır.

*“Bu törtünç yavuz begke arkuk kılınç, beşinçi yaragsız bu yalğan erinç
Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır; yakışmayan bu şeylerin beşincisi,
şüphesiz, yalancılıktır.” 2062*

Benzer beyitler: 2311

Beyitte “kişi soñı” ifadesi Arat tarafından “insan artığı” olarak çevrilmiştir.

*“Kamug edgü bardı törü öñdi eltti, **kişi soñı** kaldı ne edgü bulayı
Bütün iyiler gitti, kanunu ve iyi an'aneleri beraber götürdüler; burada insan artığı kaldı,
iyileri nasıl bulayım.” 6595*

Eser geçen “bivalık” kelimesi Üşenmez (2006: 157) tarafından “kabalık, terbiyesizlik” olarak “bifa” (2006: 157) kelimesi ise “kaba, terbiyesiz” şeklinde belirtilmiştir.

*Otunluk **bivalık** yavalık kamug, isizler kılınçı bolur ay ulug
Küstahlık, kabalık, aksilik hep kötülerin harektidir; ey büyük! 931*

*Cefâ cevri barı maña tegmesüni, otun **bifalardın** sıyardın bolayı*

Dünyanın bütün çevir ve cefâsı bana gelmesin, küstah ve kaba insanlardan uzak olayım.

6603

Eserde kararsız kelimesi “irsel” olarak geçmiştir. Üşenmez (2006: 233) kelimeyi “dönek, dönen” olarak “irsellik” kelimesini ise “döneklik, vefasızlık” olarak belirtmiştir.

*“Münüm bu meni yaljuk **irsel** teyü, ayıglap yorırlar kişike ayu*

Kusurum varsa, şudur: insanlar, kendi aralarında, beni dönek diye kötüler, dururlar.”

685

Benzer beyitler:

399/548/666/686/697/715/1088/3533/3542/3656/4839/5231/6629/6632

Eserde geçen “küvez” kelimesi Üşenmez (2006: 300) tarafından “mağrur, kibirli.” şekline tanımlamıştır.

*“Ulugıg **küvez** kür kişi ol turı, künişe kodı ol küvezlik kurı*

Büyüklik taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirli insanın itibârı günden-güne azalır.” 1706

Benzer Beyitler: 2077/4553

Beyitte geçen “öç” kelimesi Arat tarafından kin tutan anlamında “kinci” olarak çevrilmiştir. Kelime Üşenmez (2006: 329) tarafından “kin, öç, hınç, intikam” şeklinde tanımlanmıştır.

*“Toñuz teg titimlig böri teg küçi, adıglayu azgın kotoz teg **öçi***

O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır.”2311

Eserde yer alan “korklık” kelimesi Maimatıalı (2013: 366) tarafından “korkak” olarak belirtilmiştir. Arat “yüreksiz” kelimesini de korkak olarak çevirmiştir.

*“Sü başlar eren kür yürekliğ kerek, **yüreksiz** er at alsa andın yürek*

Korkak askerin cesaret alması için, kumandanın kahraman ve cesur olması lâzımdır.”

2044

*“Uvutka bolup **korklık** alplik kılır, ögünçke bolup er özin öldürür*

Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için, kahramanlık gösterir; ögölmesi için insan kendisini ölüme atar.” 2292

Benzer beyitler: 2045/2283/2284

Beyitte yer alan “kıvçak” kelimesi Maimaitıalı (2013: 341) tarafından “kof, boş, talihsiz yabanî” olarak tanımlanmıştır.

“Yalavaç yavuz bolsa kıvçak kovi, seziksiz tüker anda begler suvı

Elçi kötü, kof ve boş olursa, onun gittiği yerde, şüphesiz, beylerin itibârı kaybolur.” 2639

Beyitte yer alan “mun-” fiili Maimaitıalı (2013: 437) tarafından “bunamak, saçmalamak” şeklinde tanımlanmıştır. Kelime Arat tarafından “kudur-” olarak çevrilmiştir.

*“Bulak semrise kör **munar** hem azar, idisin çalar yerke andın tezer*

Haşarı at semirirse, kudurur ve azar; sahibini yere vurur ve ondan kaçar.” 3600

Eserde geçen “otun” kelimesi Arat tarafından genellikle küstah olarak çevrilse de, farklı beyitlerde adi, odun gibi aşağılayıcı ifadeleri karşılayacak şekilde de kullanılmıştır. Kelime Maimaitıalı (2013: 474) tarafından “değersiz, alçak, küstah” şeklinde belirtilmiştir.

*“**Otunka** katılma ay aslı arıg, yüzünün suvın eltge sendin arıg*

Adi kimselere katılma, ey temiz asıllı insan, onlar sende hiç yüz suyu bırakmazlar.” 4289

*Yeter ol bilgisiz barır bu **otun**, işi barça buzlu kopar kök tütün*

O bilgisiz idare dizginini eline alır ve bu odun onu takip eder; böylece bütün işi bozulur ve toz-dumana katılır. 1763

***Otunluk** bile kıldım isiz üküş, tüzünlük bile sen keçür ay küsüs*

Küstahlıkla bir çok kötülükler yaptım; ey aziz olan rabbim, sen beni rahmet ve şefkatin ile af ve mağfiret et. 1155

Benzer beyitler:

*241/335/341/931/1258/1539/1670/1923/2078/2106/2199/2202/2622/2653/2876/2901/
3431/3780/4073/4113/4118/4289/4290/4291/4447/4453/4711/4712/4832/4839/5124/
5206/5269/5695/5710/5792/6094/6127/6359/6469/6513/6594/6602/6603*

Arat tarafından “liyakat” olarak çevrilen “tegin” kelimesi Üşenmez (2006: 396) tarafından “lâyık”şeklinde tanımlanmıştır.

*“Telim körmişim bar **tegimsiz** kişi, turup ilke yazdı kesildi başı
Çok görmüşümdür, liyakatsiz kimseler günün birinde memlekete karşı suç işlemişler ve
başları kesilmiştir.” 2516*

Beyitte yer alan “fuzûlluk” kelimesi Üşenmez tarafından (2006: 211) “kibir, gurur, küstahlık” şeklinde tanımlanmıştır.

*“Özüñke baka kör kim erdiñ maña, kayudın kelir bu **fuzûlluk** saña
Kendine bir bak, sen benim için kim idin; sana bu küstahlık nereden geliyor” 644*

Eserde yer alan “ozunçı” kelimesi Arat tarafından “müfteri” olarak çevrilmiştir. Kelime Maimaitıalı (2013: 477) tarafından “iftira eden, müfteri, söz taşıyan, geveze, boşboğaz” olarak tanımlanmıştır.

*“Birisi **ozunçı** yoñag kılguçı, biri iki yüzlüğ kişi umduçı
Biri müfteridir, gammazlık eden adamdır; biri iki yüzlü, menfaatperest kimsedir.” 4272
Benzer beyitler: 5303*

Eserde yer alan “yaragsız”kelimesi Arat tarafından “münasebetsiz, yakışık almayan” gibi anlamları karşılayacak şekilde çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 458) “yara-” filini “yaramak, uygun gelmek” anlamında belirtmiştir. Maimaitıalı (2013: 762) kelimeyi “uygun zaman, imkân, fırsat, fayda” olarak tanımlamıştır.

*“İçip karşıka kirme özni tutun, **yaragsız** bolur ol içigli otun
Sarhoş olarak saraya girme, nefesine hâkim ol; sarhoş insan küstah ve münasebetsiz
olur.” 4118*

*“Seni sevge sendin adın bilmegey, **yaragsız** ya teñsiz kılık kelmegey
Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık almayan münasebetsiz
hareketlerde de bulunmaz” 4478*

Eserde geçen “teşi” kelimesi Maimaitıalı (2013: 611) tarafından “obur” olarak tanımlanmıştır.

*“Teşi teg yemegil yeme tavrakın, silig bolma artuk tişi teg sakın
Yerken obur gibi yeme ve acele etme; fakat dişi gibi de fazla nazlanma.” 4132*

Eserde yer alan “övke” kelimesi Maimaitıalı tarafından “2013: 496” “öfke” şeklinde tanımlanmıştır.

*“Yana bir tili el buşı **övkeliğ**, ulıtur kişig sökse açsa tilig
Biri boş-boğaz, hiddetli ve öfkeli olmaktır; söğmeğe başlarsa, insanın kalbini kırar.” 342*

Eserde geçen “irig” kelimesi Üşenmez (2006: 233) tarafından “sert, kaba, haşın.” olarak tanımlanmıştır.

*“**İrig** sözlemegil kişike tilin, **irig** til ot ol kör küyer teg yalın
İnsanlara kaba söz söyleme; kaba söz alev-alev yanan bir âteştir.” 1415*

Benzer beyitler:

2077/3426/3430/3846/3847/4278/4303/4350/5221/5773/5774/5775/6620

Beyitte yer alan “va‘de” kelimesi Üşenmez (2006: 447) tarafından “Vaat, söz, verilen söz, vade.” şeklinde “kıy-” (2006: 270) fiili ise “1. Bir nesneyi kıymak, 2. Verilen sözden dönmek, 3. Süzmek.” şeklinde tanımlanmıştır. Beyitte geçen “va‘de kıygan” ifadesi Arat tarafından “sözünden dönen” olarak çevrilmiştir.

*Kişide yavuzrakı yalğan bolur, yavuzda yavuz **va‘de kıygan** bolur
Yalancı — insanların kötüsüdür; kötülerin kötüsü ise, verdiği sözünden dönen kimsedir.
5077*

Beyitte yer alan “sözinde yanıklıg” kelimesi Arat tarafından “sözünden dönen” olarak çevrilmiştir. Üşenmez (2006: 455) “yan-” fiilini “Dönmek, geri dönmek, döndürülmek.” olarak belirtilmiştir.

*Sözi çın kerek beg kıyksız köni, **sözinde yanıklıg** teme er anı
Bey sözü dürüst olmalı ve o bundan caymamalıdır; sözünden dönen kimseye erkek
denilmez. 5079*

Benzer beyitler: 5080

Eserde tamahkâr kelimesi “umduçi” ve “tama” olarak geçmektedir.

*“Suk er **umduçi** ol yavuz umduçi, kişi umduçısı atı koltguçi*

Haris kimse tamahkâr olur, tamahkârlık fenadır; tamahkâr insanlara dilenci derler.”

2613

*“Birisi ozunçi yoņag kılguçi, biri iki yüzlüğ kişi **umduçi***

Biri müfteridir, gammazlık eden adamdır; biri iki yüzlü, menfaatperest kimsedir.” 4272

*“Yakınlık tilese tuçi üstikü, kötürgil **tama** ‘nı tirilgil bökü*

Dâima artan bir yakınlık görmek istersen, tamahkârlığı ortadan kaldır; ona her yerde manî ol.” 4294

Eserde tembel kelimesi “ermegü” ile karşılanmıştır. Üşenmez (2006: 203) “ermegü” kelimesini “eringen” olarak tanımlamıştır.

*“Kayısı ukuşlug kayısı büğü, kayu tilve munduz kayu **ermegü***

Kimi akıllı, kimi hakîm; kimi deli ve ahmak ıdı; kimi de tenbel idi.” 6394

Üşenmez (2006: 131) eserde yer alan “arığ” kelimesinin “1.Temiz, arı, pak” olarak tanımlamıştır. Beyitte yer alan “arıgsız” kelimesi Arat tarafından “temiz olmayan” şeklinde çevrilmiştir.

*“**Arıgsız** cefâlıg kılınçı otun, kalı aydı erser kıyar sözini*

Temiz olmayan, cefakâr ve küstah kimse, söz vermiş olsa dahi, sözünden döner.” 2876

Mamaitıalılı (2013: 649) eserde yer alan “törü” kelimesini “töre, kanun, nizam ” olarak “törüsüz” kelimesini de “nizamsızlık” şeklinde tanımlamıştır.

*“Bularka katılsa özüñni tutun, **törüsüz** tokusuz bolurlar otun*

*Bunlar ile münâsebette kendine dikkat et; bunlar görgüsüz, **usulsüz** ve kaba insanlardır.”*

4447

*“Törü bilmez ögsüz kılıksız kişi, törülüg kişi körse yanlur başı
Usûl bilmez, akılsız ve nasıl hareket edeceğini bilmeyen kimseler, usûle vâkıf insanları
görünce, şaşırır-kalırlar.” 4595*

Eserde vefasız kelimesi “vefâsız, bî-vefa” olarak geçmektedir.

*“Bu yalğan kişiler vefâsız bolur, vefâsız kişi halkka teñsiz kılur
Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler
yaparlar.” 2039*

*“Ayur ay inançsız ajun bi-vefâ, nelük kıldın emdi maña sen cefâ
Ey vefasız, güvenilmez dünya, — dedi—niçin şimdi baha cefa ediyorsun.” 1511*

Eserde yabani kelimesi “kıvçak” ve “tağı” şeklinde geçmektedir.

*“Bu yalğuz yoriglı kişi kıvçakı, kişike tusulmaz bolur ay akı
Ey cömert, bu tek başına yaşayan yabanî adamın başkalarına faydası dokunmaz.” 3407*

*“Keyik tağı kördüm bu türkçe sözüg, anı akru tuttum yakurdum ara
Bu türkçe sözü yabanî geyik gibi gördüm; onu yavaşça tuttum, aldatarak, kendime
yaklaştırdım.” 6617*

Eserde yalan kelimesi “yalğan” olarak geçmektedir. Arat kelimeyi “yalancı” olarak çevirmiştir.

*“Kamugda yarasız ay ilig kutı, bu begler öze kopsa yalğan atı
Ey devletli hükümdar, en kötüsü beylerin adının yalancıya çıkmasıdır.” 2037
Benzer beyitler: 2039/2042/2062/5074/5075/5077/6094*

Eserde zalim kelimesi “küçkey”, “küçemçi”, “basımçı” olarak geçmektedir. “küçkey” ve “küçemçi” kelimeleri Üşenmez (2006: 296) tarafından “zâlim, zorba” olarak “basımcı” kelimesi ise (2006: 33) “zulüm eden” olarak tanımlanmaktadır.

*“Telim ordular buzdı küçkey küçin, toru öldi âhır bu küçkey açın
Zâlim zulmü ile bir çok sarayları harap etmiş ve sonunda kendisi açlıktan ölmüştür.”
2035*

*“Bu kaşım tügüki bu körksüzlüküm, **küçemçi** kelirke bu yüzüzlüküm
Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zâlimler
içindir.” 816*

*“Kayu ogrı tevlig karakçı kunuk, kayısı basımçı ölüççi kırık
Kimi hırsız, sahtekâr, yan-kesici, dolandırıcı; kimi zâlim olur, kimi öldürücü ve yıkıcı
olur.” 1737*

Eserde zevzek kelimesi “kurgu” olarak geçmektedir. Kelime Maimatıalı (2013: 396)
tarafından “kararsız, zevzek” olarak belirtilmiştir.

*“Otunluk iveklik yinik **kurguluk**, kara kılkı ol bu yırak turguluk
Küstahlık, acelecilik, zevzeklik, bunlar avam tabiatıdır; bey bunlardan uzak
bulunmalıdır.” 2078*

Benzer beyitler: 1997/5219

SONUÇ

“Kutadgu Bilig’de Kültür Unsurları” adlı bu çalışmada Yusuf Has Hâcib’in eseri olan Kutadgu Bilig içerisinde yer alan kültür unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı ve çalışma yöntemi hakkında bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümde eserin yazarı Yusuf Has Hâcib ve eser hakkında bilgiler verilmiştir.

Eserde kültür unsurları olarak değerlendirilen kişi ve karakter adları, hayatın geçiş dönemleri ile ilgili tespitler, giyim kuşam, yeme içme unsurları, dini öğeler hakkında tespitler, gök bilimi ile alakalı unsurlar, etnik unsurlar, dil adları, savaş unsurları, renk adları, hayvan adları, bitki adları, hitap şekilleri, cebirsel ifadeler, sayılar ve ticaret terimleri, organ adları, hastalıklar ve sağaltma yöntemleri, coğrafi terimler, yer ve yön adları, meslek adları, akrabalık ve arkadaşlık tanımlamaları, eğitim öğretim unsurları ve hakaret niteliği taşıyan kelimeler ayrı başlıklar altında detaylıca incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmayı oluşturan yirmi bir bölüm içerisinde yer alan bilgilerin bir kısmı içeriğine göre sınıflara ayrılmak suretiyle on sekiz farklı tablo üzerinde belirtilmiştir. Bununla beraber üçüncü ve on üçüncü bölümlerde yer alan bilgiler tablo üzerinde gösterilmemiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan hayatın geçiş dönemleri ile ilgili unsurların izah edildiği bölümde doğum, evlilik ve ölüm konuları incelenmiştir. Bu geçiş dönemlerine dair en sınırlı bilginin doğum konusunda olduğu görülürken en detaylı ve geniş bilginin ise ölüm olduğu görülmüştür. Beşinci bölümde ziyafet verme ve ziyafete katılma adabı, sofrada adabı gibi tablo üzerinde işaret edilmemiş bilgiler de yer almaktadır. Bu bilgiler yeme içme kültürüne dair detaylar içermesi bakımından önemlidir. Çalışmada tablo üzerinde gösterilmeyen bir başka bölüm de on üçüncü bölümü teşkil eden hitap şekilleridir. Bu bölümde genellikle “ay”, “aya” şeklindeki “ey” ünleminin geçtiği beyitler esas alınarak tespitler yapılmıştır. Yoğunlaştığı konular bakımından Tanrı’ya hitap, kişilere hitaplar, mizaca özgü hitaplar, hayvan adlarını içeren hitaplar, organ adlarını içeren hitaplar, akrabalık ve arkadaşlık adlarını içeren hitaplar, diğer varlık ve kavramlara yönelik hitaplar olmak üzere yedi farklı bölümde sınıflandırılmıştır.

Eserde yer alan kişi adları ve günümüzdeki ifade ediliş şekilleri Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu kişi adları Tavgaç Bugra Han, Kârûn, Sikender, şeddâd, Nûşin Revân, Apa, İsâ, Nûh, Muhammed, Atik, Fârûk, Usmân, Ali, Haydar, Toņa Alp Er, Efrasiyâb, Rüstem, Feridûn, Zahhâk, Oklidis, Lukmân, Havâ, Yûsuf olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2:
Eserdeki kişi adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
<i>Hükümdar</i>	1 <i>Tavgaç Bugra Han</i>	<i>Tavgaç Buğra Han</i>
	2 <i>Kârûn</i>	<i>Kârûn</i>
	3 <i>Sikender</i>	<i>İskender</i>
	4 <i>şeddâd</i>	<i>şeddat</i>
	5 <i>Nûşin Revân</i>	<i>Nûşin Revan</i>
<i>Peygamber ve Sahabeler</i>	6 <i>Apa</i>	<i>Hz. Âdem</i>
	7 <i>İsâ</i>	<i>Hz. İsa</i>
	8 <i>Nûh</i>	<i>Hz. Nuh</i>
	9 <i>Muhammed</i>	<i>Hz. Muhammed</i>
	10 <i>Atik</i>	<i>Hz. Ebu Bekir</i>
	11 <i>Fârûk</i>	<i>Hz. Ömer</i>
	12 <i>Usmân</i>	<i>Hz. Osman</i>
	13 <i>Ali, Haydar</i>	<i>Hz. Ali</i>
<i>Efsanevi kişilikler</i>	14 <i>Toņa Alp Er, Efrasiyâb</i>	<i>Alp Er Tonga</i>
	15 <i>Rüstem</i>	<i>Rüstem</i>
	16 <i>Feridûn</i>	<i>Feridun</i>
	17 <i>Zahhâk</i>	<i>Dahhak</i>
<i>Diğer</i>	18 <i>Oklidis</i>	<i>Öklid</i>
	19 <i>Lukmân</i>	<i>Lokman Hekim</i>
	20 <i>Havâ</i>	<i>Hz. Havva</i>
	21 <i>Yûsuf</i>	<i>Yusuf</i>

Eserde yer alan kılık kıyafet ve giyim aksesuarları ve günümüzdeki ifade ediliş şekilleri Tablo 3’te gösterilmiştir. Bu kelimeler örüm, tagar, tul tonı, etek, köñlek, ton, börk, yinçü, kur, kiş, tiyiñ, yüz bağı, tuş, yaka, yen, yarık, kuyag, tavgaç edi, çuz, ağı, ağı çuz, torku, kasab, tûsi, rûmi, barcın, böz, kidiz, koy yünı, olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3:
Eserdeki kılık kıyafet ve giyim aksesuarları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
<i>Kılık kıyafet ve giyim aksesuarları</i>	1 <i>Örüm</i>	<i>Çul</i>
	2 <i>Tagar</i>	<i>Çuval</i>
	3 <i>Tul tonı</i>	<i>Dul Elbisesi</i>
	4 <i>Etek</i>	<i>Etek</i>
	5 <i>Köñlek</i>	<i>Gömlek</i>
	6 <i>Ton</i>	<i>Giysi, Hil’at</i>
	7 <i>Börk</i>	<i>Başlık</i>
	8 <i>Yinçü</i>	<i>İnci</i>
	9 <i>Kur</i>	<i>Kuşak</i>
	10 <i>Kiş, tiyiñ</i>	<i>Kürk (samur, sincap)</i>

Kumaş Türleri	11	yüz bağı	Peçe
	12	Tuş	Tuş Tokası
	13	Yaka	Yaka
	14	Yen	Yen
	15	Yarık, kuyag	Zırh
	16	Tavgaç edi	Çin ipekli dokuması
	17	Çuz	Yaldızlı kırmızı çin kumaşı
	18	Agı	İpekli sırmalı kumaş
	19	Agı çuz	İpekli sırmalı yaldızlı kırmızı çin kumaşı
	20	Torku	İpek kumaş
	21	Kasab	İnce keten kumaş
	22	Tûsi	Tuzi kumaş
	23	Rûmi	Rumî kumaş
	24	Barçın	Kadıfe
	25	Böz	Bez
	26	Kidiz	Keçe
	27	Koy yüni	Koyun yünü

Eserde yer alan yiyecek içecek adları ve mutfakta kullanılan bazı araç gereç isimleri ve günümüzde ifade edilmiş şekilleri Tablo 4’de gösterilmiştir. Bu kelimeler arpa, bugday, kör evin, simiş, yür, kavuk, yilig, halva, terengbin, et, etmek, kagun, nukul, ot, ot köki, kurut, kürküm, şeker, tuz, yağ, yoğrut, tiriglik suvı, kımız, suv, süt, nûş, fuka, mizâb, cülâb, cülengbin, bor, süçig, şerab, şire, biçek, liv, ayak, rekve olarak tespit edilmiştir.

Tablo 4:

Eserdeki yiyecek, içecek adları ve mutfak gereçleri

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>		
Yiyecek – Yemek adları	1	Arpa	Arpa	
	2	Bugday, kör evin	Buğday	
	3	Simiş	Kabuklu Çerez	
	4	Yür	Darı	
	5	Kavuk	Kepek	
	6	Yilig	İlik	
	7	Halva	Helva	
	8	Terengbin	Kudret helvası	
	9	Et	Et	
	10	Etmek	Ekmek	
	11	Kagun	Kavun	
	12	Nukul	Çerez, Çekirdek, Nokul	
	13	Ot	Ot	
	14	Ot köki	Ot kökü	
	15	Kurut	Peynir	
	16	Kürküm	Safran	
	17	Şeker	Şeker	
	18	Tuz	Tuz	
	19	Yağ	Yağ	
	20	Yoğrut	Yoğurt	
	İçecek adları	21	Tiriglik suvı	Ab-ı Hayat
		22	Kımız	Kımız
		23	Suv	Su
		24	Süt	Süt

Mufak araçları	25	Nûş	Şerbet
	26	Fuka	Arpa Suyu
	27	Mizâb	Sofra Suyu
	28	Cülâb	Gül Suyu
	29	Cülengbin	Gül-balı şerbeti
	30	Bor, süçig,	İçki, Şarap
	31	Şerab	İçki (Dinimizce yasaklı olmayan)
	32	Şire	Şıra
	33	Bıçek	Bıçak
	34	Liv	Tepsi
	35	Ayak	Kap-Tas
	36	Rekve	Çanak

Eserde yer alan dini unsurlar ile ilgili kelimeler ve bu kelimelerin günümüzde ifade edilmiş şekilleri Tablo 5’de gösterilmiştir. Bu kelimeler din, şeri’at, müsülmân, müsülmânlık, yalavaç, savçı, habib, imân, tapug, mescid, tevbe, uzr, zâhid, sakınuk, tarikat, ebdâl, halâl, harâm, muyan, yazuk, şahâdet, tanukluk, yun, tesbih, ruza, hac, ferişte, firişte, ukbi, yarınlık, könilik küni, kıyâmet, uçmak, uştma, tamu, kazâ, duâ, kargış olarak tespit edilmiştir. Bu bölümde detaylıca İslâm ve İmânın şartları ile ilgili bulgular sunulmuştur.

Tablo 5:
Eserdeki temel dini kavramlar

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>	
Dini Kavramlar	1	Din	Din
	2	Şeri’at	Şeriat
	3	Müsülmân	Müslüman
	4	Müsülmânlık	İslâmiyet, Müslümanlık
	5	Yalavaç, Savçı, Habib	Peygamber
	6	İmân	İman
	7	Tapug	İbadet
	8	Mescid	Cami
	9	Tevbe	Tövbe
	10	Uzr	İstiğfar
	11	Zâhid	Zahit
	12	Sakınuk	Takva
	13	Tarikat	Tarikat
	14	Ebdâl	Abdal, derviş
	15	Halâl	Helal
	16	Harâm	Haram
	17	Muyan	Sevap
	18	Yazuk	Günah
	19	Şahâdet, tanukluk	Kelime-i Şehâdet
	20	Yun	Namaz
	21	Tesbih	Tesbih
	22	Ruza	Oruç
	23	Hac	Hac
	24	Ferişte, firişte	Melek
	25	Ukbi, yarınlık	Ahiret
	26	Könilik küni	Mahşer günü
	27	Kıyâmet	Kıyâmet

28	<i>Uçmak, uştmah</i>	<i>Cennet</i>
29	<i>Tamu</i>	<i>Cehennem</i>
30	<i>Kazâ</i>	<i>Kazâ</i>
31	<i>Duâ</i>	<i>Duâ</i>
32	<i>Kargış</i>	<i>Beddua</i>

Eserde yer alan evren, ajun, cihan, âlem, yıldız, arş gibi gök bilimi ile ilgili genel adlandırmalar, sekentir, oñay, kara-kuş, kürüd, bakırsukuna, yaşık, kün, sevit, ârzû, yalçık, ay, ülker, yıldık, adgır, yitiken, gibi yıldız, gezegen, takımyıldızı adlandırmaları, ükek, kozı, ud, erentir, kuçık, sertân, arslan, bugday başı, ülgü, çadan, ya, oğlak, könek, balık gibi burç isimleri, yağız yer, seraka, yer, kök, kalık, yağmur, buz, kar, tolı, bulıt kökre- , yaşın, ışın, yıl, yel, tüpi yıl-turur, tolun gibi gök olayları, ülgü, yaz, küz, yay, kış gibi mevsim adları, yıl, ay, kün, tün, keçe, kündüz, kün gibi gök olayları sonucu oluşan zaman ifadeleri ve günümüzde ifade şekilleri Tablo 6’da gösterilmiştir. Dönemin astroloji ve gök bilimi konusundaki bilgi birikimini gözler önüne seren beyitler incelenmiştir.

Tablo 6:
Eserdeki gökbilimi unsurları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
<i>Genel</i>	1 <i>Evren</i>	<i>Evren, felek, devran</i>
	2 <i>Ajun, cihan, âlem, dünyâ</i>	<i>Dünya</i>
	3 <i>Yıldız</i>	<i>Yıldız</i>
	4 <i>Arş</i>	<i>Arş</i>
<i>Gezegenler</i>	5 <i>Sekentir</i>	<i>Satürn (zuhal)</i>
	6 <i>Oñay, kara-kuş</i>	<i>Jüpiter(müşteri)</i>
	7 <i>Kürüd, bakırsukuna</i>	<i>Mars (merih)</i>
	8 <i>Yaşık, kün</i>	<i>Güneş</i>
	9 <i>Sevit</i>	<i>Venüs (zuhre)</i>
	10 <i>Ârzû</i>	<i>Merkür (utarit)</i>
	11 <i>Yalçık, ay</i>	<i>Ay</i>
<i>Diğer yıldızlar</i>	12 <i>Ülker</i>	<i>Ülker</i>
	13 <i>Yıldık</i>	<i>Süheyl (yıldırak)</i>
	14 <i>Adgır</i>	<i>Siriüs</i>
	15 <i>Yitiken</i>	<i>Büyük ayı</i>
	16 <i>Ükek</i>	<i>Burç</i>
<i>Burçlar</i>	17 <i>Kozı</i>	<i>Koç (hamel)</i>
	18 <i>Ud</i>	<i>Boğa (sevr)</i>
	19 <i>Erentir</i>	<i>İkizler (cevza)</i>
	20 <i>Kuçık, sertân</i>	<i>Yengeç (seretan)</i>
	21 <i>Arslan</i>	<i>Arslan (esed)</i>
	22 <i>Bugday başı</i>	<i>Başak (sünbüle)</i>
	23 <i>Ülgü</i>	<i>Terazi (mizan)</i>
	24 <i>Çadan</i>	<i>Akrep (akreb)</i>
	25 <i>Ya</i>	<i>Yay (kavs)</i>
	26 <i>Oğlak</i>	<i>Oğlak(cedi)</i>
	27 <i>Könek</i>	<i>Kova (delv)</i>
	28 <i>Balık</i>	<i>Balık (hût)</i>

Gök olayları	29	Yagız yer, seraka, yer	Yeryüzü
	30	Kök, kahlk	Gökyüzü
	31	Yağmur	Yağmur
	32	Buz	Buz
	33	Kar	Kar
	34	Tolu	Dolu
	35	Bulut kökre-	Gök gürültüsü
	36	Yaşın	Şimşek
	37	Işın	Sis
	38	Yil, yel	Yel
Mevsimler	39	Tüpi yıl-turur	Kasırga/fırtına
	40	Tolun	Dolunay
	41	Ülgi	Mevsim
	42	Yaz	Bahar
	43	Küz	Sonbahar
Zaman	44	Yay	Yaz
	45	Kış	Kış
	46	Yıl	Yıl
	47	Ay	Ay
	48	Kün, kündüz	Gün, gündüz
	49	Tün, keçe	Gece

Eserde yer alan Türk, Tejik, Hindû, Rumi, Turanlı, Habeş, Âd, Res, Çigil, Yagma gibi millet, kavim ve boy adları Türkçe, Arabça, Tejikçe gibi dil adları ve günümüzde ifade edilmiş şekilleri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7:

Eserdeki etnik unsurlar ve dil adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>	
Millet, kavim ve boy	1	Türk	Türk
	2	Tejik	İranlı (Tacik/Farılı)
	3	Hindû	Hintli
	4	Rumi	Bizanslı / Anadolu
	5	Turanlı	Turanlı
	6	Habeş	Etiyopyalı
	7	Âd	Âd
	8	Res	Res
	9	Çigil	Çigil
	10	Yagma	Yagma
Dil	11	Türkçe	Türkçe
	12	Arabça	Arabça
	13	Tejikçe	Farsça

Eserde yer alan ve kılıç, tura, tulum, tolum, yarag, yarık, kuyag, kamçı, berge, baldu, ya, ok, süñü, tiş, tırnak gibi savaş aletleri ve günümüzde ifade edilmiş şekilleri Tablo 8’de gösterilmiştir. Ayrıca savaş unsurları bölümünde asker, ordu ve düşman ile ilgili tespitler, savaş öncesi stratejiler, savaş öncesi ve sonrası stratejiler detaylıca ele alınmıştır.

Tablo 8:
Eserdeki savaş aletleri

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
Savaş aletleri	1 Kılıç	Kılıç
	2 Tura	Kalkan
	3 Tulum,tolum	Silah
	4 Yarag,yarık,kuyag	Zırh
	5 Kamçı	Kamçı
	6 Berge	Değnek, sopa, kamçı
	7 Baldu	Balta
	8 Ya	Yay
	9 Ok	Ok
	10 Sünü	Süngü
	11 Tiş, tırnak	Diş tırnak

Eserde yer alan tü, öñ, bodug, şaşut, çal, örün, ürün, kızıl, kupa, boz, kök, yipün, al, sarıg, kara, yağız, yaşıl, altun, erguvân, habeş kırtışı, kara kuş, bakır, kömür, kugu, zaferân, minâ, tiyiñ, sunkur, yâkût, zengi yüzi, kiş gibi renk kavramı, bilinen renk adları ve benzetim yoluyla oluşan renk adları ve günümüzde ifade edilmiş şekilleri Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9:
Eserdeki renk kavramı ve renk adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
Renk adları	1 Tü, öñ, bodug	Renk
	2 Şaşut	Alaca
	3 Çal	Alaca, kır
	4 Örün, ürün	Ak, beyaz
	5 Kızıl	Kırmızı, al
	6 Kupa	Kumral
	7 Boz	Kül, boz
	8 Kök	Mavi,yeşil
	9 Yipün	Mor
	10 Al	Pembe, al, kırmızı
	11 Sarıg	Sarı
	12 Kara	Siyah, kara
	13 Yağız	Kızıl-Siyah, toprak rengi, kara
	14 Yaşıl	Yeşil
Benzetim yoluyla oluşan renkler	15 Altun	Altın
	16 Erguvân	Erguvan
	17 Habeş kırtışı	Habeş derisi
	18 Kara kuş	Kartal
	19 Bakır	Bakır
	20 Kömür	Kömür
	21 Kugu	Kuşu
	22 Zaferân	Safran
	23 Minâ	Mina
	24 Tiyiñ	Sincap
	25 Sunkur	Sungur
	26 Yâkût	Yakut
	27 Zengi yüzi	Zenci yüzü
	28 Kiş	Samur

Eserde yer alan yalkı, keyik tagı, ügür, kölük, at, kevel, tazı, tay, adgır, arkun, bulak, köçüt, tosun, yond, katır, kulan,tagı, teve, buğra, titir, botu, yağan, arslan, böri, kök böri, esri, arbuz (erbüz), adıg, tilkü, toņuz, kiş, as, tiyiņ, örün kuş, yugak, ügi, sandvaç, kara çumguk, kara kuş, yoru, kaysarı, ray-ı hindi, kaz, kak, kıl, kugu, sığırçuk, korday, turna, todliç, toy, yögdig, keklik, ular kuş, kökiş, kuzgun, sagızganda, tutı, semürgük, suņkur, laçın kuş, keyik, teke, kök teke, ıwık, sukak, elik, külmiz, ınga, sığun, muygak, kotoz, köpek, it, kozı, koy, erkeç, toklı, iņek, ud, buka, oglak, çadan, çibun, koņuz, kurt, yılan, ok yılan, yel büke, balık gibi hayvan adları ve günümüzde ifade ediliş şekilleri Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10:

Eserdeki hayvan adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
<i>Genel ifadeler</i>	1 Yalkı	Hayvan, hayvan sürüsü
	2 Keyik tagı	Yabani hayvan
	3 Ügür	Kuş sürüsü
	4 Kölük	Yük hayvanı
<i>Yük ve Binak hayvanlar</i>	5 At	At
	6 Kevel	Küheylan, arap atı
	7 Tazı	Arap atı, arap küheylanı
	8 Tay	Tay
	9 Adgır	Aygır
	10 Arkun	Yaban aygırı/evcil kısrak melez at
	11 Bulak	Haşarı at
	12 Köçüt	Göç atı (karavan atı)
	13 Tosun	Haşarı tay
	14 Yond	At sürüsü, kısrak
	15 Katır	Katır
	16 Kulan,tagı	Yaban eşeği
	17 Teve	Deve
	18 Buğra	Erkek deve, deve aygırı
	19 Titir	Dişi deve
	20 Botu	Deve yavrusu, köşek
	21 Yağan	Fil
<i>Vahşi hayvanlar</i>	22 Arslan	Arslan
	23 Böri	Kurt
	24 Kök böri	Bozkurt
	25 Esri	Kaplan, pars
	26 Arbuz (erbüz)	Sibirya parsı, Vaşak,
	27 Adıg	Ayı
	28 Tilkü	Tilki
	29 Toņuz	Domuz
<i>Kürk hayvanı</i>	30 Kiş	Samur
	31 As	Kakım
<i>Kuşlar</i>	32 Tiyiņ	Sincap
	33 Örün kuş	Ak doğan, ak kuş
	34 Yugak	Bayağı kaşıkçı kuşu
	35 Ügi	Baykuş
	36 Sandvaç	Bülbül

	37	<i>Kara çumguk</i>	<i>Karga</i>
	38	<i>Kara kuş</i>	<i>Kartal, kara kuş</i>
	39	<i>Yoru</i>	<i>Kuzu kapan kartal</i>
	40	<i>Kaysarı</i>	<i>Bir çeşit kuş, Bizans posta güvercini</i>
	41	<i>Ray-ı Hindi</i>	<i>Bir çeşit ötücü kuş, Gazneli elçilik güvercini</i>
	42	<i>Kaz, kak</i>	<i>Kaz</i>
	43	<i>Kıl</i>	<i>Kılkuyruk</i>
	44	<i>Kugu</i>	<i>Kuşu</i>
	45	<i>Sığırcık</i>	<i>Sığırcık kuşu</i>
	46	<i>Korday</i>	<i>Pelikan</i>
	47	<i>Turna</i>	<i>Turna</i>
	48	<i>Todlıç</i>	<i>Bir çeşit kuş</i>
	49	<i>Toy</i>	<i>Toy kuşu</i>
	50	<i>Yögdig</i>	<i>Bir çeşit kuş</i>
	51	<i>Keklik, ular kuş</i>	<i>Keklik</i>
	52	<i>Kökiş</i>	<i>Bir çeşit kuş (mavimsi turna)</i>
	53	<i>Kuzgun</i>	<i>Kuzgun</i>
	54	<i>Sagızganda</i>	<i>Saksağan</i>
	55	<i>Tutu</i>	<i>Papağan</i>
	56	<i>Semürgük</i>	<i>Serçe, küçük bir ötücü kuş</i>
	57	<i>Sunğur</i>	<i>Sungur</i>
	58	<i>Laçın kuş</i>	<i>Şahin</i>
Yabani hayvanlar	59	<i>Keyik</i>	<i>Geyik</i>
	60	<i>Teke</i>	<i>Erkek geyik</i>
	61	<i>Kök teke</i>	<i>Boz geyik</i>
	62	<i>İwik</i>	<i>Dişi sarp kaya geyiği</i>
	63	<i>Sukak</i>	<i>Erkek sarp kaya geyiği ya da ak geyik</i>
	64	<i>Elik</i>	<i>Erkek karaca</i>
	65	<i>Külmiz</i>	<i>Dişi karaca</i>
	66	<i>İmga</i>	<i>Dağ keçisi</i>
	67	<i>Sıgun</i>	<i>Erkek dağ keçisi/erkek geyik</i>
	68	<i>Muygak</i>	<i>Dişi dağ keçisi/dişi geyik</i>
Çiftlik Hayvanları	69	<i>Kotoz</i>	<i>Yaban sığırı</i>
	70	<i>Köpek, it</i>	<i>Köpek, it</i>
	71	<i>Kozı</i>	<i>Kuzu</i>
	72	<i>Koy</i>	<i>Koyun</i>
	73	<i>Erkeç</i>	<i>Erkeç, genç teke</i>
	74	<i>Toklı</i>	<i>Altı aylık kuzu</i>
	75	<i>İnek</i>	<i>İnek</i>
	76	<i>Ud</i>	<i>Öküz</i>
	77	<i>Buka</i>	<i>Boğa</i>
	78	<i>Oglak</i>	<i>Oğlak</i>
Sürüngen ve haşereler	79	<i>Çadan</i>	<i>Akrep, çıyan</i>
	80	<i>Çibun</i>	<i>Sinek</i>
	81	<i>Koşuz</i>	<i>Böcek</i>
	82	<i>Kurt</i>	<i>Solucan</i>
	83	<i>Yılan</i>	<i>Yılan</i>
	84	<i>Ok yılan</i>	<i>Engerek yılanı</i>
	85	<i>Yel büke</i>	<i>Ejderha</i>
Su altı	86	<i>Balık</i>	<i>Balık</i>

Eserde yer alan yıgaç, kadıñ, kagıl, tal, kâfur, çeçek, azgan, karanfil, cül, tiken, erguvân, mina, kelef, zaferân, urâgûn, ot köki, yava gibi ağaç, çiçek ve bitki adları ve günümüzde ifade ediliş şekilleri Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11:
Eserdeki bitki adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
1	<i>Yıgaç</i>	<i>Ağaç</i>
2	<i>Kadıñ</i>	<i>Kayın</i>
3	<i>Kagıl</i>	<i>Yaş söğüt dalı</i>
4	<i>Tal</i>	<i>Fidan, dal</i>
5	<i>Kâfur</i>	<i>Kâfur ağacı</i>
6	<i>Çeçek</i>	<i>Çiçek</i>
7	<i>Azgan</i>	<i>Yaban çiçeği</i>
8	<i>Karanfil</i>	<i>Karanfil</i>
9	<i>Cül</i>	<i>Gül</i>
10	<i>Tiken</i>	<i>Diken</i>
11	<i>Erguvân</i>	<i>Erguvân</i>
12	<i>Mina</i>	<i>Mine</i>
13	<i>Kelef</i>	<i>Kelep, kelef otu</i>
14	<i>Zaferân</i>	<i>Safran</i>
15	<i>Urâgûn</i>	<i>Acı Hind otu</i>
16	<i>Ot köki</i>	<i>Ot kökü</i>
17	<i>Yava</i>	<i>Yabani bir diken / renk veren bir bitki</i>

Eserde yer alan cebr ü mukâbel, hendese sakış, elig sakış, sakış, sakışçı, tazif, tansif, cem, tefrik, adet cezri, misâhat, bir, birer, birin, iki, ikinci, ikigü, üç, üçüncü, üçegü, tört, törtinç, beş, biş, beşinci, bişinci, yiti, sekiz, tokuz, on, on iki, on sekiz, otuz, otuz iki, kırk, elig, altmış, altmış iki, yüz, tört yüz altmış iki, miñ, tört miñ, tümen, on iki miñ, miñ tümen, tümen miñ, yüzde bir gibi cebirsel ifadeler aç, açığ, hazine, agı, kaznak, agı kaznak, agıçı, gevher, altun, sav altun, kümüz, bakır, mün, asıg, satıg, satıgçı, alıglı, sartlar başı, berim, alım, bitig, bitigçi, kiriş, çıkış, müflis, orunç, ülüş, tamgaçı gibi ticari terimler ve günümüzde ifade ediliş şekilleri Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12:
Eserdeki cebirsel ifadeler ve ticaret terimleri

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
1	<i>Cebr ü mukâbel</i>	<i>Cebir</i>
2	<i>Hendese sakış</i>	<i>Geometri hesabı</i>
3	<i>Elig sakış</i>	<i>Dört işlem, kara cümle</i>
4	<i>Sakış</i>	<i>Hesap</i>
5	<i>Sakışçı</i>	<i>Hesap yapan, muhasebeci</i>
6	<i>Tazif</i>	<i>İki katına çıkarma</i>
7	<i>Tansif</i>	<i>Yarıya bölme</i>

8	<i>Cem</i>	<i>Toplama</i>
9	<i>Tefrik</i>	<i>Çıkarma, ayırma</i>
10	<i>Adet cezri</i>	<i>Sayı kökü</i>
11	<i>Misâhat</i>	<i>Ölçme, yüz ölçümü</i>
12	<i>Bir</i>	<i>Bir</i>
13	<i>Birer</i>	<i>Birer</i>
14	<i>Birin</i>	<i>Birisi</i>
15	<i>İki</i>	<i>İki</i>
16	<i>İkinci</i>	<i>İkinci</i>
17	<i>İkigü</i>	<i>Her ikisi</i>
18	<i>Üç</i>	<i>Üç</i>
19	<i>Üçüncü</i>	<i>Üçüncü</i>
20	<i>Üçegü</i>	<i>Her üçü</i>
21	<i>Tört</i>	<i>Dört</i>
22	<i>Törtinç</i>	<i>Dördüncü</i>
23	<i>Beş,biş</i>	<i>Beş</i>
24	<i>Beşinci, bişinci</i>	<i>Beşinci</i>
25	<i>Yiti</i>	<i>Yedi</i>
26	<i>Sekiz</i>	<i>Sekiz</i>
27	<i>Tokuz</i>	<i>Dokuz</i>
28	<i>On</i>	<i>On</i>
29	<i>On iki</i>	<i>On iki</i>
30	<i>On sekiz</i>	<i>On sekiz</i>
31	<i>Otuz</i>	<i>Otuz</i>
32	<i>Otuz iki</i>	<i>Otuz iki</i>
33	<i>Kırk</i>	<i>Kırk</i>
34	<i>Eliş</i>	<i>Elli</i>
35	<i>Altmış</i>	<i>Altmış</i>
36	<i>Altmış iki</i>	<i>Altmış iki</i>
37	<i>Yüz</i>	<i>Yüz</i>
38	<i>Tört yüz altmış iki</i>	<i>Dört yüz altmış iki</i>
39	<i>Miş</i>	<i>Bin</i>
40	<i>Tört miş</i>	<i>Dört bin</i>
41	<i>Tümen</i>	<i>On bin</i>
42	<i>On iki miş</i>	<i>On iki bin</i>
43	<i>Miş tümen, tümen miş</i>	<i>Binlerce,yüzbin, bir milyon</i>
44	<i>Yüzde bir</i>	<i>Yüzde bir</i>
45	<i>Açı, açığ</i>	<i>Hediye, bahşış, ücret</i>
46	<i>Hazine</i>	<i>Hazine</i>
47	<i>Ağı, kaznak</i>	<i>Hazine</i>
48	<i>Ağı kaznak</i>	<i>Değerli giysilerin, altın ve gümüşün yerleştirildiği bir tür saklama alanı, devletin hazine deposu</i>
49	<i>Ağıcı</i>	<i>Hazinedar</i>
50	<i>Gevher</i>	<i>Cevher</i>
51	<i>Altun</i>	<i>Altın</i>
52	<i>Sav altun</i>	<i>Som altın, saf altın</i>
53	<i>Kümüş</i>	<i>Gümüş, para</i>
54	<i>Bakır</i>	<i>Bakır</i>
55	<i>Mün</i>	<i>Sermaye</i>
56	<i>Asığ</i>	<i>Kâr, kazanç</i>
57	<i>Satığ</i>	<i>Ticaret, satış</i>
58	<i>Satıgçı</i>	<i>Satıcı, tüccar</i>
59	<i>Alıgı</i>	<i>Alıcı</i>
60	<i>Sartlar başı</i>	<i>Tüccarbaşı</i>
61	<i>Berim</i>	<i>Borç, verim</i>
62	<i>Alım</i>	<i>Alacak, alım</i>

63	<i>Bitig</i>	<i>Muhasebe kaydı</i>
64	<i>Bitigçi</i>	<i>Muhasebeci, katip</i>
65	<i>Kiriş</i>	<i>Gelir</i>
66	<i>Çıkış</i>	<i>Gider</i>
67	<i>Müflis</i>	<i>İflas</i>
68	<i>Orunç</i>	<i>Rüşvet</i>
69	<i>Ülüş</i>	<i>Hisse</i>
70	<i>Tamgaçı</i>	<i>Mühürdar</i>

Eserde yer alan ve et öz, ten, endam, ağız, alın, adak, avuç, baş, but, bel, boguz, boyun, burun, eņ, til, tiş, elig, el, yal, kögüz, köz, karak, karın, öz, kol, kulak, ernek, eġin, arka, tırnak, yüz, bağır, meņe, tamur, ekhel, yürek, karın, sarıġ, kurugsak, sünük, bilek, tiz, yarın, kırtış, beniz, kaş, kıl, saç, sakal, tü, tumsuk, kanat, yük, kudruk, tarmak gibi organ adları ve günümüzde ifade ediliş şekilleri Tablo 13’de gösterilmiştir.

Tablo 13:
Eserdeki organ adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>	
<i>Temelorgan adları</i>	1 <i>Et öz, ten, endam</i>	<i>Vücut</i>	
	2 <i>Ağız</i>	<i>Ağız</i>	
	3 <i>Alın</i>	<i>Alın</i>	
	4 <i>Adak</i>	<i>Ayak</i>	
	5 <i>Avuç</i>	<i>Avuç</i>	
	6 <i>Baş</i>	<i>Baş</i>	
	7 <i>But</i>	<i>Bacak</i>	
	8 <i>Bel</i>	<i>Bel</i>	
	9 <i>Boguz</i>	<i>Boğaz</i>	
	10 <i>Boyun</i>	<i>Boyun</i>	
	11 <i>Burun</i>	<i>Burun</i>	
	12 <i>Eņ</i>	<i>Damak, yanak</i>	
	13 <i>Til</i>	<i>Dil</i>	
	14 <i>Tiş</i>	<i>Diş</i>	
	15 <i>Elig, el</i>	<i>El</i>	
	16 <i>Yal</i>	<i>Ense, boyun</i>	
	17 <i>Kögüz</i>	<i>Göğüs</i>	
	18 <i>Köz</i>	<i>Göz</i>	
	19 <i>Karak</i>	<i>Göz bebeği</i>	
	20 <i>Karın, öz</i>	<i>Karın</i>	
	21 <i>Kol</i>	<i>Kol</i>	
	22 <i>Kulak</i>	<i>Kulak</i>	
	23 <i>Ernek</i>	<i>Parmak</i>	
	24 <i>Eġin, arka</i>	<i>Sırt</i>	
	25 <i>Tırnak</i>	<i>Tırnak</i>	
	26 <i>Yüz</i>	<i>Yüz</i>	
	<i>İç organlar</i>	27 <i>Bağır</i>	<i>Bağır</i>
		28 <i>Meņe</i>	<i>Beyin</i>
		29 <i>Tamur</i>	<i>Damar</i>
		30 <i>Ekhel</i>	<i>Kol ana damarı</i>
		31 <i>Yürek</i>	<i>Kalp</i>
		32 <i>Karın</i>	<i>Mide</i>
		33 <i>Sarıġ</i>	<i>Safra</i>

Kemik ve eklem	34	<i>Kuruğsak</i>	<i>Kursak, mide, gönül</i>
	35	<i>Sünük</i>	<i>Kemik</i>
	36	<i>Bilek</i>	<i>Bilek</i>
	37	<i>Tiz</i>	<i>Diz</i>
	38	<i>Yarın</i>	<i>Omuz</i>
Diğer unsurlar	39	<i>Kırtış</i>	<i>Deri</i>
	40	<i>Beniz</i>	<i>Ten, beniz</i>
	41	<i>Kaş</i>	<i>Kaş</i>
	42	<i>Kıl</i>	<i>Kıl</i>
	43	<i>Saç</i>	<i>Saç</i>
	44	<i>Sakal</i>	<i>Sakal</i>
	45	<i>Tü</i>	<i>Tüy</i>
Hayvanı özgül organ	46	<i>Tumşuk</i>	<i>Gaga</i>
	47	<i>Kanat</i>	<i>Kanat</i>
	48	<i>Yüg</i>	<i>Kuş tüyü</i>
	49	<i>Kudruk</i>	<i>Kuyruk</i>
	50	<i>Tarmak</i>	<i>Pençe</i>

Eserde yer alan emçi, otaçı, kam, afsûnçı, muazzim, ig, kem, otama, sarığı küçenmiş, sevdâ küçenmiş, kan küçemiş, balgamı küçenmiş, agrıg, baş agrıg, özi katmış, kan tutmuş, kezig, baş, berge başı, balıkmış, agu, yel yeklig igke, urâgûn, güvâriş, em, ot, dârû, hab, macûn, ötrüm, çurnı, matrıdus, tiryâk, şelişe, terengbin, şerâb, agın, karagu, tuñu, oldrum, aksak, telve gibi hastalık, ilaç adları, engellilik durumları ve günümüzde ifade edilmiş şekilleri Tablo 14’de gösterilmiştir.

Tablo 14:

Eserdeki hastalık ve ilaç adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>	
Hastalık adları	1	<i>Emçi, otaçı</i>	<i>Tabip</i>
	2	<i>Kam</i>	<i>Kâhin, şaman</i>
	3	<i>Afsûnçı, muazzim</i>	<i>Efsuncu, büyücü</i>
	4	<i>İg,</i>	<i>Hastalık, hasta</i>
	5	<i>Kem</i>	<i>Hastalık</i>
	6	<i>Otama</i>	<i>İlaç yapma, sağaltma</i>
	7	<i>Sarığı küçenmiş</i>	<i>Safra artışı (bkz. Dört hilt)</i>
	8	<i>Sevdâ küçenmiş</i>	<i>Sevda artışı (bkz. Dört hilt)</i>
	9	<i>Kan küçemiş</i>	<i>Kan artışı (bkz. Dört hilt)</i>
	10	<i>Balgamı küçenmiş</i>	<i>Balgam artışı (bkz. Dört hilt)</i>
	11	<i>Agrıg</i>	<i>Ağrı, sızı, acı</i>
	12	<i>Baş agrıg</i>	<i>Baş ağrısı</i>
	13	<i>Özi katmış</i>	<i>Kabız</i>
	14	<i>Kan tutmuş</i>	<i>Kan tutması</i>
	15	<i>Kezig</i>	<i>Sıra, nöbet, gezek</i>
	16	<i>Baş</i>	<i>Yara</i>
	17	<i>Berge başı</i>	<i>Kamçı yarası</i>
	18	<i>Balıkmış</i>	<i>Yaralanma</i>
	19	<i>Agu</i>	<i>Zehir</i>
	20	<i>Yel yeklig igke</i>	<i>Cin ve peri çarpması</i>
İlaç adları	21	<i>Urâgûn</i>	<i>Acı hint otu</i>
	22	<i>Güvâriş</i>	<i>Hazım kolaylaştırıcı</i>
	23	<i>Em, ot, dârû, hab</i>	<i>İlaç, çare, deva</i>

Engellilik durumları	24	<i>Macûn</i>	<i>Kuvvet ilacı</i>
	25	<i>Ötrüm, çurnı</i>	<i>Müşhil</i>
	26	<i>Matridus</i>	<i>Dört hıltın dengesizliğini gidermek amaçlı yapılan sıvı karışımları</i>
	27	<i>Tiryâk</i>	<i>Yılan sokmasına karşı kullanılan zehir ilacı</i>
	28	<i>Şelişe</i>	<i>Genellikle yüz inmesi ve ağız çarpılmasına karşı kullanılan bir ilacın adı</i>
	29	<i>Terengbin</i>	<i>Kudret helvası, vücudun su ihtiyacını karşılayan yaprak üzerinde oluşan bir tür sıvı</i>
	30	<i>Şerâb</i>	<i>Şurup, bazı şerbet karışımları</i>
	31	<i>Ağın</i>	<i>Dilsiz, konuşamayan</i>
	32	<i>Karagu</i>	<i>Kör, âmâ</i>
	33	<i>Tuñu</i>	<i>Sağır</i>
	34	<i>Oldrum</i>	<i>Kötürüm, yatalak</i>
	35	<i>Aksak</i>	<i>Topal</i>
	36	<i>Telve</i>	<i>Deli</i>

Eserde yer alan tag, kötki, töpü, art, kaş, yazı, kol, kır, üt, oprı, batıg, batıg, öyük, yul, bulak, akar suv, teñiz, ögüz, öz, kaş, kum, korum, çim, biyaban, kaya, taş gibi coğrafi terimler, kuz, ir, togar, batar gibi yön adları, Çin, Hitay, Maçin, Ötüken, İla, Türkistan, Balasagun, Kaşgar gibi yer adları ve günümüzde ifade edilmiş şekilleri Tablo 15’de gösterilmiştir.

Tablo 15:

Eserdeki coğrafi terimler yer ve yön adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>	
Coğrafi terimler	1	<i>Tag</i>	<i>Dağ</i>
	2	<i>Kötki, töpü, art, kaş</i>	<i>Tepe</i>
	3	<i>Yazı</i>	<i>Ova</i>
	4	<i>Kol</i>	<i>Vadi</i>
	5	<i>Kır</i>	<i>Kır, sahra</i>
	6	<i>Üt, oprı, batıg</i>	<i>Çukur</i>
	7	<i>Batıg, öyük</i>	<i>Bataklık</i>
	8	<i>Yul</i>	<i>Küçük su pınarı</i>
	9	<i>Bulak</i>	<i>Pınar</i>
	10	<i>Akar suv</i>	<i>Akarsu</i>
	11	<i>Teñiz</i>	<i>Deniz</i>
	12	<i>Ögüz</i>	<i>Nehir</i>
	13	<i>Öz</i>	<i>İki dağ arasından geçen dere</i>
	14	<i>Kaş</i>	<i>Kıyı/yamaç</i>
	15	<i>Kum</i>	<i>Kumsal(kum)</i>
	16	<i>Korum</i>	<i>Kayalık</i>
	17	<i>Çim</i>	<i>Sulak alan</i>
	18	<i>Biyâban</i>	<i>Çöl (sahra)</i>
	19	<i>Kaya</i>	<i>Kaya</i>
	20	<i>Taş</i>	<i>Taş</i>

<i>Yön adları</i>	21	<i>Kuz</i>	<i>Kuzey</i>
	22	<i>İr</i>	<i>Güney</i>
	23	<i>Togar</i>	<i>Doğu</i>
	24	<i>Batar</i>	<i>Batı</i>
<i>Yer adları</i>	25	<i>Çin</i>	<i>Çin</i>
	26	<i>Hıtay</i>	<i>Orta Çin</i>
	27	<i>Maçin</i>	<i>Yukarı Çin</i>
	28	<i>Ötüken</i>	<i>Ötüken</i>
	29	<i>Ila</i>	<i>Ila ülkesi</i>
	30	<i>Türkistan</i>	<i>Türkistan</i>
	31	<i>Balasagun</i>	<i>Balasagun</i>
	32	<i>Kaşgar</i>	<i>Kaşgar</i>

Eserde yer alan vezir, ulug hâcib, kapug başlar, yalavaç, bitigçi, ağıcı, aş başçısı, uz, otacı, emçi, tabip, kam, afsunçı, muazzim, yorguçu, yulduzçı, şâir, tarıgçı, satıgçı, igdişçi, etükçi, temürçi, sırçı, kırmaçı, bedizçi, okçı, idişçi, idiş tutguçu, idişçi başı, kazı, sakçı, oğlan, yulug, muhtesib, yumuşçı, timçi, avçı, koyçu, şartlar başı, bitigçi, tonçı, yatgak, turgak, kezig, töşekçi, aşçı, tugçu, kuşçu, yaçı, atım, işçi, koltguçu, aş başçısı işçisi, kişeşçi, öge, tamgaçı gibi meslek adları ve günümüzde ifade ediliş şekilleri Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16:
Eserdeki meslek adları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>	
<i>Meslek adları</i>	1	<i>Vezir</i>	<i>Vezir</i>
	2	<i>Ulug hâcib</i>	<i>Ulu hacip</i>
	3	<i>Kapug başlar</i>	<i>Kapıcı başı</i>
	4	<i>Yalavaç</i>	<i>Elçi</i>
	5	<i>Bitigçi</i>	<i>Kâtip, muhasebeci</i>
	6	<i>Ağıcı</i>	<i>Hazinedar</i>
	7	<i>Aş başçısı</i>	<i>Aşçı başı</i>
	8	<i>Uz</i>	<i>Zenaat erbabı</i>
	9	<i>Otacı, emçi, tabip, kam</i>	<i>Tabip (hekim, kam)</i>
	10	<i>Afsunçı, muazzim</i>	<i>Efsuncu</i>
	11	<i>Yorguçu</i>	<i>Rüya tabircisi</i>
	12	<i>Yulduzçı</i>	<i>Müneccim</i>
	13	<i>Şâir</i>	<i>Şair</i>
	14	<i>Tarıgçı</i>	<i>Çiftçi</i>
	15	<i>Satıgçı</i>	<i>Satıcı</i>
	16	<i>İgdişçi</i>	<i>Hayvan yetiştirici</i>
	17	<i>Etükçi</i>	<i>Ayakkabıcı</i>
	18	<i>Temürçi</i>	<i>Demirci</i>
	19	<i>Sırçı</i>	<i>Cilacı</i>
	20	<i>Kırmaçı</i>	<i>Derici</i>
	21	<i>Bedizçi</i>	<i>Boyacı</i>
	22	<i>Okçı</i>	<i>Okçu</i>
	23	<i>İdişçi, idiş tutguçu</i>	<i>Saki (içkici-kadehçi)</i>
	24	<i>İdişçi başı</i>	<i>İçkici başı</i>
	25	<i>Kazı</i>	<i>Kadı</i>
	26	<i>Sakçı</i>	<i>Bekçi, muhafız</i>
	27	<i>Oğlan</i>	<i>Uşak</i>

28	<i>Yuluğ</i>	<i>Memur</i>
29	<i>Muhtesib</i>	<i>Muhtesip</i>
30	<i>Yumuşçı</i>	<i>Haberci, hizmetçi</i>
31	<i>Timçi</i>	<i>Meyhaneci</i>
32	<i>Avçı</i>	<i>Avcı</i>
33	<i>Koyçı</i>	<i>Çoban</i>
34	<i>Şartlar başı</i>	<i>Tüccar başı</i>
35	<i>Bitigçi</i>	<i>Muhasebeci</i>
36	<i>Tonçı</i>	<i>Elbiseci</i>
37	<i>Yatgak, turgak, kezig</i>	<i>Saray nöbetçisi</i>
38	<i>Töşekçi</i>	<i>Döşekçi</i>
39	<i>Aşçı</i>	<i>Aşçı</i>
40	<i>Tuğçı</i>	<i>Tuğcu</i>
41	<i>Kuşçı</i>	<i>Doğancı</i>
42	<i>Yaçı</i>	<i>Yaycı</i>
43	<i>Atım</i>	<i>Nişancı</i>
44	<i>İşçi</i>	<i>İşçi</i>
45	<i>Koltguçı</i>	<i>Dilenci</i>
46	<i>Aş başçısı işçisi</i>	<i>Yamak</i>
47	<i>Kiņeşçi, öge</i>	<i>Müşavir</i>
48	<i>Tamgaçı</i>	<i>Mühürdar</i>

Eserde yer alan uruğ, kök, asıl, öz, tarığ, yaguk, kadaş, biliş, koşnu, erdeş, iş, eş, koldaş, dost, ardaş, iş-tuş, ata, ana, avurta, küdegü, kadın er, kelin, beg, er, evlik, kişi, ogul kız, kız oğlan, kiçiglik, oğlan, kız, kızığı, igdiş, ka kadaş gibi akrabalık ve arkadaşlık ile ilgili tanımlamalar ve günümüzde ifade ediliş şekilleri Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17:

Eserdeki akrabalık ve arkadaşlık tanımlamaları

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
1	<i>Uruğ</i>	<i>Tohum, nesil, soy, sop</i>
2	<i>Kök, asıl, öz</i>	<i>Soy sop, köken</i>
3	<i>Tarığ</i>	<i>Menşe, soy</i>
4	<i>Yaguk</i>	<i>Akraba</i>
5	<i>Kadaş</i>	<i>Kardeş gibi yakın olan hısım, kardeş</i>
6	<i>Biliş</i>	<i>Tanıdık</i>
7	<i>Koşnu</i>	<i>Koşnu</i>
8	<i>Erdeş, iş, eş, koldaş, dost, ardaş</i>	<i>Arkadaş</i>
9	<i>İş-tuş</i>	<i>Eş-dost</i>
10	<i>Ata</i>	<i>Baba</i>
11	<i>Ana</i>	<i>Anne</i>
12	<i>Avurta</i>	<i>Süt nine</i>
13	<i>Küdegü</i>	<i>Damat</i>
14	<i>Kadın er</i>	<i>Kayın baba</i>
15	<i>Kelin</i>	<i>Gelin</i>
16	<i>Beg, er</i>	<i>Koca</i>
17	<i>Evlik, kişi</i>	<i>Hamım</i>
18	<i>Ogul kız, kız oğlan</i>	<i>Evlat</i>
19	<i>Kiçiglik</i>	<i>Çocukluk</i>
20	<i>Oğlan</i>	<i>Erkek çocuk</i>

Akrabalık ve arkadaşlık tanımlamaları

21	<i>Kız, kızığ</i>	<i>Kız çocuk</i>
22	<i>İğdiş</i>	<i>Anaları bir olan, öğdeş</i>
23	<i>Ka kadaş</i>	<i>Kardeş ve akraba</i>

Eserde yer alan bilig, biliglig, biligsiz, âlim, okı-, biti-, ögret-, ögretigli, öğrenür, uk-, uktur-, devât, kagad, kağıd, kalem, kitâb, bitig, hat, belâgat gibi eğitim öğretim ile ilgili unsurlar ve günümüzde ifade ediliş şekilleri Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18:

Eserdeki eğitim öğretim ile ilgili unsurlar

	<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
Eğitim öğretim unsurları	1 <i>Bilig</i>	<i>Bilgi</i>
	2 <i>Biliglig</i>	<i>Bilgili</i>
	3 <i>Biligsiz</i>	<i>Bilgisiz</i>
	4 <i>Âlim</i>	<i>Bilge</i>
	5 <i>Okı-</i>	<i>Okumak</i>
	6 <i>Biti-</i>	<i>Yazmak</i>
	7 <i>Ögret-</i>	<i>Öğretmek</i>
	8 <i>Ögretigli</i>	<i>Öğreten</i>
	9 <i>Öğrenür</i>	<i>Öğrenen</i>
	10 <i>Uk-</i>	<i>Anlamak</i>
	11 <i>Uktur-</i>	<i>Anlatmak</i>
	12 <i>Devât</i>	<i>Hokka</i>
	13 <i>Kagad, kağıd</i>	<i>Kâğıt</i>
	14 <i>Kalem</i>	<i>Kalem</i>
	15 <i>Kitâb</i>	<i>Kitap</i>
	16 <i>Bitig</i>	<i>Kitap, yazı, mektup, vasiyet</i>
	17 <i>Hat</i>	<i>Hat</i>
	18 <i>Belâgat</i>	<i>Belâgat</i>

Eserde yer alan sök-, söküş, yılmı, bugragu, ıt, köpek, çadan, çıbun, kuturmuş böri, muñlug, suk, munduz, ukuşsuz, tügük, erniñ eli, içgüçi, azgır, başsız, boşlag, bagırsız, biligsiz, yaval, yig, uşakçı, telve, teñsiz, ogrı, din ogrısı, yayıg, ogulsuz, fâsık, fesâd, yoñag, yañşak, yañşak başı, kılıksız, saran, uvutsuz, buşı, alçı, kurtga, arkuk, kişi soñı, bivalık, irsel, işçi, küvez, öçi, yüreksiz, korklık, kıvçak, mun-, otun, tegimsiz, fuzûlluk, ozunçı, yaragsız, teşi, övke, irig, va’de kıygan, sözinde yanıklıg, ermegü, umduçı, tama, arıgsız, törüsüz, törü bilmez, vefâsız, bi-vefâ, kıvçak, tagı, yalğan, küçkey, küçemçi, basımçı, kurgu gibi hakaret niteliği taşıyan kelimeler ve günümüzde ifade ediliş şekilleri Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19:**Eserdeki hakaret niteliği taşıyan kelimeler**

<i>Eserde Görülen</i>	<i>Günümüz Türkçesi</i>
1 Sök-	Sövme, hakaret etme
2 Söküş	Sövüş, hakaret
3 Yılki	Hayvan, hayvan sürüsü
4 Buğragu	Deve aygırı
5 It, köpek	İt, Köpek
6 Çadan	Akrep
7 Çibun	Sinek
8 Kuturmuş böri	Kudurmuş kurt
9 Muñlug	Dertli, kederli, aciz, zavallı, muhtaç
10 Suk	Aç gözlülük
11 Munduz	Ahmak, budala, şaşkın
12 Ukuşsuz	Akalsız
13 Tügük	Asık suratlı, çatık
14 Erniñ eli	Aşağılık insan
15 İçgüçi	Ayyaş
16 Azgır	Azılı
17 Başsız, boşlag	Başiboş
18 Bağırsız	Hodkâm, bencil
19 Biligsiz	Cahil
20 Yaval	Heder, aksi
21 Yiğ	Çiğ
22 Uşakçı	Dedikoducu
23 Telve	Deli
24 Teñsiz	Densiz
25 Ogrı	Hırsız
26 Din ogrısı	Din hırsızı
27 Yayıg	Dönek
28 Ogulsuz	Evlatsız
29 Fâsık	Fâsık
30 Fesâd	Fesat
31 Yoñagçı	Gammaz
32 Yañşak	Geveze
33 Yañşak başı	Gevezebaşı
34 Kılıksız	Görgüsüz
35 Saran	Cimri
36 Uvutsuz	Hayâsız, şerefsiz
37 Buşı	Hiddetli, sinirli
38 Alçı	Hilekâr
39 Kurtga	Acuze, koca karı
40 Arkuk	Söz dinlemez, inatçı kişi.
41 Kişi soñı	İnsan artığı
42 Bivalık	Kabalık, terbiyesizlik
43 İrsel	Döneklik, vefasızlık
44 İşçi	İşçi
45 Küvez	Mağrur, kibirli
46 Öçi	Kinci
47 Yüreksiz, korkluk	Korkak
48 Kivçak	Kof, boş, talihsiz yabanî
49 Mun-	Bunamak, saçmalamak, kudurmak
50 Otun	Odun, adi, değersiz, alçak, küstah
51 Tegimsiz	Liyakatsiz
52 Fuzülluk	Kibir, gurur, küstahlık

Hakaret niteliği taşıyan kelimeler

53	<i>Ozunçı</i>	<i>Müfteri</i>
54	<i>Yarağısız</i>	<i>Münasebetsiz, yakışık almayan</i>
55	<i>Teşi</i>	<i>Obur</i>
56	<i>Övke</i>	<i>Öfke</i>
57	<i>İrig</i>	<i>Sert, kaba, haşin</i>
58	<i>Va'de kırgan, sözinde yanıglıg</i>	<i>Sözünden dönen</i>
59	<i>Ermegü</i>	<i>Eringen, tembel</i>
60	<i>Umduçı, tama</i>	<i>Tamahkâr</i>
61	<i>Arıgız</i>	<i>Temiz olmayan</i>
62	<i>Törüsüz, Törü bilmez</i>	<i>Usülsüz, töresiz</i>
63	<i>Vefâsız, bi-vefâ</i>	<i>Vefâsız</i>
64	<i>Kıvçak, tağı</i>	<i>Yabani</i>
65	<i>Yalğan</i>	<i>Yalancı</i>
66	<i>Küçkey, küçemçi</i>	<i>Zâlim, zorba</i>
67	<i>Basımçı</i>	<i>Baskıcı, zulmeden</i>
68	<i>Kurgu</i>	<i>Zevzek</i>

KAYNAKÇA

- ABDURRAHMAN, V. (2004). Tarihteki Efsanevi Turan Padişahı Alp Er Tunga Hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(35), 1-8.
- ABİK, A. D. (2009). Kutadgu Bilig’de Hayvan Adları. *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33, 1.
- ADALIOĞLU, H. H. (2013). Bir Siyasetnâme Olarak “Kutadgu Bilig”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 237-253.
- ƏHMƏDOV B. (2015). Etimologiya Lügəti. Araşdırmalar, Mülahizələr. Altun Kitab, Bakı. <https://www.azleks.az/online-dictionary/qutan> Son Erişim Tarihi: 03.05.2019
- ƏHMƏDOVA Ş. (2017). Azərbaycan Dastanlarının Leksikası. Altun Kitab, Bakı. <https://www.azleks.az/online-dictionary/qutan> Son Erişim Tarihi: 03.05.2019
- AKYÜZ, H. (2002). Kutadgu Bilig’de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem. *Eser Ofset*, Erzurum.
- ARAT, R.R. (1979). Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig I Metin. 2. Baskı. *Türk Dil Kurumu Yayınları*. Ankara
- ARAT, R.R. (1988). Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II Çeviri. 4. Baskı. *Türk Tarih Kurumu Basımevi*. Ankara
- AYDEMİR, A. (2013). Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati’t Türk’te Kuşlar. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 271-297.
- BANARLI, N. S. (1971). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. *Milli Eğitim Bakanlığı*. Ankara
- BAYAR, O. C. (2011). Kutadgu Bilig’de Âyet ve Hadisler. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, (1), 105-118.

- BAYRAKTAR, F. (2014). Kutadgu Bilig’de Üçlemeler, Dörtlemeler ve Beşlemeler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3 (2),
- BOZKAPLAN, Ş. A. (2007). Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. *Electronic Turkish Studies*, 2(4).
- CAFEROĞLU, A. (1968). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Edebiyat Fak. Matbaası.
- CAN, A. V. , KARABINAR, S. , & KÜÇÜKER, M. (2012). Kutadgu Bilig’de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2), 68-100.
- CORA, M. (2013). Kur’an’da Ad Kavmi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C, 6, 3.
- DEMİR, Ş. (2007). Kur’an’da Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 9-30.
- DİLÂÇAR, A. (1988). 900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi (Vol. 340). *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- DOĞAN, A. T. (2017). Türklerin Dünyasından Uzaklaşan Türkçe Tıp Terimleri: Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (42), 37-57
- ELİAÇIK, M. (2010). Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-İ Hulâsa-İ Tıb İle Mukayesesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(27), 131-147.
- ERCİLASUN, A. B. (2011). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi (Vol. 50) (10.Baskı). *Akçağ*. Ankara
- ERGENE, O. (2017). Kutadgu Bilig’de Özel Adlar \ Proper Nouns In Kutadgu Bilig. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (58), 245-288.

- FEYZİOĞLU, N. (2005). Geçiş Döneminin Kutadgu Bilig'deki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 151-165.
- GENÇ, R. (1981). Karahanlı Devlet Teşkilâtı: XI yüzyıl: Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar (No. 9). *Kültür Bakanlığı*. Ankara
- GÖKSU, E. (2009). Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı. *Journal of International Social Research*, 1(6). 266-280.
- GÖZÜTOK, A. (2008). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. *Ekev Akademi Dergisi* 12 (34) 354-371
- GÜLDEMİR, O. (2014). Orta Asya'dan Cumhuriyet Dönemine Türk Mutfağındaki Yemeklerin Değişimi: Yazılı Kaynaklar Üzerinden Bir Değerlendirme. *VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*, 346-358.
- GÜNER, G. (2011). Kutadgu Bilig'de Geçen “Simiş” Kelimesi Üzerine Düşünceler. *Turkish Studies*, 6(2), 467-472.
- HAUENSCHILD, I. (2003). Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari: eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht (Vol. 53). Otto Harrassowitz Verlag.
- İŞİK, U. (2016). Karahanlı Türkçesinde Tıp Terimleri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir
- İNAYET, A. (2007). A Study About The Name, “Çin” And “Maçin”, Mentioned In The “Divanü Lugat-İt-Türk” / Divanü Lûgat-İt-Türk'te Geçen “Çin” Ve “Maçin” Adı Üzerine. *Turkish Studies*, 2(4), 1174-1184.
- İslâm Ansiklopedisi (1988). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 1.
- İslâm Ansiklopedisi (1989). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 2.
- İslâm Ansiklopedisi (1991). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 3.

- İslâm Ansiklopedisi (1993). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 8.
- İslâm Ansiklopedisi (1994). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 10.
- İslâm Ansiklopedisi (1995). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 11.
- İslâm Ansiklopedisi (1995). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 12.
- İslâm Ansiklopedisi (1997). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 16.
- İslâm Ansiklopedisi (1998). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 17.
- İslâm Ansiklopedisi (1998). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 18.
- İslâm Ansiklopedisi (2000). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 22.
- İslâm Ansiklopedisi (2001). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 24.
- İslâm Ansiklopedisi (2002). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 25.
- İslâm Ansiklopedisi (2002). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 26.
- İslâm Ansiklopedisi (2005). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 30.
- İslâm Ansiklopedisi (2007). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 33.
- İslâm Ansiklopedisi (2007). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 34.
- İslâm Ansiklopedisi (2010). Türkiye Diyanet Vakfı. Cilt 39.
- KAFESOĞLU, İ. (1980). Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri (Vol. 368). *Kültür Bakanlığı. Ankara*
- KALAFAT, Ş. (2018). Kutadgu Bilig'de Geçen Bazı Hesap Terimleri. *Journal of International Social Research*, 11(59).
- KAYA, F. & AKPINAR, E. (2017). Kutadgu Bilig'de Türk Yemek Adabı ve Kültürü. *Electronic Turkish Studies*, 12(21).335-348

- KOBYA, E. Ş. (2013). Kutadgu Bilig'de Yiyecek ve İçecek Adları. *Electronic Turkish Studies*, 8(8).823-833.
- KOCA, S. (2012). Kutadgu Bilig'de “Hükümdar, Vezir ve Sûfi Tipleri” nin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (10), 63-79.
- KOÇAK, K. (2013). Türk Kültür Tarihinin Bin Yıllık Başyapıtı: Kutadgu Bilig'den Bu Güne Ulaşan Gelenekler. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2013(13), 56-66.
- KURT, O. (2016). Teknik Elemanlar için Öklit Geometrisinin Önemi. *Nasıl Bir İnşaat Teknikeri İstiyoruz Çalıştayı 17 Mayıs 2016*, Asım Kocabıyık Meslek Yüksekokulu, Hereke, Kocaeli
- MAIMAITIAILI, N. (2013). Kutadgu Bilig'in Söz Varlığı Açısından Açıklamalı Sözlüğü. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- MUSHTARİY, X. (2017). "Khutadgu Bilig" Related To Lexical Medicine. *Iranian Journal of Social Sciences and Humanities Research UCT. J. Soc. Scien. Human. Resear. (UJSSHR)*, 5(2), 79-82
- ÖNLER, Z. (2015) Türkçede ‘Kırmızı’ Renk Kavramına İlişkin Adlandırmalar. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(5), 17-23.
- ÖNLER, Z. (2008). Kutadgu Bilig'de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(15), 441-455.
- ÖZEN, M. (1980). Türkçe'de Kumaş Adları. *Tarih Dergisi/Turkish Journal of History*, (33), 291-240.
- POLAT, S. (2015). Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 42-52.

- SADIKOV, K. (2010). Kutadgu Bilig’de Gök Bilimiyle İlgili Tespitler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17 (42), 33-39.
- SERTKAYA, O.F. (2010). Sanskrit Kökenli Çurni Kelimesinin Anlamı “Barut” Mu, Yoksa “Toz” Mu?”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ekim. S 706, s. 349-354.
- SİLAHDAROĞLU, F. (1996). Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması. *TC Kültür Bakanlığı*.
- ŞEN, S. (2007). Eski Türkçede Gök ile Yerin Adlandırılışında Renklere Dayalı Deyim Aktarmalarından Yararlanma ve 'Kara' Sözcüğünün Kökeni Üzerine. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 24, 129-136
- TAŞ, İ. (2010). Kutadgu Bilig’in Teorik Yapısı. *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3), 1880-97.
- TOKEL, D. A. (2006). Şeddâd, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 5, s. 382-383, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 289.
- TOKYÜREK, H. (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları. *Journal of Türklük Bilimi Arastirmalari*, 18(33).
- UÇAR, E. (2016). Kutadgu Bilig’in Kahire Nüshasının 1943’teki Faksimilesine Müdahalede Bulunuldu mu?. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (7) , 33-40.
- UÇAR, İ. (2012). Kutadgu Bilig’de Beden Dili. *Electronic Turkish Studies*, 7(4), 3045-3058.
- UÇAR, İ. (2015). Divânu Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Okçuluk Terimleri ve “Yük - Yüj” Sözcüklerinin Kullanımı Üzerine. *JASSS International Journal of Social Science*, 85-90
- ÜŞENMEZ, E. (2006). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya

YAVUZ, K. (2009). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 137-180.

Sözlükler

Osmanlıca Türkçe Sözlük - <https://www.luggat.com/> Son Erişim Tarihi: 05.05.2019

Güncel Türkçe Sözlük -Türk Dil Kurumu <http://sozluk.gov.tr/> Son Erişim Tarihi:
05.05.2019

ÖZ GEÇMİŞ

Elif Küçüker 08.05.1987 yılında Elazığ'da doğmuştur. Lisans öncesi öğrenimini Elazığ'da tamamlamıştır. Lisans öğreniminin ilk yılını Lefke Avrupa Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde, kalan üç yılını ise Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde tamamlamıştır. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalında başladığı lisansüstü eğitimini bu çalışmayla tamamlamayı hedefleyen Elif Küçüker, evli ve bir çocuk annesidir.

